

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN “AVRUPA POLİTİKASI”
(1945-1959)**

Doktora Tezi

Ersin EMBEL

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN “AVRUPA POLİTİKASI”
(1945-1959)**

Doktora Tezi

Ersin EMBEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN “AVRUPA POLİTİKASI”
(1945-1959)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. BİRİNCİ BÖLÜM: GEÇİŞ DÖNEMİ: 1945-1947.....	14
A. 1945: Savaşın Son Yılında Avrupa ve Türkiye.....	15
1. Savaş Biterken Avrupa'daki Genel Durum.....	15
a. Siyasal Durum ve Sorunlar.....	15
(i) Nazi İşgalinin Siyasal Mirası.....	17
(ii) "Üç Büyükler" ve Avrupa.....	19
--İngiltere ve Avrupa.....	20
--Sovyetler Birliği ve Avrupa.....	21
--ABD ve Avrupa.....	24
b. Sosyo-Ekonomik Durum ve Sorunlar.....	26
c. Avrupa Bütünleşmesine İlişkin Başlıca Projeler.....	29
2. Savaş Biterken Türkiye'deki Genel Durum.....	32
a. Oluşum Halindeki Yeni Düzendeki Türkiye.....	33
(i) Savaş Sonunda Türkiye'nin Uluslararası Alandaki Yeri.....	33
(ii) Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e Katılması.....	35
(iii) Sovyetler Birliği'yle Yaşanan Gerginlik.....	38
b. İçteki Başlıca Gelişmeler ve Sorunlar.....	40
(i) Savaş Sonunda Türkiye Ekonomisi.....	40
(ii) Batılılık ve Demokrasi Anlayışının Öne Çıkışı.....	42
-- Osmanlı-Türk Modernleşmesi'nde Avrupa'nın Yeri.....	42
-- Savaş Sonu Türkiyesinde Avrupa ve Batı İmajı.....	45

B. 1946: Toparlanmaya Çalışan Avrupa-Destek Arayan Türkiye.....	47
1. Soğuk Savaş Koşullarında Uluslararası Ortam.....	47
2. Avrupa'nın Durumu.....	49
3. Türkiye'nin Durumu.....	51
a. Türk-Sovyet İlişkilerinin Kötüleşmesi.....	51
b. Türkiye'de Demokratikleşme ve Çok Partili Sisteme Geçiş.....	53
(i) Türkiye'deki Siyasal Ortamı Etkileyen Dış Faktörler.....	53
(ii) Türkiye'deki Başlıca İç Siyasal Gelişmeler.....	55
4. Avrupa'daki Örgütlenme Girişimleri ve Türkiye.....	57
a. Hükümetler Düzeyindeki Gelişmeler.....	57
(i) Avrupa Kömür Kurulu.....	58
(ii) Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi.....	61
(iii) UNRRA ve Türkiye.....	63
b. Sivil Toplum Örgütlerinin Girişimleri.....	66
(i) Avrupa'da Federasyon Fikrinin Yaygınlaşması.....	66
(ii) Churchill'in Zürih Konuşması.....	67
c. Türk Kamuoyunda Avrupa Bütünleşmesi Fikrine Yönelik Tepkiler.....	68
C. 1947: Avrupa'ya Amerikan Yardımıyla Yaklaşan Türkiye.....	70
1. ABD Dış Politikası, Avrupa ve Türkiye.....	71
a. ABD'nin Uluslararası Alandaki Konumu ve Hedefleri.....	71
b. Avrupa'nın Durumu.....	73
c. Türkiye'nin Durumu.....	75
(i) Genel Olarak.....	75
(ii) Truman Doktrini ve Türkiye.....	76
(iii) Türkiye'yle İlgili Diğer Dış ve İç Gelişmeler.....	79

2. Marshall Planı ve Paris Konferansı.....	81
a. Plan Hakkında Genel Bilgiler.....	81
b. Marshall Planı ve Türkiye.....	85
(i) Türkiye'nin Plan'a Bakışı.....	85
(ii) Türk Heyetinin Raporu.....	87
3. Avrupa'da Sivil Toplum Örgütlerinin Bütünleşmeye Yönelik Girişimleri.....	94
a. Soğuk Savaşın Etkileri.....	94
b. Sivil Toplum Örgütleriyle İlgili Gelişmeler.....	96
4. Avrupa'daki Bütünleşme Çalışmalarına Türk Kamuoyunun Bakışı.....	98

II. BÖLÜM: BAŞLICA AVRUPA ÖRGÜTLERİNİN KURULMASI VE

BU ÖRGÜTLERE TÜRKİYE'NİN KATILIMI: 1947-1952.....	101
A. 1947-1949 Dönemi.....	102
1. Avrupa'daki ve Türkiye'deki Gelişmelere Genel Bakış.....	102
a. Avrupa'da Soğuk Savaş'ın Tırmanışı.....	102
(i) Doğu Avrupa'da Artan Sovyet Etkinliği.....	102
(ii) Berlin Bunalımı.....	104
b. Türkiye'deki Gelişmeler.....	105
(i) Ekonomik Durum.....	105
(ii) Siyasal Durum.....	106
(iii) Dış Politikayla İlgili Genel Durum.....	108
2. OEEC ve Türkiye.....	112
a. OEEC.....	112
(i) Örgütün Kuruluşu ve Yapısı.....	112
(ii) Örgütün İlk Çalışması: Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması.....	114
b. Türkiye'nin OEEC Bünyesindeki Çalışmaları.....	115

(i) Türkiye'nin OEEC'ye Üyelik Süreci.....	115
(ii) Türkiye'nin OEEC'deki Çalışmalara Katılımı.....	120
3. Avrupa Konseyi ve Türkiye.....	123
a. Avrupa Konseyi'nin Kuruluş Süreci.....	123
(i) La Haye Avrupa Kongresi.....	123
-- Kongre'nin Toplanması ve Alınan Kararlar.....	123
-- Lahey Avrupa Kongresi ve Türkiye.....	129
(ii) Avrupa Bütünleşmesiyle İlgili Diğer Çalışmalar ve Türkiye.....	134
--Lüksemburg Dünya Devleti Kongresi.....	135
--Parlamenteler Birliği Kongreleri.....	136
--Avrupa Hareketi.....	140
b. Avrupa Konseyi'nin Kuruluşu.....	142
(i) Hazırlık Çalışmaları ve Konsey Statüsü.....	142
(ii) Avrupa Konseyi'nin Yapısı ve Temel Özellikleri.....	145
c. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Üyeliği.....	147
(i) Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Katılması.....	147
(ii) TBMM'deki Görüşmeler.....	151
ç. Avrupa Konseyi'nin Çalışmaları ve Türkiye.....	156
(i) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Hazırlık Çalışmaları.....	156
(ii) Konsey'de Ele Alınan Diğer Konular.....	159
4. NATO ve Türkiye.....	162
a. Avrupa'da Ortak Güvenlik Sistemi Kurma Çalışmaları... 162	
(i) Brüksel Antlaşması ve Batı Avrupa Birliği.....	162
(ii) Avrupa Savunma Sisteminde ABD'nin Artan Rolü.....	165

b. Türkiye'nin Stratejik Değerlendirmeleri ve İttifak Arayışları.....	167
(i) Avrupa'daki Ortak Güvenlik sisteminin Türkiye Bakımından Önemi.....	167
(ii) Türkiye'nin İngiltere ve ABD'yi İkna Çabaları.....	170
c. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin Tutumu.....	175
(i) NATO'nun Kuruluşu.....	175
(ii) Türkiye'nin Tutumu.....	176
B. 1950-1952 Dönemi.....	179
1. Dünyadaki, Avrupa'daki ve Türkiye'deki Gelişmelere	
Genel Bakış.....	179
a. Kore Savaşı ve Soğuk Savaş.....	179
b. Schuman Planı ve Avrupa'da Ulusüstü Örgütlenme.....	182
(i) Schuman Planı ve Önemi.....	182
(ii) Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun Kurulması.....	184
c. Türkiye'de DP'nin İktidara Gelişi.....	186
(i) 14 Mayıs Seçimleri.....	186
(ii) DP'nin Dış Politika Vizyonu.....	187
2. OEEC ve Türkiye.....	190
3. Avrupa Konseyi ve Türkiye.....	191
a. Avrupa Savunma Topluluğu.....	191
b. Ekonomi Konusundaki Çalışmalar.....	202
c. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	207
d. Bulgaristan'dan Sınır Dışı Edilen Türkler Sorunu.....	211
4. NATO ve Türkiye.....	214
a. Türkiye'nin Reddedilen Üyelik Başvuruları.....	214
b. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması.....	217

III. BÖLÜM: AVRUPA'DA DERİNLEŞEN KURUMSALLAŞMA VE TÜRKİYE: 1952-1959.....	220
A. Uluslararası Ortam.....	222
1. ABD'nin Dış Politikası.....	222
2. Sovyetler Birliği'nin Dış Politikası.....	224
3. Avrupa'nın Genel Durumu.....	227
4. Orta Doğu Gelişmeleri.....	229
5. Bağlantısızlık Hareketi.....	231
B. Türkiye'nin Genel Durumu.....	233
1. Ekonomik Durum.....	233
2. Siyasal Durum.....	235
3. Dış Politikayla İlgili Genel Durum.....	238
a. ABD Çizgisinde Dış Politika.....	238
b. Balkan Paktı.....	240
c. Bağdat Paktı.....	242
C. Türkiye'nin Üye Olduğu Avrupa Kuruluşlarındaki Etkinlikleri.....	244
1. OEEC ve Türkiye.....	244
2. Avrupa Konseyi ve Türkiye.....	247
a. Politikayla İlgili Konular.....	249
b. Ekonomiyle İlgili Konular.....	250
c. Diğer Konular.....	251
3. NATO ve Türkiye.....	252
Ç. Avrupa'da Derinleşen Bütünleşme Hareketleri Karşısında Türkiye'nin Politikaları.....	255
1. AET ve Türkiye.....	255
a. AET'nin Kuruluşu.....	255
b. Türkiye'nin AET'ye Yönelik Tutumu.....	260
2. EFTA ve Türkiye.....	263
a. EFTA'nın Kuruluşu.....	263
b. Türkiye'nin EFTA'ya Yönelik Tutumu.....	264

3. Türkiye'nin AET'ye Üyelik Başvurusu.....	265
a. Başvurunun Nedenleri.....	265
(i) Genel Nedenler.....	266
-- Tarihsel Nedenler.....	266
-- Türk Dış Politikasının Genel Karakteri....	267
(ii) Konjonktürel Nedenler.....	269
-- Yunanistan Faktörü.....	269
-- Ekonomik Nedenler.....	272
b. Başvurunun Yapılışı.....	273
SONUÇ.....	276
KAYNAKÇA.....	280

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APT	Avrupa Politik Topluluğu
AST	Avrupa Savunma Topluluğu
BAB	Batı Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CEEC	<i>Conference for European Economic Cooperation</i> / Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı
DP	Demokrat Parti
ECA	<i>Economic Cooperation Administration</i> / Ekonomik İşbirliği İdaresi
ECOSOC	<i>Economic and Social Council</i> / Ekonomik ve Sosyal Konsey
EFTA	<i>European Free Trade Area</i> / Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EPU	European Parliamentary Union / Avrupa Parlamenterler Birliği
ERP	<i>European Recovery Program</i> / Avrupa İyileştirme Programı
IMF	<i>International Monetary Fund</i> / Uluslararası Para Fonu
MC	Milletler Cemiyeti
MP	Millet Partisi
MSEUE	<i>Mouvement socialiste pour les États-Unis d'Europe</i> / Avrupa Birleşik Devletleri İçin Sosyalist Hareket
NATO	<i>North Atlantic Treaty Organisation</i> / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NEI	<i>Nouvelle Equipe Internationales</i> / Yeni Uluslararası Topluluklar
OEEC	<i>Organisation for European Economic Cooperation</i> / Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SHAFR	Society for Historians of American Foreign Relations / Amerikan Diplomasi Tarihçileri Derneği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UEF	<i>Union of European Federalists</i> / Avrupa Federalistler Birliği
UEM	<i>United Europe Movement</i> / Birleşik Avrupa Hareketi
UNRRA	<i>United Nations Relief and Rehabilitation Administration</i> / Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon Ajansı

GİRİŞ

Türkiye'nin, Avrupa Birliği (AB) özelinde somutlaşmış olan "Avrupa'ya girme" ve "Avrupalılığını gösterme"ye yönelik yoğun mücadelesi, Türk diplomasisinin yakın dönemdeki en önemli gündem maddelerinden biridir. Oysa 1959'dan 1980'lerin sonuna kadar, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) tam üyelik önemli olmakla birlikte, çeşitli nedenlerle, başat ve vazgeçilmez bir hedef değildi. Hatta yükümlülüklerin dondurulduğu ve ilişkilerin askıya alındığı bir dönem (1977-1978) bile yaşanmıştı.

Bunun en önemli nedeni olarak, Soğuk Savaş koşullarında asıl ihtiyaç duyduğu askeri ve siyasi desteği NATO üyeliği ile bulmuş olan Türkiye'nin AET'yi hayati önemde görmediği savı kabul edilebilir. AET'nin de o dönemde, şimdikinden farklı olarak, bir ekonomi kulübü niteliği taşıması, ilişkilerin büyük ölçüde ekonomi perspektifinden yürütülmesine yol açmış ve çıkarların uyuşmadığı noktada geri adım atılabildiğini mümkün kılmıştır.

Bir diğer neden de, en geniş katılımlı Avrupa örgütlenmesi olan Avrupa Konseyi'ne Türkiye'nin zaten üye bulunmasıdır. Konsey üyeliği, Türkiye için "Avrupalılığın" tescili olarak görülmüştür. Buna ek olarak, "Avrupalılığından kuşku duyulmayacak" birçok ülkenin, aynen Türkiye gibi, bu dönemde AET üyesi olmaması, Türk karar vericilerin AET üyeliği ile Avrupalılık iddiasını ayrı görebilmesine imkan vermiştir.

Diğer yandan, Doğu Bloku'nun 1990'ların başında ortadan kalkmasıyla yeniden şekillenen dünyada hem AET'nin niteliği hem de Türkiye'nin pozisyonu değişmiştir. 1992 Maastricht Antlaşması sonrasında Avrupa Birliği adını alan AET,

artık ekonomik olduğu kadar ve hatta belki daha da fazla siyasi kimlikli bir güç blokuna dönüşmeye başlamıştır. Bu yoldaki “derinleşme” çalışmalarına, eski Varşova Paktı üyesi Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle üyelik hedefli ilişkiler kurduğu “genişleme” siyasetini eklemiştir. Türkiye’nin yanı başında öne çıkan ve bir “*soft power*”¹ olma yönünde ilerleyen AB, Soğuk Savaş sonrasındaki yeni risk ve tehditleri çok yakından hisseden Türkiye için bu kez kaçırılmaması gereken bir fırsat, ülkeyi “Kuzey”in refah, güvenlik ve kültürüne taşıyacak yegane *araç* olarak görülmüştür.

Günümüzde Türkiye’nin AB’ye üye olma çabası, böyle bir fırsat algılamasına dayanmaktadır. Belki de her siyasi mücadelede ve her diplomatik davada görülebileceği gibi burada da Türkiye tarafından tarihe başvurulmakta, ikili ilişkilerin geçmişi, olumlu bir katkı yapacağı düşüncesiyle dile getirilmektedir. Türkiye’nin zaten Avrupalı bir devlet olduğu ve öteden beri Avrupa barışı ve güvenliğine katkı yaptığı savları bu çabayı haklılaştırmak üzere sık sık vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinin çok kısa zaman içinde üyeliğe kabul edilmeleri Türkiye’de kırgınlık yaratmış, Soğuk Savaş

---

¹ Türkçe’de “yumuşak güç” olarak kullanılan bu terim, kısaca, askeri ya da ekonomik araçlarla, baskıya dayalı bir siyaset izlemek yerine siyasal ve kültürel açıdan ortak değerler geliştirerek ve ekonomik işbirliği koşullarını güçlendirerek diğer aktörlerin davranışlarını dolaylı olarak yönlendirebilen güç anlamına gelmektedir. Terimin, ABD dış politikası ile ilgili olmak üzere ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Joseph Nye, **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, New York, Public Affairs, 2004. Avrupa Birliği’nin kavramı sahiplenmesi ve kullanması ile ilgili bir örnek için bkz. Olli Rhen, “Enlargement as an instrument of EU’s soft power,” 19 October 2007, <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/642&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>> (10.12.2008)

yıllarının genellikle istikrarlı ve işbirliği içinde geçen günlerine gönderme yapılarak Türkiye'nin üyeliği daha çok hak ettiği dile getirilmiştir. Söz konusu iddiaya göre, Batı'nın Soğuk Savaş'ı kazanmasında, sıcak çatışmaya (Kore Savaşı) girmek de dahil olmak üzere gereken tüm fedakarlığı göstermiş bulunan ve yıllardır demokrasi ile yönetilen Türkiye dışarıda bırakılmıştır. Buna karşılık, daha düne kadar Avrupa'yı tehdit eden düşman tarafında yer almış, demokrasi geleneği olmayan ülkelerin üyeliğe kabulü mantıklı ve adil değildir.

İşte, AB ile ilişkilerin sorunlarla dolu da olsa yoğunlaşması ve yukarıda belirtilen genel nedenlerle konjonktürel olarak AB'nin öneminin artması, Türkiye'de konuya karşı ilginin artmasına yol açmıştır. Konunun özellikle teknik yönlerini ele alan çok sayıda araştırma yayınlanmış ve genel olarak AB'ye üyelik meselesi ile ilgili bir kamuoyu oluşturulmuştur. Fakat söz konusu yayınların genel olarak II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin pek de üzerinde durmadan 1959'daki başvuru sürecine geçtikleri görülmektedir.

Türkiye'nin Avrupa ile ilişkisi konusunda yabancı kaynaklar bakımından durum daha da kötüdür. 20. yüzyıl ya da 1945 sonrası Avrupa tarihini ele alan çalışmalardan, Tez araştırması çerçevesinde incelenmiş olanlarında, Türkiye ile ilgili özel bir bölüme rastlanılmamıştır.² Dahası, bu çalışmaların dizinleri incelendiğinde

---

² Oysa, biraz eskiye gidildiğinde ilginç bir çalışma (John Gunther, **Inside Europe**, London, Hamish Hamilton, 1936) ile karşılaşılmaktadır. Yayınlandığı yıl 15 baskı yapmış olan kitapta yazar, Avrupalı saydığı 12 ülkeyi incelemiştir. Kitapta Türkiye'ye de ayrı bir bölümde yer verilmiştir. Atatürk ve yönetimi hakkında yer yer eleştirel kısımları bulunsa da böylesine çok okunan bir kitabın içinde Türkiye'ye yer ayrılmış olması dikkat çekicidir. Tarihçinin, yaşadığı dönemin zihniyetinden genel olarak etkilendiği kabul edilirse, 1945 öncesi ve sonrasında yayınlanan yabancı kaynakların

Türkiye ve ilgili maddelerin çok az sayıda olduğu görülmektedir. Bu durumun, Türkiye'nin Avrupa'daki yerine ilişkin olarak akademik dünyadaki belli bir tavrı aktardığı düşünülebilir. Yazarların ya Türkiye'yi Avrupa dışında sayıp bilinçli olarak görmezden geldiği ya da Avrupa konusunda bahsedilmeye değmeyecek kadar önemsiz buldukları sanısı oluşmaktadır.

Aslında genel olarak Avrupa bütünleşmesi ile Türkiye'nin bu süreçteki yeri konusunda yerli ve yabancı literatür değerlendirildiğinde iki alanın yeterince incelenmediği görülmektedir: İlk olarak, AB'nin kuruluşu öncesinde Avrupa'da bütünleşmeye yönelik olarak neler yapıldığı konusunda Türkçe literatür son derece kısıtlıdır. Oysa, Türkiye'nin kendisini içinde görmek istediği böyle bir oluşumun kökenleri hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. İkinci olarak, Türkiye'nin AB öncesindeki bu dönemde Avrupa bütünleşmesine ilişkin tavrı da birtakım genellemelerle geçiştirilmemesi gereken önemli bir konudur. Bu konuda da hem yerli hem de yabancı literatürün yeterli olduğunu söylemek güçtür.

1945'ten sonra başlayan ve bir geçiş ile ardından yeniden yapılanma dönemi olarak kabul edilecek süreçte yaşananların bugünkü AB-Türkiye ilişkilerine etkide bulunmadığı düşünülemez. Bugün ilişkileri etkileyen sorunların ya da konu başlıklarının önemli bir bölümü öteden beri süregelen, deyim yerindeyse, "kronik" niteliklidir. Örneğin, en genel ifadesiyle, Türkiye'nin Avrupalı bir devlet, Türklerin Avrupa kültürüne ait bir toplum olup olmadığı öteden beri tartışma konusudur. Kimi Avrupalılar bu konuda negatif tavrı alırken Türkler daima savunma konumunda ve kendilerini ispat zorunluluğuyla karşı karşıya olagelmıştır. Dolayısıyla 1959

---

karşılaştırılması bu açıdan ilginç bir sonuç doğurmaktadır. Avrupalı çevrelerde, Türkiye'nin Avrupalı sayılması konusunda olumsuz yönde bir zihniyet değişikliği gerçekleştiği düşünülebilir.

öncesine, ilişkilerin “prehistoryasına” kadar gitmek anlamlı bir çaba olacaktır. Buradan hareketle, Tez’e kaynaklık eden şu soruya yanıt aramak anlamlı olacaktır: Doğu Bloku’nun dağılması nedeniyle, Batı için stratejik bakımdan önemini büyük ölçüde yitiren ve Batı (AB) içindeki yeri tartışılan Türkiye, acaba Soğuk Savaş’ın başında, stratejik konumu ve işbirliği en fazla değer taşıırken ne ölçüde “Avrupalı” gibi davranmış, muhatapları tarafından ne kadar “Avrupalı” sayılmıştır?

Bu soruyu temel alan Tez’in konusu 1945-1959 arasında Türkiye’nin Avrupa’ya yönelik politikasıdır. Türkiye’nin tutarlı ve belirli bir “Avrupa politikası” olup olmadığı ve varsa bu politikanın işleyen ve/veya aksayan yönleri incelenecektir. II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan dönemin hem Avrupa hem de Türkiye için bir “yeniden yapılanma dönemi” olduğundan hareketle, 1945 yılı başlangıç olarak alınmıştır. 1959 ise Türkiye’nin AET’ye tam üyelik başvurusu yaptığı yıldır. Başvuru sonrasındaki süreç ve ilişkilerin gelişimi, çok sayıda yayına konu olduğu için, Tez’de yukarıda “prehistorya” olarak tanımlanan 1959 öncesi dönem incelenecektir.

Zaman aralığı böyle olan Tez, konu bakımından tek tek Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilere odaklanmak gibi bir amaç taşımamaktadır. Bunun yerine, öncelikle Avrupa’da 1945 sonrasında başlayan bütünleşme hareketleri ana hatlarıyla ele alınacaktır. Söz konusu faaliyetlerin kimler tarafından, nasıl bir siyasal vizyon çerçevesinde yürütüldüğü ve nasıl sonuçlandırıldıkları incelenecektir. Daha sonra ise Avrupa’daki bu oluşumlar karşısında Türkiye’nin nasıl bir tavır sergilediği ve üye olduğu örgütler (özellikle Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı/Örgütü ve Avrupa Konseyi) içinde yürüttüğü çalışmalar üzerinde durulacaktır. Daha önceden birçok çalışmada incelenmiş bulunan NATO konusuna ise genel hatlarıyla ve ancak

Türkiye'nin Avrupalılık iddiasıyla ilgisi çerçevesinde değinilecektir. Bu örgütlere üyelik konusunun araştırılması, yeniden yapılanan Avrupa'ya Türkiye'nin daha baştan itibaren ne derece katıldığını gösterebilmek bakımından önemlidir. Dolayısıyla söz konusu araştırma, Türkiye'nin "Avrupalı olma" ya da "Avrupa'ya girme" iradesinde bir süreklilik saptanabilmesi bakımından anlamlıdır. Böyle bir süreklilik ise, Türkiye-AB ilişkilerinin bugünkü durumunu değerlendirme bakımından faydalı olacaktır.

Böyle bir konu ve kapsamda hazırlanan Tez'in başlıca varsayım ve iddiaları ise şöyle özetlenebilir:

Avrupa bütünleşmesi konusunda Tez'in temel varsayımı, bu gelişmenin Avrupa'daki ulus-devletlerin kendi içlerindeki sorunlarına çözüm olarak düşündükleri bir reçete olduğudur. Söz konusu iddianın başlıca temsilcisi İngiliz iktisat tarihçisi Alan Milward'dır.³ Buna göre, İtalya ve Almanya için yeniden Avrupa'nın saygın bir üyesi olarak kabul görmek; Fransa için bozulan ekonomiyi düzeltmek; Belçika, Hollanda Lüksemburg gibi küçük ülkeler için, kıtanın büyükleri tarafından ezilmemek ve toparlanmak; İngiltere için ise kıtayı belli bir düzende ve birarada tutabilmek için Avrupa bütünleşmesi çok uygun bir araç olmuştur. Milward'ın görüşünün Tez bakımından önemi, Avrupa bütünleşmesinin bir "Avrupalılık ideali" temelinde değil, devletlerin bireysel çıkar algılamaları ve içteki sorunlarına çözüm bulma amacı çerçevesinde başlattıkları bir girişim olduğunu ortaya koymasındır.

---

³ Konuyla ilgili olarak özellikle bkz.: Alan Milward, **The Reconstruction of Western Europe, 1945-51**, London, Routledge, 1984 (reprinted in 2006); Alan Milward, **The European Rescue of the Nation-State**, London, Routledge, 1992.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında izlediği politikanın sonucunda 1945'te uluslararası alanda yalnız kalma tehlikesi yaşamıştır. Ankara, konjonktürel olarak öne çıkan bu tehlikeyi bertaraf etme isteğinin yanı sıra Avrupa'yla siyasi ve kültürel bağlantılarını da canlandırarak, Batılılığa artan bir vurgu ile yeni dünya düzeninde kendisine sağlam bir yer bulma çabasına girişmiştir. Türkiye "Batılı" kimliğini, öncelikle Avrupalı olmayı başararak kazanmak istemiştir. Bu çerçevede, 1945 sonrasındaki kısa ama çalkantılı geçiş döneminde Avrupa kurumlarına (Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı/Örgütü, Avrupa Konseyi ve NATO) üyelik, Türkiye için tarihinde hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. 1945 sonrası Türk dış politikasının, ilgili literatürde çok büyük ölçüde Türk-Amerikan ilişkileri ekseninde incelendiği düşünülürse, konunun Türkiye-Avrupa ilişkileri boyutunda da değerlendirilmesi gerektiği görülecektir.

Öte yandan, karmaşık bir coğrafyada konuşlanan Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı diplomasisinden devraldığı temkinliliğin ya da pragmatizmin izlerini bu konuda da açıkça görmek mümkündür. Örneğin, bütünleşmeye yönelik olarak Avrupa'daki sivil çevrelerce yürütülen ilk çalışmalara pek itibar etmeyen Türkiye, Avrupalı devletler tarafından başlatılan inisiyatiflerde ise yer almaya çalışmıştır.

Türkiye'nin bu dönemdeki Avrupa politikasının, büyük devletlerle olan ilişkilerinden de büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir:

Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdit bu konuda en başta sayılabilir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında duyduğu güvenlik endişesi, Batı dünyasında yer almayı bu denli istemesinin en önemli nedeni olmuştur.

Bir diğer önemli belirleyici aktör ise 19 Ekim 1939 tarihli Ankara Antlaşması ile ittifak kurmuş olduğu İngiltere'dir. Söz konusu ittifakın diğer üyesi olan

Fransa'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki güçsüzlüğü düşünülürse, Türkiye, o dönemde güvenilebileceği tek devlet olan İngiltere'nin bu konudaki siyasetini kollamıştır. Özellikle 1952'de NATO üyesi olarak Amerikan güvenlik şemsiyesine girene dek Türkiye'nin adeta İngiltere'yi merkez alan bir Avrupa politikası izlediği görülmektedir. Bu durumun, Türk-İngiliz ilişkileri tarihi bakımından da önem taşıdığı düşünülebilir.

Belki de en belirleyici etki ise ABD ile ilişkiler çerçevesinde görülebilir. Şöyle ki, Türkiye bu dönemde asıl yardım kaynağının ABD olduğunun farkındaydı. Fakat ABD'nin bu yardımına ancak Avrupa kurumları üzerinden ulaşabileceğini görüyordu. Bu durumdaki sıkıntı ise, birçok Avrupa ülkesinin, Türkiye'nin söz konusu Avrupa kurumlarına üyeliğine karşı olmalarıydı. Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yönelik bu muhalefetini aşmanın yolu da ABD'nin siyasal desteğini kazanabilmektir. Dolayısıyla Türkiye, yine Osmanlı diplomasisinden devraldığı bir tavırla, bu iki tarafı, deyim yerindeyse, karşılıklı bir biçimde devreye sokarak kendisine bir hareket alanı açmaya çalışmıştır. Hedeflediği Avrupa kurumlarında üyeliği elde etmesi, bu siyasetinde başarılı sayılabileceğini göstermektedir.

Milward'a atıfla yukarıda dile getirilen iddia çerçevesinde, Türkiye'nin 1945 sonrasındaki dönemde Avrupa'ya yönelik pragmatik ya da araçsal yaklaşımının istisnai bir durum olmadığı ve bundan dolayı da eleştirilemeyeceği öne sürülebilir. İşte Türkiye de, doğal olarak, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilme ve ortak koruma şemsiyesi altında yer alma ihtiyaçlarıyla Avrupa'nın yeniden yapılanmasında bulunmak istemiştir. Burada ilginç olan nokta, savaş sonrasının siyasi havası içinde, demokrat sayılmayan rejimlerin, kurulacak yeni düzende kabul görmeyeceği ve düzenin nimetlerinden yararlanamayacağı algısıdır. Gerçekten de bu dönemde

demokrasi rejimine sahip bulunmak, felsefi anlamda Batılılığın olduğu kadar, pratik bakımdan maddi getiri sağlamanın da en önemli yolu olmuştur. Türk yetkililerin, Birleşmiş Milletler'e (BM) üyelik sürecinden itibaren yakından görüp kavradığı bu durum, Türkiye'nin çok partili sisteme geçme kararı almasında en önemli etkidir. Bu bağlamda, sanılmıştır ki Türkiye ne kadar demokrat olursa Avrupa'ya ve Avrupa'nın sunduğu nimetlere o kadar yakın olacaktır. Dolayısıyla, dönemin Türkiye-Avrupa ilişkileri her ne kadar ekonomik kazanç sağlama amacı taşır görünse de öncelikle siyasi bir mücadeledir.⁴

Konu, kapsam ve başlıca iddiaları böylece ortaya koyduktan sonra Tez'de izlenecek yöntem konusunda da bazı önemli noktaları belirtmek gerekmektedir:

Tez'in çıkış noktası olan ve Türkiye-AB ilişkilerinin bugünkü durumunun, söz konusu ilişkilerin kuruluş dönemine ilişkin uyandırdığı merak, tarih yazımına ilişkin önemli bir noktayı akla getirmektedir: İnsanlar, yaşadıkları dönemde karşılaştıkları sorunlar hakkında yanıtla ulaşmak amacıyla tarihe başvururlar. Yani, geçmişe yönelik bir sondaj demek olan tarih çalışması, mutlaka bugün zihnimizi meşgul eden bir konudan doğmakta ve dahası, şimdiki değerlendirmelerimiz ile şekillenmektedir.⁵ O halde, Türkiye'nin bugün AB'ye giriş sürecinde yanıtlamak zorunda olduğu soruları, yani Avrupa politikasının başarı düzeyini araştırmak için geçmişe dönmek gereklidir. Fakat bu tarih çalışması nasıl olmalıdır ki kendisinden beklenen değerlendirme ve açıklama gücünü sağlayabilsin?

---

⁴Bu durumun günümüzde de devam ettiği düşünülebilir. Çünkü Türkiye'yi genelde Batı dünyasına, özelde de Avrupa kurumlarına katılmaya iten başlıca nedenler olarak ne güvenlik endişesi azalmış ne de kalkınma sorunları çözülebilmiştir.

⁵ Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 31.

Tez’de araştırılan konu en temelde, bir devletin (Türkiye’nin) dış politikasıdır. Yani, bu politikanın belli bir kısmının tarihidir. Dolayısıyla, doğal olarak, tarihin bu konuyla ilgili dalı olan Siyasi Tarih çerçevesinde hazırlanmıştır. Geleneksel olarak Siyasi Tarihin, devlet merkezci yani devlet dışındaki aktör ve süreçleri çok dikkate almayan, resmi kurumların ve aktörlerin ürettiği çıktılar ile ilgilenen ve anlatımını bu düzeyde kuran bir disiplin olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, Tez’in konusu bakımından düşünüldüğünde, Avrupa meselesinin Türkiye için sadece bir dış politika gündeminden ibaret olmadığı, ülkedeki “medeniyet” anlayışının somut hali olarak derin bir kültürel anlam taşıdığı da bir gerçektir. O halde, böylesine çok katmanlı bir konuyu yalnızca devlete bağlı birimlerin çalışmaları üzerinden aydınlatmaya çalışmak bazı önemli bilgi eksiklikleri doğurabilecektir.

Siyasi Tarih dalını zenginleştirme ve diğer disiplinlerle ilişkilendirmeye yönelik talepler çeşitli çevrelerce dile getirilmektedir. Bunun önemli örneklerinden biri, alanın önde gelen dergilerinden biri olan *Diplomatic History*’nin editörlerinden Michael Hogan tarafından 2003 yılında yayınlanan makaledir.⁶ Hogan, Amerikan dış politikası tarihi yazımında, devleti temel alan geleneksel anlayışı reddettiği için değil, alanı zenginleştirerek açıklama gücünü artırmak ve akademik çevrede yalnız kalıp marjinal bir konuma düşmesine engel olmak amacıyla bu açılımı gerçekleştirmek gerektiğini belirtmektedir.

Benzeri bir yaklaşımın Türk dış politikası tarihi yazımında da sergilenmesi giderek yaygınlaşmaya başlamaktadır. 2006 yılında yapılan “Türkiye’de Siyasi

---

⁶ Michael Hogan, “SHAFR Presidential Address: The ‘Next Big Thing’: The Future of Diplomatic History in a Global Age,” **Diplomatic History**, Vol. XXVIII, No. 1 (January 2004) s. 1-21.

Tarih'in Gelişimi ve Sorunları" Sempozyumu'nda sunulan bildiriler incelendiğinde söz konusu eğilim açık şekilde görülmektedir.⁷

Dolayısıyla Tez'de de, bahsedilen bu eğilim izlenerek, disiplinlerarası bir yaklaşım sergilenmeye çalışılacaktır. Geleneksel Siyasi Tarih yazımının güçlü yönlerini koruyarak, küreselleşmenin getirdiği yeni dinamikleri, kavramları ve aktörleri yeni bir bakış açısıyla çözümlenmeye dahil etmek Siyasi Tarih alanının geliştirilmesi bakımından da önemli olsa gerektir.

Bu şekilde özetlenebilecek bir tarihçilik yaklaşımının temel alınacağı Tez'de, esas itibarıyla konuyla ilgili olguların belirlenmesine ve sunulmasına dikkat edilecektir. Bu olgular üzerine kurulacak Tez'de öncelikle resmi belgeler ayrıntılı olarak incelenecektir. Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı arşivi ne yazık ki araştırmacılara açık olmadığı için konuyla ilgili arşiv malzemesinin önemli bir kısmına ulaşılammıştır. Başbakanlık Devlet Arşivleri'ndeki bazı belgeler dışında Tez'le ilgili olarak Türkiye'de bulunan en önemli resmi kaynak TBMM Tutanak Dergisi'dir. Avrupa konusunda TBMM'de geçen tartışmaları yansıtmaması bakımından değerli olan bu yayının 1945-1959 dönemi incelenmiştir.

Türkiye'de resmi arşiv belgesi teminindeki sıkıntı, başka kaynaklardan edinilen bilgi ve belgelerle elden geldiğince giderilmeye çalışılmıştır. Londra'daki *The National Archives**, İngiltere'nin çok etkin olduğu bu dönemde Türkiye ile ilgili önemli bazı belgeleri barındırmaktadır. Tez'de bu belgelerden de yararlanılmıştır.

---

⁷ Gökhan Erdem (der.), **Türkiye'de Siyasi Tarih'in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu**, Ankara, AÜ Basımevi, 2006.

* Eski adıyla *Public Record Office*.

Tez’de yararlanılan bir diğerk önemli kaynak Avrupa Konseyi arşivlerinde bulunan ve Türk temsilcilerin bu örgüt bünyesinde yaptıkları konuşmaları içeren tutanaklardır.

Yukarıda sayılanlar dışında, Tez’de kullanılan diğerk önemli kaynaklar, dönemin gazeteleri ve konuyla ilgili olarak hazırlanmış ikincil kaynaklardır. Gazete araştırması, olayların nasıl ve hangi içerikte kamuoyuna yansıtıldıklarını ve dolayısıyla da konuyu kamuoyunun ne ölçüde izleyebildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Böylece konunun, resmi belgeler dışında, sivil kaynaklarca da nasıl aktarıldığı, belli bir ölçüde de olsa incelenebilir.

Gazete araştırması kapsamında *Ulus*, *Vatan* ve *Zafer* gazeteleri taranmıştır. Bu gazetelerin örnek olarak seçiminde birinin iktidar, diğerkinin muhalefet yanlısı olmaları dikkate alınmıştır. 1945-1950 dönemi için *Ulus* gazetesi iktidarı, *Vatan* gazetesi ise muhalefeti destekleyen gazetelerdir. 1950’deki iktidar değişikliğinden sonraki dönem için de, dönemin muhalefeti CHP’yi destekleyen *Ulus* gazetesi ile iktidara gelen Demokrat Parti’den desteğini kısa zamanda çeken *Vatan* gazetesinin yerine de *Zafer* gazetesi taranmıştır. Adı geçen gazetelerin yanı sıra, önemli gün ve olaylara ilişkin olarak *Aydın Tarihi* taranmak suretiyle diğerk gazetelerden de yararlanılmıştır.

Üç bölümden oluşan Tez’de ilk bölüm, “geçiş dönemi” olarak adlandırılan 1945-47 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, Avrupa için yeniden yapılanmanın temellerinin atıldığı, topyekûn bir çaba olmadıkça kıtada siyasi ve ekonomik sistem kurmanın mümkün olamayacağına görüldüğü yıllardır. Türkiye’de de yeniden yapılanma açıkça görülmüştür. Savaş sonrasında Batılı değerlere, demokrasiye artan vurgu, ülkede çok partili sisteme geçilmesiyle doruğa çıkmıştır. Söz konusu süreç, Avrupalılık-Batılılık tartışmalarıyla yakın ilgisi nedeniyle Tez’de biraz daha

ayrıntılı ele alınacaktır. Marshall Planı'nı görüşmek üzere Temmuz 1947'de gerçekleşen Paris Konferansı ve buradaki Türk heyetinin çalışmaları ise geçiş döneminin son önemli gelişmesi olarak incelenecektir.

İkinci bölüm, başlıca Avrupa örgütlerinin kurulduğu ve Türkiye'nin genellikle zorlu diplomatik süreçlerden geçerek üye olmayı başardığı 1948-1952 dönemini konu almaktadır. Bu dönemde Türk dış politikası bakımından en önemli gelişme Avrupa Konseyi'ne üyeliğin elde edilmesidir. Hem Konsey'in kurulmasına giden süreçte hem de kuruluş sonrasındaki çalışmalarda Türkiye'nin neler yaptığı bu bölümde incelenecektir. Bu bölümün diğer konuları, Marshall Planı çerçevesinde kurulan OEEC ve Avrupa'ya istediği korumayı getiren NATO olacaktır.

Üçüncü bölüm ise hem Avrupa'da giderek olgunlaşan ve yeni mecralar kazanan bütünleşme hareketlerinin seyrini hem de Türkiye'nin bu durum karşısında sergilediği politikaları ele alacaktır. Bu bölümde ayrıca, Türkiye'nin neden eski müttefiki İngiltere'nin denetimindeki EFTA'yı değil de AET'yi tercih ettiği ve AET'ye başvurusunun, Yunanistan'ın da aynı yöndeki müracaatı etkeni dışında, hangi aşamalardan sonra gerçekleştiği incelenecektir.

I. BİRİNCİ BÖLÜM: GEÇİŞ DÖNEMİ: 1945-1947

20. yüzyılın en önemli olaylarından biri olan II. Dünya Savaşı, gerek Avrupa'nın gerek Türkiye'nin siyasi gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir. Avrupa'da savaşın yarattığı yıkım ve kıtada ortaya çıkan bölünme, bir "yeniden yapılanma" ihtiyacı doğurmuştur. Avrupa'da Sovyet etki alanı dışında kalan kısmın, ekonomik ve siyasi açıdan diriltilmesine yönelik yeniden yapılanma girişiminin temel motivasyonu, kıtanın bu bölümünün dünya siyasetindeki düşüşünü tersine çevirmek ve savaş nedeniyle çok yıpranan "Avrupa medeniyeti" anlayışını Batı Avrupa merkezli olmak üzere yeniden öne çıkarmak olmuştur. Söz konusu hedefleri taşıyan yeniden yapılanma çalışmalarına ilişkin projeler, savaş daha devam ederken gündeme getirilmeye başlamış ve 1945'ten itibaren de çeşitli biçimlerde uygulamaya girmiştir.

Türkiye'de ise, savaş sonunda ortaya çıkan yeni durum içinde meşru ve muteber bir aktör olarak ülke varlığını sürdürebilmek amacıyla, bazı esaslı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Türkiye, hem 19. yüzyıldan beri sürdürülen modernleşme çabalarının bir devamı hem de Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdidin bir sonucu olarak, "Batı" biçiminde tanımlanan grup içinde yer almak istemiştir. Bu istek çerçevesinde, hem dış hem de iç politikada esaslı adımlar atılmıştır. Dış politika bağlamında, BM başta olmak üzere çeşitli uluslararası örgütlere katılma, iç politikada da Batı'nın, siyasal ve ideolojik referanslarının kabul edildiğini göstermek amacıyla çok partili hayata geçilmesi, en önemli adımlar olarak sayılabilir.

Hem Batı Avrupa'daki hem de Türkiye'deki bu yeniden yapılanma girişimleri değerlendirildiğinde, savaşın sona erdiği yıl olan 1945 ile ABD inisiyatifindeki Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın gündeme geldiği 1947 arasındaki süreyi bir geçiş dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Tez bakımından değerlendirildiğinde bu geçiş döneminin temel özelliği, Avrupa'da özellikle hükümet dışı örgütlerce başlatılan ve yürütülen Avrupa bütünleşmesine yönelik çalışmaların Türkiye'de eşdeğer düzeyde bir ilgiyle izlenmemesidir.

A. 1945: Savaşın Son Yılında Avrupa ve Türkiye

1. Savaş Biterken Avrupa'daki Genel Durum

a. Siyasal Durum ve Sorunlar

I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Versailles Antlaşması'ndan doğan ve giderek büyüyen çeşitli sorunlar ile 1929 Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle uluslararası alanda artan gerilim, nihayet Eylül 1939'da silahlı çatışmaların başlamasıyla sonuçlanmıştır.¹ Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyasetlerinden tehdit

---

¹ Savaşa ilişkin genel bilgiler için özellikle bkz.: Peter Calvocoressi, Guy Wint and John Pritchard, **Total War: The Causes and Courses of the Second World War**, Second ed., Suffolk, Viking, 1989; Martin Gilbert, **Second World War**, London, Weidenfeld and Nicolson, 1989 ve Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

algılayan İngiltere ve Fransa'nın dostluk ve ittifak antlaşmaları imzaladığı devletlere Almanya tarafından saldırılmasına bağlı olarak, savaş kısa zamanda neredeyse tüm Avrupa coğrafyasını sarmıştır.

Öte yandan 1941 yılında, savaşın hem taraflarını hem de kapsamını etkileyen önemli gelişmeler yaşanmıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Haziran 1941'de saldırması ile Avrupa'da savaşın tarafları yeniden şekillenmiştir. O ana dek Batı Avrupa ülkelerine karşı mesafeli duran Sovyetler Birliği, Almanya karşısındaki ittifakın en önemli askeri güçlerinden biri haline gelmiştir. Aynı yılın sonunda Japon saldırısı üzerine ABD'nin Pasifik'te savaşa girmesiyle birlikte Almanya-İtalya-Japonya karşısındaki ittifak bağlantısı tamamlanmış ve II. Dünya Savaşı gerçek anlamda bir dünya savaşı halini almıştır.

Avrasya coğrafyasında 1942 ortalarına dek süren Alman ilerleyişi, bu tarihten itibaren Sovyetler Birliği tarafından durdurularak geri püskürtülmeye başlamıştır. 6 Haziran 1944'te ABD, İngiltere ve Kanada birlikleri tarafından Fransa'da düzenlenen Normandiya Çıkarması ("*D-Day*") ile batıdan ikinci bir cephe açılarak Almanya sıkıştırılmıştır. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimi amacını taşıyan Müttefiklerin, 8 Mayıs 1945'te son Alman birliğini de teslim almasıyla, Avrupa'da çatışmalar sona ermiştir. II. Dünya Savaşı'nın bu şekilde, yani Sovyet ve Amerikan askeri gücü sayesinde sonuçlanması, genel olarak Avrupa'nın, dünya siyasetinde hakim ve belirleyici rol oynadığı uzun bir dönemin de sonunu getirmiştir.

Avrupa kıtası düşünüldüğünde, savaş sırasında yaşanan ve çatışmalar sona erdikten sonra kıtadaki siyasal yapıyı etkileyecek olan başlıca gelişmeler, Almanya'nın kıta çapında yürüttüğü işgal ve bu işgali bertaraf etmek üzere Sovyet ve

---

Amerikan ordularının Avrupa içlerine girerek burada konuşlanmaları ve İngiltere'nin kıtada dengeleyici devlet olma vasfını yitirmesi olmuştur.

(i) Nazi İşgalinin Siyasi Mirası

Nazi Almanyası, bir yıldırım savaşı (*blitzkrieg*) stratejisi izleyerek çok kısa zamanda Avrupa'nın büyük kısmını işgal etmiştir. İşgalin hem yıkıcılık hem coğrafi kapsam hem de yönetim anlayışı bakımından olağanüstü niteliği, Avrupa'nın siyasi ve toplumsal yaşamında travmatik etkiler yaratmıştır. Söz konusu travma, savaş sonunda kıtanın çözmek zorunda kalacağı sorunların en önemli kaynağını oluşturmuştur:

Avrupa'nın, Almanya liderliğinde ırksal olarak yeniden şekillendirilmesi mantığına dayanan Nazi işgal siyaseti, genel olarak, insanın fiziken ya da manevi bağlamda yok edilmesi yöntemini kullanmıştır. Sadece *holocaust* gibi insanlık dışı bir sistematik katliam yöntemiyle değil, tüm hayata yönelik nasyonal sosyalist endoktrinizasyonla bireylerin kişiliksizleştirilerek manen yok edilmesi söz konusu olmuştur. Bu, modern dönemde daha önceki Avrupalılar arası herhangi bir savaşta Avrupalıların birbirlerinin halklarına uygulamadıkları bir şiddet biçimidir.² İşgalin yarattığı travmadan bahsederken öncelikle işin bu yönü düşünülmelidir.

Nazi işgalinin Tez bakımından özellikle önem taşıyan siyasi etkisi, Nazilerin, kendi planları çerçevesinde ve başka bir içerikle de olsa, bir tür Avrupa bütünleşmesi projesini uygulamaya koymasındır. Bu projenin, savaş sonunda Avrupa bütünleşmesi

---

² Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945*, London, Pimlico, 2007, s. 14.

fikrinin kıta çapında st noktaya ulaşmasında, ironik bir biçimde, etkide bulunduğu söylenbilir.³

Burada biraz geriye gitmek gerekmektedir:

Nazilerin Avrupa projesi, savaş öncesindeki dönemde, Avrupa'da Nazi ilkeleri doğrultusunda yeni bir düzen kurulacağı propagandası çerçevesinde dile getirilmeye başlamıştır. Bu “yeni Avrupa” bir yanda “Batılı demokrasi” anlayışı, diğer yanda da “Asyalı bolşevizm” karşısında bir Avrupa olarak tanımlanmaktaydı. Yaygın olarak kullanılan Alman-İtalyan mihverinin (*axis*) işte bu glerin karşısındaki yeni Avrupa'nın dayandığı temel eksen olduğu iddia ediliyordu.⁴ Genel olarak, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na yapılan tarihsel referanslarla sunulan söz konusu düzen, Alman *Reich*'nın hakimiyetinde bir Avrupa'yı ifade ediyordu.

Savaşın erken dönemlerinde neredeyse tüm Avrupa'nın Alman hakimiyetine geçmesinin ardından, proje bu kez daha somut bir nitelik kazanmıştır. Almanya'nın yürüttüğü savaşın ekonomik açıdan desteklenmesine dayanan somut gereklilik çerçevesinde Naziler, kıta çapında bir ekonomik örgütlenme çalışmasına yönelmişlerdir. Konuyla ilgili ilk çalışma, bir Avrupa konfederasyonu kurulması fikrini ele alan ve Mart 1943'te Dışışleri Bakanı Ribbentrop'a sunulan memorandumdur.⁵ Burada nerilen Avrupa konfederasyonunun temel mantığı, genişletilmiş bir yaşam sahası olarak düşünülen Avrupa kıtası üzerinde işleyen bir ekonomik ve siyasal sistemin kurulmasıdır. Yine aynı içerikte olan bir diğer belge,

---

³ Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, ev. Hüsamettin İnaç, Ankara, Adres Yayınları, 2005, s. 154.

⁴ Michael Salewski, “Germany: Ideas of the National Socialist Government and Party,” **Documents on the History of European Integration: (Volume I) Continental Plans for European Union 1939-1945**, Walter Lipgens (ed.), Berlin, Walter de Gruyter, 1984, s. 39-40.

⁵ **Ibid.**, s. 128-132.

Ağustos 1943'te hazırlanmıştır.⁶ Çoğu Balkan ülkeleri olmak üzere, 13 ülkenin Avrupa konfederasyonunun asli üyeleri olarak sayıldığı bu belgede, Türkiye yer almamış, Türkiye'ye yönelik tavrın İtalya ile varılacak görüş birliğine göre belirleneceği kaydedilmiştir. Bu veriden hareketle, nazizmin Avrupa düzeni projesinde Türkiye'ye yer verilmediği, bunun da Türkiye'nin "Asyalı" görülmesine dayandığı düşünülebilir.

(ii) "Üç Büyükler" ve Avrupa

II. Dünya Savaşı başladığında, biri Almanya ile savaştan, biri Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalamış ve biri de savaş dışı bulunan üç devlet (sırasıyla İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD), iki yıl içinde aynı saflarda biraraya gelerek Almanya karşısındaki koalisyonun baş aktörleri haline gelmiştir. Gerek savaş stratejisi gerek savaşın ardından kurulacak düzenin belirlenmesine yönelik çalışmaları birlikte yürüten bu üç devlet "Üç Büyükler" ("*Big Three*") olarak adlandırılmışlardır. Üç Büyükler'in savaş sonundaki pozisyonları ve birbirleriyle ilişkileri, tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'daki düzeni de belirleyen başlıca etkenler olmuştur.

Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, 1945'in büyük kısmında Üç Büyükler arasındaki ilişkilerde görünür bir bozulma yaşanmadığı, dahası önemli başarılar kaydedildiği söylenebilir. Yalta (Şubat) ve Potsdam (Temmuz-Ağustos) Konferansları yapılmış, Ağustos'ta Japonya'nın teslimiyle tamamen biten çatışmaların ardından, kurulacak yeni düzeni görüşmek üzere dışişleri bakanlarının periyodik olarak toplanması kararlaştırılmıştır. Yalta Konferansı'nda imzalanan

---

⁶ *Ibid.*, s. 142.

Kurtarılmış Avrupa Bildirisi'nde (*Declaration on Liberated Europe*), Avrupa'daki yeni düzenin, kurtarılmış halkların kendi özgür tercihleriyle demokratik kurumlar oluşturmalarına imkan veren bir yöntemle kurulması gerektiği kabul edilmiştir.⁷ İşbirliğinin en geniş göstergesi ve en önemli sonucu olarak da, savaş sonundaki yeni düzenin çerçevesi biçiminde tasarlanan Birleşmiş Milletler örgütü, 25 Nisan'da San Francisco'da toplanan konferansın ardından, 6 Haziran'da imzalanan antlaşmayla kurulmuştur.

Bu genel durumun ötesinde, söz konusu üç devletin 1945'teki pozisyonları, ilerleyen dönemde Avrupa'daki gelişmelere etkileri nedeniyle daha yakından ele alınmalıdır:

--İngiltere ve Avrupa

İngiltere, geleneksel olarak, uluslararası ticaretteki baskın konumunun sonucu, istikrarın sürmesini istemiştir. Bu temel çıkar doğrultusunda, Avrupa'da istikrarı bozduğunu ya da aşırı güçlendiğini düşündüğü herhangi bir devleti bertaraf etmek için öne çıkıp, oluşturduğu koalisyonlarla kıtadaki siyasi düzeni yeniden sağlayan dengeleyici bir rol oynama siyaseti gütmüştür.⁸ Bu haliyle İngiltere'nin, olağan koşullarda Avrupa sisteminin dışında ya da üzerinde, olağanüstü koşullarda

---

⁷ Theodore P. Wright, "The Origins of the Free Elections Dispute in the Cold War," **The Western Political Quarterly**, Vol. XIV, No 4 (December 1961), s. 856.

⁸ 1907 tarihli bir Dışişleri Bakanlığı belgesinde bu siyaset "diğer devletlerin bağımsızlığını tehdit edenlerin doğal düşmanı, zayıf toplulukların doğal koruyucusu" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz.: Peter Mangold, **Success and Failure in British Foreign Policy**, London, Palgrave, 2001, s. 137'den: "Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany," **British Documents on the Origins of the War, 1899-1914**, Vol. 3., London, HMSO, 1928, s. 402-403.

ise lider ya da müdahil sıfatıyla sistem içinde yer aldığı söylenebilir. I. Dünya Savaşı sonrasında önemli ölçüde zayıflayan İngiltere'nin bu rolünü sürdürmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra büsbütün zorlaşmıştır. 1945'te İngiltere, mali ve askeri bakımlardan Avrupa'daki sistemi tek başına yönlendirebilme imkanlarını yitirmiş, gerek İngiltere içindeki gerek *Commonwealth* genelindeki sorunlar öne çıkmıştır.⁹ Belki de bu iç sorunların İngiliz seçmeni üzerinde yarattığı memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak 1945'teki seçimlerde yenilen Winston Churchill'in yerine Clement Atlee başkanlığındaki İşçi Partisi hükümeti kurulmuştur.

Avrupa'da Almanya'nın yenilgisi, kıtada büyük bir güç boşluğu ortaya çıkarmıştır. Fransa başta olmak üzere kıtadaki diğer devletlerin fiilen etkisizleştiği bir konjunktürde, söz konusu boşluğu Sovyetler Birliği'nin doldurması ihtimali İngiliz dış politikasının başlıca kaygılarından biri olmuştur. İngiltere bakımından, büyük güç statusünü sürdürebilmek için zorunlu saydığı *Commonwealth* çatısını korumak da 1945 dünyasında çok önemli bir sorun haline gelmiştir. Özetle, İngiltere 1945'te bir yandan imparatorluğunu korumaya çalışırken, bir yandan da odağında Sovyetler Birliği'nden duyulan kaygının bulunduğu ve güvenlik sorunları ile sınırlanmış olan bir Avrupa politikası izlemeye başlamıştır.

--Sovyetler Birliği ve Avrupa

Savaş sonunda Avrupa'da yeniden kurulacak düzene ilişkin Sovyetler Birliği'nin konumu ise daha farklı olmuştur. 1942 sonlarından itibaren gerileyen Almanya karşısında ilerleyen Sovyet orduları, 1945'te Orta Avrupa'ya kadar girmiş

---

⁹ T. O. Lloyd, **Empire, Welfare State, Europe: English History, 1906-1992**, Oxford, Oxford University Press, 1993, s. 270-282.

bulunuyordu. Dolayısıyla, kıta içindeki fiili varlığı Sovyetler Birliği'ne önemli bir avantaj kazandırmıştır. Her ne kadar savaş sonunda, Sovyetler Birliği'nin uluslararası alandaki imajı bir süre olumlu seyretmiş, örneğin Joseph Stalin "Joe Amca" diye anılır olmuşsa da, söz konusu yakınlık duyguları kısa zamanda kaybolmuştur. Savaş sırasında ve ortak bir tehdidin yok edilmesi amacı çerçevesinde kurulan koalisyonun, söz konusu tehdidin yok edilmesi sonrasında giderek bozulmasına bağlı olarak, Sovyetler Birliği'nin bu avantajlı durumu diğer büyük devletlerde gitgide artan bir kaygı yaratmıştır.¹⁰ Kaynağı Avrupa kıtasındaki, özellikle de Almanya'daki cepheleşme olan ve "Soğuk Savaş"¹¹ olarak adlandırılan büyük güçler arasındaki gerginliğin bir ayağını da Sovyetler Birliği'nin bölgedeki varlığı teşkil etmiştir.

---

¹⁰ "Sorun, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki etkisini genişletip genişletmeyeceği değil, bunu ne ölçüde ve hangi biçimde yapacağı idi. Test sahası ise Almanya olarak görüldü." Tom Buchanan, **Europe's Troubled Peace: 1945-2000**, Oxford, Blackwell Publishing, 2006, s. 42. Gormly, Ortak tehdidin ortadan kalkması nedenine bağlı olarak ittifakın bozulmaya ve Sovyetler Birliği'nin de bir "öteki" olarak görülmeye başlamasının 1945 sonlarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Bkz.: James L. Gormly, **From Potsdam to the Cold War: Big Three Diplomacy, 1945-1947**, Wilmington, SR Books, 1990, s. 71-105.

¹¹ Soğuk Savaş deyimini ilk kez Amerikalı kongre üyesi Bernard Barusch tarafından 17 Nisan 1947'de kullanılmıştır. (Bkz.: Peter Calvocoressi, **Survey of International Affairs, 1947-1948**, Oxford University Press, London, 1952, s. 62.) Kavram, en dar anlamıyla, 1947 Truman Doktrini'nden 1953'te Stalin'in ölümüne kadarki sürede, ABD ve Sovyetler Birliği liderliğindeki iki ayrı blok arasında yaşanan ve merkez ülkeler bakımından silahlı bir çatışmaya varmadan seyreden gerilimi ifade etmektedir. Öte yandan, Soğuk Savaş'ın başlangıç ve bitişi konusunda literatürde farklı tarihler önerilmektedir. Örneğin, 1917, 1945 ve 1947 gibi üç ayrı tarih başlangıç; 1953, 1989 ve 1991 de bitiş tarihi olarak verilebilmektedir. Tezde ise, taraflar arasında, 1917'den beri süren ve çeşitli vesilelerle ortaya çıkan bir gerginlik olduğu düşünülmekte, fakat bu gerginliğin, ortak tehdidin ortadan kalkmasının hemen ardından nitelik değiştirdiği kabul edilmektedir. Yani, başlangıç tarihi olarak 1945

Başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerde, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın doğusuyla yetinmeyeceği, tüm kıtaya, hatta dünyaya yayılma peşinde olduğu iddiası yaygın biçimde dile getirilmiştir. Geleneksel Rus dış politikasına ve komünist ideolojiye atıflarla dile getirilen bu tür iddialar çerçevesinde, Sovyetler Birliği dünyada olduğu kadar Avrupa'da da yeni tehdit odağı olarak gösteriliyordu.¹² Soğuk Savaş konusunda 1960'ların başından itibaren ortaya çıkan ve "revizyonist" olarak adlandırılan ekole bağlı tarihçiler ise genel olarak, savaşta çok zarar görmüş olan Sovyetler Birliği'nin saldırgan bir niyet taşımadığını, batıdan saldırıya uğrama ihtimalini ortadan kaldırmak için Doğu Avrupa'da kendileri ile uyumlu bir sistem kurmak istediklerini iddia etmişlerdir.¹³

Avrupa'nın savaş sonundaki siyasi yaşamında Sovyetler Birliği ile ilişkisi kurulabilecek bir diğer önemli gelişme ise, genel olarak sol örgütlerin bir hayli güçlenmiş olmalarıdır. Alman-Sovyet savaşının başlamasından sonra etkin bir biçimde direniş hareketine katılan komünistler, savaş sonunda pek çok Batı Avrupa ülkesinde güçlü bir konuma gelmişlerdir.¹⁴ Liberal çevrelerde ise komünistlerin, hem

---

yılı benimsenmiştir. Stalin'in ölümünden sonra çeşitli değişiklikler görülmüş olsa da Sovyetler Birliği yıkılıncaya dek mücadelenin bir biçimde devam ettiği fikrinden hareketle Tez'de Soğuk Savaş'ın bitiş tarihi olarak da 1991 yılı kabul edilmektedir.

¹² Bu tema ile ilgili olarak bkz.: George Kennan, **Russia and the West under Lenin and Stalin**, Boston, Little, Brown and Co., 1961.

¹³ Bu görüş için bkz.: D.F. Fleming, **The Cold War and Its Origins: 1917-1960**, Vol. I (1917-1950), New York, Doubleday & Co., 1961.

¹⁴ 1945'te Komünist Parti üyelerinin sayısı örneğin İtalya'da 1.700.000'e, Belçika'da 100.000'e ulaşmış, Fransa'da ise oy oranı %20'lere çıkmıştır. Bkz: Paolo Spriano, **Stalin and the European Communists**, London, Verso, 1985, s. 238.

savaşın yol açtığı yıkım ve sefalet ortamından hem de faşizmin çöküşünün yarattığı siyasi boşluktan yararlanarak daha da güçlenecekleri kaygısı oluşmuştur.

Avrupa’da Soğuk Savaş’ı kimin başlattığı ya da Sovyetler Birliği’nin ne ölçüde sorumlu olduğunu ayrıntılarıyla incelemek Tez’in kapsamına girmemektedir.¹⁵ Fakat Sovyet niyetleri ne olursa olsun, Batı Avrupa ülkeleri, Üç Büyükler arasındaki ilişkilerdeki bozulmaya bağlı olarak, Sovyetler Birliği’nden tehdit algılamışlar ve dış politikalarının merkezine bu tehdidi koymuşlardır. Dolayısıyla Tez’de bu durum veri kabul edilmekte ve Sovyetler Birliği’nin Avrupa’daki varlığı, Batılı devletlerin dış politika çıktılarını etkileyen başlıca faktör olarak nitelendirilmektedir.

--ABD ve Avrupa

Avrupa siyasetini etkileyen üç büyük devletten sonuncusu olan ABD ise belki de en belirleyici girişimleri yapan aktör olmuştur. En açık biçimde Başkan James Monroe tarafından ifade edilen ve yalnızcılık ya da izolasyonizm (*isolationism*) politikası olarak tanımlanan geleneksel Amerikan dış politikası, özellikle Avrupa sorunları kastedilerek ABD’nin kendi yarıküresi dışındaki işlere karışmamasını öngörmekteydi. I. Dünya Savaşı’na 1917’de giren ABD, savaş sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti’ne (MC) katılmamış ve yeniden kendi yarıküresine çekilmişti.

---

¹⁵ Yakın dönemde konuyla ilgili olarak yayınlanmış birçok çalışmanın değerlendirildiği kapsamlı bir inceleme için bkz.: Melvyn Leffler, “The Cold War: What Do ‘We Know Now’,” **The American Historical Review**, Vol. CIV, No. 2, (April 1999), s. 501-524.

Başkan Franklin D. Roosevelt yönetiminde 1930'lardan itibaren aşamalı olarak Avrupa siyasetine giren ABD,¹⁶ 1941'de katıldığı savaşta Almanya karşısındaki kampın özellikle lojistik bakımdan en önemli kaynağı olmuştur. ABD'nin savaş sırasında, diğer ülkelerdeki gerilemeye de bağlı olarak artan üretim gücü, 1945'te ülkeyi dünyanın en büyük ekonomisi durumuna getirmiştir.

1945'teki Avrupa manzarası, ABD'nin 1918 sonrasına benzer bir içe kapanmasının yeni sorunlara yol açarak daha büyük bir sıkıntı getireceğini göstermekteydi. Özellikle dünya ticaretinin yeniden canlandırılarak Avrupa'nın istikrara kavuşturulması hayati bir sorun teşkil ediyordu.

Ancak, 1945'te ABD siyasetinde güçlü bir yalnızcılık taraftarı kitle bulunmaktaydı. Hem Kongre'deki cumhuriyetçiler hem de kamuoyunun büyük kısmı, Amerikan askerlerinin ülkeye dönmesini talep ediyorlardı.¹⁷ 12 Nisan 1945'te ölen Roosevelt'in yerine başkan olan Harry Truman yönetiminin yaklaşık olarak ilk yılı, dış politika bağlamında, Roosevelt çizgisinin izlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, uluslararası ve elbette Avrupa'yla ilgili sorunlar, başta BM olmak üzere çok taraflı mekanizmalarla ele alınmıştır. Bu dönemde asıl ilgi iç politikaya yöneltilmiş, ülkede güçlü olan yalnızcılık siyaseti taraftarlarının da etkisiyle, özellikle ülke ekonomisinin olağan koşullara uyarlanmasına yönelik çeşitli adımlar

---

¹⁶ ABD'nin tarafsızlığını aşamalı olarak terk edip Almanya ve Japonya karşısındaki kampa geçişi ile ilgili olarak bkz.: Donald Drummond, **The Passing of American Neutrality: 1937-1941**, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1955.

¹⁷ O dönemde Beyaz Saray'a, 1946'da yapılacak kısmi Kongre seçimleri kastedilerek, Avrupa'daki Amerikan askerlerini geri getirecek gemilere atıfla "gemi yoksa oy da yok" (*no boats, no votes*) mesajı içeren binlerce mektup gönderildiği belirtilmektedir. Bkz.: Gregor Dallas, **Poisoned Peace: 1945-The War that Never Ended**, London, John Murray, 2005, s. 572.

atılmıştır. ABD'nin Avrupa'daki duruma ilişkin asıl belirleyici hamleleri 1946 yılı ortalarından itibaren gelecek ve 1947'de de kesin sonuçlar doğurmaya başlayacaktır.

b. Sosyo-Ekonomik Durum ve Sorunlar

II. Dünya Savaşı Avrupa için insani, ekonomik ve toplumsal açılardan çok büyük bir yıkıma yol açmıştır. Savaşın siviller üzerindeki yıkıcılığı, önceki savaşlarla kıyaslanmayacak düzeydedir.

Otuz altı milyondan fazla insanın doğrudan savaş veya savaş koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan hastalık, kıtlık, zorunlu göç ya da başka nedenlerle öldüğü, milyonlarcasının da yaralandığı ya da mülteci haline geldiği Avrupa'da, en temel zararın insan kaynakları alanında yaşandığı söylenebilir.¹⁸

Ulaşım ve iletişim hatlarının ve altyapı tesislerinin çok büyük ölçüde tahrip edildiği Avrupa'da savaşa bağlı olarak ortaya çıkan en önemli ekonomik sorun üretimdeki büyük gerilemedir. Üretim, hemen hemen tüm sektörlerde, savaş öncesindeki değerlerinin bir hayli altına düşmüştür. Üretimle ilgili olarak öne çıkan başlıca iki sıkıntılı konu ise gıda ürünlerindeki aşırı azlık ile gerek sınıai üretim gerek sivil tüketim bakımından başlıca enerji kaynağı olan kömür üretiminin çok azalması olmuştur.

Başta Avrupa ve kısa zamanda da dünya ekonomisini etkileyen bir diğer sorun ise kıtadaki ülkelerin, çokça ihtiyaç duydukları ve ancak ithalat yoluyla temin edebilecekleri malları alabilmek için dövizlerinin bulunmayışındır. Kısaca “döviz kıtlığı” olarak adlandırılan bu durumun kısa erimli etkisi, Avrupa'da olağan ticaretin

---

¹⁸ Judt, **op. cit.**, s. 17.

son derece azalması olmuştur. Bu durum orta erimde, Temmuz 1944'te kurulan ve yeni dünya düzeninde ekonomiyi şekillendiren Bretton-Woods sisteminin işleyişinde ciddi tıkanıklıklara yol açacaktır.

Savaş sırasında müttefiklerin başlıca lojistik kaynağı olan ABD'nin bu rolü, savaştan sonra da sürmüştür. ABD, 27 Mart 1941'de yürürlüğe soktuğu Kiralama ve Ödünç Verme Yasası (*Lend and Lease Act*) kapsamında tüm müttefiklerine yönelik olarak savaş boyunca sürdürdüğü yardımları 21 Eylül 1945'te durdurmuştur.¹⁹ Bu tarihten itibaren, UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) çerçevesindeki yardımlar savaş sonunda Avrupa'nın başlıca yardım kaynağı haline gelmiştir.²⁰

Savaşın Avrupa'da ideolojik ve felsefi düzeyde olmak üzere en genel etkisi, mutlak devlet egemenliği anlayışının ne denli baskıcı bir rejime yol açabileceğinin görülmesi ve bu anlayışın önemli ölçüde eleştirilmesi olmuştur. İlerde inceleneceği gibi, federasyon biçiminde olmak üzere ulusüstü bir Avrupa sistemi taleplerinin bir bölümü de bu görüşü temel almışlardır.

---

¹⁹ Bu yasa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: William Hardy McNeill, **America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946**, New York, Johnson Reprint Co., 1970, s. 772-786.

²⁰ Müttefikler arasında 9 Kasım 1943'te yapılan anlaşmayla oluşturulan ve BM kurulduktan sonra bu örgüt çatısı altına alınan UNRRA, BM güçlerince yeniden kazanılmış -ya da düşmanın geri çekilmesiyle ele geçirilen- topraklardaki halka her türlü yardımın yapılmasını sağlamakla görevli olacaktı. Üye ülkeler bu örgüte, yıllık ulusal gelirlerinin %1'i oranında katkıda bulunacaklardı. Dolayısıyla örgütün başlıca finansörü ABD olmuştur. UNRRA hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Arnold Toynbee and Veronica M. Toynbee (ed.), **Survey of International Affairs, 1939-1946: The Realignment of Europe**, London, Oxford University Press, 1955, özellikle s. 51-125.

Öte yandan, Avrupa'daki genel siyasi erozyonun bir sonucu olarak 1920'lerden itibaren güçlenen nasyonal sosyalizmin savaş sonunda yenilgiye uğramasının, kıtada önemli bir siyasi boşluk yarattığı da iddia edilebilir. Zira faşizm ve nasyonal sosyalizmin savaş öncesinde ülke içinde ve savaş sırasında da işgal edilen ülkelerde büyük kitlelerin desteğini kazanmış olduğu unutulmamalıdır.

Bu çerçevede, Avrupa'nın 1945'te baş başa kaldığı toplumsal sorunlardan birisi de Nazi yönetimlerine destek verip, yerel düzeyde Nazi politikaları yürüten ve "işbirlikçi" olarak adlandırılan insanların durumudur. Yahudilik, komünizm ve parlamenter demokrasi karşıtlığı vb. siyasi nedenlerin yanı sıra homojen bir ulus-devlet kurmak gibi etnik nedenler söz konusu işbirliğine gerekçe teşkil etmiştir. Ülke içinde Nazi yönetiminin uygulamalarına katılmanın yanında, on binlerce Fransız, Belçikalı, Hollandalı ve İskandinavyalı gönüllünün SS saflarında Sovyetler Birliği'ne karşı savaşması, söz konusu işbirliği çerçevesinde olmuştur.²¹ Savaş sonrasında bu işbirlikçi kadroların tasfiyesi, kurtuluş sonrasındaki toplumsal barışı sağlamak bakımından gündemde önemli bir yer tutmuştur. Savaş sırasında Avrupa halklarının demokrasiye ve liberal değerlere olan inancı bir hayli zayıflamıştı. 1945 Avrupasında, böyle bir konjonktürde, demokrasinin yaşam biçimi olarak yeniden tanımlanmasının ve öne çıkarılmasının temel bir ideolojik sorun olduğu söylenebilir.²²

---

²¹ Bkz.: Buchanan, **op. cit.**, s. 13-16.

²² Daha savaş sırasında, bir İngiliz parlamenter olan R.W.G MacKay, "Demokratik düşüncüyü yeniden ifade etmek şu anda en temel sorunumuzdur." demiştir. Bkz: Mark Mazower, **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, çev. Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 213'ten: R.W.G MacKay, **Peace Aims and the New Order**, Londra, 1941, s. 7. 1948 yazında çeşitli Avrupa ülkelerini dolaşan bir başka yazar ise, özellikle kıtadaki genç insanların, kendilerine

c. Avrupa Bütünleşmesine İlişkin Başlıca Projeler

Avrupa’da ulus-devletlerin üzerinde bir örgütlenmeye gidilmesi fikri çok eskilere dayanmaktadır. Bu fikir tarihsel olarak, ortak bir tehdit algısı ya da “öteki” olarak görülen bir varlık karşısında, “Avrupa” biçiminde ifade edilen medeniyetin tüm üyelerinin biraraya gelerek kıtanın varlığının sürdürülmesi mantığına dayandırılmıştır.²³ 1945’teki gelişmeleri ele almadan önce, savaştan önceki dönemde ve savaş sırasında konuyla ilgili olarak yapılan başlıca çalışmaları ana hatlarıyla incelemek, Avrupa bütünleşmesine ilişkin çalışmaların tarihsel ve felsefi kökenlerini anlayabilmek bakımından gereklidir:

19. yüzyıl öncesindeki projeler, henüz laik düşünceye dayanan rasyonel bir dış politika anlayışının tam anlamıyla yerleşmemesi sonucu, bir Hıristiyan Avrupa zihniyetini yansıtmaktadır. Dolayısıyla o dönemde kıtada önemli bir yeri olan Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu projelerde Avrupa’nın bir üyesi olarak kabul edilmemiştir. Avrupa birliği için önerilen bu projelerin gerekçelerinde ortak düşman ya da “öteki” biçiminde öngörülen varlık, açıkça Türkler ya da en bariz biçimde Türkler tarafından temsil edilen İslamiyet olmuştur.²⁴

---

demokrasi adı altında sunulanlardan “tiksindikleri”, buna bir çare bulunmazsa, en iyi ihtimalle demokrasiye direnecekleri, en kötü ihtimalle de “iç düşmanlar” karşısında özgürlüklerini yitirecekleri sonucuna varmıştır. Bkz.: Ferdinand Hermes, **Europe Between Democracy and Anarchy**, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame, 1951, s. V.

²³ İlkçağlardan 1945’e kadar olan dönemde “Avrupa” fikrinin gelişimiyle ilgili olarak bkz.: Delanty, **op. cit.**, s. 1-142.

²⁴ Avrupa’nın Katoliklik temelinde tanımlandığı bu dönemde Avrupa’nın bir diğer “ötekisi” de Ortodoksluk olmuştur.

Avrupa’da bir birlik kurulmasına yönelik erken dönemdeki projelerden en ünlüsü, Fransa kralı IV Henri’nin baş danışmanı olan Sully tarafından önerilmiştir. 1683 tarihli Büyük Tasarı (*Grand Design*) adlı çalışmasında Sully, Avrupa’daki on beş Hıristiyan devletten oluşan sürekli bir meclis kurulmasını önermiştir. Aynı dönemde, William Penn (1693) ve Abbé Saint Pierre’in (1713) benzer içerikte ve “Hıristiyan Avrupa” anlayışına dayanan projeleri de bilinmektedir.²⁵

Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan 18. yüzyıldan itibaren, “Hıristiyan Avrupa” vurgusu azalan ve daha çok dar bir entelektüel çevrede ele alınan çeşitli birlik önerileri yapılmıştır. Voltaire, Rousseau ve Kant gibi Avrupalı aydınların bu projelerinde federasyon fikrinin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde, aynı zamanda, farklı ve üstün bir medeniyet olarak “Avrupa” anlayışı da yaygınlaşmıştır.

19. yüzyıl sonlarından itibaren, 1776’da kurulmuş ve geçen zaman içinde varlığını başarılı biçimde sürdürmüş ABD’nin de model teşkil ettiği bir ortamda, “Avrupa Birleşik Devletleri” ifadesi kullanılmaya başlamıştır.²⁶ Öte yandan, “Avrupa Uyumu” (*Concert of Europe*) anlayışının damgasını vurduğu ve ulus-devletin altın çağını yaşadığı 19. yüzyılda, kıtanın bütünleşmesi fikrine yönelik olarak önemli bir projenin üretilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Avrupalı ulus-devletler için ciddi bir ortak tehdidin var olmadığı, aksine, bu devletlerin emperyalist politikalarını görece sorunsuz biçimde yürütebildikleri bu yüzyılda, bütünleşmenin devletler tarafından bir ihtiyaç olarak görülmediği kabul edilebilir.

---

²⁵ The European Movement, **European Movement and the Council of Europe**, London, Hutchison & Co., t.y., s. 23-26.

²⁶ **Ibid.**, 28.

Avrupa birliğine ilişkin projeler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra -kapalı bir çevrede de olsa- yeniden gündeme gelmeye başlayacaktır. Genellikle liberal ve sosyal demokrat eğilimli kişilerin savunduğu Avrupa'da birlik fikri, o dönemin siyasi atmosferinde aşırı sağın ve ulusal egemenlik fikrinin egemen olması nedeniyle fazla yaygınlaşmamıştır.²⁷

Söz konusu girişimlerden biri, 1922'de Coundenhove-Kalergi tarafından *Pan-Europa* adlı örgütün kurulmasıdır.²⁸ Örgüt, İngiltere ve Sovyetler Birliği dışında Avrupa kıtasındaki tüm ülkelerin bir birlik oluşturmasını savunmuştur. Bu birliğin, devletlerin egemenlik haklarından vazgeçmedikleri, konfederal nitelikte olması öngörülmüştür.

Benzer nitelikte bir diğer proje, Eylül 1929'da, dönemin Fransız Başbakanı Aristide Briand tarafından MC bünyesinde gündeme getirilmiştir.²⁹ MC üyesi tüm Avrupa ülkelerinin dahil olacağı bir "Avrupa Konferansı" şeklindeki öneri, devlet adamı düzeyinde önerilen ilk proje olması bakımından önemli sayılmakla birlikte, sonuçsuz kalmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında, yukarıda değinilen travmanın da erken sonuçlarından biri olarak, Avrupa'da birlik kurulması ve kıtanın bir daha bu şekilde zarar görmemesi için, direniş örgütlerinden konuyla ilgili çeşitli öneriler gelmiştir. Örneğin, İtalyan direniş önderlerinden Antonio Spinelli tarafından Ağustos 1943 tarihinde hazırlanan ve *Ventotene Manifestosu* olarak bilinen metin, savaş

---

²⁷ Lipgens, "Introduction," Lipgens, **op. cit.**, s. 7.

²⁸ **European Movement and...**, s. 28.

²⁹ **Ibid.**, s. 29.

sonrasındaki çalışmalar sırasında da dikkate alınan temel bir belgedir.³⁰ Manifestonun başlıca önerisi, mutlak devlet egemenliğinin -insan özgürlüğünü hiçe sayan totaliterizme vardığı gerekçesiyle- reddedilmesi ve bunun yerine kıtada bir federasyon kurulmasıdır.

Özetle, 1945'e gelindiğinde Avrupa'da bütünleşme fikrinin, hem II. Dünya Savaşı'nın hem de yavaş yavaş belirmekte olan düşman algısının etkisiyle yeniden belli bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Özellikle liberal, sosyalist/sosyal demokrat ve Hristiyan demokratlar arasında yaygın olan bu fikirler, kısa zamanda kurulacak sivil toplum örgütlerinin çalışmalarıyla bir kamuoyu oluşturulmasını sağlayacaktır.

2. Savaş Biterken Türkiye'deki Genel Durum

Bu kısımda, Türkiye'nin 1945'ten itibaren genelde Batı'ya ve özelde de Avrupa'ya yönelik olarak izlediği siyaseti belirleyen dış ve iç etmenler incelenecektir. İç etmenler bakımından düşünüldüğünde, her ne kadar Türkiye'nin tarihsel gelişimiyle savaş sonundaki Batı'ya yönelme politikası tutarlı olsa da, dış etmenlerin konjonktüre bağlı olarak öne çıkıp ülkenin siyasetinin zamanlamasını ve biçimini tayin ettiği görülmektedir. Söz konusu dış etmenler iki ana kaynak biçiminde değerlendirilecektir: Bunlar, demokrasinin galip ideoloji olarak öne çıkması ve Sovyetler Birliği'nin savaş sonundaki pozisyonudur. İç etmenler de yine iki ana kaynak biçiminde ele alınacaktır: Bunlar, kalkınma arayışı çerçevesindeki

---

³⁰ Belge için bkz.: Klaus Voigt, "Ideas of the Italian Resistance on the Postwar International Order," Lipgens, **op. cit.**, s. 473-484.

ekonomik ihtiyaçlar ve 19. yüzyıldan beri çeşitli aşamalardan geçerek cumhuriyet rejiminde de sürdürülen Batılılaşma hareketleridir. İzleyen kısımda, bu etmenlerin Türkiye'nin 1945'teki siyasetine yansımaları sırayla incelenecektir.

a. Oluşum Halindeki Yeni Düzende Türkiye

(i) Savaş Sonunda Türkiye'nin Uluslararası Alandaki Yeri

1930'ların sonunda, Avrupa'da artan siyasi gerilime ek olarak, özellikle İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki tehditkar tutumundan rahatsız olan Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmış, 19 Ekim 1939 tarihli Ankara Antlaşması'yla bu iki devletle bir ittifak kurmuştur.³¹ Gerek coğrafı konumu gerek siyasi ve diplomatik bağlantıları çerçevesinde düşünüldüğünde Türkiye, bir Avrupa devleti olması nedeniyle savaşta taraf olmuştur. Öte yandan, fiilen savaşa girmemeyi ve herhangi bir biçimde işgale uğramamayı ana hedef olarak gözetmiştir. Bu ana hedef çerçevesinde, hukuken Mtfeviklere katılmış olan Türkiye, 18 Haziran 1941'de Almanya'yla da Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Türkiye'nin, "İngilizler mtfefikimiz, Almanlar dostumuz" şeklinde ifade edilen bu politikası, Mtfevikler ile Almanya'yı birbirine karşı kullanabilmesine imkan vermiştir. Türkiye, bu durumun da yardımıyla, tarafların zaman zaman yükselen taleplerine direnebilmiş ve savaş dışı kalma hedefini gerçekleştirebilmiştir.³²

---

³¹ Bu antlaşmanın bir değerlendirmesi için bkz.: Rıfkı Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı," **A SBF Dergisi**, Cilt IV(1949), s. 347-374.

³² Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki dış politikası ile ilgili olarak özellikle bkz.: Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt

Bununla birlikte, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği bu politika, savaş sonunda kaçınılmaz olarak bazı olumsuz sonuçlar da doğurmuştur.³³ Türkiye'nin, müttefiklerin istediği zaman ve biçimde savaşa fiilen dahil olmaya yanaşmaması ve Almanya'yla uzun süre devam eden ekonomik ve siyasi ilişkileri sıkıntı yaratmıştır. Türkiye'nin bu tavrı, iki etkenin de sonucu olarak, savaş sonunda uluslararası alanda yalnız kalma korkusunu güçlendirmiştir:

Söz konusu etkenlerden ilki, savaşta faşizmin yenilmesi ve demokrasi söyleminin öne çıkmasıdır. Türkiye'de ise tek partili rejiminin varlığını sürdürmesi, böyle bir ideolojik ortamda, ülkenin siyasi imajı bakımından dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Müttefik ülkelerin kamuoyları nezdinde Türkiye'nin, savaşta Almanya'ya karşı bir müttefik olarak yükümlülüklerini yeterince yerine getirmeyen ve demokrasiyle bağdaşmayan bir rejimle yönetilen bir ülke olarak görüldüğü söylenebilir.³⁴

Türkiye bakımından, uluslararası alanda yalnız kalma riskini güçlendiren ikinci etken ise Sovyetler Birliği'nin savaş sonundaki pozisyonundan kaynaklanmaktadır. Soğuk Savaş çerçevesindeki kutuplaşmanın başlamasından önce Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı savaşın ağır yükünü taşıyarak zafere ulaşmış bir ülke olarak olumlu bir imaja sahipti. Türkiye'nin Almanya'ya karşı politikasını savaş sırasında belki en çok eleştiren Müttefik olan Sovyetler Birliği, savaşın sonu

---

Yayımları, 2000 ve Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye," **Türk Dış Politikası**, Cilt I, Baskın Oran (der.), 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 399-476;

³³ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 546-547.

³⁴ Deringil, **op. cit.**, s. 252; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s. 281.

yaklaştışça Türkiye ile ilgili olarak memnuniyetsizliklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Böylece Türkiye, komşusu olan bu büyük devletin savaştan galip ve siyasi açıdan da güçlenmiş olarak çıkması karşısında sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye bakımından söz konusu ‘‘yalnız kalma’’ korkusunun, Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmak anlamına geldiği kabul edilebilir.

Türkiye’deki karar-vericiler, söz konusu riski ortadan kaldırmak için, ülkeyi genel olarak Batı dünyasına, özelde de Batı Avrupa devletler ailesine eklemeyecek adımlar atacaktırdır. Türkiye’deki rejimin düzeltilmesi ve Türk-Sovyet ilişkilerinin dengelenmesi de bu çerçevede gerçekleşecektir. Türkiye’nin BM’ye katılması ise bu yöndeki dış politikanın ilk halkası olmuştur.

(ii) Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e Katılması

Türkiye’nin BM’ye ye olma süreci, savaşın ilerleyen aşamalarında, ülkenin giderek Müttefikler tarafına yaklaşması ile başlamıştır. Bu sürecin ilk adımı, 3 Ağustos 1944’te Almanya’yla ve 3 Ocak 1945’te de Japonya’yla diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararlarının alınmasıdır.

Müttefiklerin BM’ye üyelikle ilgili olarak Yalta Konferansı’nda aldıkları karar, örgüte katılma hakkı kazanabilmek için devletlerin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya’ya savaş ilan etmiş olmalarını öngörüyordu. TBMM’de 23 şubat’ta yapılan olağanüstü oturumda Dışışleri Bakanı Hasan Saka, Yalta’da alınan bu karar çerçevesinde İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Maurice Peterson tarafından 20 şubat’ta Türkiye’ye bir memorandum verildiğini bildirerek Almanya’ya savaş ilanının hem ittifaka hem de Türkiye’nin temel siyasetine uygun olacağını

söylemiştir.³⁵ Aynı oturumda, Almanya'ya savaş ilan edilmesi oybirliğiyle kabul edilmiştir. Böylece Türkiye, Avrupa'daki savaşın resmen bir tarafı olarak, kendisini BM üyeliğine götüren ikinci adımı atmıştır.

Gerek TBMM'deki görüşmelerde gerek savaş ilanı sonrasında basında çıkan haberlerde, Türkiye'nin almış olduğu bu kararın, öteden beri büyük kararlılık ve tutarlılıkla uyguladığı politikasının bir devamı olduğu vurgulanmıştır. Söylenenlerin genel tonu ise, galipler arasına katılarak yalnız kalma ihtimalini ortadan kaldırmak bakımından bu işe verilen önemi belli ettiği kadar, adeta bir "savunma" havasını da yansıtmaktadır. Örneğin, TBMM'deki görüşmelerde söz alan Mümtaz Ökmen, "savaş yıllarını insaf, izan ve vicdanla tetkik eden herkesin, savaş dışı kalmış bile olsa Türkiye'nin almış olduğu durumun Müttefikler için büyük yararlar sağladığını göreceğini" söylemiş; Sovyetler Stalingrad'da Almanlarla mücadele edebildiyse, Boğazları ve Kafkas sınırlarını "bir kaya gibi tutan" Türkiye'nin de bunda önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir.³⁶ Ahmet Şükrü Esmer de *Ulus*'taki yazısında, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nı "Birleşmiş Milletler'i birbirine bağlayan en eski vesika" olarak yorumlayarak, Türkiye'nin savaş ilanını, "fiilen çoktandır var olan bir durumun hükümleştirilmesi" biçiminde değerlendirmiştir.³⁷

25 Nisan'da başlayan ve 25 Haziran'da BM Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona eren San Francisco Konferansı, Türkiye için iki açıdan önemli olmuştur: İlki, ayrıntılarına bir sonraki kısımda değinilecek olan Sovyetler Birliği ile yaşanan sorunlar çerçevesinde Türkiye'nin başvurabileceği uluslararası bir örgütlenmenin

---

³⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 15, 1945, Dönem VII, Toplantı 2, s. 126-132.

³⁶ **Ibid.**, s. 128-129.

³⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Tuttuğumuz Yol Üzerine," **Ulus**, 24 Şubat 1945, s. 3.

gerçekleşmesidir. Örgütsel ve pratik anlamda çeşitli eksikliklerinin görülmesine karşın BM, Türkiye tarafından önemli bir örgüt olarak selamlanmıştır. Nitekim, BM Antlaşması'nın onanmasına dair kanun tasarısının TBMM'de kabulü öncesindeki müzakerelerde bu tavır görülmektedir. Dışişleri Bakanı Saka, örgütün kusursuz olmadığını bildiklerini belirttikten sonra, “Anarşi her şeyden kötüdür ve teşkilatsız, anarşi içinde bocalayan bir dünyada yaşamaktansa kıymeti nispi de olsa bir teşkilatla yaşamak muhakkak ki daha iyidir” demiştir.³⁸

Türkiye pratik beklenti ve ihtiyaçlarına -özellikle de Sovyetler Birliği karşısındaki pozisyonunu güçlü tutma isteğine- BM'nin yanıt verecek bir örgüt olmadığını kısa zamanda görecektir. Bu durumu telafi etmek niyetiyle de çok daha somut getiriler ve güvenceler vadeden Avrupa temelli örgütlenme girişimlerine dahil olmaya çabalayacaktır.

San Francisco Konferansı'nın önem taşıdığı diğer husus, Türkiye'nin siyasi rejim bakımından da Batılı devletler arasında yer alacağını dünya kamuoyuna göstermesi için ilk önemli vesile olmasıdır. Ayrıntılarına aşağıda değinilecek olan demokratikleşme konusundaki ilk mesajlar bu konferans sırasında verilmiştir: Örneğin konferanstaki Türk delegasyonunun başkanı Dışişleri Bakanı Saka, savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik cereyanın gelişmesine izin verileceğini belirtmiştir.³⁹

---

³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 19, 1945, Dönem VII, Toplantı 2, s. 157-158.

³⁹ **Vatan**, 17 Mayıs 1945, s. 1.

(iii) Sovyetler Birliği'yle Yaşanan Gerginlik

Avrupa'da savaş Mayıs 1945'te bittiye de, Sovyetler Birliđi'yle olan ilişkileri çerçevesinde dūřünüldüğünde, Türkiye bakımından sıkıntının hemen sona ermeyeceği kısa zamanda görülecektir:

Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı yıllarından beri Türkiye'nin iyi ve istikrarlı ilişkiler kurduğu bir ülkeydi. Uluslararası ve bölgesel konjonktürün yan yana getirdiği bu iki ülke, 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayarak ilişkilerini en üst düzeye çikarmışlardı.⁴⁰ Ne var ki, Sovyetler Birliği'nin Almanya'yla 23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktı yapmasından itibaren Türkiye, kuzey komşusunu endişeyle takip etmeye başlamıştır.

1941'de Alman-Sovyet savaşının başlaması Türkiye'nin bir ölçüde rahat nefes almasını sağlamıştı. Bu savaşın, "Almanlar yatağa, Ruslar mezara" anlayışıyla özetlendiği haliyle, söz konusu iki devleti yıpratacağı ve Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki pozisyonunu güçlendireceği umulmuştu.⁴¹ Savaşta Almanların Sovyetler karşısında gerilemeye başladığı 1943 yılı ortalarına kadar Türkiye'nin Almanya'yla gerek siyasi gerek ekonomik açıdan iyi ilişkileri sürmüştü. Bu dönemde, başta Sovyetler Birliği olmak üzere müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki talepleri de çeşitli gerekçelerle reddedilmişti. Türkiye'nin daha çok Almanya'ya yakın durduğu için⁴² eleştirilen bu tavrı, savaşta Sovyetlerin avantajlı duruma

---

⁴⁰ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 103-118.

⁴¹ Baskın Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu' Nedir?," **AÜ. SBF Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 1 (1970), s. 54.

⁴² Türkiye'de bu dönemde özellikle basında Almanya'ya yakın bir tavrın sergilendiği görülmektedir. Bunda Türkiye'deki yoğun Alman propagandası da etkili olmuştur. Sovyetler Birliği'nin gerileyiş

geçmesinin ardından 1944'te değişmişti. Ne var ki bu değişiklik, Almanya'ya karşı savaş ilan edilmesi düzeyine ulaştırılmamış, Türkiye son ana kadar beklemiştir.

1945'e gelindiğinde bu sorunlu geçmiş, ikili ilişkiler üzerinde etkilerini göstermeye başlamıştır. Savaşın galiplerinden olan Sovyetler Birliği, bu askeri başarısının diplomatik alanda da getirilerini elde etmek istemiştir. Oluşan yeni durumun yeni düzenlemeler gerektirdiğini savunan Sovyetler Birliği, savaş sırasında yaşanan çeşitli olayları da (Alman ikmal gemilerinin geçişi gibi) gerekçe göstererek özellikle Boğazlar sorununu öne çıkaran bir tavır takınmıştır.

Bu çerçevede, 4-11 Şubat tarihlerinde yapılan Yalta Konferansı'nda Montreux Sözleşmesi'nin yeni durumu gözeterek değiştirilmesi yönündeki Sovyet talebinin diğer Müttefikler tarafından ilke olarak kabul edilmesi,⁴³ ikili ilişkilerin seyrinin değişeceğine dair ilk somut gelişme olarak kabul edilebilir. Nitekim, bu tarihten itibaren ikili ilişkiler 1945 içinde hızla kötüleşmiştir. 19 Mart'ta iki ülke arasındaki 1925 Antlaşması'nın yenilenmeyeceğinin Sovyetler tarafından bildirilmesi ve yeni bir antlaşma için toprak ve üs taleplerinin telaffuz edilmesiyle

---

inde olduğu dönemde de bazı Türk yetkililerin Almanya'ya gösterdikleri yakınlık eleştirilmiştir. Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, t.y.. Niyazi Berkes de savaş sırasındaki Türk dış politikasını Alman yanlısı olmakla eleştirmiş, "Türkiye'de Almanya'ya karşı savaş isteyecek ne hükümet, ne parti ne de basın vardı" demiştir. Bkz.: Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz. Ruşen Sezer), İstanbul, İletişim, 1997, s. 158 vd..

⁴³ Yalta Konferansı'ndaki görüşmelere ilişkin olarak bkz.: Suat Bilge, **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 259-264.

sorun büyümüştür.⁴⁴ Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos) Boğazlarla ilgili olarak alınan kararlar çerçevesinde 1946'da başlayacak nota savaşı ise iki devlet arasındaki ilişkilerde gerilimi en üst seviyeye yükseltecektir.

b. İçteki Başlıca Gelişmeler ve Sorunlar

(i) Savaş Sonunda Türkiye Ekonomisi

Lozan Konferansı'nda Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını ödemeyi üstlenen Türkiye Cumhuriyeti, bir yandan bu borçları öderken⁴⁵ bir yandan da ülke ekonomisini geliştirme çabasına girişmiştir. Bir ülkenin bağımsızlığının ekonomik yeterlilik ve gelişmişlikle çok yakından ilişkili olduğunu Osmanlı deneyiminden dolayı iyi bilen yönetici kadrolar, kalkınma ve sanayileşme sorununa büyük önem vermişlerdir.⁴⁶ Bu doğrultuda toplanan 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Yeni Türkiye, yerli burjuvazinin nüvesini oluşturacak toprak sahibi ve tüccar kesimin faaliyetlerinin devlet tarafından desteklenmesine dayalı, yabancı sermayeye de açık liberal bir ekonomi modeli benimsemişti. Fakat 1929 yılında başlayan ekonomik

---

⁴⁴ Gelişmelerle ilgili olarak bkz.: **Ibid.**, s. 265 vd.; Gürün, **op. cit.**, s. 276 vd.; Oran, **op. cit.**, s. 56-57.

⁴⁵ 1929'da başlayan borç ödemeleri fiilen 1948'e kadar sürmüştür. Konuyla ilgili olarak bkz.: Murat Baskıcı, "Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik ve Mali Hükümleri," **Yaşayan Lozan**, Ed. Çağrı Erhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003, s. 348-360.

⁴⁶ Tezel, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri Batılılaşmadan yana olanların, Avrupa'nın gücünün sanayi kapitalizminden doğduğunu gördüklerini, Türkiye'nin mamul mal alıp tarım ve madencilik ürünleri ihraç eden bir ülke olmasından Kemalist kadroların rahatsız olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1986, s. 128-129.

buhran bir milat olmuş, 1930'dan itibaren "korumacı-devletçi sanayileşme" modeline geçilmişti.⁴⁷

1939'da başlayan savaş ise, savaşa fiilen katılmamış olsa da Türkiye'yi ekonomik açıdan etkilemiştir. Savaş sırasında, çeşitli girişimlerle ekonomik sorunlara müdahale edilmeye çalışılmış, ancak beklenen sonuçlar alınamamıştır.* Ekonomi çok büyük ölçüde tarıma dayalıyken seferberlik kapsamında bir milyona yakın erkeğin askere alınması hem tarımsal hem de sınai üretimde büyük sıkıntı yaratmıştır. Üretimin düşmesine karşın, altın rezervini artırma amacıyla ihracatta kısıntıya gidilmemiş, 1930'lardan beri dış ticarete yaklaşık %50 paya sahip olan Almanya'nın bu ağırlığı savaş sırasında da sürmüştür. Üretimdeki büyük düşüş ve yüksek düzeyde sürdürülen ihracat, yüksek enflasyona (1939–1945 dönemi için % 350) yol açmış, bu ortamda savaş dönemi zenginleri ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Böyle bir gelişim gösteren Türkiye'de 1945'e gelindiğinde genel manzara şöyle özetlenebilir:

Türkiye'de, 1930'ların başından itibaren uygulamaya konulan korumacı-devletçi kalkınma hamlesi, savaş nedeniyle önemli bir gerileme göstermiştir. 1945'te nüfusunun yaklaşık %80'i köylü olan Türkiye, sınai kalkınmanın bir hayli uzağındadır. Savaş koşullarının temkinliliği içinde önemli bir rezerv düzeyine ulaşılmış olsa da nüfusun geneli bakımından hayat koşulları büyük ölçüde kötüleşmiştir. Savaş sırasında izlenen ekonomi politikaları, gelir dağılımında önemli

---

⁴⁷ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980), **Türkiye Tarihi 4. Cilt: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, Yay. Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s. 279-310.

* Bu müdahalelerin başlıcaları, 1940 Milli Korunma Kanunu, 1942 Varlık Vergisi ve 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur.

⁴⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1995, s. 154-156.

farklar yaratmış, ülkenin gelecek yıllardaki siyasi gelişimini de yakından etkileyecek olan bu durum çerçevesinde, bir yandan ticaret burjuvazisi öne çıkarken, diğer yandan köylüler ve ücretlilerin ekonomiden aldıkları pay ise azalmıştır.⁴⁹

Dış ticaretteki en büyük ortağı olan Almanya'nın savaşta yenilmesi de Türkiye bakımından bir diğer sorun olmuştur. Uluslararası düzeyde kurumsallaşmış bir ticaret sisteminin olmadığı 1930'larda ve savaş döneminde, kliring ve takas anlaşmalarıyla yürütülen bu ticaret, Türkiye'ye istikrarlı bir biçimde dış ticaret fazlası elde etme imkanı sağlamıştı. Savaş sonunda, ihracat gelirinin sürdürülebilmesi, Almanya'yla yapılan bu ticaretin yerinin doldurulmasına bağlıydı. Dolayısıyla, Türkiye savaş sonunda bu alanda yapılan uluslararası düzenlemeleri yakından takip etmek durumunda kalmış, kalkınma sorununun çözümünde dış kaynak ihtiyacının karşılanması konusuna çok önem vermiştir.

(ii) Batılılık ve Demokrasi Anlayışının Öne Çıkışı

-- Osmanlı-Türk Modernleşmesi'nde Avrupa'nın Yeri

Bir medeniyet ifadesi olarak Avrupa, 19. yüzyılın başlarından beri Osmanlı-Türk modernleşmesi için model alınmıştır. Önceleri, sadece devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için özellikle askeri alanda girişilen Batılılaşma çalışmaları, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan itibaren diğer alanlarda da etkili olmaya başlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı-Türk eliti için Batılılaşma, Avrupalılaşmak anlamına gelmiştir. Bunun nedeni, Avrupa'nın, özellikle I. Dünya Savaşı'na kadar, dünya

---

⁴⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1996, s. 98-122.

siyasetini belirleyen başlıca aktör olmasıdır. Coğrafi olarak kendisine komşu olan bu güçlü yapının etkilerine doğrudan ve somut biçimde maruz kalan Osmanlı İmparatorluğu, güçlü ve gelişmiş ülke modelini Avrupa’da görmüştür. ABD’nin henüz dünya siyasetinde aktif bir rol oynamayı ve coğrafi açıdan uzaklığı nedeniyle, doğrudan bir karşılaşmanın fiilen mümkün olmaması da “Batı=Avrupa=medeniyet” formülünü mümkün kılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ve onun ardılı Türkiye’nin Avrupalı bir devlet olmasının ya da bu şekilde kabul edilmesinin Osmanlı-Türk eliti için birisi kültür ve medeniyet, diğeri de devletin beka sorunuyla ilgili olmak üzere başlıca iki alanda anlam taşıdığı söylenebilir:

Buna göre, kültür ve medeniyet çerçevesinde düşünüldüğünde Osmanlı-Türk aydını için “medeniyet”, Avrupa’nın temsil ettiği bir rejim veya bir sistem anlamına gelmiştir. Dolayısıyla, medeni olmak, Avrupalılaşmakla doğru orantılıdır.⁵⁰ Söz konusu anlayış çerçevesinde, Tanzimat döneminde Avrupa yaşam biçiminin biçimsel yönleri öne çıkarılmıştır. “Tanzimat Batıcılığı” olarak da adlandırılan bu anlayış, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren girilen ve çok daha radikal olan Kemalist reform hareketleriyle kıyaslandığında yüzeysel kalmıştır.

Devletin bekası sorununa çözüm arayışı, Batılılaşma/Avrupalılaşma hareketinin çok daha önemli bir diğer kaynağını oluşturmuştur. İmparatorluğun gerileyişi ve toprak kaybedişi karşısında Batılı askeri tekniklerin kullanılmaya başlaması işin bir yönüdür. Bunun yanında, en az onun kadar önemli olan diğer yön ise, Batılılaşmak yoluyla Avrupa siyasetinin meşru bir aktörü olarak Avrupalı devletler tarafından kabul görme hedefidir. Batılılaşmadan beklenen siyasi ve

---

⁵⁰ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 191.

diplomatik sonuç, devletin Avrupa’da bir “öteki” olarak algılanmasını önlemektir. Parçalanmadan ve rejimini koruyarak devletin varlığını sürdürebilmek, öncelikle böyle bir siyasi-hukuki güvenceyi gerektirmiştir. Çünkü Avrupalı büyük devletlerin ana kara toprakları üzerinde savaşmadıkları, sömürge coğrafyasındaki çatışmaların da yenileni toptan yok etme hedefi taşımadığı görülmüştür. “Doğu Sorunu” çerçevesinde her geçen yıl biraz daha gerileyen, Avrupa’daki varlığı tartışılan Osmanlı İmparatorluğu’nun, yoğunlaşan sömürge rekabetinde salt askeri önlemlerle kendini koruyabilmesi söz konusu olamazdı.

İşte gerek 1839 Tanzimat Fermanı gerek 1856 Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa sahnesinde sıkıştıkça başvurduğu “Avrupalılaştırma” çabalarının somut örnekleri olmuştur. Özellikle Islahat Fermanı’nın, Paris Kongresi’ne katılabilmek için yerine getirilen bir koşul olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu kongre sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması’nın ilgili hükümlerince Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa devletler topluluğunun bir üyesi sayılması ve bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünün güvenceye alınması, burada açıklandığı anlamıyla Batıcılığın diplomatik alandaki bir başarısıydı. Ne var ki, 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Avrupalı devletlerin artan rekabeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun böyle bir statüden yararlanmasını fiilen imkansızlaştırmış, verilen güvence kağıt üzerinde kalmıştır.

Cumhuriyet rejimi ise 1920 Sevr Antlaşması ve yaşanan işgal deneyiminin travması üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak hedefi, yine fiilen Avrupalılaştırma biçiminde gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın “Batıya karşı Batılı” anlayışı, ileriki yıllarda ikili ilişkilerin normalleşmesi ve iyileşmesi sonrasında değişmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, 1930’larda

özellikle hukuk alanında yaptığı reformlarla, Avrupa'yla entegrasyonunu daha da ilerletmiştir.⁵¹

1930'larda Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının, Avrupa'daki tek partili faşist yönetimlerle çeşitli benzerlikler (otoriter, hiyerarşik ve merkeziyetçi tek parti gibi) taşıdığı görülmektedir. Bu durum da, Türkiye'deki yönetici elitin Avrupa'daki devlet modellerini o dönemde de yakından izleyerek, oradaki geçerli ve yaygın yönetim sisteminin bir benzerini Türkiye'de uygulama yoluna gittiği sonucunu doğurmaktadır.

Genel bir eğilim olarak kabul edilebilecek olan bu tavır, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan "demokrasi patlaması" doğrultusunda Türkiye'de yaşanan değişikliklerde de kendisini gösterecektir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün, çok partili rejime giden yolda bir kilometre taşı olarak kabul edilen 19 Mayıs 1945'teki nutku da yine bu çerçevede değerlendirilmelidir.⁵² İnönü'nün, "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" şeklinde verdiği demokratikleşme müjdesi büyük ses getirmiştir. Türkiye bu tarihten itibaren çok partili hayata kısa zamanda geçecektir.

-- Savaş Sonu Türkiyesinde Avrupa ve Batı İmajı

Türkiye, stratejik konumu nedeniyle, Avrupa siyasetinin 1939-1945 arasında önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Savaş gelişmelerinin günbegün izlendiği ülkede gazetelerin şimdi de Avrupa'da savaş sonrasındaki düzen konusunu işledikleri

---

⁵¹ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 112.

⁵² **Vatan**, 20 Mayıs 1945, s. 1.

görülmektedir. Haberlerin ana teması, Avrupa'nın harap durumu ve sorunlarla dolu geleceğidir.⁵³

Avrupa'da savaşın sona ermesi şerefine iki gün bayrak çekilerek kutlamaların yapıldığı Türkiye'de,⁵⁴ TBMM'de de konuyla ilgili bir oturum yapılmıştır.⁵⁵ Başbakan Şükrü Saraçoğlu burada yaptığı konuşmada ateşkesten duydukları memnuniyeti belirttikten sonra Müttefiklere sırayla teşekkür etmiştir. Saraçoğlu, İngiltere ve ardından ABD'ye yönelik teşekkür ve kutlamadan sonra -o dönemde gerginleşen ilişkiler düşünüldüğünde taktiksel olduğu görülebilecek- büyük bir Sovyet övgüsünde bulunmuştur.⁵⁶ Yukarıda, Türk yönetici elitinin taşıdığı Avrupa ve medeniyet anlayışının ele alındığı bölümdeki açıklamalarla tutarlı bir biçimde, Saraçoğlu sadece "medeniyet" ifadesini kullanmış, "Görüşlerimizdeki isabet ... bizi tam vaktinde hakkı, medeniyeti, hürriyeti ve adaleti muzaffer çıkaran Devletlerin arasına yerleştirdi" demiştir.⁵⁷ Avrupa'da savaşın bittiğini, sıranın barışı kurmaya geldiğini belirten Saraçoğlu, San Francisco Konferansı'nı anımsatarak dünyanın belli

---

⁵³ Örn. bkz., Mümtaz Faik Fenik, "Harpten Barışa Geçilirken," **Ulus**, 21 Mayıs 1945, s. 1 ve 3.

⁵⁴ **Ulus**, 8 Mayıs 1945, s. 1.

⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 17, 1945, Dönem. VII, Toplantı. II, 11.05.1945 tarihli 53. Birleşim, s. 44-46.

⁵⁶ "Bu harbin ağır tahribatına Sovyetler maruz kalmış ve ağır yükünü yine Sovyetler taşımıştır. Bu korkunç manzara karşısında dahi cesaretleri kırılmayan halk çocukları yine bir halk çocuğu olan Stalin'in etrafında toplanarak onun dahiyane sevk ve idaresiyle bütün intikamlarını birer birer almışlar ve düşmanlarını kendi inlerine kadar sürerek onların barbar prensiplerini kendileriyle beraber bu inlerde boğmuşlardır (Alkışlar). Bu cihan harbinin bir çok parlak sayfalarını Sovyetler yazmıştır ve bu yazılan her sayfada daima Stalin'in diri yüzü görülmektedir (Alkışlar)." **Ibid.**, s. 45.

⁵⁷ **Idem.**

başlı devletlerinin barışı, medeniyeti, hürriyeti, insanlığı neşe içinde yaşatmak için çalışmalara başladığını ifade etmiştir.

Türkiye, BM bünyesinde başlatılan çalışmalar dolayısıyla, Avrupa'da barışın sağlanması ve kıtanın yeniden imarı konusundaki faaliyetlere kısa zaman içinde dahil olacaktır.

B. 1946: Toparlanmaya Çalışan Avrupa-Destek Arayan Türkiye

1. Soğuk Savaş Koşullarında Uluslararası Ortam

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyaya barışın gelmeyeceği çok kısa zaman içinde görülmeye başladı. Özellikle ideolojik temelli çatışmanın da günden güne belirginleşmesiyle, sorunların basitçe toprak ve sınır konularından ibaret kalmayacağı, bunun ötesinde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada iki farklı sistem arasında bir nüfuz mücadelesinin söz konusu olacağı anlaşıldı. Büyük ümitlerle kurulan BM'nin de, özellikle bazı devletlere tanınan veto hakkı nedeniyle, beklenen sonuçları vermeyeceğinin ilk emareleri ortaya çıktı.⁵⁸

Savaşta galip gelen büyük güçlerin uzlaşısı temelinde uluslararası düzenin yeniden kurulması için öngörülen dar kapsamlı ve *ad hoc* nitelikli çalışmalar da istikrar getirmemiştir: Potsdam Konferansı'nda, Üç Büyüklerin dışişleri bakanlarının

---

⁵⁸ Roberts, ABD ve İngiltere'nin, kendi çıkarlarını korumak üzere olağandışı bir önlem olarak gördükleri veto sisteminin, , Sovyetler Birliği tarafından, BM'deki çalışmaların başından itibaren, olağan bir yöntem gibi kullanılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz.: J. M. Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 399.

barış koşulları için hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere Dışişleri Bakanları Konseyi adıyla belirli aralıklarla toplanmaları kabul edilmişti. İlki 11 Eylül-2 Ekim 1945'te Londra'da olmak üzere, 1949'a kadar toplam yedi kez yapılan bu toplantılar,⁵⁹ Soğuk Savaş ortamında gerçek bir barışın kurulmasını sağlayamamıştır.

Taraflar arasındaki diyalogun sürmesi ilişkilerde bir iyileşme yaratmamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki fiili varlığı, Avrupa'nın batısındaki siyasi ve iktisadi istikrarsızlık koşulları düşünüldüğünde, Anglo-Amerikan stratejisi bakımından hayati bir sorun teşkil ediyordu. Avrupa'nın kalbi konumundaki Almanya'nın bir bölümü başta olmak üzere, dünyanın önemli bir kısmının doğrudan ya da dolaylı olarak Sovyet denetiminde bulunması, tüm dünya sistemini etkileyen ve bertaraf edilmesi gereken bir tehdit olarak sayılmıştır. Nitekim, uluslararası politikada gerilimin henüz yükselmemiş olduğu ve erken sayılabilecek bir dönemde, Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak tanımlayan iki önemli kaynak, bu görüşü somutlaştırmıştır:

Söz konusu kaynaklardan ilki, ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nde görev yapan George F. Kennan'ın 22 Şubat 1946'da Washington'a gönderdiği telgraftır.⁶⁰ Kennan, "Uzun Telgraf" olarak bilinen bu analizde, özetle, geleneksel Rus güvenlik endişelerinin Marksist dogmayla birleştiği, bu nevroitik algılama çerçevesinde de Sovyetler Birliği'nin amacının Batılı ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları körükleyerek onların zayıflamalarını sağlamak olduğunu iddia etmiştir. Bu tehdide karşı halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini önermiş, Avrupa halklarının Amerikan rehberliğine

---

⁵⁹ Bu toplantılar ve alınan kararlarla ilgili olarak bkz.: **A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941-1949** < http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/decade.asp > (14.03.2009)

⁶⁰ Belgenin tam metni için bkz.: **Foreign Relations of the United States: 1946**, vol. VI, Washington, United States Government Printing Office, 1969, s. 696-709.

ihtiyaç duyduklarını, bu rehberliği ABD kabul etmezse Rusların üstleneceğini belirtmiştir.

İkinci kaynak ise, İngiltere'nin eski başbakanı ve Muhafazakarların lideri Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da Fulton'da (Missouri) yaptığı ünlü konuşmadır.⁶¹ Churchill konuşmasında, Avrupa kıtasında Baltık Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar bir "demir perdenin" gerildiğini ve bunun doğusunun (Yunanistan dışında), Sovyet kontrolüne girdiğini belirtmiştir. Bu kaygı verici durum karşısında, Sovyetler'in atom silahına sahip olmadan önce önlem alınmasını, Anglo-Amerikan dünyanın daha çok işbirliği yapmasını önermiştir.

1946 ilkbaharında Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmekte gecikmesi, uluslararası gerilimin daha da tırmanmasına yol açmıştır.⁶² Kissinger, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik çevreleme (*containment*) politikasının, 1946 ilkbaharında bu olay vesilesiyle başladığını belirtmektedir.⁶³

2. Avrupa'nın Durumu

1946 yılında Avrupa, öncelikle temel ekonomik faaliyetlerin yürütülmesindeki aksaklık ve eksikliklerden kaynaklanan önemli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Şiddetli geçen 1945-46 kışı, tarımsal üretimi son derece

---

⁶¹ Konuşmanın tam metni için bkz.: "Winston Churchill's Iron Curtain Speech (Sinews of Peace)"

< <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html> > (03.11.2008)

⁶² İran'daki Sovyet etkinliğiyle ilgili özet bilgi için bkz.: Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, t.y., s. 424-426.

⁶³ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 427.

azaltmıştı. Özellikle Almanya'daki kömür üretim havzaları halen savaş öncesine göre çok düşük bir düzeyde işletilebiliyordu. Üretimin böyle sorunlu olduğu bir yerde, ticaret de son derece sınırlı bir biçimde yapılabiliyor, zorunlu olarak ABD'den makine ve teknoloji ithal edilmesi Avrupa ülkelerinin dolar açığının giderek artmasına yol açıyordu.⁶⁴

1946'da Avrupa'daki siyasi istikrarsızlık da sürmekteydi. Bir yandan Almanya'nın geleceğinin belirsizliği sürerken diğer yandan da 29 Temmuz-15 Ekim tarihleri arasında düzenlenen Paris Barış Konferansı, sadece 5 devletle barış antlaşmaları yapılmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁵ Konferansın dikkat çeken yanlarından birisi, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki statükoyu kabul ettirmesidir. Diğer ise, eski düşman devlet sıfatıyla İtalya'nın, savaştan sonraki süreçte imajını değiştirmeye ve uluslararası sisteme saygın bir aktör olarak girmeye çalışması, konferansta da bu arzusunu göstermesidir.⁶⁶

---

⁶⁴ Alan Milward, **The Reconstruction of Western Europe: 1945-51**, London, Routledge, 2006, s. 31-35. Milward, Avrupa'da özellikle Almanya'nın ekonomik etkinliğinin çökmesi sonrasında oluşan boşluğun, Bretton-Woods sistemini tehdit eder hale geldiğini belirtmektedir.

⁶⁵ Bu barış antlaşmaları, İtalya, Finlandiya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile Müttefikler arasında 10 Şubat 1947'de imzalanacaktır. Konferansla ilgili olarak bkz.: McNeill, **op. cit.**, s. 717-724 ve Philip H. Mosely, "Peace Making, 1946," **International Organization**, Vol. I, No. 1 (February 1947), s. 22-32.

⁶⁶ *Ulus* gazetesindeki habere göre, İtalyan delegasyonunun başkanı Başbakan Alcide De Gasperi, 10 Ağustos tarihli oturumda, eski düşman olarak görülmekten ve İtalya için hazırlanan antlaşma tasarısından yakınmış, fakat konuşması bittiğinde soğuk bir sessizlikle karşılanmıştır. Bkz.: **Ulus**, 11 Ağustos 1946, s. 5. De Gasperi, sonraki süreçte hem Avrupa bütünleşmesinde hem de ülkesinin bu yapıya etkin biçimde katılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Özetle belirtmek gerekirse, 1946 yılı, Soğuk Savaş'ın belirginleşmeye başladığı, gerilimin arttığı ve savaş sonrasındaki istikrarsızlıkların sürdüğü bir dönem olmuştur. Türk-Sovyet ilişkilerindeki kötüleşme ise bu genel hava içinde uluslararası alanda da yakından izlenen diğer bir önemli gelişmedir.

3. Türkiye'nin Durumu

a. Türk-Sovyet İlişkilerinin Kötüleşmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı blokunda yer almasında Sovyetler Birliği ile yaşadığı gerginliğin payı literatürde çokça işlenmiş bir konudur. Bazı yazarlar, Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdidin böyle bir yönelimde belirleyici neden olduğunu iddia ederken⁶⁷ başka bazı yazarlar ise Türkiye'nin sınıfsal yapısının bu tercihte asıl belirleyici etken olduğunu ileri sürerek salt "Sovyet tehdidi" tezini yeterli görmemektedirler.⁶⁸

Sovyetler Birliği'nden duyulan endişenin Batı'ya eklemlenmedeki temel neden olmadığı, fakat bu yönelimin zamanlamasını ve içeriğini belirlediği söylenebilir. Yani, "Sovyet tehdidi" olmasaydı Türkiye'nin Batılı kampında yer almayacağı fikri yerine, Batı blokuna katılma çabasının 1945'ten itibaren, güvenlik ihtiyacı temelinde ve uluslararası sistemin yardımıyla gerçekleştiğini kabul etmek daha uygun görünmektedir.

---

⁶⁷ Örn. bkz.: Gürün, **op. cit.**, s. 315.

⁶⁸ Örn. bkz.: Oran, "Dönemin Bilançosu 1945-1960," **Türk Dış Politikası**, Cilt I, s. 496-497.

Bir önceki kısımda, savaşın son yıllarından itibaren soğumaya başlayan ilişkilerdeki kötüleşmeye ve 1925 tarihli antlaşmanın yenilenmeyeceğini Sovyetler Birliği'nin Mart 1945'te bildirmesiyle açıkça ortaya çıkan gerginliğe değinilmiştir.⁶⁹ Potsdam Konferansı'nın Boğazlarla ilgili kararlarının da Türkiye bakımından endişe verici olduğu düşünüldüğünde, Türkiye, savaş tehlikesinin kendisi bakımından bitmediği saptamasından hareket etmiştir.

Türkiye'nin tehdit algılamasının giderek artmasında, 1946 yılında yaşanan bazı gelişmelerin önemli rolü olmuştur: Bu dönemde ikili ilişkileri olumsuz etkileyen ilk olay, Aralık 1945'te çeşitli Sovyet yayın organlarında dile getirilen toprak talepleridir.⁷⁰ Türkiye tarafından resmi düzeyde soğukkanlılıkla karşılanmakla birlikte, bu yayınların Sovyetler'in niyetlerine dair kaygı verici bir işaret olduğu düşünülmüştür.

Potsdam Konferansı'nda Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi konusunda alınan karar uyarınca Üç Büyük Devletle Türkiye arasında yapılan nota teatisi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin 1946 yılı içinde iki ayrı nota vermesi de⁷¹ gerginliği artıran diğer bir gelişmedir. Bu notalarda, Türkiye bakımından kabul

---

⁶⁹ *Supra*, s. 39-40.

⁷⁰ Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesörün yazdıkları "Türkiye'den Meşru İsteklerimiz" başlıklı makalede, Kuzey Doğu Anadolu'daki bazı yerlerin Gürcistan toprağı olduğu ve buraların Türkiye'den geri alınması gerektiği iddia ediliyordu. Bkz.: Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler (1945-1960)," **Türk Dış Politikası**, Cilt I, Baskın Oran (der.), 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 503-504.

⁷¹ 8 Ağustos ve 24 Eylül tarihli bu notalar ve Türkiye'nin bunlara istinaden verdiği cevabi notaların metinleri için bkz.: **Türk Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, TC. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 285-316.

edilmez sayılabilecek özellikle iki konu yer almıştır: 1)Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmeleri; 2)Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Boğazların güvenliğini birlikte sağlamaları. Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğine zarar vereceğini düşündüğü bu önerilere, ABD ve İngiltere'nin de diplomatik desteğiyle karşı çıkmıştır.

Özetle, 1946 yılı, Batı-Sovyet gerginliğiyle eşzamanlı olarak Türk-Sovyet ilişkilerinde de gerginliğe sahne olmuştur. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında, güvenli bölgeler yaratma gerekçesiyle yakın çevresinde doğrudan ya da dolaylı müdahalelerle giriştiği aktif politika, Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. Söz konusu algılama nedeniyle, Türkiye, güvenlik kaygılarını giderecek bir çözüm bulmak istemiş, bu arayış çerçevesinde de uluslararası konjonktürden yararlanmaya çalışmıştır. Türkiye'nin, kalkınma hedefi çerçevesinde öteden beri Batı'ya duyduğu ihtiyaç ve Batılı bir ülke olma yönündeki çabası, Sovyetler Birliği etkeninin bu şekilde devreye girmesiyle daha da artmıştır. Demokratik ve Batılı değerlere sahip olma iddiası yanında, Türkiye'yi Batı blokuna dahil eden diğer neden de Sovyetler Birliği'nden tehdit algılayan ülkeler arasında görülmesidir. Bu anlamda Sovyetler Birliği'yle yaşanan gerilimin hem Türkiye'de Batı'ya yönelim hem de Batı'nın Türkiye'ye bakışı açılarından olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

b. Türkiye'de Demokratikleşme ve Çok Partili Sisteme Geçiş

(i) Türkiye'deki Siyasal Ortamı Etkileyen Dış Faktörler

1945 yılında Türkiye'deki iç siyasal gelişmeler incelenirken belirtildiği gibi, dünyadaki genel eğilime bağlı olarak Türk siyasal sistemi de savaştan sonra bir

değişim sürecine girmiştir. Demokrasi cephesinin savaştan galip çıkması, Sovyetler Birliği'nin "ortak düşman" imajının belirmesi ve Türkiye'nin kurulan yeni uluslararası sistemde yalnız kalmak istemeyişi, bu değişimi mümkün ve gerekli hale getirmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs nutkunda ipuçlarını verdiği demokratikleşme hamlesi, 18 Temmuz'da Nuri Demirağ başkanlığındaki Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla yeni bir aşamaya ulaşmış, Türkiye tarihinde üçüncü kez çok partili siyasal hayata geçilmiştir.⁷²

Çok partili hayata geçişle ilgili literatürde iki ana eğilim olduğu görülmektedir: Bazı yazarlar, dış koşulların belirleyici etkisinden söz ederken,⁷³ bazı yazarlar ise, dış etkileri kabul etmekle birlikte esas olarak Türkiye'nin iç yapısındaki gelişimi ve süreci destekleyen tarihsel birikimini öne çıkarmaktadırlar.⁷⁴ Tez'de, ilk yaklaşımın daha doğru olduğu savunulmaktadır. İç koşulların olumlu etkisi yadsınmamakta, fakat dış etkenlerin biçim ve zamanlama bakımından belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin iç siyasal özellikleri (anayasal gelenekleri, sınıf yapısının gelişmişlik düzeyi vb.), çok partili rejimin kurulduktan sonra işleyebilmesini mümkün kılan olumlu koşulları sağlamıştır. Ancak bu durum,

---

⁷² Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 48.

⁷³ Örn.: Ömer Kürkçüoğlu, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)," **AÜSBF Dergisi**, Cilt 33 Sayı 1 (1978), s. 213-247; Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.

⁷⁴ Örn.: Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş: 1946-1950**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982 ve Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 337-338.

böyle bir rejim değişikliğine iktidardaki tek partinin kendi kararıyla gidilmesini açıklamakta zayıf kalmaktadır. Söz konusu geçiş –ki asıl sorun budur- dış koşulların böyle bir kararı gerektirmesi sonucunda mümkün olmuştur.

(ii) Türkiye’deki Başlıca İç Siyasal Gelişmeler

Genel olarak bakıldığında, 1946 yılında Türkiye’deki iç siyasal yapının, uluslararası durumdan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Bir yandan şekli bir demokratikleşme çabası söz konusuysen, diğer yandan resmi politika çerçevesinde tehdit olarak algılanan gelişmelere müdahale edilmiştir. Sola, özellikle de Sovyet destekçiliğine kesin olarak tavır alınmış, devlet politikasıyla ters düşmeyecek bir muhalefetin oluşmasına çaba harcanmıştır.⁷⁵

1946 yılında ülkedeki genel hava, Sovyetler Birliği’yle yaşanan gerginlikten büyük ölçüde etkilenmiştir. 4 Aralık 1945’teki Tan Matbaası baskınından sonra giderek artan Sovyet ve komünizm tehdidi söylemi, siyasal sistemin başlıca aktörleri tarafından paylaşılmıştır. Bu durum, çok partili rejimin, deyim yerindeyse, sola karşı duyarlı bir biçimde gelişmesine yol açmıştır.⁷⁶ Uluslararası koşulların Türkiye’nin demokratik ülke imajını güçlendirmesini gerektirdiği bir durumda, Türk karar-

---

⁷⁵ Timur, Türk demokrasininin Soğuk Savaş yıllarında bir “muvazaa” olarak doğduğunu, bu süreçte Serbest Fırka deneyiminin örnek alındığını, akıbetinin ondan farklı olmasının nedenininse uluslararası konjonktür olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim, 1991, s. 110.

⁷⁶ Bu görüşün ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz.: Cemil Koçak, **İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 772-816.

vericiler katılmak istedikleri Batı sisteminin kabul edeceği türden bir demokratik rejimi ülkeye getirmek istemişlerdir.⁷⁷

7 Ocak 1946'da, CHP'den ayrılan bir grup tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), Türk siyasal hayatının en önemli partilerinden birisi olmuştur. 1946'dan itibaren irili ufaklı pek çok siyasal parti kurulmuş olmasına karşın,⁷⁸ DP girdiği ilk seçimde TBMM'deki tek muhalefet partisi⁷⁹ ve birkaç yıl içinde de (1950'de) iktidar partisi olmayı başaracaktır. Dış politika bakımından düşünüldüğünde CHP'den pek farklı bir programı bulunmayan DP, özellikle demokrasiyi vurgulayarak Batıcı bir siyaseti izleyeceğini belli etmiştir.

1946'da uluslararası ortamda demokratikleşmeyle birlikte öne çıkan diğer bir kavram da insan hakları olmuştur. BM'ye girişi sonrasında bu kavram Türkiye'de de

---

⁷⁷ Kürkcüoğlu, James Rosenau'nun tanımladığı taklitsel bağlantı (*emulative linkage*) kavramını Türkiye'nin savaş sonrasında çok partili yaşama geçişini açıklarken kullanmaktadır. Bu kavram, bir ülkedeki siyasal gelişimin, başka bir ülke tarafından gözlenerek kopya edilmeye çalışılmasını ifade etmektedir. Kürkcüoğlu, **op. cit.**, s. 18'den: James Rosenau, **The Scientific Study of Foreign Policy**, New York, The Free Press, 1970, s. 308 vd.

⁷⁸ Bu partiler hakkında bilgi için bkz: Yeşil, **op. cit.**, s. 139-150. Bu dönemde kurulan ilk parti olduğunu yukarıda belirttiğimiz Milli Kalkınma Partisi, neredeyse hiçbir varlık gösterememiştir. Bu partiyi konumuz bakımından ilginç kılan bir ayrıntı, dış politika konusunda CHP'den çok farklı bazı iddialar ileri sürmesidir. Partinin başkanı Demirağ, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na katılmamasını "bin senede bir gelecek bir fırsatın kaçırılması" olarak gördüğünü, "Türkiye savaşa katılmış olsaydı, Paris Barış Konferansı'na başkanlık eder durumda olacağımı" belirtmiştir. Demirağ'ın bu görüşleri *Ulus*'ta Esmer tarafından eleştirilmiştir. Bkz.: Ahmet Şükrü Esmer, "Garip Bir Tenkid," **Ulus**, 6 Temmuz 1946, s. 3.

⁷⁹ 21 Temmuz'da yapılan bu seçimlerde CHP 403, DP 54, Bağımsızlar da 8 milletvekilliği kazanmıştır. Bkz.: Goloğlu, **op. cit.**, s. 59-70.

çokça anılır olmuş, hatta biri iktidarın, diğeri muhalefetin kurdurduğu ve desteklediği iki ayrı dernek faaliyete geçmiştir.⁸⁰

Bu demokratikleşme ve örgütlenme hareketlerine rağmen, Marmara Bölgesi'nde İstanbul dahil 6 ilde sıkıyönetim uygulaması 1946 boyunca sürdürülmüştür. Aralık 1946'da sıkıyönetimin bu iller için yeniden 6 ay uzatılmasıyla ilgili kanun tasarısı görüşülürken, “savaş bitmesine karşın tehlikenin geçmediği, bazı yıkıcı fikirlerin İstanbul merkezli olmak üzere yayılmasının hala muhtemel olduğu” savı sıkıyönetim uygulamasının gerekçesi olarak öne sürülmüştür.⁸¹

4. Avrupa'daki Örgütlenme Girişimleri ve Türkiye

a. Hükümetler Düzeyindeki Gelişmeler

Savaşın bitişini izleyen dönemde, başta Avrupa olmak üzere dünyanın yıkıma uğramış tüm bölgelerinde hayatın normale dönmesini sağlamak amacıyla çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar ya Müttefikler tarafından *ad hoc* nitelikli faaliyetler olarak yürütülmüştür ya da BM çatısı altında örgütlenmiştir. Almanya ve

---

⁸⁰ 18 Ekim 1946'da, BM İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu kuruldu. Derneğin Başkanı Nazım Poroy (CHP Tokat Milletvekili.), Sözcüsü ise Nihat Erim olmuştur. Aynı gün, en büyük muhalefet partisi olan DP yanlısı bir grup da İnsan Haklarını Koruma Derneği'ni kurmuştur. Dernek Başkanı Fevzi Çakmak olup üyeleri arasında Tefik Rüştü Aras ve Zekeriya Sertel gibi soldan isimler de bulunmaktaydı. Bkz.: **Ulus**, 18 Ekim 1946, s. 1.

⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 1946, Cilt 3, Dönem VIII, Toplantı 1, s. 13-27.

Japonya gibi ülkelerdeki çalışmalar ilk duruma, Avrupa'daki genel sorunları ele alan BM faaliyetleri ise ikinci duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin savaş sonrasında uluslararası politikada Batı blokuna dahil olmak amacıyla attığı ilk adımın BM'ye katılmak olduğu bir önceki kısımda belirtilmişti. Dolayısıyla Türkiye, Avrupa'yla ilgili olarak BM bünyesinde ya da desteğinde yürütülen çalışmalara 1945'ten itibaren katılmıştır. Avrupa Kömür Kurulu ve Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi gibi *ad hoc* yapıların yanı sıra, kısa süren UNRRA üyeliği bu kapsamdadır.

Tez'in bu kısmında, Avrupa geneline ilişkin söz konusu çalışmalar ve Türkiye'nin rolü incelenecektir:

(i) Avrupa Kömür Kurulu

Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin ve sınai gelişimin başlıca enerji kaynağı olan kömürün üretimi, savaşa bağlı nedenlerle son derece azalmıştı. Gerek sınai gerek sivil tüketim için vazgeçilmez olan kömürün, ihtiyacı karşılayacak düzeyde yeniden üretilebilmesi, savaş sonrasındaki acil sorunlardan birini teşkil ediyordu. Söz konusu sorunu çözmek üzere ilk girişim, savaşın bitmesinin hemen ardından, Mayıs 1945'te gerçekleştirilmiştir. 18 Mayıs 1945'te Londra'da yapılan ilk toplantıya katılan devletler⁸² arasında Türkiye de yer almıştır. 1946 başlarına dek, *ad hoc* nitelikli

---

⁸² Diğer katılımcılar şunlardır: ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, Lüksemburg, Norveç ve Yunanistan. Görüldüğü gibi, sonradan kömür üretimi temelinde kurulacak olan Avrupa Birliği'nin ilk altı üyesinden Almanya ve İtalya dışındaki tüm üyeleri burada da yer almıştır.

toplanan bu örgütte Türkiye'yi önce Etibank Ereğli Kömür İşletmeleri Müdürü İhsan Soyak ve sonra da aynı kuruluştaki görevli olan Cemal Sait Bark temsil etmişlerdir.⁸³

1945 yılının ikinci yarısında çalışmalarını sürdüren örgüt, 1946 başından itibaren *ad hoc* nitelikli olmaktan çıkıp bir kurucu anlaşmayla kurumsal yapıya kavuşturulmuştur. Nitekim 4 Ocak 1946'da Londra'da imzalanan Avrupa Kömür Kurulu (*European Coal Organisation*) Anlaşması'yla,⁸⁴ konseyi ve sekreteryası olan daimi bir örgüt kurulmuştur. Anlaşmaya göre Kurulun amacı, "müstehlik ve müstahsil memleketlerin menfaatlerinin imkan dahilinde korunarak, kömür ve maden teçhizat ve malzemesinin tedarikini ve bunların adilane bir surette tevziini" kolaylaştırmaktır. (Madde 4). Üye hükümetlerin, kurul tarafından istenilen, kömüre ilişkin istihsal, ithalat, ihracat, istihlak, stoklar ve ihtiyaçlar hakkındaki malumatı vermeleri öngörülmüştür (Madde 5). Anlaşmanın süresi 1 yıl olup, üyeler isterse bu sürenin uzatılabileceği kabul edilmiştir (Madde 10).

Avrupa Kömür Kurulu, Avrupa'daki BM üyesi devletlerin katılımına açık bir örgütlenme olarak tasarlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin, yükselen uluslararası gerilime de bağlı olarak 15 Ekim 1945'te bu örgüte katılmayacağını resmen açıklaması nedeniyle,⁸⁵ ABD'nin varlığı bir kenara bırakılırsa, İngiltere'nin başını çektiği bir "Batı Avrupa" örgütü niteliği kazanmıştır.

---

⁸³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri**, Fon No. 30.18.1.2, Yer No. 108.27.13, Karar No. 3/2520, Tarih: 10.05.1945.

⁸⁴ Anlaşmanın tam metni için bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 23-24, 1946, Dönem VII, Toplantı 3, 22.05.1946 tarihli 53. Birleşim, s. 167 vd. Anlaşma, 27.05.1946 tarihinde TBMM'deki ikinci görüşmesinde, hazır bulunan milletvekillerinin (286) oybirliği ile kabul edilmiştir. (s. 201-202.)

⁸⁵ **Keessing's Contemporary Archives**, 1946-1948, Vol. VI, s. 7702.

Bu haliyle örgüt, Türkiye için özellikle diplomatik açıdan uygun bir yapı olmuştur. Bunun diplomatik açıdan anlamı, hükümetler düzeyindeki somut girişimlere dahil olmak, aynı zamanda da müttefiki olan İngiltere'yle uyumlu bir politika izlemektir. Sovyetler Birliği'nin söz konusu örgüte yönelik olumsuz tavrı düşünüldüğünde, bu devletle sorun yaşayan bir ülke olarak benzer durumdaki diğer devletlerle aynı yapıda biraraya gelmek, Türkiye bakımından ayrıca tutarlı ve kazançlı bir politika hamlesi olmuştur.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise, Türkiye'nin Avrupa'da başlatılan ekonomi alanındaki düzenlemelere bu şekilde dahil olması da şüphesiz önemlidir. Ne var ki, işin iktisadi yönüne Türkiye bakımından yeterince önem verilmediği ve bu örgüte katılımın, Avrupa'nın olağanüstü darlık yılı olan 1946'daki konjonktürel bir imkanın değerlendirilmesinden ibaret kaldığı görülmektedir:

Konuyla ilgili istatistiklere göre, Türkiye'de 1944'te 2.494.822 ton maden kömürü üretilip bunun 8.591 tonu ihraç edilmişken; 1946'da 2.389.372 ton üretilip 198.904 ton ihraç edilmiştir.⁸⁶ 1947 ve 1948'de üretim yaklaşık 70-80 bin ton artmasına karşılık ihracat 1947'de 92.732 ve 1948'de de 7.086 tona düşmüştür.

1946 yılı ihracatındaki büyük artış ve sonrasındaki düşüşü, Avrupa Kömür Kurulu'nun performansı ve işleyişi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Kurul, 1947'den itibaren BM Ekonomik ve Sosyal Konsey çerçevesinde bir yapıya alınmıştır. Sonrasındaki dönemde ise, ileride inceleneceği gibi, Avrupa ekonomisiyle ilgili çalışmalar BM bünyesinde değil, Avrupalı devletler arasındaki başka örgütlenmeler aracılığıyla yürütülmeye başlayacaktır.

---

⁸⁶ **Türkiye'de Marşal Planı (1949 yılı sonuna kadar)**, T.C. Devlet Bakanlığı, y.y., 1949, s. 56.

(ii) Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi

Mayıs 1945'te Avrupa Kömür Kurulu için başlatılan çalışmaların yanında, yine aynı devletlerin katılımıyla Avrupa'daki kötü ekonomik koşullara müdahale etmek üzere *ad hoc* nitelikli oluşturulan bir diğer örgüt de Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi'dir (*Emergency Economic Committee for Europe*). 25 Mayıs 1945'te Londra'da yapılan ilk toplantıyla çalışmalarına başlayan komitede Türkiye'yi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın başkanlığındaki dört kişilik heyet temsil etmiştir.⁸⁷

1945 boyunca çalışmalarını yürüten örgüt, İngiltere'nin başkanlığında ve ev sahipliğinde 8-13 Şubat 1946'da yaptığı üçüncü toplantısında, BM üyesi tüm Avrupa ülkelerinin katılımına açık olan ve kıtadaki iâşe sorununun görüşüleceği bir konferans düzenlenmesini kararlaştırmıştır.⁸⁸ Mart ayında yapılması öngörülen bu konferansa üyelerin bakan düzeyinde katılması istenmiştir.

4 Nisan'da Londra'da yapılan İâşe Konferansı'na 18 devlet katılmıştır. Sonraki adıyla Doğu Bloku olarak adlandırılacak gruptan sadece Polonya'nın katıldığı konferansta Almanya'daki işgal yönetimi de ülkeyi temsilen yer almıştır. Konferansta, Avrupa'nın savaş sonrasındaki en kötü kışının yaşandığı 1946 yılının kalan bölümünde, kıtada baş gösteren açlık tehlikesini önlemek üzere alınabilecek önlemler tartışılmıştır.

Bu görüşmeler sırasında Türkiye'yi temsil eden Tarım Bakanı Ş. Raşit Hatipoğlu Türkiye'nin de hububat buhranı dışında kalmamış olduğunu, Avrupa

---

⁸⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri, Fon No. 30.18.1.2, Yer No. 108.27.13, Karar No. 3/2520, Tarih: 10.05.1945.

⁸⁸ "Avrupa İâşe Konferansına Davet Edildik," *Ulus*, 14 Şubat 1946, s. 1.

buhranının halledilmesine yardım için Türkiye'nin de ufak mikyasta hububat ihrac edeceğini ve hayvan ihracını da artıracığını; savaştan beri yasak olan yumurta ihracının da yakında başlayacağını söyleyerek, Türkiye'nin "çok daha fazla tarım aletine sahip bulursa idi, çok daha fazla yardım yapacak bir durumda olacağını" belirtmiştir.⁸⁹

Konferansta Türkiye'nin tutumu iki açıdan dikkat çekmektedir: İlk olarak, Türkiye'nin sonraki dönemde üzerinde ısrarla duracağı makine ve teçhizat talebi, tarım konulu bir konferansta da dile getirilmiştir. Tarımsal hammadde üreticisi olarak görülse bile, Türkiye'nin kalkınma modelini henüz tamamen zırai üretim ve ihracata dayandırmak istemediği, makineleşme ve teknoloji teminini önemseydiği görülmektedir. İkinci olarak, Türkiye bu konferansta alınan kararlara uyup hububat üretim ve ihracatında çeşitli düzenlemeler yapmıştır.⁹⁰ Türkiye'nin, halkın temel besin maddesi olan ekmeğin kalitesini düşürme kararı, *Ulus* gazetesinde "bu kararı ile Türk milleti de, hem gıda maddeleri müstahsili olarak hem de *bir Avrupa milleti sıfatıyla*,* diğer Avrupa milletlerinin yardımına koşmakta ve sıkıntıyı paylaşmaktadır"⁹¹ şeklinde yorumlanmıştır.

Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi de aynı dönemde faaliyet gösteren diğer *ad hoc* örgütler olan Avrupa Kömür Kurulu ve Türkiye'nin üye olmadığı Avrupa Merkezi Ulaştırma Örgütü (*European Central Inland Transportation*

---

⁸⁹ "Avrupa İaşe Konferansı," *Vatan*, 5 Nisan 1946, s. 1, 3.

⁹⁰ İaşe Konferansı'nda müstahsil memleketlerin ellerinden geldiğince fazla ihracat yapmaları, en riskli üç aylık dönemde tüm ülkelerin hububatta maksimum tasarrufa gitmeleri, ekmeğin %85 randımanlı un oranında yapılması tavsiye edilmişti.

* Vurgular benimdir.

⁹¹ "Yalnız Tek Tip Ekmek Çıkacak," *Ulus*, 25 Mayıs 1946, s. 4.

Organisation) gibi, 1947'den itibaren BM Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesine alınmış ve böylece ayrı bir örgüt olmaktan çıkmıştır. Bunun en temel nedeni, mevcut yapılarıyla bu tekil örgütlenmelerin, kıtanın ihtiyaçlarına yanıt veremediğinin görülmesi ve üye sayısını artırıp daha geniş bir örgütlenmeye gidilmesi gerektiğinin kabul edilmesidir. Bu örgütlerin faaliyet alanlarını kapsayan Avrupa Ekonomi Komisyonu (*Economic Commission for Europe*) 1947'den itibaren BM bünyesinde çalışmalarına başlayacaktır.⁹²

(iii) UNRRA ve Türkiye

Bir önceki kısımda UNRRA'nın kuruluşuna değinilmişti.⁹³ Türkiye resmen BM üyesi olduktan sonra bu örgütte de yerini almıştır. UNRRA'ya katılımı ilgili kanun tasarısının gerekçesinde belirtildiğine göre,⁹⁴ ABD ve İngiltere Türkiye'den UNRRA'ya katılmasını istemişler, uluslararası işbirliğini dış politikasının temeli sayan Türkiye de bu yöndeki olumlu kararını son BM Genel Kurulu'nda bildirmiştir.⁹⁵

---

⁹² Bu örgütler hakkında bkz.: **Yearbook of the United Nations: 1946-1947**, New York, Department of Public Information, 1947, s. 478-484 ve Walt W. Rostow, "The Economic Commission for Europe," **International Organization**, Vol. III, No. 2 (May 1949), s. 254-268.

⁹³ **Supra**, s. 27.

⁹⁴ "Birleşmiş Milletler Yardım ve Kalkınma İdaresine İştirak Edilmesi ve Yardımda Bulunulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri ve Bütçe Komisyonları Raporları," TC Başbakanlık Muamelat Genel Md. Tetkik Md., Sayı 71/557-6/1183, Tarih: 7.5.1946.

Tasarımın kabulü halinde, UNRRA üyeliği için 6 milyon liranın örgüte tahsis edileceği belirtilmektedir.

⁹⁵ **Ulus**, 10 Mart 1946, s. 1.

Kanun tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında konuşan Başbakan Saracoğlu, “şimdiye kadar Avrupalılar ‘Türk gibi kuvvetli’ tabirini kullanıyorlardı; istiyoruz ki, bunun yanına yavaş yavaş ‘Türk gibi şefkatli, Türk gibi dürüst ve Türk gibi mert’ tabiri de yerleşsin”⁹⁶ ifadesini kullanmıştır.

UNRRA'ya üyeliğin görüşüldüğü bu oturum, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan önemli bir gelişmeyle aynı zamana rastlamıştır: Kiralama-Ödünç Verme mekanizması kapsamında ABD'den alınan tüm borçların⁹⁷ 30 gün içinde yapılacak toplam 4,5 milyon dolarlık bir ödemeye kapatılmasını öngören ikili anlaşma 7 Mayıs'ta imzalanmıştır.⁹⁸ UNRRA üyeliği, ABD'nin bir iyi niyet gösterisi olarak iletildiği teklif sonrasında imzalanan söz konusu anlaşmayla birlikte TBMM'ye sunulmuştur. UNRRA'ya üyelik, öncelikle ABD'yle ilişkileri iyi tutmak bakımından önem taşımıştır. ABD ve İngiltere, UNRRA'nın üye sayısını artırarak örgütün hem etkinliğini hem de kendi üzerlerinde yoğunlaşan maddi yükünü azaltmak istemişlerdir.⁹⁹ İşte Türkiye, bir yandan müttefiki İngiltere ve özellikle de dostu

---

⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 23-24, 1946, Dönem VII, Toplantı 3, 8 Mayıs 1946 tarihli 48. Birleşim, s. 23.

⁹⁷ Savaş sırasında Türkiye ABD'den yardım almış, fakat bu yardıma ilişkin Kiralama ve Ödünç Verme (İcar ve İare) Anlaşması 23 Şubat 1945'te imzalanmıştır.

⁹⁸ Anlaşma için bkz.: Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 143-147.

⁹⁹ Üyeleri bakımından GSMH'nin %1'i oranında katılım payı öngördüğü için UNRRA'nın en büyük finansörleri ABD, İngiltere ve Kanada olmuştur. Hem bu yük hem de UNNRA yardımlarının büyük çoğunluğunun Sovyet denetimindeki Doğu Avrupa ülkelerine gitmesi, söz konusu üç ülkenin 28 Temmuz 1946'da UNRRA'nın lağvedilmesini istemelerine yol açmıştır. UNRRA'nın misyonu 1947'nin ilk yarısında sona erecektir. Konuyla ilgili olarak bkz.: Council of Foreign Relations, **The United States in World Affairs, 1945-1947**, New York, Harper & Brothers, 1947, s. 315-343.

ABD'nin gönlünü hoş tutmak için,¹⁰⁰ öte yandan da bu ülkelerin inisiyatifinde yürütülen ve esas olarak Avrupa'yla ilgili olan söz konusu çalışmaya katılmayı kendisi bakımından gerekli ve uygun görmüştür. Sonuçta, her iki tasarı da yasalaşmıştır. Bu olay, Türkiye'nin ABD'yle olan ilişkilerini kullanmak suretiyle Avrupa'daki çalışmalara dahil olma yönündeki çabasının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda incelenen üç örgüt çerçevesinde incelendiğinde, Türkiye'nin temkinli bir yaklaşımla, uluslararası alanda yalnızlıktan sıyrılmak amacıyla, devletler düzeyindeki resmi yapılara katılmaktan geri durmadığı görülmektedir. Oysa savaş öncesindeki MC dönemine bakıldığında Türkiye'nin daha az katılımcı bir tutum takındığı görülmektedir. Feridun Cemal Erkin, anılarında, MC'nin feshine ilişkin olarak 1946 Mart'ında Cenevre'de düzenlenen toplantıda, başbaşa yaptıkları bir görüşme sırasında örgütün Genel Sekreterinin Türkiye'yle ilgili ilginç saptamasını aktarmaktadır. Genel Sekreter, MC'nin her yıl Konsey, Genel Kurul ve Komisyonlar olarak toplandığını, buraya her hükümetin az çok kalabalık bir heyetle katıldığını, bunun tek istisnasının Türkiye olduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin sesinin bu örgütte duyulmadığını belirtmiştir.¹⁰¹ 1945'ten sonraki ana örgüt olan BM'de ise Türkiye'nin benzer bir tutumu sürdürmediği görülmektedir. Bu durum, Türk karar-vericilerinin 1945'ten itibaren başlayan yeni dönemde farklı bir politika izlemeleri gerektiğini kavradıklarını göstermektedir. Bu yeni politika, daha katılımcı olmayı gerektirmiştir.

---

¹⁰⁰ TBMM'de kanun tasarısıyla ilgili olarak yapılan konuşmalarda yoğun bir ABD övgüsü ve minnettarlığı görülmektedir. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, *op. cit.*, s. 26-34.

¹⁰¹ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, Cilt I, 2. bs., Ankara, TTK, 1987, s. 163.

b. Sivil Toplum Örgütlerinin Girişimleri

(i) Avrupa'da Federasyon Fikrinin Yaygınlaşması

Bir önceki kısımda ele alındığı gibi, özellikle Nazi yönetiminin ve savaşın travmatik etkileri nedeniyle Avrupa'da bütünleşmeyi hedefleyen belli bir kamuoyu oluşmuştur. Bu amaçla kurulan çeşitli sivil toplum örgütleri, 1946'dan itibaren hem üye sayısı hem de etkinlik bakımından giderek gelişmiştir. Avrupa'da komünistler ve klasik ulus-devlet egemenliğini savunan bazı muhafazakar çevreler dışında tüm siyasi gruplar, değişik içeriklerle de olsa, bütünleşme hedefine yönelik çeşitli projeler önermişler ve bu amacı desteklemişlerdir.

Söz konusu projelerden ve örgütlerden en önemlisi, federalizm temelinde bir Avrupa bütünleşmesini hedefleyen ve "Federalistler" olarak adlandırılan gruptur. Özellikle Soğuk Savaş ortamında, iki süpergüç arasındaki mücadeleden duyulan rahatsızlık da bu akımın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Birçok Batı Avrupa ülkesinde dağınık bir biçimde faaliyet gösteren federalist örgütler, 1946 yazından itibaren harekete geçerek bir çatı örgüt kurmak üzere çalışmalarına başlamıştır.

Nihayet, 15 Aralık'ta Paris'te, aralarında *Federal Union* (İngiltere), *La Fédération* (Fransa), *Europa-Union* (İsviçre) gibi örgütlerin de bulunduğu toplam 12 sivil toplum örgütünün katıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta bir çatı örgüt olarak Avrupa Federalistler Birliği (UEF) kurulmuştur.¹⁰² Örgütün kurucuları arasında İtalyan Antonio Spinelli gibi daha sonraki dönemde de Avrupa bütünleşmesinde aktif rol alacak kişiler de bulunmaktaydı. 1946 yılını kendi içlerinde

---

¹⁰² Walter Lipgens, **Sources For the History of European Integration (1945-1955): A Guide to Archives in the Countries of the Community**, Leyden, Sijthoff, 1980 s. 120.

örgütlenme çalışmalarıyla geçiren Federalistlerin girişimleri ilk önemli sonuçlarını 1947'den itibaren verecektir.

1946 yılının sonlarına doğru Avrupa bütünleşmesiyle ilgili olarak dikkat çeken bir diğer çalışma Kalergi tarafından yapılmıştır. Kasım 1946'da Batı Avrupa parlamentolarından yaklaşık 4000 üyeyi kapsayan bir anket çalışması yapan Kalergi, ankete katılan parlamenterlere Avrupa'da bir federasyon kurulması konusundaki fikirlerini sormuştur.¹⁰³ Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre, İtalya ve Yunanistan'dan gelen yanıtların %50'sinden fazlası "evet", İngiliz ve İskandinavyalı üyelerinkiyse büyük ölçüde "hayır" olmuştur.

Buradan hareketle, Kalergi, "evet" diyen parlamenterleri, kendi ülkelerinde Avrupa Federasyonu Parlamenter Komitesi kurmaya davet etmiştir. Söz konusu sürecin sonunda 1947'den itibaren kurulacak olan ulusal komiteler ve sonrasında da Avrupa Parlamenterler Birliği, Avrupa bütünleşmesi davasını sivil toplum örgütleri düzeyinden resmi düzeye yükseltecek ve bu da hareketin başarı şansını artıracaktır.

(ii) Churchill'in Zürih Konuşması

Avrupa bütünleşmesine giden süreçte kilometre taşlarından biri, o dönemde muhalefette yer alan Muhafazakarların lideri Churchill'in 19 Eylül 1946'da İsviçre'nin Zürih kentinde yaptığı konuşmadır.¹⁰⁴ Churchill'in konuşması, ilk kez bir devlet adamının Avrupa bütünleşmesi lehinde güçlü ve açık biçimde tavır almasını simgelemektedir. Bu konuşmada Churchill, özetle, Fransız-Alman uzlaşısına dayalı,

---

¹⁰³ **Ibid.**, s. 128.

¹⁰⁴ Konuşmanın tam metni için bkz:

<http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/DiscoursChurchill.asp> (22.10.2008)

BM sistemini destekleyecek bir bölgesel örgütlenme biçiminde oluşturulacak “Avrupa Birleşik Devletleri” fikrini açıklamış, bir an önce gerçekleştirilmesi gereken bu projedeki ilk pratik adımın da bir “Avrupa Konseyi” kurulması olduğunu ifade etmiştir.

Soğuk Savaş’ın başlangıcını gösteren gelişmelerden biri olan ünlü “Demir Perde” konuşmasını yapan kişinin de Churchill olması tesadüf biçiminde değerlendirilmemelidir. Churchill için esas olan, Sovyetler Birliği’nin Avrupa’da dengelenmesidir. Dolayısıyla, Batı Avrupa’daki devletleri biraraya getirecek bir üst yapılanmanın gerekliliğini savunurken, Churchill’in hedefi, Batı Avrupa’da ulusüstü bir yapının kurulması değil, esas olarak Sovyetler Birliği’ne karşı durabilecek ve devletlerarası nitelikte bir örgütlenmenin sağlanabilmesidir. Amacı ne olursa olsun, Churchill, iktidardaki İşçi Partisi’nin desteğini almaksızın, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili çalışmalara giderek ağırlık vermiş ve kısa zaman içinde bu hareketin şampiyonlarından biri olarak anılmaya başlamıştır.

c. Türk Kamuoyunda Avrupa Bütünleşmesi Fikrine Yönelik Tepkiler

1946’da Avrupa meselelerinin çözümüne ilişkin olarak Türkiye’nin resmi tavrına yukarıda değinilmişti. Bu dönemde Avrupa’daki sivil toplum örgütlerinin giderek öne çıkarmaya başladıkları bütünleşme ve federasyon çalışmalarına Türk basınında çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte, iktidar yanlısı *Ulus* ile muhalefeti destekleyen *Vatan* gazeteleri arasında, konuya yönelik tavır bakımından belli bir fark tespit etmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında, demokrasi talebi doğrultusunda *Vatan* gazetesinin Avrupa’daki gelişmelere *Ulus*’a

göre daha sıcak baktığı ve olayları daha yakından izlediği görülmektedir. Bu durum, *Vatan* gazetesinin sahibi ve başyazarı olan Ahmet Emin Yalman'ın, o dönemde Türkiye'de uluslararası bağlantıları en güçlü entelektüellerden biri olmasından da kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵

Söz konusu her iki gazetede de Churchill'in Eylül'deki konuşmasına kadar geçen sürede, resmi toplantı ve örgütlenmeler dışında, Avrupa bütünleşmesinin resmi olmayan ayağına dair ayrıntılı bir haber ve yoruma yer verilmediği görülmektedir. Yapılan yorumlarda da genel olarak Avrupa'dan, Türkiye'nin dışında bir yapı olarak bahsedilmiş ve konuyla ilgili analizlere Türkiye dahil edilmemiştir. Bunun belki de en önemli istisnası, Yalman'ın 6 Mart'ta yayınlanan yazısıdır.¹⁰⁶ Yalman bu yazısında, "Almanya dahil müsavi milletlerden bir birleşik Avrupa federasyonu kurmak gerektiğini" belirtmiş, "Türkiye'nin hak sesi olarak yükselecek sedası, yeni Avrupa'nın kurulmasında ağır basacaktır" demiştir.

Churchill'in konuşması ise her iki gazetede de manşet olmuş, nutkun metni verilmiştir. Öte yandan, *Ulus* yazarı Ahmet Şükrü Esmer, konuyu ele alan yazısında¹⁰⁷ son derece şüpheli ve mesafeli bir tavır sergilemiştir. Esmer'e göre, "... kıta üzerinde nüfuz kurabilecek ve Rusya'dan kuvvetli bir devlet bulunmadığından, birlik, dolayısıyla, Anglo-Amerikan nüfuzları altına girecektir. Churchill'in hesabı budur." Esmer, böyle bir birliğin kurulmasında karşılaşılabilecek çeşitli güçlükleri sayarak (Almanya sorununun çözülmesi, Sovyetler Birliği'nin itirazları, Fransa'nın

---

¹⁰⁵ Yalman'ın uluslararası alandaki çeşitli çalışmaları için bkz.: Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt II (1922-1971), Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul, Pera, 1997.

¹⁰⁶ Ahmet Emin Yalman, "Tek Çıkar Yol," **Vatan**, 6 Mart 1946, s. 1.

¹⁰⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Kurulması Önerilen AB'nin Akıbeti Hakkında," **Ulus**, 21 Eylül 1946, s. 3.

gönülsüzlüğü), “Avrupa Birliği projesinin kurulması bugünkü veya yarınki bir iş gibi görünmüyor” diyordu.

Sonuç olarak, o dönemde Türkiye’de gazetelere yansıdığı haliyle Avrupa meselelerinin uzaktan izlendiği görülmektedir. “Sıkıntı içindeki Avrupa” temalı yazılarda Türkiye, bu Avrupa’nın genellikle dışında bir yerde konumlandırılmıştır. Batılılık kimliği üzerinden kurulan bir duygudaşıktan bahsedilse bile, Türkiye’nin de yer alacağı bir Avrupa bütünleşmesine yönelik güçlü bir talepten söz etmek pek mümkün değildir. Türkiye, söz konusu Batılı kimliğini, özellikle iç politikadaki düzenlemelerle öne çıkarmaya çalışmıştır.

C. 1947: Avrupa’ya Amerikan Yardımıyla Yaklaşan Türkiye

1947 yılı, ABD’nin uluslararası politikadaki etkinliğini artırması sonucunda önemli gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle, Avrupa’daki duruma yönelik Amerikan müdahalesi bir yandan Soğuk Savaş’ın yeni bir aşamaya ulaşması sonucunu doğururken, diğer yandan da kıtanın batısındaki bütünleşme çalışmaları için gerekli koşulları hazırlamıştır. Bu kısımda önce ABD’nin uluslararası alandaki konumuna değinilecek, sonra da büyük ölçüde ABD’nin bu müdahalesinin etkisiyle Avrupa ve Türkiye’de yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

1. ABD Dış Politikası, Avrupa ve Türkiye

a. ABD'nin Uluslararası Alandaki Konumu ve Hedefleri

ABD'nin savaş sonrasındaki durumu yukarıda incelenirken, savaştan son derece güçlenmiş olarak çıktığı ve bu haliyle, müttefikleri için biricik yardım kaynağı olma özelliği kazandığı belirtilmişti. Bu güçlü durumu ABD'ye, savaşın hemen sonrasındaki süreçten itibaren dünya genelinde ya da bölgesel düzeyde önemli müdahaleler yapma imkanı sağlamıştır. Bu imkan öyle kullanılmıştır ki, ABD'nin uluslararası alandaki en temel niteliğinin genel olarak “kurucu/müdahaleci devlet” olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

19. yüzyılda doruğuna ulaşan İngiliz hegemonyasının¹⁰⁹ ve Avrupa üstünlüğünün, bir sonraki yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı ve bir büyük ekonomik kriz sonrasında sona ermesi, ABD'yi gelişmiş Batı ülkeleri arasında

---

¹⁰⁸ Burada “kurucu devlet” nitelemesi, Birleşmiş Milletler sisteminden Bretton-Woods düzenine, Avrupa'dan Uzak Doğu'ya dek dünyanın tüm sorunlu bölgelerinde ve konularında aldığı inisiyatif ve yürüttüğü çalışmalara dayanarak kullanılmaktadır. Unutulmaması gereken nokta, ABD'yi kurucu devlet olarak nitelendirmenin, bu devletin söz konusu çalışmalarını ya da müdahalelerini mutlaka onaylamak anlamında kullanılmadığı, amacın bir saptama yapmak olduğudur.

¹⁰⁹ Hegemonya kavramını, Uluslararası İlişkiler alanında Eleştirel Kuram çerçevesinde şöyle özetlemek mümkündür: Hegemonya, belli bir ideolojik ve ekonomik sistemden temel alıp, güç unsurundan çok rızaya, ortak kabullere ve yaşam biçimine dayanarak işleyen bir sistemdir. Karşılıklı ekonomik çıkarlar ve ortak ideolojik perspektif nedeniyle uluslararası bir blok meydana gelir. Hegemonya hem hegemon devletin üstünlüğünü sürdürmesini sağlayan hem de hegemon tabi olan devletler için belli bir tatmin düzeyi sunan bir sistemdir. Bu haliyle, rızadan çok güce dayanan bir yönetim biçimi olan “hakimiyet” (*domination*) kavramından farklıdır. Bkz.: Robert Cox, **Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History**, New York, Columbia University Press, 1987, s. 7.

bu rolü oynayabilecek tek güç durumuna getirmişti. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir dünya gücü haline gelmesiyle ABD'nin tek başına dünya politikasını yönlendirebilme olasılığını ortadan kaldırmıştır. Sovyetler Birliği'yle birlikte yapılan en büyük düzenleme olan BM'nin bile, "veto hakkı" kaydıyla gerçekleşebilmiş olması önemlidir. Soğuk Savaş koşullarında ortaya çıkan kutuplaşmaya bağlı olarak bu iki devletin, ancak kendi etkinlik alanlarında kurucu/müdahaleci bir rol oynayabilmeleri söz konusu olmuştur.

ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu dönemde uluslararası alandaki konumları için literatürde "hegemon" ya da "lider"¹¹⁰ sıfatları kullanılmakta, başında buldukları sistem kimi yazarlar tarafından "imparatorluk"¹¹¹ kavramıyla değerlendirilmektedir. Tez'de incelenen dönemde (1945-1959) ABD için "hegemon" sıfatı kullanılacaktır.¹¹²

1947'de çok daha net hale gelen uluslararası kutuplaşma karşısında ABD ve Batı Bloku olarak adlandırılan ülkeler grubu düşünüldüğünde, hegemonya tanımına uyan çeşitli durumlar saptanabilir: Her şeyden önce, 1929'dan beri istikrara kavuşmamış bir ekonomik sistem (liberal kapitalizm), ortak bir sorun teşkil etmiştir.

---

¹¹⁰ Bu kavramın kullanıldığı bir çalışma için bkz.: G. John Ikenberry, "The Future of International Leadership," **Political Science Quarterly**, Vol. CXI, No. 3 (Autumn 1996), s. 385-402.

¹¹¹ Özellikle Avrupa'yla ilişkileri bakımından ABD'yi imparatorluk kavramı çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz.: Geir Lundestad, "Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952," **Journal of Peace Research**, Vol. XXIII, No. 3 (1986), s. 263-277.

¹¹² Aynı şekilde, "bir Sovyet hegemonyasından söz edilebilir mi?" sorusuna olumlu yanıt vermek mümkündür. Öte yandan Sovyet dış politikasına genel olarak bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin kendisine tabi olan "Doğu Bloku" ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde rıza unsurunun çok zayıf kaldığı, güce dayalı bir siyaset izlediği, bu haliyle de hegemonya kavramından ziyade "hakimiyet" (*domination*) kavramıyla açıklanabilecek bir sistem kurduğu söylenebilir.

Bretton-Woods sisteminin, özellikle Avrupa pazarındaki sorun nedeniyle 1947’de tıkanmışlığının hissedilmesi, bir müdahaleyi gerekli ve arzu edilir kılmıştır. İkincisi, Sovyetler Birliği kaynaklı ideolojik meydan okuma, tüm liberal demokrasiler için bir diğer ortak sorun olmuştur. Bir önceki kısımda incelenen “çevreleme” siyaseti, Sovyetler Birliği’nin fiili durumu kadar ideolojik potansiyeli de dikkate alınarak düşünülmüştür.

ABD’nin, geleneksel izolasyonist dış politikasını tamamen bırakarak, ayrıntılarına aşağıda değinilecek Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi vesilelerle, bu yeni rolüne binaen 1947’de yaptığı müdahalelerin önemli sonuçları olmuştur. Bu müdahaleler hem Soğuk Savaş’ın seyrini etkilemiş hem de Avrupa devletlerinin sağlam bir ekonomik, siyasi ve elbette askeri işbirliğine dayanan Batı Bloku içinde biraraya gelmelerini mümkün kılmıştır.

b. Avrupa’nın Durumu

1947’de Avrupa’da en fazla dikkat çeken konulardan biri, ekonomideki kötü durumun sürmesidir. Özellikle Fransa ve İtalya gibi ülkelerde önemli sosyal sorunlar artmış, yükselen işçi hareketleri ve uzun süren grevler sık sık hükümet bunalımlarının yaşanmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş koşulları düşünüldüğünde, bu tip iç sorunların dış politikada da önemli sonuçları olduğu söylenebilir.

Avrupa’da Sovyet nüfuz alanı dışında kalmakla birlikte Yunanistan’da devam eden iç savaş da bir başka sorun olmuştur. Komünistlerin özellikle 1946 sonlarından itibaren önemli başarılar kazandığı bu savaşta İngiltere’nin müdahale etmekteki

yetersizliği,¹¹³ ayrıntılarına aşağıda değinilecek olan Truman Doktrini'yle ABD'nin bu ülkeye etkin müdahalesi sonucunu getirmiştir.

Avrupa'yı uğraştıran diğer bir sorun da Almanya meselesinde uzlaşının bir türlü sağlanamamasından dolayı ülkenin bölünmüş yapısının giderek kalıcı hale gelmesidir: 10 Mart-24 Nisan'da Moskova'da, 25 Kasım-15 Aralık'ta da Londra'da yapılan Dışışleri Bakanları Konferansları'nın, Almanya konusunda bir sonuç alınamadan sona ermesi¹¹⁴, temelinde Almanya olduğu düşünülebilecek Avrupa'daki siyasi sorunu derinleştirmiştir. Almanya'nın yeniden "dirilmesi", bir yandan Sovyetler Birliği için, diğer yanda da Fransa için önemli bir endişe kaynağı olmuştur. İşte bu çerçevede İngiltere, Fransa'nın endişelerini gidermek amacıyla bu ülkeyle bir ittifak antlaşması yapmıştır. 4 Mart 1947'de imzalanan Dunkirk Antlaşması,¹¹⁵ Fransa'nın endişelerini belli lde gidermiştir. Fakat söz konusu antlaşmanın asıl nemi, Batı Avrupa-Atlantik ekseninde sonu NATO'ya varacak olan askeri örgütlenmenin başlangıcını teşkil etmesidir.

---

¹¹³ Aslında İngiltere'nin Yunanistan'daki politikası, genel olarak kıta siyasetinin dışında kalma şeklindeki tutumunun bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Daha önce de değinildiği gibi, *Commonwealth* erevesine ağırlık veren İngiltere, kendisini kıtanın dışında ve üzerinde görme eğilimindeydi. Bu dönemde İngiliz dış politikası ve Avrupa konusunda bkz.: Stuart Croft, "British Policy towards Western Europe, 1947-1949: the best of possible worlds?," **International Affairs**, Vol. LXIV, No. 4(Autumn 1988), s. 617-629.

¹¹⁴ Her iki konferansla ilgili olarak bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, s. 412-545.

¹¹⁵ Resmi adıyla İngiltere ve Fransa Arasında İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması. Antlaşmanın metni için bkz.:**Ibid.**, s. 194-197.

c. Türkiye'nin Durumu

(i) Genel Olarak

1947, Türk dış politikası açısından gündemin yoğun olduğu ve yine gergin geçen bir yıl olmuştur. 1946'nın ikinci yarısında Sovyetler Birliği'yle yaşanan nota savaşı belki sürmüyordu fakat Türkiye'nin doğrudan ya da dolaylı olarak Sovyetler Birliği kaynaklı tehdit algılaması sona ermiş değildi. Dolayısıyla, 1947 yılında Türkiye için durum, savunma harcamalarında esaslı bir indirim yapmasına izin vermeyecek bir kriz biçiminde tanımlanabilir.¹¹⁶ Bu bağlamda, özellikle yılın ikinci yarısında Balkan ülkelerinde meydana gelen çeşitli gelişmeler Türkiye'yi huzursuz etmekteydi.

Balkanlar'da, bir yandan Yunanistan'da devam eden ve komünistlerin giderek güçlendiği bir içsavaş yaşanmaktaydı. Doğusundaki büyük komşusundan çekinen Türkiye için bu durum yeni bir endişe kaynağıydı. Dahası, yine Sovyetler Birliği'nin etkisiyle, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk'un bir Balkan federasyonu altında birleşecekleri haberleri gelmekteydi.¹¹⁷ Bu gelişmeler, o dönemde güneydeki Arap komşularıyla da ilişkileri çok iyi olmayan Türkiye için, bir kuşatılma endişesi yaratmaktaydı. Daha da önemlisi, Türkiye'nin coğrafi olarak

---

¹¹⁶ Nitekim, Aralık 1946'da Marmara bölgesindeki 6 il için, 6 ay daha uzatılan sıkıyönetim uygulaması, bu sürenin sonunda (28.5.1947) yine 6 ay daha uzatılmış, dolayısıyla bu bölgedeki olağanüstü durum yıl boyunca resmen sürmüştür. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 5, 1947, Dönem VIII, Toplantı 1, s. 256.

¹¹⁷ Türkiye'de bu haberin nasıl değerlendirildiğine bir örnek olarak bkz.: Ahmet Emin Yalman, "Balkanlarda Yeni Rus Oyunu, **Vatan**, 14 Haziran 1947, s. 1-3.

batıya bağlandığı yer olan Balkanlar'da Sovyet etkisinin bu denli artması olasılığı¹¹⁸ endişe yaratmıştır.

(ii) Truman Doktrini ve Türkiye

Türkiye'nin 1945 sonrasında ABD'yle olan yaklaşmasının resmi olarak miladı sayılabilecek gelişme, ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de yaptığı bir konuşmadır.¹¹⁹ "Truman Doktrini" olarak adlandırılan bu konuşmada Truman, özetle, Yunanistan ve Türkiye'deki durumu kastederek, "kendilerini boyunduruk altına almaya çalışan silahlı azınlıkların çabalarına ve dış baskılara direnmeye çalışan özgür ulusları" ABD'nin desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Kongre'den Yunanistan için 300, Türkiye için 100 olmak üzere toplam 400 milyon dolarlık yapılmasının kabulünü istemiştir. "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" Kongre tarafından kabul edildikten sonra 22 Mayıs'ta Başkan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Burada, "Truman Doktrini" üzerinde biraz durmamız gerekebilir:

Doktrinin ilanının nedenini değerlendirebilmek için ABD ve İngiltere'nin dış politikadaki konum ve hedeflerini incelemek gerekmektedir. Aslında ABD'li yetkililer, savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması gibi bir ihtimalin söz konusu olmadığı görüşünü taşıyorlardı. Fakat ABD için hem Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde etkin olmak, hem de güney Avrupa'da güçlü bir varlık göstermek, Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen genel stratejinin bir

---

¹¹⁸ Gürcü profesörler olayına benzer şekilde, yılın çeşitli dönemlerinde özellikle Bulgar ve Romen gazetelerinde Türkiye'ye yönelik çeşitli yazılar yayınlanmış, bu durum da rahatsızlık yaratmıştır. Bu konuyla ilgili haberlere örnek olarak bkz.: **Ulus**, 7 Ocak 1947, s. 1 ve **Vatan**, 10 Ekim 1947, s. 3.

¹¹⁹ Konuşmanın metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, s. 2-7.

parçasıydı.¹²⁰ Bu çerçevede, Yunanistan'ın dahil edildiği bir askeri yardım programına, aynı coğrafyada bulunan Türkiye'nin dahil edilmemesi tutarlı ve anlamlı olmayacaktı. Nitekim, Truman Doktrini'yle başlayan, Türkiye ve Yunanistan'ı birlikte değerlendirme politikası, daha sonra da sürdürülmüştür.¹²¹

İngiltere ise, II. Dünya Savaşı nedeniyle, uluslararası alandaki çeşitli faaliyetlerini yürütemeyecek hale gelmişti. Bu çerçevede, bırakmak zorunda olduğu alanların, stratejik müttefiki ABD tarafından doldurulmasını kabul etmek durumunda kalmıştır. Konuyla ilgili İngiliz arşiv belgeleri incelendiğinde, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yönelik yardım projesini, 1946 sonlarından itibaren İngiltere'yle görüşmeler yürüterek hazırladığı görülmektedir.¹²² İngiltere, müttefiki Türkiye'nin askeri ve mali durumuna ilişkin ayrıntılı çalışmalar yaparak bilgilerini ABD'li yetkililerle paylaşmıştır.

Truman doktrini Türkiye için çeşitli bakımlardan önemli sonuçlar doğurmuştur: Konumuzla ilgisi nedeniyle ilk olarak değinilmesi gereken husus, ABD'nin bu tür bir yardım programına dahil olmanın Türk dış politikası bakımından bir dönüm noktası olmasıdır. Geçici nitelikli bu yardımdan sonra Türkiye, ABD'yle

---

¹²⁰ Bu görüş için bkz.: Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952," **The Journal of American History**, Vol. LXXI, No. 4 (March 1985), s. 807-825.

¹²¹ Bu iki ülkenin Marshall Planı'na, Avrupa Konseyi'ne ve NATO'ya katılımları, aynı politikanın tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

¹²² Örneğin, İngiltere'nin Washington büyükelçiliği tarafından hazırlanan 21 Şubat 1947 tarihli bir belgede, ABD'nin talebi doğrultusunda, Türkiye'nin askeri ve mali durumu ile ihtiyaçlarını ve stratejik önemini ortaya koyan çalışmalar yapıldığı bildirilmektedir. Bkz.: **The National Archives** (Public Record Office), **FO 115/4331**, G93/2A/47.

bir ittifak niteliği taşıyan daha ileri ilişkiler kurmak isteyecektir. ABD'nin bu tür ilişkileri Atlantik-Avrupa ekseninde yürütmesi ise, Türkiye'nin de bu eksene ağırlık vermesi ve buradaki düzenlemelere katılmaya çabalaması sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla Truman Doktrini, ABD'nin sonraki dönemde Avrupa'da üstleneceği sorumluluklar ve kuracağı askeri ittifak nedeniyle, Türkiye'nin Avrupa siyasetine daha etkin katılımına zemin hazırlamıştır.

Askeri açıdan da doktrinin ilanı önemli sayılmıştır. Türkiye, kendisi bakımından devam eden kriz koşulları nedeniyle savunma harcamalarını yüksek tutuyor, bu durum ise ihtiyaç duyulan yatırım kalemlerinin bütçedeki oranını azaltıyordu.¹²³ Amerikan askeri yardımının bu sıkıntıyı azaltacağı düşünülmüştür.

Truman Doktrini'nin, Türkiye'de Batı tipi demokrasinin geliştirilmesinde etkisi olduğu da söylenebilir. Doktrinin ilanı sırasında ABD Kongresi'nde kimi çevrelerce Türkiye'nin demokratik bir ülke olmadığı şeklindeki itirazları da gidermek endişesiyle bu konuda açılımlar yapılmıştır. Örneğin, Cumhurbaşkanı İnönü'nün, 11 Temmuz 1947'de CHP Genel Başkanlığı görevinden vazgeçtiğini açıklaması, söz konusu demokratikleşme çabasına yorulmaktadır.¹²⁴ Bu demokratikleşme adımlarının da, Türkiye'yi, demokrasi söylemine dayanarak kurulan Batı blokuna biçimsel olarak yaklaştırdığı söylenebilir.

Doktrinde öngörülen yardımın yasalaşmasının ardından başlayan Türk-Amerikan görüşmeleri sonucunda, 12 Temmuz 1947'de bir anlaşma yapılmıştır.¹²⁵

---

¹²³ 1947'de savunma harcamaları bütçenin yaklaşık %40'ına denk gelmekteydi. Bkz.: **Türkiye'de Marşal Planı...**, s. 2-3.

¹²⁴ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1979, s. 39.

¹²⁵ Anlaşmanın metni için bkz.: Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 162-164.

TBMM’de anlaşmanın onaylanmasına ilişkin görüşmeler incelendiğinde,¹²⁶ Türkiye’nin BM çerçevesine yaptığı vurguyu terk ederek, Soğuk Savaş mantığıyla işleyen bloklaşmada taraf olma çizgisine kaydığı görülmektedir. Bu durum da sonuçta yine Batıcılığın öne çıkması ve dolayısıyla da Avrupa bağlantısının güçlendirilmesi zorunluluğunu doğuracaktır.

(iii) Türkiye’yle İlgili Diğer Dış ve İç Gelişmeler

Türkiye’nin 1947 yılı içinde gerçekleştirdiği önemli hamlelerden birisi de Bretton-Woods düzenlemeleri çerçevesinde kurulan IMF ve Dünya Bankası’na Şubat ayında katılmak olmuştur. Ekonomik açıdan bakıldığında, henüz Amerikan yardımının başlamadığı, Avrupa’nın da güvenilir bir dış ticaret partneri niteliği taşımadığı bir döneme denk gelen katılım, yurtdışından kaynak bulma ihtiyacındaki Türkiye için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Siyasi açıdan bakıldığında hem BM çerçevesi içinde olması hem de bu kurumlarda ABD etkisinin hakimiyeti Türkiye bakımından önemli sayılmıştır. Nitekim, konunun TBMM’deki görüşmeleri sırasında, CHP’li Nazım Poroy’un sözleri bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır: Katılımın, Türkiye bakımından taşıdığı ekonomik

---

¹²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 6, 1947, Dönem: VIII, Toplantı: I, 1 Eylül 1947, s. 552-556. Örneğin, Dışişleri Komisyonu adına görüş bildiren Nihat Erim, BM’nin, “malum sebeplerden dolayı” işleyemediğini, ABD yardımı olmadan bu “tehlike”nin önlenemeyeceğini söylemiş, ABD’nin “şampiyonluğunu yaptığı fikirler”in Türkiye’nin de uğrunda mücadele ettiği fikirler olduğunu kaydetmiştir. (s. 554)

önemden bahseden Poroy, ABD'nin pozisyonunu nasıl gördüklerini de şöyle açıklamıştır:¹²⁷

“Bu kurumlarda Amerika'nın ve İngiltere'nin ellerinde bu kadar büyük bir kuvvet tutmaları dahi endişeyi mucip olabilecek bir mesele değildir. Çünkü... bu mukavelelerin gayesi dünyanın iyiliğine, refahına... matuftur.... Nihayet para yarası olsa dahi, para yarası istiklali milli ve siyasiye dokunmadığı için insanı öldürecek bir yara değildir. Bütün bu tesislerde kuvvet... daha ziyade Amerika'dadır. Yani kurum, bir kapitalist kurumdur. Zaten... bugünkü vaziyet, sermaye, iş ve istihsal bakımından Amerika'nın dünyaya hakim olması vaziyetidir. Amerika'nın bu hususta zaten kabul edilmiş bir hegemonyası vardır...az çok bazı imtiyazlara sahip olması bütün devletler tarafından kabul edilmiştir.”

Türkiye'de bu dönemde iki parti arasında iç politika konuları etrafında yükselen gerilim, İnönü'nün de müdahalesiyle, bir hükümet değişikliğiyle sonuçlanmıştır.¹²⁸ 1946 seçimlerinden sonra işbaşına gelen Başbakan Recep Peker'in istifasının ardından, 13 Ekim'de programının TBMM'de kabul edilmesiyle göreve başlayan yeni hükümette Başbakanlık görevini, bir önceki hükümette Dışişleri Bakanlığı yapan Hasan Saka, Dışişleri Bakanlığı'nı ise Sivas Milletvekili Necmettin Sadak üstlenmiştir.¹²⁹

---

¹²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 4, 1947, Dönem VIII, Toplantı 1, 14 Şubat 1947, s. 167. Türkiye 12 Mart'ta bu kuruluşlara, 43 milyon dolarlık hisseyle resmen katılmıştır.

¹²⁸ Sander, bu değişikliği, Truman Doktrini sonrasında Türkiye'de güçlenen demokratik eğilimlerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bkz.: Sander, **op. cit.**, s. 39.

¹²⁹ Hükümet değişikliğiyle ilgili gelişmeler için bkz.: Goloğlu, **op.cit.**, s. 180-185.

2. Marshall Planı ve Paris Konferansı

a. Plan Hakkında Genel Bilgiler

ABD'nin genelde dünya, özelde ise Avrupa ekonomisinin yeniden istikrarlı bir hale getirilmesi için savaşın son dönemlerinden itibaren yürüttüğü çalışmaların ilk ürünü Bretton-Woods düzenlemeleriydi. IMF ve kısa adıyla Dünya Bankası*, bu sistemin en önemli kurumları olarak tasarlanmıştı. Söz konusu düzenlemelerin altında yatan siyasal hedef ise, 1929 Bunalımı'ndan sonra bir türlü düzelmeyen uluslararası ekonomik sistemin istikrara kavuşturularak ABD'nin de katılmak durumunda kalacağı yeni bir savaşın ortaya çıkmasını engellemektir.

Fakat 1947'ye gelindiğinde, kurulan uluslararası ekonomik yapının, Avrupa özelinde giderek öne çıkan çeşitli sorunları önleyemediği ve sistemin bir bütün olarak tıkanma riskinin var olduğu Amerikalı uzmanlar tarafından görüldü. Özellikle Avrupa'daki dolar açığı, ABD'nin bu çok önemli dış ticaret partnerinin performansını büyük ölçüde etkiliyor, Avrupa'ya ihracat yapamayacak duruma gelen ABD için de sorun aciliyet kazanıyordu. Sovyetler Birliği'nin kıtanın doğusunda artan etkinliği ve Batı Avrupa'nın askeri olduğu kadar siyasal ve ideolojik bakımdan da gösterdiği zayıflık da ABD'yi kaygılandıran bir diğer durumdur.¹³⁰

---

* Tam adı *International Bank for Reconstruction and Development* (IBRD).

¹³⁰ Marshall Planı'nın fikri temelleriyle ilgili olarak bkz.: John Gimbel, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford, Stanford University Press, 1976; Scott Jackson, "Prologue to the Marshall Plan: The Origins of the American Commitment for a European Recovery Program," **The Journal of American History**, Vol. LXV , No. 4 (March 1979), s. 1043-1068. Michael J. Hogan, **The Marshall Plan**,

İşte bu ortamda, hazırlıkları bir süredir devam eden Avrupa'ya dair Amerikan planı, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'ndeki konuşmasıyla duyuruldu.¹³¹ Sonradan, "Marshall Planı" olarak adlandırılacak olan bu konuşmasında ABD Dışişleri Bakanı, özetle, Avrupa'da bir bütün olarak ekonomik iyileştirmeye ihtiyaç olduğunu, ABD'nin böyle bir iyileştirme programına mali destek vermek istediğini, fakat bunun için öncelikle Avrupalıların biraraya gelerek ortak bir program hazırlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir hedefi ve içeriği de bulunan Marshall Planı'nı, ABD dış politikasının en önemli müdahalelerinden biri olarak kabul etmek mümkündür.¹³²

Marshall'ın bu konuşmasından kısa süre sonra, 27 Haziran'da İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği biraraya gelerek söz konusu planın hayata geçirilmesinin genel çerçevesini ve koşullarını belirlemek üzere bir dizi görüşme yapmışlardır.

Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 1-53. Alan Milward, **The Reconstruction of Western Europe: 1945-51**, London, Routledge, 2006, s. 53-58. Marshall Planı çerçevesindeki Amerikan müdahalesine destek vermelerini sağlamak üzere ABD Kongresi üyelerini ikna etmek için kullanılan başlıca argümanlar da bu çerçevede kurulmuştur. Bu amaçla 1948'de hazırlanan bir çalışma için bkz.: Allen W. Dulles, **The Marshall Plan**, (ed. by Michael Wala), Oxford, Berg Publishers, 1993.

¹³¹ Konuşmanın metni için bkz.: **Foreign Relations of the United States: 1947**, vol. III, Washington, United States Government Printing Office, 1972, s. 237-239.

¹³² ABD'nin bu tip bir yardım konusunda BM bünyesindeki Avrupa Ekonomi Komisyonu'nu özellikle kullanmayışı, UNRRA deneyiminin tekrarını önlemek kadar, muhataplarıyla farklı bir ilişki kurabileceği ve kendi istediği yönde şekil verebileceği bir mekanizmayı kullanmak amacıyla açıklanabilir. Joyce Kolko ve Gabriel Kolko, **The Limits of Power: The World and the United States Foreign Policy, 1945-1954**, New York, Harper & Row Publishers, 1972, s. 361.

Sovyetler Birliği'nin söz konusu oluşuma çeşitli gerekçelerle katılmayı reddetmesinin ardından,¹³³ İngiltere ve Fransa liderliğinde olmak üzere ve toplam 16 Avrupa ülkesinin* katıldığı Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (*Conference on European Economic Cooperation-CEEC*), 12 Temmuz'da Paris'te toplandı.

Konferansa katılan ülkelerin tutumu hakkında Milward önemli bir iddia dile getirmektedir: Milward, Avrupa'daki ulus-devletlerin bireysel ihtiyaçları ve hedefleri çerçevesinde Avrupa bütünleşmesi projesine katıldıkları yönündeki temel iddiasını,¹³⁴ bu ülkelerin Paris Konferansı'ndaki tutumlarını incelerken de sürdürmektedir:

Milward'a göre, ABD ile Avrupalı ülkeler arasında temel bir vizyon farklılığı vardı: ABD, Bretton-Woods düzeninin güçlendirilerek sürdürülmesi temel amacına

---

¹³³ Sovyetler Birliği, özetle, işbirliğine ilke olarak karşı olmadığını; fakat İngiliz-Fransız teklifinin, ülkelerin içişlerine karışan ve belli ülkelerin diğerleri üzerinde ekonomik hakimiyet kurmasına yol açacak nitelikte olduğunu öne sürmüştür. Bkz.: Geoffrey Roberts, "Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947," *Europe-Asia Studies*, Vol. XLVI, No. 8 (1994), s. 1371-1386.

* Bu ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan. Katılımın, İngiltere ve Fransa tarafından gönderilen davetin kabulüyle mümkün olduğu konferansa, İspanya davet edilmemiştir. Bu durumun, stratejik konumu önemli olsa bile, savaş sonrasındaki "demokrasi dalgası"nın dışında kalan bir ülkenin karşılaşacağı muameleye açık bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Türkiye'nin, benzer bir durumda kalmamayı hedefleyerek, 1945'in başlarından itibaren BM çerçevesine ve bu bağlamda da demokratikleşme imajına özel bir önem atfettiği düşünülebilir. Bu siyaset, Türkiye'nin Avrupa'daki siyasi gelişmelerin bir parçası olmasını sağlamıştır.

¹³⁴ Bu iddia için bkz.: Alan Milward, *The European Rescue of the Nation-State*, London, Routledge, 1992.

dayalı olarak, serbest ticarete dayalı, bütünleşmiş bir Avrupa piyasası yaratacak bir Avrupa entegrasyonunu hedeflemekteydi. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa devleti ise, bütünleşmeye ilişkin benzer herhangi bir planı benimsemiş değildi. İngiltere ve Fransa'nın konferanstaki liderliğinin altında yatan amaç, ülkesel çıkarlarının zarar görmesini engellemek ve ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilmektir.¹³⁵ Sadece İtalya'nın bakan düzeyinde delege göndermesi, diğer ülkelerin ulusal planlamayla ilgili olmak üzere üst düzey memurları tarafından temsil edilmesi de, Milward'a göre, Avrupalıların farklı vizyonunu göstermiştir. ABD'nin makro ve uzun vadeli planına karşılık Avrupalılar, ulusal ihtiyaçları çerçevesinde davranmışlardır.¹³⁶

Planın genel amacı çerçevesinde, katılımcı ülkelerin ihtiyaçlarının ve bunları karşılamak için ABD'den istenecek mali yardımın miktarının belirleneceği konferans, bir Yürütme Komitesi ve buna yardımcı olmak üzere çeşitli alanlarda kurulan teknik komiteler aracılığıyla çalışmalarını yürütmüştür. Bu komitelerde İngiltere ve Fransa hakim konumda bulunmuşlardır. 27 Eylül'de tamamlanarak ABD'ye iletilen raporda,¹³⁷ gelecek beş yılda Avrupa ekonomisinin düzeltilmesi amacı çerçevesinde, katılımcı ülkelerin ihtiyaç duyacakları miktar 22 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.¹³⁸

---

¹³⁵ Milward, **Reconstruction of Western Europe...**, s. 63-65.

¹³⁶ **Ibid.**, s. 66.

¹³⁷ Raporun geniş bir özeti için bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, s. 172-177.

¹³⁸ Bu miktar ABD tarafından fazla bulunup 17 milyar dolara indirilerek, ilk yıl için 5 milyar dolar olmak üzere, Avrupa İyileştirme Programı (*European Recovery Program-ERP*) adı altında yardım edilmesi Nisan 1948'de kabul edilecek ve Marshall Planı böylece resmen başlatılacaktır. Hogan, **op. cit.**, s. 89.

b. Marshall Planı ve Türkiye

(i)Türkiye'nin Plan'a Bakışı

Marshall Planı Türkiye için genel olarak birbiriyle ilintili iki nedenden dolayı önem taşımıştır: İlk neden, Türkiye'nin kalkınma hedefleri çerçevesindeki ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılabilecek önemli bir mekanizmanın kurulmuş olmasıdır. Genel olarak tarıma dayanan ve gelişmemiş ekonomisinin yanı sıra II. Dünya Savaşı ve sonrasında savunma harcamalarının bütçede yarattığı yük düşünüldüğünde, Türkiye için Marshall Planı'nın sunması muhtemel mali imkanlar çok önemli sayılmıştır.

Öte yandan, savaş nedeniyle büyük tahribata uğramış Avrupa devletlerinin ekonomilerini istikrarlı bir biçimde iyileştirme mantığına dayanan Marshall Planı'nda istediği yardım miktarını elde etmek, Türkiye için kolay olmamıştır. ABD'li yetkililer, savaşa girmemiş olan Türkiye'nin rezervlerinin iyi durumda bulunduğunu söyleyerek, Paris Konferansı'ndaki Türk taleplerinin Avrupa kalkınması değil ulusal kalkınma perspektifinde olduğunu, söz konusu yardım mekanizmasının ise böyle bir amaçla düşünülmeyeceğini belirtmişlerdir.¹³⁹

Marshall Planı'nın çok önemli sayılmasındaki ikinci nedense, daha uzun vadede ve stratejik açıdan düşünüldüğünde, planın Türkiye için büyük bir diplomatik

---

¹³⁹ Bu bilgiler, konferansa katılan her ülke için olduğu gibi Türkiye hakkında da ABD tarafından 1948'in ilk aylarında hazırlanan raporun öğrenilmesi üzerine, Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil'in sorduğu sözlü sorunun Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından yanıtlanması sırasında aktarılmıştır. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt X, 1948, Dönem VIII, Toplantı 2 (2.2.1948), s. 6-7. (Bu konudaki diğer gelişmeler ve Türkiye'nin Marshall Planı'ndan nasıl yararlandığı bir sonraki bölümde incelenecektir.)

önem taşımaktadır. Türkiye bu sayede, yeni dostu ve yardım kaynağı olan ABD'nin inisiyatifinde gerçekleştirilen, Avrupa'nın bu en geniş katılımlı konferansına, eşit bir üye sıfatıyla katılma imkanı bulmuştur. Dolayısıyla, Türkiye bakımından çok kazançlı bir durum ortaya çıkmıştır. Aynen Truman Doktrini'nde olduğu gibi, Yunanistan'ın dahil edilip Türkiye'nin dışlanması gibi bir durumun negatif sonuçlar doğurabileceğini dikkate alan ABD'nin stratejik değerlendirmeleriyle konferansta yerini alan Türkiye, bu sayede Avrupa'nın diplomatik çerçevesine de yeniden ve daha sağlam biçimde katılabilmektedir.

İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlere yönelik olarak iddialarını yukarıda aktardığımız Milward, Türkiye ve Yunanistan'ın konferans sırasındaki tutumlarını da benzer bir biçimde değerlendirmektedir:¹⁴⁰ Milward, ayrı anlaşmalarla ABD'den askeri yardım alan Türkiye ile Yunanistan'ın daha genel bir yardım programına dahil edilmekten dolayı rahatsız olduklarını ve Washington'la doğrudan ilişkiyi tercih ettiklerini iddia etmektedir. Milward'a göre, konferansta tartışılan Batı Avrupa bütünleşmesi konuları anılan iki ülkeyi neredeyse hiç ilgilendirmiyordu; fakat durum şuydu ki, alacakları yardım, bu gibi konularda verilecek kararlara bağlıydı. Milward, her iki ülkenin de istenen bilgileri zamanında ve talep edildiği biçimde vermedikleri için diğer üyelerin çoğu bakımından, baştan sona tam bir sıkıntı kaynağı olduklarını söylemektedir.

Marshall Planı'nın Avrupa bütünleşmesinin temelini sağlamaya yönelik vizyonu ile ilgili olarak Türkiye'nin pozisyonunun da Avrupalı diğer devletlerden pek farklı olmadığı ve ulusal beklentilerinin ve çekincelerinin konferans sırasındaki tutumuna yön verdiği, bir sonraki kısımda sunulacak verilerden anlaşılmaktadır.

---

¹⁴⁰ Milward, *loc. cit.*, s. 68-69.

(ii) Türk Heyetinin Raporu

Marshall'ın konuşmasından sonraki süreçte 21 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda Türkiye'nin tutumunu daha iyi değerlendirebilmek için, konferansa katılan Türk heyetinden Ali Rıza Türel'in¹⁴¹ Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı ve Bakan Hasan Saka tarafından da Başbakanlığa iletilen rapor¹⁴² önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Giriş ve sonuç dışında toplam üç kısımdan oluşan 49 sayfalık rapor bu bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır:

Teşkilatlanmayla ilgili olarak, Türel'in verdiği bilgilere göre Türkiye, konferanstan sonra asıl işi örgütleyecek ve yürütecek olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ne yardımcı olmak üzere öncelikle kurulan dört alt komiteden üçüne üye seçilmiştir.¹⁴³ Daha sonra kurulan beş yeni komiteden söz ederken ise, "uzmanımız bulunmadığı için" Mali Uzmanlar Komitesi'nde Türkiye'nin temsil edilemediğini belirtmektedir.¹⁴⁴

Komitelerin çalışmalarından bahsettiği kısımda Türel, soruların ayrıntılı olmasına, geleceğe yönelik zor hesaplamalar gerektirmesine ve Türkiye-Fransa mesafesinin uzaklığına karşın, yanıtların kısa sürede komiteye yetiştirildiğini ve

---

¹⁴¹ Türk Heyetine başkan olarak Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu atanmıştı. Fakat rapordaki ifadelerden, görüşmeleri fiilen Türel'in yürüttüğü anlaşılmaktadır.

¹⁴² "21 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanan Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansının mesaisi hakkında rapor," **T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri**, Fon No.: 30. 1., Yer: 60.368.14, Tarih: 23 Aralık 1947. (Bundan sonra "Türel Raporu" olarak anılacaktır.)

¹⁴³ Bunlar, Ziraat ve İaşe, Demir-Çelik ve Ulaştırma Komiteleridir. Hatta Demir-Çelik Komitesi'nde başkan yardımcılığı görevini Türk delegesi yürütmüştür. Bkz: Türel Raporu, s. 7.

¹⁴⁴ **Idem.**

bunun da konferans üyelerinin takdirini topladığını belirtmektedir. Bu çabukluğu ise, “Hükümetimizin bu Avrupa tesanüdü işine verdiği ehemmiyetin ve gösterdiği alakanın parlak bir delilini ortaya koymuştur”¹⁴⁵ şeklinde değerlendirmektedir. Ancak bu başarının, ödemeler dengesiyle ilgili yanıtın sunulmasında sergilenemediğini de ifade etmektedir.

Raporda en ayrıntılı işlenen konu gümrük birliği sorunudur. Gerek ABD ve Avrupa ülkelerinin gerek Türkiye’nin bu konudaki tutumuna dair önemli bilgileri raporda bulmak mümkündür:

Türel, uluslararası ticarete serbestliğin artırılması ve gümrük birliği konularının, 15 Ağustos’ta “hemen hemen ani bir şekilde”, başkan tarafından İşbirliği Komitesi’ne getirildiğini belirterek konuyu açmaktadır. ABD’nin bu konuda ısrarlı olduğunu, katılımcı ülkeler arasında bu yönde ciddi bir çaba sarfedildiğini görmek istediklerini kaydetmektedir.¹⁴⁶

Gümrük birliğinin bilhassa İngiltere açısından özel sorunlar taşıdığını belirten Türel, konunun, ilgili oturumdan birkaç gün önce İngiliz başkan tarafından Türk delegasyonuna “hususî bir şekilde” bildirildiğini ifade ederken şu değerlendirmeyi yapmıştır:¹⁴⁷

“O günkü konuşmamızdan, İngilizlerin hususî durumları dolayısıyla bir Avrupa gümrük ittifadına girmeleri imkanı olmadığı ve Amerikalıların bu yoldaki isteklerini karşılamak ve rapor hakkında muvaffakiyet şansını artırmak için, mümkün olursa, diğer devletlerin yardımından istifadeye çalıştıkları intibasını edinmiş ve mütalaalarımı, talimat talebiyle birlikte, arzetmiştim. Epey zaman, istediğim talimatı alamadım.”

---

¹⁴⁵ **Ibid.**, s. 11.

¹⁴⁶ **Ibid.**, s. 16.

¹⁴⁷ **Ibid.**, s. 16-17.

Konunun 15 Ağustos'ta gündeme geldiğini belirten Türel, 18 Ağustos'a kadar hiçbir talimat alamayınca “iş daha fazla geciktirmenin mümkün olmadığını” göerek şu beyanatta bulunduğunu söylemektedir:¹⁴⁸

“Cumhuriyet Hükümeti, gerek Avrupa memleketleri, gerek bu memleketlerle dünyanın diğer kısımları arasında halen mevcut olup ticareti güçleştiren engellerin hafifletilmesi keyfiyetinin, hakikaten Avrupa'nın iktisadi gelişmesini sağlayacak esaslı faktörlerden biri olduğu fikrindedir. Ve son zamanlarda bu yolda aldığı tedbirlerle bunun delilini vermiştir. Avrupa'nın iktisaden kalkınması ve gelişmesini şiddetle arzu eden Hükümetimin, *memleketin ekonomik bünyesinin şartları, dahili ihtiyaçlarımızı karşılamak ve sanayimizi inkişaf ettirmek zaruretleri müsaade ettiği müddetçe** bu yolda yürümekte devam edeceği tahmin olunabilir. Gümrük ittihadı meselesine gelince, İngiliz delegesi tarafından ifade edildiği gibi, bunun derin bir tetkike tabi tutulması zaruridir.”

Birçok Avrupa ülkesi için böyle bir gümrük birliğine girmenin mümkün olmaması nedeniyle, bu ifadesinin ilgiyle karşılanıp olumlu etki yaptığını söyleyen Türel, merkezden beklediği talimatın söz konusu beyanatından sonra geldiğini belirtmektedir. Türel, “bunu da, Yunanistan'dan hiç bahsetmeyerek harfi harfine” Komiteye bildirdiğini söylemektedir.¹⁴⁹

ABD'nin beklentilerinin aksine, üyelerden hiçbirisinin, özellikle de İngilizlerin, çok taraflı anlaşmalar yapmak ve gümrük birliği kurmak yolunda bir vaatte bulunmak istemediklerine değinen Türel, bu konunun “adeta geçiştirilmek

---

¹⁴⁸ **Idem.**

* Vurgular benimdir.

¹⁴⁹ Ne yazık ki, söz konusu talimatı görme imkanımız olmadığı için, Yunanistan konusunun nasıl ve hangi bağlamda ele alındığını tam olarak bilmek mümkün değildir. Fakat raporun ilerleyen kısımlarında bu konuda çeşitli çıkarımlar yapabilmeye imkan verecek pasajlar bulunmaktadır.

istendiğini” belirtmektedir.¹⁵⁰ Bu bağlamda, Komite’nin çalışmalarında, Avrupa’nın bugünkü üretim düzeyi artmadıkça ve ödemeler dengesi bozukluğu sürdükçe, gümrük birliğinin olamayacağı ve bu durumun ancak kıtaya dışarıdan yeter derecede yardım yapılmasıyla aşılabileceği anlayışının hakim olduğunu söylemektedir.

Raporun bu anlayış çerçevesinde tamamlanmasından sonra ABD’nin 10 Eylül’de müdahale ederek raporun revize edilmesini istediğini aktaran Türel, Türk heyetinin ABD’yi desteklemesi yönünde talimat aldığını ve bu yönde davrandıklarını belirtmektedir.¹⁵¹ Türel, bu konuyu ele alırken, ABD’nin Marshall Planı’ndan beklentisine ilişkin de son derece gerçekçi bir değerlendirme yapmıştır:¹⁵²

“Amerikalılar, İngilizlerin memleketlerinde tatbik etmekte oldukları ve son zamanlarda çok sıkı tedbirlerle pek ziyade hızlandırdıkları istihsal ve ihracatı çoğaltma ve istihlaki harp içinde yapmadıkları derecede kısma politikası karşısında, Avrupa ve dünya pazarlarının, bir dereceye kadar, kendi ihraç malları için daralacağını görüyorlar. Bu netice, yalnız İngilizlerin çalışmasıyla elde edilecek olsa, diyecek yoktur. Fakat, böyle bir vaziyetin husulünü Amerikan yardımının kolaylaştırılması, Amerikalılarca anlaşılır ve kabul edilebilir bir şey olamaz. Bundan dolayıdır ki, mütemediyen serbest ticaret, kayıtsız ithalat, gümrük tarifelerinde indirme istiyorlar. Filhakika, Avrupa’ya yardım işi, politik bakımdan, dünya sulhu ve doğrudan doğruya, Amerika’nın kendi emniyeti için birinci derecede ehemmiyetli olmakla beraber, bu fedakarlığın iktisadi bir karşılığı da vardır; o da, satın alma kudreti yükselmiş bir Avrupa’nın meydana gelmesi ve neticede Amerika için mal satma imkanlarının çoğalmasındır. Binaenaleyh yardım işinde, emniyet düşüncesinden sarfi nazar, yalnız hayırsever düşüncelerin hakim olabileceğini kabul etmek doğru olmaz, sanırım.”

---

¹⁵⁰ Bu yorum, Milward’ın konuyla ilgili iddiasını da doğrulamaktadır. Bkz., Milward, **loc. cit.**, s. 66.

¹⁵¹ Türel Raporu, s. 21.

¹⁵² **Ibid.**, s. 26.

Gümrük Birliği konusundaki görüşmelerin bazı üye ülkeler gibi Türkiye’yi de özel olarak sıkıntıya soktuğu, Türel’in konuyla ilgili açıklamalarının devamında daha da iyi anlaşılmaktadır. Türel’in aktardığına göre, görüşmeler sırasında Fransızlar, “bu hususta bir etüd grubu teşkiliyle bir pamuk ipliğine bağlanmış olduğu halde” Amerikalıların istediği yönde gümrük birliğiyle ilgili bir beyanat metninin raporun beşinci bölümüne alınmasını istemişler, İtalyanlar da 16 Eylül’deki oturumda buna destek vermişlerdir. Hollanda delegesinin usul itirazı sonrasında ise, diğer delegasyonlar tarafından da konuyla ilgili yapılmış tüm beyanatların rapora girmesi istenmiştir.¹⁵³

Bu durumun Türkiye bakımından sıkıntı yaratmasındaki genel neden, o sıralarda bir yandan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında yerel bir gümrük birliği kurulmuş bulunması, öte yandan da Danimarka, İsveç, İzlanda ve Norveç’in benzer bir çalışmayı başlatmış olmaları dolayısıyla konunun gündemde yer almış olmasıdır. Yukarıda bahsedilen, Hollanda delegesinin itirazı sonucunda ilgili tüm beyanatların rapora girmesinin Türkiye bakımından özel olarak yol açtığı sıkıntının nedeni ise, Yunanistan’ın konuyla ilgili bir beyanda bulunmuş olmasıdır.¹⁵⁴ Türel, Yunanistan delegesinin, 1 Eylül’deki beyanatında, gümrük birliği fikrinin ülkesinde ilgiyle karşılandığını ifade ettikten sonra, “bölgesel gümrük birlikleri olgusuna gelince, komşumuz ve dostumuz Türkiye’yle muhtemel bir bölgesel gümrük birliğinin kurulmasının sunacağı faydadan bahsedilmesi gerekmektedir” dediğini aktarmaktadır. Türel, Yunanistan’ın bu beyanatının üzerine o tarihte, ek bir açıklama gereği duymadıklarını ve “meseleyi sükunetle geçiştirdiklerini”, fakat Hollanda’nın

---

¹⁵³ **Ibid.**, s. 32.

¹⁵⁴ **Idem.**

16 Eylül oturumundaki müdahalesinden sonra Yunanistan'ın bu beyanatı da rapora geçirilince, ABD'nin ve bazı Avrupa devletlerinin konuya verdikleri destek de düşünüldüğünde, zor durumda kaldıklarını ifade etmektedir.¹⁵⁵ Bunun üzerine Türel, merkezden gelen talimata uygun olarak verdiği beyanatta “fikre taraftar olduğumuzu, Avrupa devletleri arasında bir gümrük ittifakı tesisi arzu ve temennisine bütün kalple iştirak eden Hükümetimizin bu hususta sarfolunacak bütün gayretleri desteklemek azminde bulunduğunu...”¹⁵⁶ ifade ettiğini belirtmekte ve destekledikleri İngiliz teklifine göre kurulmuş olan etüd grubuna Türkiye'nin de katıldığını bildirmektedir.

Ne var ki, Türkiye'nin konuyla ilgili sıkıntısının bu şekilde bitmediği anlaşılmaktadır: Fransız delegesinin, Yunanlılarla ortak bir beyanat verip vermeyeceklerini sorması üzerine oluşan durumu anlatırken, Türel, “Bu davet karşısında hiçbir şey söylememek imkansızdı. Ya biz de İngiltere ve İsviçre gibi karşı duracak ya da destekleyecektik. Aksi halde, Avusturya hariç, 16 devlet arasında sadece biz açıkta kalacaktık” demektedir. Sorunu çözmek için, Paris Büyükelçisi Menemencioğlu'yla konuştuklarını ve Yunan Büyükelçisiyle görüşülerek, “yükümlülük altına girmeyeceğimiz” içerikte bir beyanat hazırladıklarını belirtmektedir. Türel'in 19 Eylül'de sunduğu bu beyanat şöyledir:¹⁵⁷

“Türkiye ve Yunanistan, geniş bir Avrupa ekonomik birliği yaratılması düşüncesini taşımalarının faydası konusunda bilgilendirilmiş durumdadırlar. Bu olguya yönelik olarak oluşturulan inceleme grubunun çalışmalarında etkin bir işbirliği gösterecekler ve aynı düşünce sistemi içinde, tüm dikkatlerini, dost ve

---

¹⁵⁵ **Ibid.**, s. 33.

¹⁵⁶ **Idem.**

¹⁵⁷ **Ibid.**, s. 34. (Aslı Fransızca olan bu beyanatı Türkçe'ye çeviren Prof. Dr. Melek Fırat'a teşekkür ederim.)

komşu iki ülke arasında bölgesel bir gümrük birliği [kurulması] çalışmalarına yönelteceklerdir.”

Türel’in, gümrük birliği konusunda Türkiye’nin tutumuna dair verdiği bilgiler burada bitmektedir. Türel, bu bahsi kapatırken, Avrupa ülkelerinin çoğunun o günkü şartlarda, ABD’nin istediklerini yapabilmekten çok uzak olduklarını, çünkü ekonomik durumlarının buna uygun olmadığını ifade etmektedir. Bu ülkelerin tüm yaptıklarının ABD’lilere sadece söz vermekten ibaret ve gümrük birliğinin yakın gelecekte gerçekleşme ihtimaline inançlarının zayıf olduğunu söylemektedir.

Genel olarak Türkiye’nin Komite çalışmaları sırasındaki durumunu değerlendirdiği son bölümde ise, öncelikle, Türkiye’nin istenen bazı bilgileri komitelere ulaştırmadaki yetersizliklerinden bahsedilmektedir. Bu çerçevede Türel, “Konferans çalışmalarının özünü teşkil eden” ödemeler dengesi meselesi hakkında olup, ilgili komitenin ayrı bir soru cetveliyle istediği bilgilerin, 3 Ağustos’a kadar ulaştırılması gerekirken Eylül ortalarında ve “yanlış, noksan ve şemasına uygun olmayan bir şekilde” gönderildiğini üzüntüyle belirtmekte, Komite’nin, bu yanıtların çok azından yararlanabildiğini kaydetmektedir.¹⁵⁸

Diğer yandan Türel, komitelerin çalışmaları sırasında Türkiye’nin sanayileşme siyasetinden vazgeçerek bir tarım ekonomisi olmaya karşı direndiğini gösteren ifadelerde bulunmuştur. Konferansta, “zirai ekonomiler, ihtiyaçlarını sanayileşmiş ülkelere almalı” şeklindeki “malum tez” baskın olduğu için zorlandıklarını dile getiren Türel, özellikle iki konuda başarılı olduklarını belirtmektedir: İlk olarak, ziraat alanındaki sanayi ve tesisin yardım kapsamı dışında bırakılmasına itiraz ettiklerini, Yunanistan’ın da kendilerine destek verdiğini ve bu

---

¹⁵⁸ **Ibid.**, s. 37-38.

sayede de taleplerini karşılayan ifadelerin nihai rapora girmesini başardıklarını söylemektedir. İkinci olarak ise, elektrik işlerinin de yardım kapsamına alınmasını sağladıklarını ifade etmektedir.¹⁵⁹

Sonuç kısmında, Türel, ABD'nin yardım yapmasının kesin olduğunu, bu yardımdan Türkiye'nin ne kadar yararlanacağını hem ABD'yle dostluk derecesine hem de komitelerdeki çalışmasına bağlı olacağını söylemektedir. Türel'in nihai tavsiyesi, gerek komite faaliyetlerine gerek yardım kabul edildikten sonra kurulacak örgüte katılıp daha etkin şekilde çalışılması yönündedir.

3. Avrupa'da Sivil Toplum Örgütlerinin Bütünleşmeye Yönelik Girişimleri

a. Soğuk Savaşın Etkileri

Yukarıdaki kısımlarda değinildiği gibi, kökleri eskilere uzanan Avrupa bütünleşmesi projeleri II. Dünya Savaşı'yla birlikte yeni bir aşamaya ulaşmıştı. Savaşın sonundan itibaren bu amaç etrafında biraraya gelen çeşitli kesimler, kurdukları dernekler ve yayın organları aracılığıyla konunun daha geniş kitlelere ulaştırılmasına çalışmışlar ve bir kamuoyu oluşturmayı başarmışlardı. Soğuk Savaş'ın 1946'dan itibaren belirginleşmesi de, bu çabaya -ironik bir biçimde- olumlu katkı yapmıştır. Özellikle, iki süpergüç arasında kalmamak üzere bir üçüncü güç olarak birleşik/federal Avrupa fikrini savunanlar ile ABD'yle yakın işbirliği içinde hareket ederek Batı medeniyetini Sovyet sistemine karşı koruyacak bir Avrupa

---

¹⁵⁹ **Ibid.**, s. 39-40.

örgütlenmesi isteyenler, Soğuk Savaş'ın yarattığı gerilimden önemli ölçüde yararlanmışlardır.¹⁶⁰

İşte Marshall Planı, özellikle Sovyetler Birliği'nin plan dışında kalmasından sonra, Soğuk Savaş sürecindeki kamplaşmanın dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu durumda Plan, biraraya geldikleri takdirde, ihtiyaç duydukları ekonomik ve siyasi desteği ABD'den alabileceklerini Batı Avrupa'daki devletlere göstermiştir. Dolayısıyla, Marshall Planı, hem ekonomik hem de siyasi etkileri itibarıyla, Avrupa bütünleşmesi tarihinin dönüm noktalarından birisi olarak nitelendirilebilir.

Soğuk Savaş'la ilgili bir diğer gelişme de 1947'deki Dışişleri Bakanları Konferansı toplantılarında gerginliğin ve ayrışmanın biraz daha belirginleşmesidir. Böylesine gergin bir atmosferde Avrupa, süpergüçler arasındaki mücadelede daha da riskli bir bölge haline gelmiştir. Bu algılama ise, kıtanın geleceğine yönelik olarak birleşme temelindeki kurtuluş projelerinin çeşitli kesimlerin gündemine girmesini sağlamıştır.

Sonuçta, ve Marshall Planı'nın da sağladığı imkan temelinde Soğuk Savaş'ın belirginleşmesi, giderek daha fazla parlamenterin Avrupa bütünleşmesi konusuna el atmasına ve bu konunun ülke parlamentolarında daha fazla yer almasına yol açmıştır. Bu durum ise, hem söz konusu projenin meşruiyet kazanması hem de kamuoyu desteğinin yaygınlaşması bakımından önemli olmuştur.

---

¹⁶⁰ Soğuk Savaş'ın Avrupa bütünleşmesi için sağladığı uygun zeminle ilgili olarak bkz.: Klaus Schwabe, "The Cold War and European Integration: 1947-63," **Diplomacy and Statecraft**, Vol. XII, No. 4, (December 2001), s. 18-34.

b. Sivil Toplum Örgütleriyle İlgili Gelişmeler

Yukarıda açıklanan konjonktür çerçevesinde, 1947, Avrupa'daki çeşitli sivil toplum örgütlerinin, Avrupa bütünleşmesi konusunda, özellikle Haziran ayı ve sonrasında itibaren önemli etkinlikler düzenledikleri bir yıl olmuştur. Söz konusu çalışmaların başlıcaları şöyle özetlenebilir:

1946'da kurulan UEF, 1947'deki en etkin örgütlerden birisi olmuştur. İngiltere merkezli örgütün ilk kayda değer çalışması, önce Şubat'ta İngiltere'de, Haziran'da da Fransa'da federasyon tezini savunun çeşitli parlamenterlerin üye olduğu parlamento gruplarının kurulmasını sağlamak olmuştur.¹⁶¹ Bundan sonra, örgütlenmenin yaygınlaştırılması çalışmaları çerçevesinde UEF'nin 27-31 Ağustos tarihleri arasında Montreux'de (İsviçre) ilk kongresi yapılmıştır.¹⁶² Türkiye'den herhangi bir temsilcinin yer almadığı kongreye 16 ülkeden yaklaşık 40 farklı örgüt katılarak destek vermiştir. Kongrede, Avrupa'da federal bir yapı gerekliliği ve bu yapının kurulması için izlenecek ana strateji tartışılmıştır. Bu çerçevede, Avrupa'da federasyon fikrine destek veren tüm tarafların örgütlenmesi ve bir kamuoyu yaratılması için çalışmalar yürütülmesi kabul edilmiştir. Kongrenin belirlediği bu karar, Mayıs 1948'de Lahey'de çok daha büyük bir katılımıla toplanacak kongre için de temel oluşturmuştur.

Yine aynı dönemde, ulusal parlamentoların bütünleşme tartışmalarında daha etkin olmalarını sağlamak üzere kurulan bir diğer örgüt Avrupa Parlamenterler Birliği'dir (*European Parliamentary Union-EPU*). Kalergi'nin, yukarıda bahsedilen

---

¹⁶¹ Yunanistan, bu parlamento gruplarının kurulduğu 3. ülkedir.

¹⁶² Montreux Kongresi'yle ilgili olarak bkz.: <<http://www.ena.lu/>> (28.8.2008)

ve 1946 yılı sonunda çeşitli Avrupalı parlamenterlerle yaptığı anket çalışması sonrasında kurulmasını teklif ettiği bu örgüt, UEF'in de desteğiyle, savaş sonrasında ilk kez parlamenterleri biraraya getirmiştir. Örgütün Gstaad'da (İsviçre) 8-10 Eylül'de düzenlenen ilk kongresi bu anlamda bir kilometre taşı sayılabilir.¹⁶³ Yine Türkiye'den herhangi bir parlamenterin katılmadığı kongrede 10 Avrupa ülkesinden 114 parlamenter yer almıştır. Kongre'nin sonuç bildirisinde, Avrupa'yı temsil eden bir kurucu meclisin en kısa zamanda toplanması ve ekonomik bütünleşme için çalışmalara başlanması talepleri yer almıştır.

Avrupa'da bütünleşmeye yönelik çalışmaların hızlandığı bu dönemde, bir yandan yukarıda değinilen şemsiye örgütler kurulurken, diğer yandan da belli bir ideoloji ya da siyasi vizyon etrafında birleşen kesimleri biraraya getiren çeşitli örgütler de oluşturulmuştur. Komünist partilerin -Sovyetler Birliği'nin tavrına paralel olarak- karşı oldukları Avrupa bütünleşmesi fikri, liberaller, sosyalistler ve Hıristiyan demokratlar tarafından, farklı içeriklerle de olsa tartışılmış ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır.

Bu çerçevede etkin gruplardan birisi olan sosyalistler, 1946 sonlarından itibaren örgütlenmeye başlamışlardır. Fransız sosyalistlerinin öncülüğünde 21-22 Haziran 1947'de Paris'te yapılan kongrede, Avrupa Birleşik Devletleri İçin Sosyalist Hareket (*Mouvement socialiste pour les États-Unis d'Europe*- MSEUE) adını alan bu örgüt, federal ve sosyalist bir Avrupa kurulması için çalışmıştır.¹⁶⁴

---

¹⁶³ Lipgens, **Sources For the History of European Integration (1945-1955)**..., s. 128. Ayrıca bkz.: <<http://www.ena.lu/>> (28.8.2008).

¹⁶⁴ <<http://www.ena.lu/>> (28.8.2008).

Türkiye-Avrupa ilişkilerinin sonraki döneminde öne çıkacak diğer bir grup olan Hıristiyan demokratların örgütlenmesi de 1947 yılının ilk yarısında yapılan çalışmalarla başlamıştır. Yeni Uluslararası Topluluklar (*Nouvelles Equipes Internationals* -NEI) adlı bu örgüt, Hıristiyan değerleri üzerine kurulu bir Batılılık çerçevesinde ve sosyalist olmayan, bütünleşmiş bir Avrupa fikrini savunuyordu.¹⁶⁵ Soğuk Savaş ortamında din unsurunun kullanışlı bir öge olmasının da etkisiyle Avrupa’da kısa zaman içinde yükselecek olan Hıristiyan demokrat partiler ve siyasetçiler (örn. Georges Bidault, Konrad Adenauer gibi) ilk kez bu örgütlenme içinde biraraya gelmişlerdir.

Görüldüğü gibi, 1947, Avrupa’daki sivil toplum örgütlerinin çalışmaları bakımından yeni bir aşamanın yaşandığı bir yıl olmuştur. Üye sayıları yüz binlerle ifade edilen bu örgütler, aktif siyasi hayatta olan kişileri bünyesine almaya başlamıştır. Sonuç olarak, bu örgütlere üye olan parlamenterlerin, devletlerin resmi kanallarında Avrupa bütünleşmesiyle ilgili konuları gündeme getirerek kamuoyunun ve tartışma zemininin genişletilmesinde rol oynadıkları söylenebilir.

4. Avrupa’daki Bütünleşme Çalışmalarına Türk Kamuoyunun Bakışı

Türkiye’de 1947’de Avrupa bütünleşmesine olan bakışın, önceki yıllara göre değişmediği görülmektedir: Yinelemek gerekirse, Türkiye’nin tavrı, şüphecilik

---

¹⁶⁵ Michael Gehler ve Wolfram Kaiser, “Transnationalism and Early European Integration: The Nouvelle Equipes International and Geneva Circle, 1947-1957,” *Historical Journal*, Vol. XLIV, No. 3(2001), s. 773-798.

ve/veya pragmatizme dayalı olarak, gelişmeleri uzaktan izlemek ve genelde ilgisiz kalmak biçiminde özetlenebilir. Bu gözlemimiz, hem dönemin önemli gazetelerinin ilgili yayınlarına hem de bir önceki kısımda aktarılan toplantılarda Türkiye’den hiç kimsenin bulunmayışına dayanmaktadır.

Basında çıkan konuyla ilgili yazılarda, genel olarak, Avrupa’da durumun zorluğuna ve başarı ihtimalinin uzaklığına değinildiği görülmektedir. *Ulus*’ta çıkan bir yazısında Poroy bu tavrın iyi bir örneğini sunmaktadır:¹⁶⁶

“Churchill’in yaratmak istediği bu hareketi şüphesiz biz, Türkler de-barışa en kuvvetle tesir edecek bir vasıta olduğu için-bütün kalbimizle alkışlar ve gayenin büyüklüğü önünde eğiliriz. Ancak daha dün Moskova konferansının uğradığı hezimetini düşünürken bir Avrupa Birleşik Devletleri kurmak yolundaki zorluklar karşısında derin bir teessüre kapılmaktan da kendimizi alamayız. Şimdilik uzak bir hayalin bize verdiği tatlı bir ümit gibi gördüğümüz bu fikrin tatbik edilmesini temenni etmek ... insanlık için hayırlı bir dua olur.”

İşin ilginç yanı, Haziran’da açıklanan Marshall Planı’yla başlayan Amerikan yardımının bile, Avrupa bütünleşmesinin gerçekleştirilebilir bir proje olarak değerlendirilmesine yetmediği görülmektedir. Konuyu yakından takip eden gazetecilerden birisi olan Yalman’ın bir yazısı, bu konuda önemli bir örnektir:¹⁶⁷

“...Fakat zemin, ne Avrupa’da ne de Amerika’da asıl maksat için hazırlanmış olmaktan uzaktır. Memleketlerden bir çoğu, her günlük ekmeklerini tedarikten fazla bir şey düşünemiyorlar. Kısa vadeli ve hodbince milli emelleri bir tarafa bırakarak... müşterek kurtuluş çareleri aramak ihtiyacı henüz doğmamış, müşterek tehlikenin ciddiyetine rağmen insanlık tesanüdüne olan inan genişlememiştir.”

---

¹⁶⁶ Nazım Poroy, “Birleşik Avrupa,” *Ulus*, 1 Haziran 1947, s. 1 ve 4.

¹⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, “Avrupa’nın Kasvetli Manzarası,” *Vatan*, 9 Ağustos 1947, s. 1 ve 3.

Avrupa bütünleşmesine yönelik olarak gazetelerde dile getirilen bu şüpheliğe ve mesafeli duruşa karşılık, ABD'ye duyulan ilginin öne çıktığı görülmektedir. Önce Truman Doktrini'yle doğrudan Türkiye'ye ilişkin bir açılım yapan ABD'nin Marshall Planı'yla Avrupa'daki duruma da el atması, incelenen gazetelerde birçok yazıya konu olmuştur. Bunun belki de en tipik örneklerinden birisinde yazar şöyle demektedir:¹⁶⁸

“... Amerika bu uğurda saçtığı milyarlarla bile sarsılmayacak kadar kuvvetli bir durumdadır. İnsanlığı felaketten kurtaracak şey ancak Amerikanın hayır severliği ve bu muazzam kudretidir. Zaten zavallı Avrupanın gözlerini kamaştıran milyarlık yatırımlar Amerikan ölçülerile mühim bir meblağ ifade etmez.”

Sonuç olarak, 1947 yılı geneline bakıldığında, Türkiye'nin resmi politikasına uygun biçimde basında da Avrupa bütünleşmesine karşı mesafeli bir tutum sergilendiği görülmektedir. Bir yandan, Soğuk Savaş koşullarında Sovyetler Birliği'nin kıtadaki etkinliğini azaltmayı hedefleyen böyle bir proje, ilke olarak olumlu karşılanmıştır. Özellikle ABD yardımının devreye girmesiyle, diğer birçok Avrupa ülkesinin yaptığı gibi, ABD'nin, tabir caizse, hoş tutulması ve bu amaçla da Avrupa'daki işbirliği çerçevesi içinde yer alınması gerekli görülmüştür. Aslında, somut sonuçlar doğuracak büyük çaplı bir bütünleşme projesinin, Avrupa ülkelerinin iç durumları ve geleneksel dış politikaları ışığında, en azından kısa vadede gerçekleşmesinin mümkün olmadığı düşünülmüştür. Avrupa'daki örgütlenmenin, Soğuk Savaş içinde Batı Blokunun kuruluşu yoluyla gerçekleştirileceği, yeni dönemde daha da netlik kazandıkça, gerek hükümetin gerek basının bu konudaki ilgisinde artış olacaktır. Bir sonraki bölümde bu konu incelenecektir.

---

¹⁶⁸ Feridun Demokan, “Yardımlaşan Dünyada Amerika'nın Mevkii, **Vatan**, 13 Mart 1947, s. 2

II. BÖLÜM:

BAŞLICA AVRUPA ÖRGÜTLERİNİN KURULMASI VE BU ÖRGÜTLERE TÜRKİYE'NİN KATILIMI: 1947-1952

Avrupa'daki bütünleşme çalışmaları, Haziran 1947'de açıklanan ve geçen bölümde incelemiş olduğumuz Marshall Planı'yla birlikte yeni ve çok daha ciddi bir aşamaya ulaşmıştır. Bu bölümde ele alınacak olan 1947-1952 yılları arasındaki dönemde, gerek Soğuk Savaş'ın "hızlanması" gerek somutlaşan Amerikan desteği nedeniyle Avrupa bütünleşmesine ilişkin çalışmalar devletler tarafından üstlenilmeye başlamıştır. Bu gelişmenin sonucunda ise, Avrupa bütünleşmesinin o ana dek itici gücü durumunda bulunan başlıca sivil toplum örgütlerinin federasyon ya da ulusüstü nitelikli projeleri etkisizleşmiştir. Devletler, işi ele aldıkları andan itibaren, güvenlik kaygılarına dayanan, büyük ölçüde klasik ulus-devlet ve egemenlik mantığıyla şekillenen, dolayısıyla ulusüstü değil uluslararası niteliği haiz olan bir Avrupa bütünleşmesi projesini uygulamaya geçirmişlerdir. Söz konusu "devletçi" perspektife dayalı olarak, Batı Avrupa'da bu dönemde birbiri ardına örgütler kurulmuştur: Batı Avrupa Birliği, OEEC, NATO ve Avrupa Konseyi'nin kuruluşuyla, Batı Avrupa devletleri biraraya gelmiş, diğer bir deyişle, Avrupa'daki "Batı Bloku" ortaya çıkmıştır.

Türkiye ise bu dönemde, Amerikan desteğini alma yolunun Avrupa'daki örgütlenmeden kopmamak olduğu fikrinden hareketle, söz konusu örgütlerde yer almaya çalışmıştır. Öte yandan, aşağıda görüleceği gibi, Türkiye'nin Avrupa örgütlerinde kendisine yer bulması çoğu zaman hiç de kolay olmamıştır. Asıl olarak Temmuz 1947'deki Marshall Planı görüşmeleriyle (Paris Konferansı) başlayan bu

süreç, 1951 sonlarında Türkiye'nin NATO'ya üye olarak kabul edilmesiyle tamamlanmıştır.

1947-1952 arasının ele alınacağı bu bölüm, 1950 yılı* eksen alınarak iki alt bölüme ayrılmıştır. Önce Avrupa'da Soğuk Savaş'ın gelişimi ve Türkiye'nin genel durumuyla ilgili bilgi verilecek, daha sonra da, Avrupa'da kurulan örgütler ve Ankara'nın politikaları, Türkiye'nin bu örgütlere üye olma sırasına göre ele alınacaktır.

A. 1947-1949 Dönemi

1. Avrupa'daki ve Türkiye'deki Gelişmelere Genel Bakış

a. Avrupa'da Soğuk Savaş'ın Tırmanışı

(i) Doğu Avrupa'da Artan Sovyet Etkinliği

Marshall Planı, Avrupa'nın batısında olduğu kadar doğusunda da önemli sonuçlar yaratmıştır: ABD'nin Batı Avrupa'da giriştiği ekonomik ve siyasal onarım projesine katılmayan Sovyetler Birliği, bu aşamadan sonra, Doğu Avrupa ülkelerini kendi denetiminde biraraya getirmek üzere çeşitli adımlar atmıştır. Yugoslavya ve Arnavutluk dışında, Avrupa'nın doğusundaki ve güneyindeki ülkeleri II. Dünya Savaşı'nda Nazi işgalinden kurtaran ülke olarak görülmesi nedeniyle söz konusu

---

* 1950, dünyada Kore Savaşı'nın başladığı, Avrupa'da Schuman Planı'nın açıklandığı ve Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıl olması bakımından önem taşımaktadır.

lkelerde Sovyetler Birliği ve komünist partiler zaten bir hayli avantajlı durumdaydı. Fakat Sovyetler Birliği'nin 1947 ortalarından itibaren izlediği dış politika bu durumu daha da ileriye götürerek, hem bir "Doğu Bloku" oluşumunu somutlaştırmış hem de Soğuk Savaş içinde yaşanan güvenlik ikilemini artıran yeni bir etken olmuştur.

Marshall Planı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki politikasının ilk uygulaması, bu bölgedeki devletlerle bir tür ekonomik birlik kurmak üzere çeşitli anlaşmalar yapmak olmuştur. 1948'in Temmuz ve Ağustos aylarında, sırasıyla Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Polonya ve Romanya'yla ticaret anlaşmaları yapmıştır.¹

Ekonomi alanındaki bu çalışmalardan daha da önemli ve Batı için daha endişe verici olan gelişme, Eylül 1947'de *Cominform (Communist Information)* adlı örgütün kurulmasıydı. Bu, Sovyetler Birliği'nin, kendi çizgisindeki ülkeleri biraraya getiren bir örgüt olmasının yanında, tüm dünyadaki komünist partiler arasında bağlantı kurarak ortak hareket edilmesini sağlaması bakımından önem taşıyordu. Böylece Batı, uluslararası komünizmi, 15 Mayıs 1943'te lağvedilen *Comintern*'den sonra yeniden örgütlü bir tehdit olarak görmeye başlamıştır.²

Bu dönemde, Avrupa'da Soğuk Savaş gerilimini belki de en çok tırmandıran gelişme, Çekoslovakya'da şubat 1948'de gerçekleşen olaylardı: Sovyetler Birliği'nin, 1947 sonlarından itibaren başladığı ve kendi denetimindeki Doğu Avrupa lkelerindeki komünist partilerin iktidara getirilmesi politikasının bir halkası da

---

¹ Trkaya Ataöv, "Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar 'Soğuk Harb'," **A SBF Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 3, 1968, s. 280-281. Bu anlaşma ve antlaşmalar için bkz.: **Documents on International Affairs**, 1947-1948, s. 287-411.

² Böyle bir değerlendirme için bkz.: Denis Healey, "The Cominform and World Communism," **International Affairs**, Vol IV, No. 3 (July 1948), s. 339-349.

Çekoslovakya'ydı. Komünistlerin derinleştirdiği hükümet krizi, Dışişleri Bakanı Jan Masaryk'in şüpheli bir şekilde ölmesiyle sonuçlandı. Sovyet yanlısı Klement Gottwald'ın iktidara egemen olduğu Çekoslovakya'daki gelişmeler,³ bir yandan, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya yayılma amacı taşıdığı endişelerini artırırken, diğer yandan Hitler karşısında 10 yıl önce yapılan hatanın yinelenmemesi görüşünü de güçlendirmiştir. Batı Avrupa'da bir güvenlik paktı kurulması özellikle bu olaydan sonra başlayan yolunda çalışmalar NATO'yla ilgili kısımda incelenecektir.

(ii) Berlin Bunalımı

Almanya'nın durumu, II. Dünya Savaşı'nın ardından çözümsüz kalmış bir sorun olarak devam etmekteydi. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimin artışına paralel olarak giderek derinleşen sorun, 1948 ortalarında Berlin vesilesiyle bir kriz durumuna ulaşmıştır:⁴

Batılı müttefiklerin, kendi işgal bölgelerini 1947'den itibaren giderek bütünleştirmesi sürecinin Almanya'nın ekonomik ve siyasal olarak yeniden ayağa kaldırılmasına doğru gittiği anlaşıldıkça, Sovyetler Birliği'nin de tavrı sertleşmiştir. Sovyet işgal bölgesi içinde kalan Berlin'in Batı'yla olan ulaşım hatlarının Haziran 1948'den itibaren kesilmesi ve dolayısıyla kentin ablukaya alınması nedeniyle buradaki ABD-İngiliz-Fransız bölgesinin (*Trizonia*) varlığının sürdürülebilmesi için bir hava köprüsü kurulmuştur. Avrupa'nın ortasında tarafların bu şekilde doğrudan karşı karşıya gelmesinin yarattığı gerilimin yanında, kentin söz konusu hava köprüsü

---

³ Çekoslovakya'daki gelişmeler için bkz.: Sander, **Siyasi Tarih**, Cilt II, s. 241-244 ve Judt, **op. cit.**, s. 137-139.

⁴ Berlin Bunalımı'yla ilgili, olarak bkz.: Calvocoressi, **op. cit.**, s. 241-252.

aracılığıyla desteklenmesi projesinin ağır maliyeti ve riski de Berlin'i tipik bir Soğuk Savaş bunalımı konusu haline getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin süresiz olarak uygulamaya koyduğu abluka, ABD ve müttefiklerinin direnişiyle karşılanmıştır. Sonuçta Sovyetler Birliği, herhangi bir somut kazanım elde edemeden, 12 Mayıs 1949'da ablukaya son vermiştir. Berlin Bunalımı'nın en önemli sonucu ise, her iki işgal bölgesinde de iki ayrı Almanya devletinin kuruluşunu hızlandırmasıdır. Eylül 1949'da Batı (Federal Almanya Cumhuriyeti), Ekim 1949'da da Doğu (Demokratik Alman Cumhuriyeti) Almanya devletleri kurulmuştur.

b. Türkiye'deki Gelişmeler

(i) Ekonomik Durum

Dönemin Türkiye ekonomisi, savaş sonrasındaki sorunlu durumunu korumaktaydı. Her ne kadar, savaş sırasında izlenen sıkı para politikaları nedeniyle yüksek bir miktarda döviz ve altın biriktirilmiş olsa da savaşın hemen ertesinde bu stokta önemli bir azalma gerçekleşmişti. 1948 yılındaki başlıca ekonomik verilere bakıldığında rezervler yaklaşık %40 oranında erimiş, tarımsal üretim yaklaşık %8 oranında düşmüş ve 1930'lardan beri ilk kez dış ticaret açığı verilmişti.⁵ Genel olarak üretimin ve alım gücünün düşüklüğü de CHP iktidarını siyasi açıdan zorluyordu.

Bu dönemde Türkiye'de planlama anlayışı sürmekteydi. 1945'ten beri yürürlükte olan ulusal kalkınma planı, çeşitli değişikliklere uğramakla birlikte,

---

⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ, 1981, s. 13.

özünde sanayi temelli bir kalkınma anlayışına dayanmaktaydı.⁶ Buna göre, devletçilik esasına uygun olarak, Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünlerini, ülke içinde yapmak gibi, deyim yerindeyse, ihtiraslı bir plan anlayışı söz konusuydu.

Ancak, ayrıntıları aşağıda incelenecek olan Marshall Planı'na katılımı ilgili gelişmeler başta olmak üzere, Türkiye'nin bu dönemde Batı dünyasına katılma çabaları, söz konusu anlayışı önemli ölçüde değiştirmiştir: Marshall Planı'na kabul edilme olasılığı düşünülerek 5 Kasım 1947'de, 1948-1952 yılları için uygulanacak yeni bir kalkınma planı hazırlanmıştır.⁷ Bu planda özel sektör ve yabancı sermayenin önemine vurgu yapılmış, tarımsal üretime ağırlık veren liberal bir anlayışa geçilmiştir.

(ii) Siyasal Durum

Türkiye bu dönemde, 3 hükümet değişikliği yaşamıştır. Daha önce de değinildiği gibi, Truman Doktrini sonrasında, ülkenin demokrasi imajını güçlendirme amacını taşıyan Cumhurbaşkanı İnönü, tarafsızlığını ilan etmiş (12 Temmuz Bildirisi) ve CHP'nin radikal kanadını temsil eden Recep Peker, bu sürecin sonunda istifa etmişti. 13 Ekim 1947'de hükümeti kuran -Peker Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı yapmış olan- Hasan Saka, hissedilir biçimde daha liberal eğilimli bir

---

⁶ Söz konusu planlarla ilgili olarak bkz: Tezel, **op. cit.**, s. 269-280; Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 272-273.

⁷ Planla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Tekeli ve İlkin, **op. cit., passim**. Tekeli ve İlkin, bu planın İngilizce nüshasında "Turkish Recovery Program" adının kullanılmasında, Marshall Planı'na (European Recovery Program) doğrudan bir atıf olduğunu belirtmektedir. Bkz.: **Ibid.**, s. 10.

program sunmuştur.⁸ Bu anlamda, Saka döneminde iktidar-muhalefet ilişkilerinin de daha iyi olduğu anlaşılmaktadır.

CHP içindeki sertlik yanlısı grubun etkisizleşmesini sağlayan bir diğer önemli gelişme, partinin Kasım 1947’de yapılan 7. Büyük Kurultayı’nda Peker ve taraftarlarının, İnönü karşısında bir kez daha ve kesin olarak yenilmesidir. Bu kongrede de partinin ve partinin teşkilatlanması üzerinden Türkiye’nin daha liberal olmasına, yani mevcut bürokratik-otoriter yapının değiştirilmesine çalışılmıştır.⁹

Hasan Saka, ekonomik sıkıntılar, üst düzey bürokratlara yönelik yolsuzluk iddiaları vb. sorunlara ek olarak, CHP’liler için “fazla tavizkar” olduğu, DP’liler içinse “yeterince liberal” olmadığı yönündeki eleştiriler nedeniyle, yeni bir kabine kurarak ikinci kez Başbakanlığa gelmiştir (18 Haziran 1948). Yine, hem uluslararası koşulların hem de Türkiye’deki değişen toplumsal yapının etkisiyle liberal bir program öngörmüştür.¹⁰

Son CHP Hükümeti ise, yine ekonomik sorunlar ve liberalleşme girişimlerindeki yetersizlik iddialarıyla yıpranan ikinci Saka Kabinesi’nin ardından, Şemsettin Günaltay başkanlığında 24 Ocak 1949’da kuruldu. Bu Hükümette Dışişleri Bakanlığı görevine Necmettin Sadak getirildi. Genelde genç ve ılımlı bir kadrodan

---

⁸ Birinci Hasan Saka Hükümeti Programı için bkz.: **Hükümet Programları (1920-1965)**, İsmail Arar (der.), İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s. 190-196.

⁹ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950),” **Çağdaş Türkiye: 1908-1980** (Cilt IV), Sina Akşin (der.), İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 188-189. Boratav, Kongre’nin, Türkiye’de devletçilik anlayışının tasfiyesinde en önemli aşama olduğu görüşündedir. Bkz.: Boratav, **op. cit.**, s. 273.

¹⁰ **Hükümet Programları**, s. 197-202; Yeşil, **op. cit.**, s. 117-118.

oluşan Günaltay Hükümeti, seçim yasası başta olmak üzere çeşitli alanlarda düzenlemeler yapmıştır.¹¹

Bu dönemde DP içinde de çeşitli ayrışmalar yaşanmıştır: Parti'nin İnönü'nün icazetiyle yönetilen bir "muvazaa" partisi olduğu suçlamasını dile getiren sertlik yanlısı grup, parti içi muhalefetini giderek yükseltmiştir. Partiden atılan ya da istifa ederek ayrılan 13 milletvekili, önce TBMM'de "Müstakil Grup" olarak varlık göstermiş, daha sonra ise, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni (MP) kurmuşlardır. Parti içi muhalefet nedeniyle sıkıntıya giren DP'de istikrar, Haziran 1949'da yapılan 2. Büyük Kongre'de Bayar'ın yeniden başkanlığa seçilmesiyle sağlanmıştır.¹²

(iii) Dış Politikayla İlgili Genel Durum

1947-1949 döneminin Türk dış politikası, şüphesiz, Avrupa'da kurulan örgütlere katılmak, Türkiye'nin dünyada barış ve istikrar için işbirliği yapmaya hazır bir ülke olduğunu göstermek ve bu sayede de, tehdit algıladığı Sovyetler Birliği karşısındaki pozisyonunu güçlendirmek temeline dayanmıştır. Türkiye'nin OEEC, Avrupa Konseyi ve NATO'ya ilişkin politikası aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği için burada genel bazı değerlendirmeler yapılmakla yetinilecektir:

Bu dönemde de Türkiye'deki siyasi aktörlerin dış politika konusundaki fikir birliğinin sürdüğü görülmektedir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün her yıl Kasım ayında TBMM açılışında yaptığı konuşmalar, dönem içinde kurulan hükümetlerin

---

¹¹ **Ibid.**, s. 124-125.

¹² Koçak, **op. cit.**, s. 190-192.

programları ve ana muhalefet partisi Demokrat Parti'nin söylemleri bu gözlemi doğrulamaktadır.¹³

Dönemin başlıca dış politika gündemi Sovyetler Birliği'yle yaşanan sorunlardır. Her ne kadar 1946'daki koşullarda belli bir yumuşama olmuşsa da Türkiye'nin kuzeyindeki komşusuyla ilişkileri hala iyi değildi. Dış politikanın en önemli aktörü durumundaki Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'deki konuşmalarında SSCB'yle ilgili kısımların 1947'den itibaren ilk sıradaki yerini yitirdiği, önceliğin ise ABD ve İngiltere'yle artan ilişkilere verildiği görülmektedir.¹⁴

Türkiye, BM'yi bir yandan bekleneni vermesinden giderek endişelendiği bir örgüt olarak görmeye başlamış, diğer yandan ise, bu örgütün çalışmalarına olabildiğince katılmaktan da geri durmamıştır. İlk durumla ilgili olarak belki de en çarpıcı örnek, İkinci Saka Hükümeti'nin programının TBMM'deki görüşmesi sırasında (18 Haziran 1948) verilen demeçlerdir.¹⁵ Saka'nın programında BM çok genel ifadelerle anılmış, Türkiye'nin, bölgesinde gerekli siyasi önlemleri alması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bazı milletvekilleri de BM'nin gerekli güvenceyi

---

¹³ “Dış politika üzerinde siyasi partilerimizin mutabakat halinde bulunmaları memleketin selameti için büyük kuvvet olmuştur. Bu durumun dünyaca bilinmesinden fayda görülmüş ve görülecektir.” Bkz.: “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM'nin 8. Dönem 2. Yasama Yılına Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1947,” **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, İkinci Cilt (1939-1960), Ankara, TBMM Yayınları, 1993, s. 73.

¹⁴ **Ibid.**, s. 71-73, 78 ve 85.

¹⁵ İkinci Saka Hükümeti Programı'nın TBMM'deki görüşmeleri için bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 12 Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 233-277.

sağlayamayabileceği ya da Türkiye'nin BM'nin yükümlülüklerini kaldırabilecek durumda olmayabileceği endişelerini dile getirmişlerdir.¹⁶

BM'ye ilişkin olarak pratikte sergilenen katılımcı ve destekleyici tavrın en önemli örneklerinden birisi ise, 1948 ilkbaharında BM ECOSOC (Ekonomik ve Sosyal Konsey) bünyesinde Avrupa ve Orta Doğu'yla ilgili kurulan ekonomi komisyonlarının ikisine birden üye olma için çaba sarf etmesidir.

I. Bölümde bahsedildiği gibi, 1945'te kurulan ve Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Olağanüstü Ekonomi Komitesi, Mayıs 1947'de ECOSOC bünyesine alınmıştı. Komisyonla ilgili görüşmelere Türkiye adına katılan Bern Büyükelçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğundan hareketle, “muhtelif Avrupa ekonomik teşkilatlarının her birine imkan nispetinde faal bir şekilde iştirak etmek suretiyle Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına katılma arzusunu” belirtmiştir.¹⁷

Bir yıl sonra Türkiye, aynı çerçevede kurulması kabul edilen Orta Doğu Ekonomi Komitesi'ne de, Yunanistan'la birlikte, aday olmuştur. Bu üyelik talebi, kendisi de aynı komisyon üyeliğine aday olan Sovyetler Birliği tarafından - Türkiye'nin Avrupa Ekonomi Komisyonu'na üye bulunduğu gerekçesiyle- tepkiyle karşılanmıştır. Büyükelçi Selim Sarper, Mart 1948'deki görüşmelerde Sovyet delegesine verdiği cevapta Türkiye'nin hem bir Avrupa hem de bir Orta Doğu ülkesi

---

¹⁶ **Ibid.**, s. 229 (Eskişehir Milletvekili Mehmet Oğuz), s. 255 (Eskişehir Milletvekili Emin Sazak). BM'ye duyulan bu güvensizlikte, o dönemde Avrupa'da başlayan askeri örgütlenmeye henüz dahil olamamanın verdiği huzursuzluğun etkili olduğu söylenebilir.

¹⁷ **Vatan**, 7 Mayıs 1947, s. 3.

olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Sonuçta, Mayıs ayındaki oylamada Türkiye ve Yunanistan, üyeliğe seçilirken Sovyetler Birliği bu komisyona girememiştir.¹⁹

Bu örnek, dönemin Türk dış politikasıyla ilgili olarak birkaç açıdan önem taşımaktadır: İlk olarak, bu durum, Türkiye'nin pek de güvenilir bulmadığı BM'de aktif rol oynamaktan geri durmadığını göstermektedir. İkincisi, ilişkilerinde sorunlar yaşadığı Sovyetler Birliği'yle yeni bir gerginliğe neden olma olasılığı bile Türkiye'yi böyle bir tavır almaktan geri bırakmamıştır. Üçüncüsü, Türkiye, Truman Doktrini'yle başlayıp, ilerde ele alınacak NATO'ya üyelik sırasında da görüleceği gibi, burada da Yunanistan'la birlikte bir uluslararası üyelik kazanmıştır. Son olarak, bu üyelik girişiminin, Türkiye'nin o dönemden beri temel dış politika iddialarından birisini teşkil eden “Batı ile Orta Doğu arasında köprü” olma söylemi için bir milat teşkil ettiği söylenebilir.

1948'de böyle bir tavrın sergilenmesinin gerekçesi ise, çok-terafli bir dış politika arayışından ziyade,²⁰ yine güvenlik eksenli dış politika anlayışında aranabilir. O dönemde gündeme getirilen, Akdeniz'de çeşitli Arap ülkelerinin de dahil olacağı bir güvenlik sistemi kurulması önerileri,²¹ Türkiye tarafından da yakından izlenmiştir. Türkiye'nin, Orta Doğu'yla böyle bir bağlantı kurarak söz

---

¹⁸ **Vatan**, 11 Mart 1948, s. 4.

¹⁹ **Vatan**, 26 Mayıs 1948, s. 3.

²⁰ Nitekim Türkiye bu dönemde, Asya Konferansı'na katılması için aldığı daveti, “bir Avrupa devleti olduğu” gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz.: **Ulus**, 16 Ocak 1949, s. 3.

²¹ Konuyla ilgili açıklamalar NATO'yla ilgili kısımda verilecektir.

konusu Akdeniz paktı projesine, deyim yerindeyse, açık bir kapı bırakmak istediği düşünülebilir.²²

2. OEEC ve Türkiye

a. OEEC

(i) Örgütün Kuruluşu ve Yapısı

Temmuz 1947'de Paris'te başlayan ve Marshall Planı'nın görüşüldüğü konferansta kararlaştırılan talepler, toplu olarak Eylül 1947'de ABD'ye sunulmuştur. Avrupa devletlerinin, toplamda 21 milyar doları bulan bu talebi, söz konusu ülkelerin ekonomik durumlarını ayrı ayrı inceleyen ABD tarafından fazla bulunmuştur. Sonuçta ABD Kongresi, 3 Nisan 1948'de kabul ettiği Ekonomik İşbirliği Yasası'yla, Marshall Planı kapsamındaki ilk yıl için yaklaşık 5 milyar dolarlık tahsisat yapılmasını kabul etmiştir.²³ Aynı yasayla kurulan Ekonomik İşbirliği Ajansı (*ECA-Economic Cooperation Administration*) da söz konusu yardımın koordinasyonu ve yürütülmesinden sorumlu kılınmıştır.²⁴

---

²² *International News Service* muhabirinin "BM çerçevesi içinde Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa, İngiltere ve ilerde İsrail ve Arap devletlerinden kurulu bir Akdeniz blokuna taraftar mısınız?" şeklindeki sorusuna Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın verdiği yanıt, bu iddiayı doğrular görünmektedir: "Avrupa'nın herhangi bir kısmında Birleşmiş Milletler çerçevesi içinde, sulh ve emniyeti takviye edecek her anlaşmaya taraftarız." Bkz.: **Ulus**, 17 Şubat 1949, s. 1.

²³ 4 yıllık dönem için toplam meblağ 17 milyar dolardır.

²⁴ ECA'yle ilgili bilgi için bkz.: Hogan, **loc. cit.**, s. 103-108.

ABD'nin bu düzenlemeleriyle eşzamanlı olarak Avrupa'da yardım alacak devletler de daimi bir örgüt içinde biraraya gelmişlerdir: İngiltere ve Fransa'nın davetiyle 15 Mart'ta Paris'te toplanan konferans, 16 Nisan'da Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (*Organisation for European Economic Cooperation-OEEC*) kuran sözleşmenin imzalanmasıyla sona ermiştir.²⁵ Temel olarak Marshall Planı kapsamında alınacak yardımın paylaşımını ve kullanımını düzenlemek amacıyla kurulan örgüt, bu çerçevede, ticaretin serbestleştirilmesi, gümrüklerin azaltılması, çok-taraflı ödemeler sisteminin geliştirilmesi gibi konularda çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir.

Örgütün yapısıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir:²⁶ Başlıca organ Konsey'dir. Üyelerin bakan ya da üst düzey yetkilileri tarafından temsil edildiği Konsey, nihai karar alma organıdır. Yürütme Komitesi (Executive Committee) ise, yıllık olarak seçilen 7 ülke temsilcisi²⁷ ile Konsey Başkanı²⁸ ve Genel Sekreter²⁹ olmak üzere, toplam 9 üyeden oluşur. Konsey'den önce konuları ele alarak gerekli hazırlıkları yapan Yürütme Komitesi, OEEC'nin işleyişinde önemli bir role sahiptir. OEEC'nin çalışmalarında önemli yeri olan diğer alt-organlar, genel (serbest ticaret,

---

²⁵ OEEC hakkında daha ayrıntılı bilgi ve Sözleşme'nin tam metni için bkz.: A. H. Robertson, **European Institutions: Cooperation, Integration, Unification**, London, Stevens & Sons, 1959, s. 31-56 ve 247-255.

²⁶ **Ibid.**, s. 34-38.

²⁷ OEEC'nin 1948'deki ilk Yürütme Komitesi üyeleri şunlardır: Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya ve Türkiye.

²⁸ OEEC Konseyi'nin ilk Başkanı Edmund Hall-Patch'tır.

²⁹ OEEC'nin ilk Genel Sekreteri Robert Marjolin'dir.

ödemeler, vb) ya da özel (kömür, ulaştırma, vb) konularda kurulan Teknik Komitelerdir.

(ii) Örgütün İlk Çalışması: Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması

OEEC'nin ele aldığı ilk konu, kuruluş gerekçesinin de öngördüğü biçimde, üyeleri arasındaki ticareti artırmak ve böylece Avrupa pazarının yeniden istikrarlı bir biçimde işlemlerini sağlamak olmuştur. Bunun yolu, üyeler arasında ticaret yapılmasını kolaylaştıracak bir ödeme sisteminin kurulmasıydı. Nitekim, Paris'te 16 Ekim 1948'de imzalanan "Avrupa Ülkeleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması", OEEC bünyesinde bu yolda atılan ilk adım olmuştur.³⁰

Anlaşmada, "tiraj hakkı" (*drawing right*) olarak adlandırılan bir sistem öngörülmüştü: Bu, ABD yardımına dayanan bir açık kapatma sistemi idi. Her ülkenin diğer ülkelerden her birine karşı olan yıllık ödemeler dengesi peşinen ve karşılıklı müzakerelerle tahmin ediliyor ve alacaklı olacağı sanılan taraf, Marshall Planı çerçevesinde ABD'den gördüğü yardıma karşılık, borçlu olan tarafa bir tiraj hakkı tanıyordu. Ergin'in verdiği örnekle ifade etmek gerekirse, İngiltere'yle Fransa arasındaki bir yıllık ticaretin sonunda İngiltere'nin ödemeler dengesinin 200 milyon dolar fazla vereceği tahmin edilmişse, İngiltere bu miktarı, ABD'den göreceği yardıma karşılık Fransa'ya bağışlayacaktı. İngiltere ancak bu meblağı Fransa'ya kullandırırca ABD'den 200 milyonluk yardım alabilecekti.³¹ Fakat bu sistemin kusurları vardı: tahminlere dayalı bir tiraj hakkı olmanın ötesinde, iki taraflı bir

---

³⁰ Said Naci Ergin, "Avrupa Tediye Birliği," AÜ SBF Dergisi, Cilt V, Sayı 1 (1950), s. 3.

³¹ **Idem.**

nitelik taşıyordu. Fransa bu 200 milyon dolarlık açığı sadece İngiltere'ye karşı kullanabilir, diğer ülkeler nezdindeki açığı içinse bu meblağı kullanamazdı.

Bu yapı, Avrupa ülkeleri arasında çok taraflı bir ticaret ve ödeme sistemi oluşturamaması nedeniyle başka bir anlaşmayla revize edildi: 7 Eylül 1949'daki ikinci düzenlemeyle, söz konusu tiraj hakkının %25'inin çok taraflı kullanılabilmesi mümkün hale getirildi. Fakat bu da 1948 Anlaşması gibi hem geçici bir nitelik taşıması (bir yıllık süre için geçerliydi) hem de ithalatı kolaylaştırarak çok-taraflı ticareti mümkün kılacak sistemi yaratamaması bakımından yetersiz kalmıştır.³²

b. Türkiye'nin OEEC Bünyesindeki Çalışmaları

(i) Türkiye'nin OEEC'ye Üyelik Süreci

Bir önceki bölümdeki Türel Raporu'ndan hatırlanacağı üzere, Türkiye, Temmuz 1947'de Paris'te başlayan görüşmelerde, tarım ve hammadde ülkesi olmaktan çok, ulusal ekonomisini sanayileşme yönünde ilerletmeye çalışan bir tavır sergilemeye çalışmıştı. Bu tavrın kaynağı ise, yine yukarıda değinilen, Türkiye'nin 1945'ten beri çeşitli tadilatlarla yumuşatılsa da, özündeki sanayileşmeci anlayışı koruyan beş yıllık kalkınma planı çalışmalarıydı. İşte Türkiye'nin bu tercihinin, ABD'nin Avrupa ekonomisi için öngördüğü stratejiyle uyuşmaması nedeniyle, OEEC'nin Nisan 1948'deki kuruluşu öncesinde, Türkiye'ye tahsis edilecek Amerikan yardımının miktarı ve niteliği ile ilgili olarak önemli bir sorun ortaya çıkmıştır: Sorun kısaca, ABD'nin Türkiye ekonomisinin durumunu, Avrupa kalkınması için önerdiği yardım programından, Türkiye'nin talep ettiği ölçüde

---

³² Robertson, **op. cit.** s. 40-41.

yararlanmasını gerektirecek kadar kötü görmemesinden kaynaklanıyordu.³³ Avrupa'nın savaş sırasında ekonomileri büyük hasar görmüş ülkelerinin yanında Türkiye -İsviçre ve Portekiz gibi- sahip olduğu döviz ve altın rezervleri gerekçe gösterilerek borç ödeme gücü bakımından yeterli sayılıyordu. Bu durum ise kredi ve hibe şeklindeki yardımları Türkiye bakımından bir lüks haline getiriyordu. Dolayısıyla Türkiye, hem hayati önemde gördüğü söz konusu Amerikan yardımını hem de OEEC içindeki akıbetini belirleyecek bu konuyla bir süre meşgul olmuştur.

Ocak 1948'de konu basına yansımış, Marshall Planı'ndan istenilen düzeyde yararlanılamayacağı endişesi, hükümete -ve kısmen de ABD'ye- yönelik eleştirilerle birlikte gündeme getirilmiştir.³⁴ Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'ndaki temsilcisi Türel, konuyla ilgili demecinde,³⁵ Türkiye'nin, Avrupa'nın kömür ve tarımsal ürün ihtiyacını temin edebilecek yegane ülke olarak düşünülmesi ve bu çerçevede, Türkiye'ye verilecek yardımın Avrupa'ya yapılmış sayılması gerektiğini belirtmiştir. Türel, sorunun, Paris Konferansı'nda Türkiye'nin sunduğu bilgilerden değil, Konferans sonrasında ABD'nin kendi

---

³³ ABD, yardım alacak diğer ülkeler gibi Türkiye'yle ilgili olarak da kendi gönderdiği heyetlerle incelemeler yaptırdı. İki ayrı Amerikan heyetinin hazırladığı ve ABD Kongresi'ne sunulan bu raporla ilgili olarak bkz.: **Ayın Tarihi**, No. 171 (Şubat 1948), s. 26-28.

³⁴ "Türkiye'ye, Avrupa'ya ayrılacak milyarlarca tahsisattan pay ayrılması; bir an evvel ele alınmağa ve halledilmeğe muhtaç bir iştir. Amerika'dan gelen haberler; bizim İsviçre ve Portekiz gibi geniş bir altın mevcuduna malik olduğumuza hükmedildiğini ve bize pay ayırmağa lüzum olmadığının ileri sürüldüğünü belli etmektedir... Dünyanın en hassas bir coğrafi noktasında 1939'dan beri seferbere yakın bir vaziyette bekçilik eden Türkiye'yi; İsviçre ve Portekiz gibi bütün maddi imkanlarını kendi iktisadi bünyelerine hasredebilecek memleketlere benzetmek büyük hata olur." Bkz.: "Avrupa'ya Yardım ve Bizim Vaziyetimiz," **Vatan**, 18 Ocak 1948, s. 3.

³⁵ "Marshall Planı ve Türkiye," **Vatan**, 25 Ocak 1948, s. 1 ve 3.

değerlendirmelerinden kaynaklandığını iddia ederek, Washinton'un böyle bir hatayı düzeltereğini umduğunu ifade etmiştir.

İşte bu noktada, Türkiye'de muhalefet iktidarı eleştirmeye başlamıştır. Hükümetin, iç siyasette zor duruma düşmek istemediği için, ülkenin durumunu olduğundan daha iyi yansıttığı, şimdiki sonuçtan Paris'teki heyetle birlikte sorumlu olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu eleştiriler çerçevesinde bir Meclis soruşturması açılması da önerilmiştir.³⁶ Ancak, Meclis soruşturması yerine, Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil'in aynı gün konuyla ilgili sözlü sorusu Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir.³⁷ Erişirgil, Türkiye'nin yardımla ilgili durumu hakkında ABD'nin tavrına ilişkin bazı haberler çıktığını belirterek durumun ne olduğunu sormuştur. 2 Şubat'taki oturumda soruyu yanıtlamak üzere söz alan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Marshall Planı ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik değerlendirmeleri ile Türkiye'nin yürüttüğü çalışmalar hakkında ilk kez bu denli ayrıntılı bir açıklama yapmıştır.³⁸

Sadak, ABD Kongresi tarafından, katılımcı 16 devlete ilişkin olarak hazırlanan raporların Türkiye'yle ilgili olanını yayınlanmadan önce öğrendiklerini belirterek, rapor hakkında bazı bilgiler vermiştir. Söz konusu raporda, Türkiye'nin savaşta harap olmadığı, ekonomisinin ve siyasal sisteminin istikrarlı olduğu ifade edilmektedir. Sadak, ABD'nin, Türkiye'nin Paris'te taleplerini, ulusal Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde sunduğunu, oysa Marshall Planı'nın Avrupa kalkınmasına ilişkin olduğu iddiasından hareketle Ankara'nın taleplerinin sadece

---

³⁶ Mümtaz Faik Fenik, "Maliye Bakanı'nın Hangi Rakamlarına İnanalım," **Vatan**, 26 Ocak 1948, s. 1 ve 2.

³⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 9, Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 92.

³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 10, Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 4-14.

Avrupa kalkınmasına yardım edecek kısımlarını dikkate aldığını belirtmiştir. Bu çerçevede ABD'nin, Türkiye'nin rezervlerini ilk 15 aylık dönem için yeterli bulduğunu söylemiştir.

Dışişleri Bakanı Sadak, bu durum karşısında ABD'li yetkililere, Avrupa kalkınmasına yardım edebilmek için Türkiye'nin makine ve teçhizata ihtiyaç duyduğunu, değil İsviçre ve Portekiz'le "aynı ayarda" görülmek, "harap ve yardıma muhtaç sayılan batı Avrupa memleketlerinin bugünkü harap durumlarına dahi erişebilmesi için yıllar ve yıllar lazım olduğunu"³⁹ ilettiklerini ifade etmiştir.

Sadak, açıklamasında ABD'yi doğrudan eleştirmemiş, Marshall Planı'nda Türkiye lehine değişiklik olacağına dair somut bir şey de söylememiştir. Fakat kendisinden sonra söz alan Erişirgil, hem ABD'yi eleştiren hem de Türkiye'ye yönelik bu anlayışın diğer alanlardaki olası olumsuz yansımalarına dikkat çeken bir konuşma yapmıştır: "Biz, ABD bu işe başladığında Türkleri Avrupa kalkınması işine geniş surette iştirak etmeye davet edeceğine sanmıştık, olmadı"⁴⁰ diyen Erişirgil, ABD'li teknisyenlerin, Türkiye'nin Avrupa kalkınmasına katılımının siyasal ve ekonomik önemini kavrayamadığını iddia etmiştir. İsviçre'yle aynı kefeye konmasını, savaşa girmemiş ve zarar görmemiş İsveç'e kredi ayarlanırken Orta Avrupa'yla ticareti çok olan Türkiye'nin Avrupa kalkınmasındaki önemini görülmemesini, "şaka değilse gerçekten tuhaf bir şeydir"⁴¹ şeklinde yorumlamıştır.

Erişirgil bu noktalara değindikten sonra, "asıl önemlisi" dediği husus, yani ABD'nin söz konusu tavrının olası siyasal yansımaları ve sonuçları üzerinde

---

³⁹ **Ibid.**, s. 9-10.

⁴⁰ **Ibid.**, s. 11.

⁴¹ **Ibid.** s. 12.

durmuştur. Washington'un bu yaklaşımının, Türk halkında, ABD'nin "Türkiye'yi kendi haline bırakıverdiği" düşüncesi yaratarak, "bugün ekonomik olarak böyle yalnız bırakan, yarın siyasal olarak da aynısını yapar mı" diye endişelendirebileceğini söylemiştir.⁴²

Türkiye'de hayal kırıklığı ve endişe yaratan bu sorun, büyük ölçüde Türkiye'nin sanayileşme hedefli ekonomi stratejisini, ABD'nin öngördüğü Avrupa kalkınma programı paralelinde esaslı bir biçimde değiştirmesiyle çözülmüştür.

Yukarıda incelenmiş olan yeni ulusal kalkınma planı temelinde sunulan yeni programı, Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmesindeki asıl etken saymak yanlış olmayacaktır. Diğer etken ise, ABD'nin Soğuk Savaş anlayışı çerçevesinde, Türkiye'nin "dışarıda" bırakılmaması gerektiğini düşünmesidir.

Sorunun bu şekilde çözülmesinin ardından Türkiye de 16 Nisan 1948'de Paris'te imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katılarak Marshall Planı'ndan yararlanacak ülkeler arasına dahil olmuştur.⁴³ OEEC İcra Komitesi'ne seçilen Türkiye'nin, örgütün finansmanına katılım payı da % 2.4 olmuştur.⁴⁴ Türkiye'yle ABD arasında Marshall Planı'nın somut olarak uygulanabilmesini sağlayacak Ekonomik İşbirliği Anlaşması⁴⁵ da 4 Temmuz 1948'de imzalanmıştır.

Gerek Türkiye'nin OEEC'ye katılımını sağlayan anlaşma gerek ABD'yle yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 8 Ağustos 1948'de TBMM'de

---

⁴² **Idem.** Erişirgil'in bu sözlerini, Demokrat Parti'den Emin Sazak, "evet, doğru, asıl mesele orada" diyerek desteklemiştir.

⁴³ Önceden, Plan'ın ilk 15 aylık döneminde yardım alamayacak ülkeler arasında sayılan Türkiye'ye, nihai olarak söz konusu dönem için toplamda 10 milyon dolarlık tahsisat yapılması kabul edilmiştir.

⁴⁴ **Vatan**, 17 Nisan 1948, s. 3.

⁴⁵ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 168-176.

görülmüştür.⁴⁶ Görüşmeler sırasında, ABD'ye duyulan minnet dile getirilirken, ABD işgali altındaki Almanya'ya yönelik ihracatın artırılabilmesi için Washinton'a çeşitli taleplerin iletildiği fakat henüz bunlara olumlu yanıt alınmadığı da belirtilmiştir. Sonuçta, her iki anlaşmaya yönelik onama yasası da oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin alacağı tarım aletlerinin ilk partisi, 4 Mayıs 1949'da ülkeye gelmiştir.⁴⁷ Türkiye, Marshall Planı kapsamında, 1948-1952 döneminde toplam 352 milyon dolar tutarında yardım almıştır.⁴⁸ Asıl sonuçları 1950'lerde görülecek olan Marshall Planı, sonraki yıllarda Türkiye'nin ekonomik olduğu kadar siyasi yöneliminde de çok önemli bir rol oynamıştır.

(ii) Türkiye'nin OEEC'deki Çalışmalara Katılımı

Türkiye, OEEC'ye üyeliğinin ilk döneminde, üye ülkelerle dış ticaretini artırmaya yönelik çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Ekonomik olarak artık resmen Avrupa'nın bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle, dış ticaretinde II. Dünya Savaşı nedeniyle azalmış bulunan Avrupa payını yükseltmeye çalışmıştır.

Bu çerçevede, yukarıda bahsedilen 1948 tarihli Ödeme ve Takas Anlaşması, tiraj hakkı konusundaki sorunun aşılmasından sonra Türkiye tarafından, 25 Mart 1949'da onaylanmıştır.⁴⁹ Söz konusu sorun, 1948 Anlaşması'na ekli C Layihası'nda

---

⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 12, Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 998-1003..

⁴⁷ **Türkiye'de Marşal Planı**, s. 15.

⁴⁸ Senem Üstün, "Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid," **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol: XXVII (1997), s. 48-49.

⁴⁹ "Avrupa memleketleri arasında Ödeme ve Takas Anlaşması ile eklerinin ve bu Anlaşmanın geçici olarak uygulanmasına dair olan Protokolün ve mezkur Anlaşmaya ek olarak Türkiye Cumhuriyeti ile

Türkiye'ye ilişkin olarak verilen borç-alacak bilgilerinin Türkiye tarafından kabul edilmemesi ve bu konuda bir çekince koymasından kaynaklanıyor, Türkiye İngiltere nezdinde 8 milyon dolar tutarında tiraj hakkı talep ediyordu. Türkiye'yle İngiltere arasında 25 Ocak 1949'da Ankara'da yapılan anlaşmayla⁵⁰ Ankara, istediği miktarda tiraj hakkını elde etmiş, böylece Türkiye Avrupa için öngörülen ödeme sistemine dahil olmuştur.

Türkiye, 1947'den itibaren başlattığı dış yardım ve yabancı sermaye girişine önem veren ekonomi politikaları doğrultusunda, OEEC'den en fazla verimi almaya çalışmıştır. Fakat çoğu zaman talebinin altında bir karşılık bulmuştur. Tarım ürünleri ihracatçısı durumundaki Türkiye'nin sıkıntılarının, OEEC bünyesinde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye, özellikle tütün konusunda Avrupa pazarını daha iyi kullanmak istemiş, OEEC'de tütünle ilgili olarak bir Teknik Komite kurulmasını

Birleşik Krallık Hükümeti arasında Ankara'da imzalanan Anlaşma ve eki mektupların onanması hakkında Kanun tasarısı ve geçici Komisyon raporu (1/521),” S. Sayısı 148, **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 17, Dönem VIII, Toplantı 9, 1949.

⁵⁰ Bu konuyla ilgili temaslar ve anlaşmanın metni için bkz.: **FO 371/77884**, C (49) 5. Bu klasörde yer alan birçok yazışmada, İngiltere'nin -ve yakın temas halinde olduğu ABD'nin- Türkiye'yi Marshall Planı'na yönelik tavrı nedeniyle eleştirdikleri görülmektedir. Buna göre Türkiye, kendisine yapılan tahsisatı sürekli olarak yetersiz bulduğunu, “stratejik önem” temasına dayanarak belirtmiş ve kendi lehinde düzenlemeler konusunda ısrarcı olmuştur. Bu belgelerden bir tanesi, şöyle bir değerlendirmeye sona ermektedir: “Türkler, son müzakerelerimizde yaptıkları gibi, bizi muhtemelen, kalkınmalarını geciktirmekle ve Marshall Planı'nın ticareti azaltmak değil arttırmak olan hedefini desteklememekle suçlayacaklar. Koşmadan önce yürümeyi öğrenmeleri gerektiği gerçeğinden hoşlanmıyorlar.” Bkz: **Ibid.**, UR 5188 (17 May 1949).

sağlamıştır.⁵¹ Yine, Türkiye, önemli ihraç malları olan üzüm, incir, fındık gibi ürünlerin, temel ihtiyaç maddesi olmamaları nedeniyle kolay satılamadığından şikayet ederek, tütün ihracatının da gerçekte Yunanistan'ın arzındaki yetersizlikten kaynaklandığını, dolayısıyla durumun endişe verici olduğunu da dile getirmiştir.⁵²

Türkiye'nin sıkıntılarının, ulusal hedeflerini gözetme isteği kadar, konuyla ilgili ciddi çalışma yapılmamasına da bağlı olduğu izlenimi uyanmaktadır. Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'in, 1948'de ECA'nın Türkiye ve Yunanistan Koordinatörü Walter Wilds ile yaptığı bir görüşmeye ilişkin aktardıkları bu konuda dikkate değerdir:⁵³ O görüşmede Wilds'in, "Hükümetiniz Marshall Planı ile yeterli derecede ilgilenmiyor; projelerinizin, planlarınızın hazırlanması hususunda gereği veçhile hareket edilmiyor. Ödemeler dengesi cetvelleriniz tamamıyla hayalidir, rakamlar birbirini tutmuyor. İstenilen bilgiler zamanında verilmiyor, bu

---

⁵¹ **Vatan**, 9 Temmuz 1948, s. 3. Dışişleri Bakanı Sadak, konuyla ilgili olarak TBMM'de şu açıklamayı yapmıştır: "Bu mesele ile uzun zamandır meşgulüz. Bir süre önce Frankfurt'a bir heyetimiz gitmiş, ABD işgal kuvvetleri komutanı ile görüşmüştü. 2 milyon kilo alım teklifini, çok düşük bulup tenezzül etmeyerek döndüler. Washington nezdinde girişimlerimiz oldu. Verdikleri notada, durumun, Marshall Planı gerçekleşmeye başladığında dikkate alınacağını bildirdiler. Ayrıca, AEİ Komisyonu'ndaki delegemiz (olan) Paris Büyükelçisi'ne bu tütün meselesini ortaya atmasını söyledik. Bu sonuç verdi. Bu yapı içinde bir de Tütün Komisyonu kuruldu. Bu komisyona uzmanlardan oluşan bir heyet gönderdik. Bunlar halen Paris'te çalışmaktadır... Biz tütün satmak derdinden çok, Marshall Planı ilkelerinin uygulanmasını istiyoruz. Müşterek kalkınma hedefi çerçevesinde, bir ürünün bu 16 devlet içinde alıcısı ve satıcısı varsa ticaretin bunlar arasında gerçekleşmesi ilkesi. Çalışmalar sürüyor."

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 1002-1003.

⁵² **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 16, Dönem VIII, Toplantı 3, 1949, s. 33-34.

⁵³ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Washington Büyükelçiliği**, Cilt II, Ankara, TTK, 1986, s. 16.

yüzden işleriniz gecikiyor. Sözlerimi lütfen bir dostun içten uyarısı olarak kabul ediniz” dediğini aktaran Erkin de bu durumdan şikayetçi görünmektedir. Türel Raporu’ndan hatırlanacağı gibi, benzer yetersizlik ve yanlışlıkların varlığı Temmuz 1947’de başlayan çalışmalarda da kabul edilmişti.

Sonuç olarak, bu dönemde Türkiye’nin, diğer üyeler gibi, OEEC içinde ulusal hedeflerini kovaladığı ve sadece ABD’nin sağlayabileceği dış yardımı edinebilmek için bu örgüte katılmak üzere elinden geleni yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye bakımından asıl motivasyonun Avrupa kalkınması ya da bütünleşmesi değil, bir yandan ABD ile iyi ilişkileri korumasını, bir yandan da Avrupa pazarına tekrar girmesini sağlayacak bir mekanizmaya katılmak olduğu anlaşılmaktadır.

3. Avrupa Konseyi ve Türkiye

a. Avrupa Konseyi’nin Kuruluş Süreci

(i) Lahey Avrupa Kongresi

-- Kongre’nin Toplanması ve Alınan Kararlar

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Batı Avrupa devletlerinin dahil olacağı bir birlik kurulması fikri, Marshall Planı’nın teşvikiyle, 1947 ortalarından itibaren giderek öne çıkmıştı. Özellikle Aralık 1947’de yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan Dışişleri Bakanları Konferansı sonrasında ise Doğu ile Batı arasındaki kopukluğun daha da keskinleştiği görülmüştür. 22 Ocak 1948’de İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest

Bevin'in Avam Kamarası'nda yaptığı ünlü konuşma⁵⁴ da Batı Avrupa devletlerinin biraraya getirilmesi gerektiği konusunu işleyerek, kıtadaki bütünleşme çabaları için önemli bir dayanak noktası olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde Soğuk Savaş'ın seyrinin Avrupa bütünleşmesi fikrinin gelişmesi için daha da uygun bir konjonktür yarattığı söylenebilir.

Bu ortamda, II. Dünya Savaşı'ndan beri çeşitli yer ve zamanlarda, Avrupa bütünleşmesi projesi temelinde kurulan sivil toplum örgütleri çalışmalarını hızlandırmıştır. Projenin kamuoyunda daha fazla ve güçlü biçimde duyurularak hükümetlerin de konuyla ilgilenmesini sağlama çabaları artmıştır. Bu çabanın ışığında düzenlenen en büyük etkinlik de Lahey Avrupa Kongresi olmuştur.

Söz konusu çalışmalar çerçevesinde ilk olarak, konuyla ilgili faaliyet gösteren birçok sivil toplum örgütünün eşgüdümünü sağlamak üzere bir komite kurulmuştur. Başta, Birleşik Avrupa Hareketi (UEM), Avrupa Federalistleri Birliği (EUF), Avrupa Parlamenterler Birliği (EPU), Yeni Uluslararası Topluluklar (NEI) ve Avrupa Birleşik Devletleri İçin Sosyalist Hareket (MSEUE) olmak üzere, ilgili sivil toplum örgütlerini biraraya getiren Avrupa Birleşmesi Hareketleri Uluslararası Komitesi

---

⁵⁴ Bu konuşmasında Bevin, ayrı bir birim olarak gördüklerini belirttiği Batı Avrupa'da, birçok ortak noktası bulunan devletlerin birlikteliğini sağlamak için, Fransa'yla kurulan ilişkinin Benelüks ülkelerine ve oradan da -Avrupa medeniyetinin diğer tarihi uluslarından bir olan- İtalya'ya doğru genişletilmesi fikrini dile getirmiştir. Avrupa'yı sadece coğrafi bir kavram olarak görmediğini de söyleyen Bevin, birçok Avrupa ülkesinin sahip olduğu denizaşırı toprakları hatırlatarak, Avrupa'nın etkisini kıta dışına da taşımak gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmanın metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, Margaret Carlyle (ed.), Royal Institute of International Affairs, London, 1952, s. 201-221.

(International Committee of the Movements for European Unity⁵⁵), İngiliz Duncan Sandys başkanlığında Aralık 1947’de çalışmalarına başlamıştır.⁵⁶

Uluslararası Komite’nin düzenlediği ve 7-10 Mayıs 1948 tarihleri arasında Lahey’de yapılan Avrupa Kongresi, o döneme kadarki diğer uluslararası konferans ya da kongreler düşünüldüğünde, hem biçim hem de içerik bakımından “özgün” ve “biricik” nitelikte değerlendirilmektedir.⁵⁷ Biçim açısından bakıldığında, Kongre, komünistler dışındaki tüm siyasi grupların temsilcilerinin yer aldığı ve sivil toplum örgütlerinin inisiyatifinde düzenlenmekle birlikte birçok devlet adamının da katıldığı bir toplantıdır. İçerik açınsındansa, hem mutlak ulusal egemenlik ilkesinin açıkça tartışılması hem de siyasi ve ekonomik işlerin yanı sıra ilk kez kültür işleriyle ilgili ayrı bir komitenin kurulması söz konusu olmuştur. Kongre üzerinde biraz daha durmamız gerekmektedir:

Kongreye, 26 ülkeden⁵⁸ yaklaşık 740 kişi katılmıştır. Fransa, içlerinde eski başbakanlar Ramadier, Reynaud ve Daladier ile o dönemki Savunma Bakanı Tietgen ve MRP Başkanı Schuman da dahil olmak üzere en geniş delegasyona sahip (120 kişi) ülke olmuştur. İngiltere, 30’u İşçi Partisi’nden olmak üzere 80 delegeyle

---

⁵⁵ İngilizce’deki “*union*” kelimesinin Türkçe’de “birlik” kelimesini karşılamak üzere kullanılması ve “*unity*” teriminden farklı olarak, federatif Avrupa vizyonuna işaret etmesi bakımından, burada “*unity*” kelimesini karşılamak üzere “birleşme” kelimesi tercih edilmiştir.

⁵⁶ **European Movement and the Council ...**, s. 34.

⁵⁷ Clarence C. Walton, “The Hague ‘Congress of Europe’: A Case Study of Public Opinion,” **The Western Political Quarterly**, Vol. 12, No. 3 (September 1959), s. 738.

⁵⁸ Bu sayıya Türkiye ve İspanya da dahil olmakla birlikte, söz konusu iki ülkenin katılımı ileride ele alınacaktır. Batı Avrupa ülkelerinin yanında, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Yugoslavya’dan da delegeler yer almış, ayrıca ABD ve Kanada da Kongre’ye gözlemci olarak katılmıştır.

Lahey’de yer almıştır. Fakat, İngiltere’deki İşçi Partisi hükümetinin kongreye katılıma taraftar olmadığı, hatta parti içinde de üyelerin kongreye katılmaması için özel olarak çaba gösterdiği bilinmektedir. İngiltere’nin bu tavrı, en genel düzeyde, Avrupa’ya mesafeli duruşunun⁵⁹ bir yansıması olmakla birlikte, daha özel olarak, hem o dönemde çalışmaları başlatılmış bulunan güvenlik örgütlenmesi⁶⁰ dışında başkaca bir yapıya henüz gerek görmemesi hem de İşçi Partisi’nin en büyük rakibi konumundaki Churchill’in, Kongre’nin düzenlenmesini sağlayan başlıca aktör olması nedenlerine dayanmaktadır.⁶¹

Kongreye katılanlar, bir tarafta Churchill liderliğindeki İngiliz muhafazakarları ve kıta Avrupası’ndan Hıristiyan-Demokratlar ile diğer yanda başını Fransızların çektiği federasyon yanlısı gruplar, sosyalistler ve liberallerden oluşmaktaydı. Kongrede, sonuçları ileride Avrupa Konseyi’nin kuruluşunda da görülecek olan ve söz konusu gruplar arasında belli bir uzlaşmayı temsil ettiği varsayılan çeşitli kararlar alınmıştır.⁶² Kongrenin siyasal, sosyo-ekonomik ve

---

⁵⁹ Bu dönemde Londra’nın politikası, İngiltere’nin Avrupa’nın üstünde bir konumda bulunduğu anlayışıyla *Commonwealth*’i devam ettirmek ve bir dünya gücü sıfatını korumak üzere ABD’yle yakın ilişkiler kurmak biçiminde özetlenebilir. Konuyla ilgili olarak bkz.: Peter Weiler, “British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945-1951,” **The Journal of British Studies**, Vol. 26, No. 1(January 1987), s. 54-82; Jan Melissen and Bert Zeeman, “Britain and West Europe, 1945-1951: Opportunities Lost?,” **International Affairs**, Vol. 63, No.5 (Winter 1986-1987), s. 81-95 ve Allan Hovey, “Britain and the Unification of Europe,” **International Organization**, Vol. IX, No. 3 (August 1955), s. 323-337.

⁶⁰ Bu konu aşağıda incelenecektir.

⁶¹ Bkz.: **FO 371/73095**, UN/468/72/78, 24 February 1948.

⁶² Söz konusu alt komitelerin çalışmaları ve aldıkları nihai kararlar için bkz.: Congress of Europe, <<http://www.ena.lu>> (28.02.2008).

kültürel konularla ilgili üç çalışma grubu şeklinde yürüttüğü faaliyetler sonrasında alınan kararlar şöyle özetlenebilir:

Siyasal Kararlar kısmında, mevcut koşullarda, güvenlik ve toplumsal ilerlemeyi sağlayabilmek için Avrupa devletleri arasında siyasal ve ekonomik bir birlik kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Kararda, Birleşik Avrupa'da demokratik bir toplumsal sitemin kurulması, devletlerin egemenlik haklarının belli bir kısmından vazgeçmeleri gerektiği, Almanya'nın da bu birliğe katılmasının, sorunu nihai olarak çözeceği belirtilmiştir. Kongrenin belki de en önemli sonucu olarak gösterilen ve Avrupa Konseyi'nin çerçevesini tayin eden kararlar ise, katılımcı ülkelerin parlamentoları tarafından seçilen bir Avrupa Meclisi'nin kurulması ve bunun yanında, demokratik temellerde bir İnsan Hakları Şartı hazırlanarak, bunun da bir Yüce Mahkeme denetiminde uygulanması önerileridir.

Sosyo-Ekonomik Kararlar kısmında, yine, ulusal egemenlik ilkesi temelinde bölünmüş olan bir Avrupa'da ekonomik sorunlara çözüm bulunamayacağı iddiası ifade edilerek, ekonomik bir birlik kurulması gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, sermayenin serbest dolaşımı, parasal birlik ve gümrük birliği kurulması gibi temel öneriler dile getirilmiştir.

Kültürel Kararlar ise, eğer bir Avrupa Birliği kurulacaksa, bunun, ancak sağlam bir temel üzerine inşa edilmesiyle gerçek ve yaşayan bir birlik olacağı iddiasından hareketle, söz konusu temelin ne olduğu tarif edilmiştir: Buna göre söz konusu birlik, ulusal, ideolojik ve dini farklılıklara karşın, "ortak Hıristiyan ve diğer ruhani ve kültürel değerler mirasına" dayanmak durumundadır. Avrupa kültürü anlayışının geliştirilmesi ve Avrupa halklarınca benimsenmesini sağlamak üzere, bir

“Avrupa Kültür Merkezi” ve “Avrupa Gençlik Kurumu” kurulması tavsiye edilmiştir.

Lahey’de anılan kararların yansıttığı federalist söyleme karşın, genel olarak, durumun farklı olduğu görülmektedir. Söz konusu kararların, belki şeklen değil ama içerik olarak aşındığı, federalist söylemin, Avrupa Konseyi’nin kuruluşunda da görüleceği üzere, büyük ölçüde devre dışı kaldığı; buna karşılık devlet merkezli ve “realist” perspektifin, Churchill’in etkinliği nedeniyle giderek belirginleştiği söylenebilir.⁶³

Sonuç olarak, Lahey Kongresi, hem geniş katılıma bağlı olarak kamuoyunun dikkatini Avrupa bütünleşmesi konusuna çekmesi hem de hükümetlere bu yolda genel öneriler sunması bakımından önem taşımaktadır. Nitekim, Avrupa Konseyi’nin kuruluşuna giden süreçteki ilk adım, Kongrede alınan kararlara dayanarak Belçika ve Fransa Hükümetleri tarafından Temmuz 1948’de atılmıştır: Kongre sonrasında gayriresmi olarak faaliyet gösteren Ortak Komite, 18 Temmuz’da, bir Avrupa Meclisi’nin kurulması yönündeki Kongre kararlarını, Batı Avrupa Savunma Örgütü⁶⁴ üyelerine sunma kararı almıştır. Bununla yakından

---

⁶³ İngiltere’nin Lahey Büyükelçisi’nin Kongreyle ilgili olarak Bevin’e gönderdiği değerlendirme notunda şu ifade yer almaktadır: “...Kişisel prestiji sayesinde, ortaya koyduğu sınırlı amaçlar doğrultusunda yapabildiği yerinde müdahaleleri nihai kararlarda etkili olan Churchill için Kongre, tümüyle bir kişisel zafer olmuştur. Bu kararlar, bir yanda Avrupa federalistlerinin, diğer yanda da Avrupa birleşmesinin ancak sosyalist bir temelde kurulabileceğine ve dini ve diğer Avrupalı değerlerin hariç tutulmasına inanan aşırı görüşlerin yenilgiye uğradığını göstermektedir. Churchill’in, Kongrenin sadece hükümetlerin çalışmalarıyla uyumlu biçimde ilerlemesini tasarladığı açıktır ve sonuçlardan görülen odur ki bu amacını gerçekleştirmiştir.” Bkz.: **FO 371/73095**, Z 4418, 19 May 1948.

⁶⁴ Bu örgüt, ileride ele alınacaktır. Bkz.: **infra**, s. 163-165.

ilgilenen Fransa, konuyu örgütün gündemine taşıyarak, ayrıntılarına aşağıda değinilecek olan Avrupa Konseyi'nin kuruluş çalışmalarının başlamasını sağlamıştır. Özellikle 1948'in sonbahar aylarından itibaren, bir daha gündemden düşmemek üzere konu, Batı Avrupa devletleri tarafından resmi düzeyde ele alınmaya başlamıştır. Dolayısıyla, 1948 ortaları, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili çalışmaların hükümetler düzeyinde giderek daha somut biçimde ele alınmaya başladığı kritik bir zaman dilimi olarak düşünülebilir.

-- Lahey Avrupa Kongresi ve Türkiye

Türkiye'nin Avrupa Kongresi'yle ilgili durumunu değerlendirirken öncelikle Kongreye katılım konusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir: Avrupa bütünleşmesinin kilometre taşlarından biri olan Lahey Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen, iktidar ya da muhalefet partilerinden herhangi bir kimse katılmamıştır. Gerçi çeşitli veriler, ilk bakışta, Türkiye'den bir katılım olduğu izlenimi uyandırmaktadır: Örneğin Devlet Arşivleri'nde, Kongreyi anlatan ve Lahey Büyükelçiliği Müsteşarı imzalı 12 sayfalık bir rapor⁶⁵ bulunmaktadır. Raporun, fazla yorum yapmaksızın, Kongredeki konuşmaları özetlemek amacıyla hazırlandığı görülmektedir. İkincisi, başta, Kongredeki konuşmaların ve kararların yayınlandığı kitap⁶⁶ olmak üzere birçok kaynaktaki⁶⁷ katılan ülkeler arasında Türkiye sayılmakta ve gazeteci Ahmet Emin Yalman da Türkiye delegesi olarak görünmektedir.

---

⁶⁵ "Avrupa Birliği Kongresi Hakkında Rapor," T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri, Fon No. 30.1, Yer No. 60.370.9, Tarih: 9.6.1948.

⁶⁶ **Congress of Europe, La Haye, 7-11 May 1948**, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1999.

Hem söz konusu rapordan hem de Kongre çalışmalarına katılan tek Türk olan Yalman'ın yazdıklarından, Türkiye'nin katılımı konusunda ilgili olarak iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi, Lahey Müsteşarı'nın, çalışmalara fiilen katılmak değil, bu önemli gelişmeyi takip etmek amacıyla, deyim yerindeyse, pasif bir gözlemci olarak Kongreye katıldığı söylenebilir.

Türkiye'nin Kongreye fazla iltifat etmemesinin genel nedeni, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Ankara'nın, Avrupa'daki sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü çalışmalara mesafeli durma anlayışının o dönemde de sürüyor olmasıdır. Daha özeldense, İngiltere'deki İşçi Partisi hükümetinin Avrupa'da federatif bir birlik kurulması fikri taraftarlarının ağırlıkta olduğu Kongreyi desteklemediği hatırlanacak olursa, Türkiye'nin, bu müttefikinin çizgisini de gözeterek aktif bir katılıma taraftar olmadığı düşünülebilir.

İkincisi, Yalman, kongreye Türkiye delegesi olarak değil, üyesi bulunduğu uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Liberal Enternasyonal (*Liberal International*)⁶⁸ adına katıldığını açıkça belirtmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla, ilke olarak, bir

---

⁶⁷ Örneğin bkz.: Bruno Haller, **An Assembly for Europe: The Council of Europe Parliamentary Assembly, 1949-1989**, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2006, s. 21 ve "Congress of Europe in the Hague/National Delegations" <<http://www.ena.lu>> (20.03.2008).

⁶⁸ Söz konusu örgüt ile ilgili bilgi için bkz.: Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Haz. Erol Şadi Erdiñ, cilt II (1922-1971), İstanbul, Pera, 1997, s. 1397-1400. Yalman, örgütün adını "Liberal Birliği" olarak da kullanmaktadır.

⁶⁹ "Ben kongrede ancak Milletlerarası Liberal Birliği'ni temsil ettiğim halde basılan resmi listeye ismim Türkiye delegesi diye geçirilmiş. Kongre heyeti, teşebbüse uzak kalmış gibi görünen Türkiye'nin bu işe alakasız olmadığını belirtmeğe çok kıymet verdiği için bunu yapmış. Bundan başka siyasi komitenin umumi içtimasında şeref kürsüsünde oturanların arasında yer almamı istediler ve dediler ki: 'Türkiye'nin bu işe olan alakasını kongre azasına belirtmeğe kıymet veriyoruz.'" Bkz.:

ülke vatandaşının Kongreye katılmasını, o ülkenin temsil edildiği şekilde yorumlamak yanlış olacaktır. Nitekim bu dönemde İspanya'nın, anti-demokratik yapısı nedeniyle genel olarak Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına davet edilmemesine karşın, çeşitli sivil toplum kuruluşlarını temsilen dört İspanyol vatandaşı -Yalman gibi- Lahey Kongresi'ne katılmıştır.

Yalman, Kongrede önemli bir görev almamış, bir konuşma yapmamış, sadece, Kongre üyelerine hitaben yazılı bir beyanatta bulunmuştur.⁷⁰ Bu beyanati yalnız kendisini bağlamakla birlikte, aktardığı görüşler hem Türkiye'deki genel olarak dış politikayla ilgili ortak anlayışı hem de özelde Avrupa bütünleşmesi konusundaki pragmatik tutumu yansıtmaktadır:

Beyanatina Avrupa'daki bütünleşme ve işbirliği çalışmalarının Türkiye'de yakından ve büyük bir ilgiyle takip edildiği iddiasıyla başlayan Yalman, gerek TBMM içinde gerek dışında federalist gruplar kurulması yönünde çalışmaların devam ettiğini bildirmiştir.

Burada, Yalman'ın "federalizm" derken neyi kastettiğini açıklamak gerekmektedir: Yalman, Türklerin federalizm alanında "öncü bir rol" oynadığını iddia ederek, Türkiye'nin Misak-ı Milli temelinde olmak üzere Balkanlar ve Orta Doğu'da "federalist cereyanlara atıldığını" ve bu çerçevede Balkan ve Sadabat Paktlarını kurduğunu söylemiştir.⁷¹

Ahmet Emin Yalman, "Avrupa Kongresi'nde Yirmi Altı Millet Temsil Edilmiştir," **Vatan**, 20 Mayıs 1948, s. 3. Öte yandan, Lahey Büyükelçiliği Müsteşarı'nın hazırladığı raporda da Yalman'dan hiç bahsedilmemektedir.

⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, "Avrupa Kongresine Bir Hitap," **Vatan**, 21 Mayıs 1948, s. 1 ve 3.

⁷¹ **Idem.** Halbuki, söz konusu paktları, birer federasyon olarak tanımlamak mümkün değildir. Buradan hareketle, Yalman'ın, Avrupa bütünleşmesini de, devletlerin –özellikle güvenlik alanında olmak

Yalman'ın beyanatında bahsettiği ve Temmuz 1948'de çalışmalarına başlayan -TBMM bünyesindeki- federalist grubun federasyon anlayışını da bu çerçevede görmek yerinde olacaktır: “Birleşik Avrupa ve Dünya Devleti Türk Parlamento Grubu” adıyla kurulan bu grubun tüzüğünün⁷² 2. maddesinde, “Avrupa devletleri arasında ve daha geniş olarak bütün dünyada, milletler arasında bir federasyon meydana getirmek ve tek bir dünya devleti yolunda çalışmak” amacı belirtilmektedir.

Oysa anılan grubun kurucularına bakıldığında, aralarında Şükrü Saracoğlu, Şemsettin Günaltay, Necmettin Sadak, Nihat Erim, Kasım Gülek, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gibi, federalist olma nitelikleri evvelce hiç bilinmeyen üst düzey devlet ve siyaset adamlarının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu grubun kuruluşunu, gerçek anlamda federalist bir anlayışın Türkiye'deki siyasi elitlerce benimsenmesinin bir kanıtı olarak değerlendirmek yerine, o dönemde Avrupa'da gündemde öne çıkan federalizm ağırlıklı bütünleşme söyleminin tamamen dışında kaldığı izlenimini vermemek üzere Türkiye tarafından atılmış diplomatik bir adım şeklinde düşünmek daha doğru olacaktır.

Yalman'ın Kongreye sunduğu yazılı beyanatına geri dönecek olursak, burada değindiği güvenlik konusu ile Sovyetler Birliği'ne bakışının da Türkiye'nin genel resmi görüşüyle uyumlu olduğu görülmektedir: Yalman, Churchill'in Kongre'deki konuşmasında, eskiden Avrupa için başlıca tehdidin Türklerden geldiğini üzere- sınırlı amaçlarla biraraya gelerek kurdukları bir pakt anlayışı çerçevesinde değerlendirdiği söylenebilir.

⁷² Metni için bkz.: “Birleşik Avrupa ve Dünya Devleti Türk Parlamento Grubu Kuruldu,” **Vatan**, 9 Temmuz 1948, s. 1 ve 5.

söylenmesine atıf yaparak, şimdiki tehdidin Türkler değil Ruslar olduğunu, Türklerin, “garp emniyetinin, şarktaki, her cihetle güvene layık ve sağlam bir ileri kalesi” halini aldığı ifade etmiştir.⁷³ Aynı anlayış çerçevesinde Yalman, Türkiye’nin tecavüz tehdidine karşı cesaretle ve yalnız olarak direnip, “müşterek cepheyi tek başına tuttuğu” iddiasını dile getirmiştir.

Sonuç olarak, Avrupa Kongresi Türkiye bakımından değerlendirildiğinde, Ankara’nın Kongrede çok zayıf bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Truman Doktrini’nden itibaren, özellikle Avrupa’daki kuruluşlara katılımında aynı durumda bulunduğu komşusu Yunanistan’ın, Avrupa Kongresi’ne 18 delegeyle katıldığı dikkate alındığında Türkiye’nin bu zayıflığı daha da belli olmaktadır.

Öte yandan, söz konusu tavrın, bilinçli bir geri durma siyasetinden kaynaklandığı da söylenebilir. Ayrıca, Yunanistan ve birçok Avrupa ülkesindeki aksine, farklı dış politika vizyonlarına sahip çeşitli siyasi aktörlerin -en azından TBMM bünyesinde- bulunmayışı da Türkiye’nin tek -ve bu anlamda tutarlı- bir siyasi çizgiyi izlemesini mümkün kılmıştır.

Kongre sonunda yayınlanan Kültürel İşler Komitesi Kararları incelendiğinde de Türkiye’nin Avrupa’daki yeri konusunda çok olumlu bir izlenim edinmek mümkün olamamaktadır. Avrupa’daki birliğin dayanağının Hristiyanlık temelinde görülmesi bu anlamda önemlidir. Kongreye katılan tek Türk ve muhtemelen tek Müslüman’ın Yalman olduğu verisinden hareketle, Avrupa’daki dini çeşitliliğin Kongredeki temsilinin çok zayıf kaldığı aşıkardır. Fakat ilginç olan, Kongrede

---

⁷³ Yalman, *loc. cit.*

kimsenin böyle bir durumdan yakınmamış olmasıdır.⁷⁴ Burada bahsedilen dinsel çeşitliliğin -içindeki farklı mezheplerle birlikte- Hıristiyanlık ile Musevilik bağlamında düşünüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın ilk dönemi gibi, Türkiye'nin güvenlik konusunda Batı için çok önemli sayıldığı yıllarda bile, konu kültürel olarak Avrupa'ya aidiyet veya Avrupalı sayılmaya gelince, Batılı çevrelerde bir görmezden gelme ya da dışlama eğilimi fark edilmektedir. Türkiye'nin bu anlamda Avrupalı ve Avrupa'nın bir unsuru sayılma sıkıntısı, gerek Avrupa Konseyi gerek NATO üyeliği öncesinde karşılaşıcağı önemli bir sorun olmuştur.

(ii) Avrupa Bütünleşmesiyle İlgili Diğer Çalışmalar ve Türkiye

Lahey Kongresi'ni izleyen dönemde, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili çalışmalar hem yoğunlaşmış hem de devletlerin de katıldığı bir görünüm kazanmıştır. İşte bu süreçte, Eylül 1948'den itibaren çeşitli kongre ve konferanslar düzenlenmiş, Türkiye de söz konusu çalışmalarda yer almaya başlamıştır:

---

⁷⁴ Yalman, Kongre'den sonraki bir yazısında bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Raporun bu noktasında biraz durmak ve bir itirazda bulunmak isterim. (Hıristiyan medeniyeti) tabiri; hiçbir tarihi hakikatin ifadesi olmıyan bir taassup belirtisidir ki yeni bir istikbal kurmak üzere bir araya gelen bir kongrenin namına neşrolunan bir raporda yer bulmamalı idi... Ben kongrede tek başıma bulunuyordum. Ancak siyasi encümenin toplantılarına iştirak ettim. Kültür komisyonunun raporunun son şeklini ancak bir iki hafta evvel ... gördüm... Eğer kültür encümeninin toplantılarında bulunsaydım, bu hataya itiraz eder ve öyle umarım ki sözümü dinletirdim. Medeniyet aklın mahsulüdür... Bu itibarla medeniyetin üzerine herhangi bir dinin inhisar damgasını vurmağa kalkışmak; aklın icaplarına aykırı bir hareket tarzıdır. İstikbal bu yolda taassup ve tarafgirlik malzemesile bina edilemez... Kongreyi vücuda getiren teşkilatla teması muhafaza ettiğim için bu hakikatleri kendilerine hatırlatmağı vazife sayacağım." Ahmet Emin Yalman, "Birleşik Avrupa'nın Müşterek Kültür Siması," **Vatan**, 11 Temmuz 1948, s. 1 ve 3.

--Lüksemburg Dünya Devleti Kongresi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kimi Batılı ve liberal çevreler tarafından, birleşik bir Avrupa kurulması ve bunun da tek bir dünya devleti içinde yer alması görüşü ortaya atılmıştı.⁷⁵ Avrupa'daki federalist akımların canlanmasına ve etkinliğini artırmaya bağlı olarak, bu konuda bir kongre düzenlenmiştir. 2-5 Eylül 1948'de Lüksemburg'da, 5'i Avrupa dışından olmak üzere 21 ülkeden, yaklaşık 300 delegenin katıldığı kongrede, Türkiye de yer almıştır.⁷⁶ Aralarında Ahmet Emin Yalman, Prof. Dr. Süheyp Derbil ve Cahit Baban'ın da yer aldığı 6 kişilik heyet, Türkiye'nin o dönemdeki benzer uluslararası konferanslarda olmayan, yüksek bir temsil düzeyini göstermektedir. Bu durumu, Türkiye'nin, gelişmelere göre tavır alan temkinli ve pragmatik diplomasisinin bir parçası olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

---

⁷⁵ Bir grup Amerikalı liberal tarafından hazırlanan ve bir dünya federasyonu kurulmasını öngören bildiri için bkz.: "Dünya Federasyonu Önerisi," **Vatan**, 12 Ekim 1945, s. 1. Birkaç gün sonra bu haberi ele alan yazısında Fuat Köprülü, girişimi olumlu bulduğunu belirtmiş ve Türkiye'yle ilgili olarak da "Milletler arasında musavat fikrini söyleyen Yunus Emre'yi yetiştirmiş bir milletin, bu yolda başka milletlerden geri kalmayacağını söyleyebiliriz" demiştir. Bkz.: Fuat Köprülü, "Dünya Birliğine Doğru," **Vatan**, 19 Ekim 1945, s. 1 ve 2.

⁷⁶ Ahmet Emin Yalman, "Lüksemburg ve Dünya Kongresi," **Vatan**, 18 Eylül 1948, s. 1 ve 3. Katılanlar, Ağustos 1948'de İstanbul'da kurulan "Avrupa ve Dünya Federasyonunu Yayma Cemiyeti" adlı derneğin üyeleri idi. Bu derneğin kurucuları, Adnan Adıvar'ın yanısıra, Yalman'la birlikte Altemur Kılıç ve Kemal Tosun gibi *Vatan* yazarları ve dolayısıyla muhalefetteki DP'ye yakın isimlerdi.

--Parlamenteerler Birliği Kongreleri

Yine Eylöl 1948'de, parlamenteerlerin katıldığı iki ayrı toplantı düzenlenmiştir: Bunlardan ilki, 2-5 Eylöl'de Interlaken'de (İsviçre) düzenlenen Avrupa Parlamenteerler Birliği Kongresi, ikincisi de 6-11 Eylöl'de Roma'da yapılan 37. Uluslararası Parlamenteerler Birliği Konferansı'dır. Türkiye'nin her iki toplantıya da aynı heyetle⁷⁷ gitmesinden dolayı, burada söz konusu iki toplantı birlikte ele alınacaktır:

Interlaken Kongresi, Avrupa Parlamenteerler Birliği adlı örgütün Eylöl 1947'deki Gstaad Kongresi'nden sonraki ikinci toplantısıdır. 18 ülkeden yaklaşık 250 parlamenteerin katıldığı bu toplantının Türkiye bakımından en önemli tarafı, Türk parlamenteerlerinin örgütün çalışmalarında ilk kez yer alıyor oluşudur. Görüldüğü gibi, 1947'den sonraki bir yıl içinde değişen koşullara bağlı olarak Türkiye de tavrını değiştirmiş ve bu tip toplantılara temsilci göndermeye başlamıştır.

Toplantıda Türk heyetinin başlıca işinin, Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olduğu fikrini anlatmak olduğu görölmektedir. Örneğin Heyet Başkanı Yetkin, Kongre'de yaptığı konuşmasında "Avrupalı bir devlet olan Türkiye, her zaman bir tek Avrupa'nın ve birleşmiş dünyanın taraftarı olacaktır. Burada muhterem milletlerin vekillerini temin ederim ki Türk heyetine mensup arkadaşlarım memleketlerine döndükleri zaman Avrupa parlamentolar birliğine katılmanın kendilerine yüklediği yüksek vazifeyi başaracaklardır"⁷⁸ demiştir.

---

⁷⁷ Türk heyetinde şu isimler yer almaktadır: Suut Kemal Yetkin (Başkan), Vedat Dicleli, Muammer Eriş, Atf Akgüç ve Salamon Adato. Heyette Musevi olup ve anamuhalefet partisine üye bir parlamenteere de yer verilmesi özellikle dikkat çekmektedir.

⁷⁸"Avrupa Parlamentolar Konferansı," **Vatan**, 3 Eylöl 1948, s. 1 ve 3.

Bununla birlikte, kongredeki Türk heyetinin, Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olmadığı yönündeki iddialarla yoğun olarak karşılaştığı da anlaşılmaktadır. Yetkin, *France Press* muhabirine verdiği bir demeçte, Türkiye'yi Avrupalı olarak görmeyen ülkeler olduğunu söyleyip bunlara teessüf etmiş, "Avrupa'yı sadece coğrafi bir zaviyeden mütalâa etmemek icap eder, Türkiye hakikatte bir Avrupa memleketidir ve bu, iktisadi bakımdan olduğu kadar siyasi ve kültürel bakımdan da böyledir"⁷⁹ demiştir.

Kongre sonucunda yayınlanan Avrupa Birleşik Devletleri Interlaken Hareket Planı'nda,⁸⁰ Avrupa devletlerinin federatif bir çerçevede biraraya gelmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda, siyasi, ekonomik ve kültürel konuların yanında, ortak savunma konularına da yer verilmiştir. Kurulması istenen Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için, 1948'de kabul edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin, ilgili ülkelerce de kabul edilmiş olması şartı getirilmiştir. Lahey Kongresi'nden sonra burada da görülen insan hakları vurgusu, Türkiye'nin Avrupa politikasında da etkisini gösterecek ve ileride Avrupa Konseyi bünyesindeki çalışmalarına yön verecektir.

Bu konudaki ikinci toplantı olan ve Roma'da düzenlenen Uluslararası Parlamenterler Birliği Konferansı'nda ise daha geniş bir çerçevedeki konular ele alınmıştır: Konferansta, Birleşmiş Milletler'in durumu ve bu genel yapıyı desteklemek üzere bölgesel örgütlerin kurulması ihtiyacı dile getirilmiştir. Söz

---

⁷⁹ **Ayin Tarihi**, 6 Eylül 1948

<<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/eylul1948.htm>>

⁸⁰ Bkz.: "The Interlaken Plan (September 1948)," <<http://www.ena.lu>> (26.04.2009).

konusu bölgesel örgütler faslında konu yine Avrupa federasyonu meselesine gelmiş, Türk heyeti bu konuda istekli ve destekleyici bir tavır sergilemiştir:

Konfernasta söz alan Yetkin, “Birleşmiş Milletlerin gayreti beklediğimiz kadar semereli olmamıştır... Birleşmiş Milletler teşkilatına çalışmalarında aydın yolu bulmasını temenni etmekle beraber, Parlamentolar Birliği konferansında dünya sulh ve refahının can damarı olan Avrupa federasyonunun teşekkülünü sağlamaya çalışmalıyız”⁸¹ demiştir. Yetkin, Türkiye'nin hem Asya'da, hem Avrupa'da arazisi bulunmasının, Avrupa federasyonuna üyeliğine engel olacağını iddia eden Belçika delegesi Carton de Wiart'ı, “Avrupa Türkiyesinden, boğazla ayrılan Anadolu, Avrupa'nın dışında telâkki edilemez. Boğazın iki sahili arasındaki 400-500 metrelik bir mesafe, kültürü itibariyle Avrupa demokrasisine dahil bulunan Türkiye'nin büyük bir kısmını Avrupa'dan ayırmaya kafi gelmez”⁸² sözleriyle yanıtlamıştır.

Ekonomi alanında bölgesel örgütlenmeler konusuyla ilgili olarak yapılan görüşmelerde de Türk delegesi Vedat Dicleli, bölge anlaşmalarının, Avrupa federasyonuna temel teşkil etmesi gerektiğini belirttikten sonra, Türkiye'nin, Benelüks ve Fransa-İtalya örneklerini izleyerek, Yunanistan'la bir gümrük birliği kurmak üzere görüşmeleri sürdürdüğü hususunu örnek olarak vermiştir.⁸³ Bu örnek, bahsedilen gümrük birliği projesinin mahiyeti düşünüldüğünde ilginç olmaktadır. Zira, Marshall Planı'nın görüşüldüğü Paris Konferansı'ndaki Türk heyetinden Türel

---

⁸¹ **Ayn Tarihi**, 8 Eylül 1948

<<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/eylul1948.htm>>

⁸² **Idem.**

⁸³ **Ayn Tarihi**, 10 Eylül 1948

<<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/eylul1948.htm>>

tarafından hazırlanan ve geçen bölümde incelediğimiz rapordan⁸⁴ hatırlanacağı gibi, o dönemde, zor durumda kalmamak için, deyim yerindeyse, göstermelik bir hamle olarak Yunanistan'la gümrük birliği görüşmelerine başlanacağı izlenimi veren muğlak bir beyanatta bulunulmuştu. Dolayısıyla, Avrupa federasyonunun temelini teşkil edecek bölgesel örgütler için, aslında varolmayan böyle bir çalışmayı örnek diye vermesini, Dicleli'nin, söz konusu Avrupa federasyonuna nasıl baktığının da göstergesi olarak yorumlamak mümkündür.

Bu arada Türkiye'nin konuyla ilgili olarak artan diplomatik girişimlerine destek olmak üzere, ülke içinde de örgütlenme çalışmaları sürmüştür. Bu çerçevede, Avrupa Parlamenterler Birliği adlı örgütün Türkiye'deki resmi ayağını teşkil eden Avrupa Parlamentolar Birliği Türk Grubu, Mayıs 1949'da TBMM bünyesinde kurulmuştur. Tüzüğüne göre grubun amacı, "Avrupa Birleşik Devletleri fikrini memleket içinde yaymak ve bu fikrin gerçekleşmesi yolunda Meclis içinde çalışmaktır."⁸⁵ Grubun Başkanı Memduh Şevket Esendal,⁸⁶ Başkan Yardımcısı Suut Kemal Yetkin olup, üyeleri arasında sonradan Avrupa Konseyi

---

⁸⁴ *supra.*, s. 86-94.

⁸⁵ Tüzük için bkz.: "Avrupa Parlamentolar Birliği Türk Grubu," **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri**, Fon No. 30.10, Yer No. 5.27.112, Karar No. 2, Sayı 5, Tarih: 28.05.1949.

⁸⁶ Niyazi Berkes'in, II. Dünya Savaşı yıllarında Esendal hakkında anlattıkları ilginçtir: Berkes'e göre, o yıllarda Esendal, savaş sayesinde Avrupa uygarlığının yıkılacağını, Batı ile Türkiye arasında ilerilik-gerilik farkının kalmayacağını, Türkiye'nin Batı düzeyinde değil, Batının Türkiye düzeyinde olacağını söylüyordu ve bu görüşleri DTCF'de ilgiyle izleniyordu. Bkz.: Berkes, **Unutulan Yıllar...**, s. 185. Eğer bu anlatılan doğruysa, Esendal'ın, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili bir örgütte yer alması, en azından ilginç bir durum olarak değerlendirilebilir.

Danışma Meclisi'nde de görev yapacak olan Said Odyak ve Vedat Dicleli gibi milletvekilleri bulunmaktadır.

Sonuç olarak, her iki konferansa temsilci gönderilmesinde Türkiye bakımından asıl amacın, Avrupalı siyasetçiler nezdinde adeta bir halkla ilişkiler kampanyası başlatmak olduğu söylenebilir. Avrupa bütünleşmesi meselesinin kıtadaki parlamentoların ve hükümetlerin gündemine giderek yerleştiği bir ortamda söz konusu çalışmalara katılarak, öncelikle Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olduğu imajını yaratmak ya da güçlendirmek amaçlanmıştır.

--Avrupa Hareketi

Lahey Kongresi'ni toplamayı başaran sivil toplum örgütleri, daha sonra da çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çerçevede, bütünleşme yönündeki çabaların eşgüdümlemesi amacıyla bir şemsiye örgüt olarak 25 Ekim 1948'de Avrupa Hareketi kurulmuştur. Örgütün ilk onursal başkanları olarak Churchill, Blum, Spaak ve de Gasperi seçilmiştir.⁸⁷ Örgütün bundan sonraki çalışması, ulusal konseyler kurulması hakkında ilgili ülkelere çağrıda bulunulması olmuştur.

Söz konusu davet üzerine belirlenen ulusal konseylerce temsil edilen ülkelerin katıldığı ilk toplantı ise 25-28 Şubat 1949'da düzenlenen Brüksel Konferansı'dır. Konferansta öncelikle örgütsel yapı belirlenmiş, bu çerçevede, Avrupa Hareketi Uluslararası Konseyi ile Uluslararası Yürütme Komitesi kurularak bu organların üyeleri belirlenmiştir.⁸⁸ Örgüt, 11'i Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile İspanya'nın olmak üzere 26 ülkenin Ulusal Konseyi'nden oluşmuştur.

---

⁸⁷ **European Movement and the...**, s. 39.

⁸⁸ **Ibid.**, s. 39-41.

Konferansta, Avrupa bütünleşmesi konusuyla ilgili olarak da önemli kararlar alınmıştır: Öncelikle, Hıristiyanlığa atıf yapmaksızın, Avrupa'nın, ortak moral ilkelerine dayanan bir demokrasi geleneğine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, bir Avrupa İnsan Hakları Şartı önerisi getirilerek, hiçbir ülkenin, bu Şart'ı kabul etmeden, Avrupa'da kurulacak birliğe alınmaması koşulu ileri sürülmüştür. Konferans'ta alınan kararlar, Batı Avrupa Savunma Örgütü üyesi devletlere iletilmiştir.⁸⁹

Örgüt, Avrupa bütünleşmesinin ekonomik yönüyle de yakından ilgilenmiştir. 20-25 Nisan 1949'da düzenlenen Westminster Ekonomi Konferansı'nda, üretimin artırılması, Avrupa pazarının canlandırılması ve gümrüklerin azaltılması konularında çeşitli kararlar alınmıştır.⁹⁰

Türkiye, bu örgütte ilk dönemlerden itibaren temsil edilmiştir. Yukarıda bahsedilen ve Avrupa devletlerine Ulusal Konsey oluşturmaları yönündeki davet, Türkiye'ye de yapılmıştır.⁹¹ Bu davete uyan Türkiye, Şubat 1949'daki Brüksel Kongresi'ne 5 kişilik bir heyet⁹² göndermiştir. Kongre'nin, Avrupa'nın kültürel değerleri konusunda Hıristiyanlığa atıf yapmamasında Türkiye'den bu yüksek katılımın payı olduğu düşünülebilir. Türkiye'nin bu örgütün çalışmalarına etkin biçimde katılmak istediği anlaşılmaktadır. Türel'in verdiği bilgiye göre Türkiye,

---

⁸⁹ **Ibid.**, s. 48-50.

⁹⁰ **Ibid.**, s. 95-110

⁹¹ "Türkiye'de Avrupa Birliği Milli Konseyi Teşkilî ile bu konseyin çalışmaları ve beynelmül konsey ile irtibatı hakkında Avrupa Birliği hareketlerini koordine eden Milletlerarası Komite Genel Sekreterliğinden gönderilmiş olan bildirgenin bir örneği," **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri**, Fon. 30.1., Yer No. 60.370.9., Tarih. 12.11.1948.

⁹² Heyetkiler, Münir Birsal, Süheyp Derbil, Fuat Köprülü, Hasan Saka ve Ali Rıza Türel'dir.

Uluslararası Yürütme Komitesi'ne üyelik için başvurmuştur. Türel, bu başvurunun Yunan üye tarafından da desteklendiğini, bu katılımın bir yıl Türk bir yıl Yunan olmak üzere değişmeli olarak yapılmasını istediklerini bildirmiştir.⁹³

Türkiye, aşağıda incelenecek olan Avrupa Konseyi'nin kuruluş sürecine paralel giden ve bu oluşumu destekleyen Avrupa Hareketi'nin ekonomi alanındaki çalışmalarını da takip etmiştir. Nitekim, Nisan 1949'daki Westminster Ekonomi Konferansı'na tek delegeyle⁹⁴ katılmıştır.

b. Avrupa Konseyi'nin Kuruluşu

(i) Hazırlık Çalışmaları ve Konsey Statüsü

Lahey Kongresi'nde alınan kararlar, Avrupa devletlerini biraraya getirecek resmi bir yapının kurulması için çok önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Burada alınan ve bir Avrupa Meclisi'nin ivedilikle kurulması yönündeki karar, Kongre sonrasında, öncelikle Fransa ve ardından da Belçika tarafından sahiplenilmiş, bu çerçevede Fransa tarafından hazırlanan öneriler, 6 Eylül 1948'de, Batı Avrupa Savunma Örgütü'nün gündemine resmen sunulmuştur.⁹⁵ Burada, söz konusu projenin bir komitede görüşülmesi fikri benimsenmiş, bu komite de Ekim ayında çalışmalarına başlamıştır.

---

⁹³ "Avrupa Birliği Konferansında," **Ulus**, 28 Şubat 1949, s. 1-3.

Söz konusu organa, her ulusal konseyden bir delege katılması esası kabul edildiği için buna gerek kalmamıştır.

⁹⁴ Bu delege Nuri Eren'dir.

⁹⁵ Calvocoressi, **op. cit.**, s. 144.

Federal nitelikli bir Avrupa Meclisi fikrini, genel olarak kıta Avrupası ülkeleri, özel olarak da Fransa desteklemiş, buna karşılık İngiltere -Bevin yönetimindeki dış politikasının temel hedeflerine uygun olarak- bu fikre sıcak bakmamıştır. İngiltere'nin temel hedefi ise, ulusüstü nitelikleri olan böyle bir örgütlenme yerine, müstakbel örgütün hükümetlerarası düzeyde kalması ve asıl yetkili organı Bakanlar Komitesi olan bir yapının kurulmasıydı. İngiltere'nin, bir federasyon kurulmasından ziyade, kıtada güvenlik ve istikrarı sağlayacak ve Batı Avrupa devletlerini birarada tutacak, "realist" bir yapının kurulmasını gerekli ve yeterli gördüğü söylenebilir.

Avrupa meselelerindeki geleneksel İngiliz-Fransız rekabeti, Avrupa Konseyi'nin kuruluş çalışmalarında da kendini belli etmiştir: Yukarıda bahsedilen komite çalışmalarının ilk sonucunu bildiren, 28 Ocak 1949 tarihli Batı Avrupa Savunma Örgütü Danışma Meclisi Kararları'nda da bu durum görülmektedir. Söz konusu kararlarda, faaliyetlerini Paris'te yürüten Avrupa Birleşmesi Çalışma Komitesi'nin önerileri değerlendirilerek bir Avrupa Konseyi'nin kurulması; bu örgütün, özel olarak toplanan Bakanlar Komitesi ile kamuya açık toplanan bir danışma organından oluşması ve örgütün kurulmasıyla ilgili müzakerelere diğer Avrupa ülkelerinin de davet edilmesi üzerinde mutabakata varıldığı ifade edilmiştir.⁹⁶ Daha bu noktada bile, örgütün İngiliz görüşü çizgisinde kurulacağı, Lahey'den beri üzerinde ısrarla durulan Avrupa Meclisi'nin, bir "danışma organı" düzeyinde tutulacağı görülmektedir. İngiltere'nin bu başarısının nedenini, büyük ölçüde, rakibi Fransa'nın iç siyasette yaşadığı istikrarsızlık kadar, dış politika

---

⁹⁶ **Documents on International Affairs, 1949-1950**, Margaret Carlyle (ed.), Royal Institute of International Affairs, London, 1953, s. 346.

hedeflerini yürütmesine imkan vermeyen sınırlı kapasitesine de bağlamak yanlış olmayacaktır.

Yine Batı Avrupa Savunma Örgütü tarafından, 5 Şubat'ta alınan kararlar⁹⁷ da, daha o tarihte, Avrupa Konseyi'nin yapı ve işleyişinin genel hatlarıyla belirlendiğini göstermektedir: Buna göre, savunma konuları dışındaki hususları ele almaya yetkili bir Bakanlar Komitesi kurulması öngörülmüştür. Gündemi, Bakanlar Komitesi tarafından belirlenecek olan Danışma Meclisi'ne ise, Komite'ye tavsiyede bulunma dışında bir yetki tanınmamıştır. BAB'ın bir ay sonraki diğer ilgili kararında ise⁹⁸ Londra'da 28 Mart'ta başlayacak hazırlık konferansına katılmaları için, Danimarka, İrlanda, İsveç, İtalya ve Norveç'e davetiye gönderildiği belirtilmiştir.

Batı Avrupa savunma Örgütü'nün üyeleriyle birlikte toplam 10 Avrupa devletinin katıldığı bu hazırlık konferansı, 28 Mart-12 Nisan 1949 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu konferansın nihai raporundan,⁹⁹ konferans sırasında görüşülen konular hakkında bazı tespitler yapmak mümkündür:

Öncelikle, Fransa'nın temsil ettiği ve federalist eğilimleri dile getiren kıta Avrupası görüşlerinin burada da belirtildiği fakat kabul görmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, Fransa ve İtalya delegeleri, kurulacak örgütün adının, federatif çağrışımı daha güçlü olan "Avrupa Birliği" olmasını önermişlerdir.¹⁰⁰ Aynı ülkelerin delegeleri, yine bu görüş doğrultusunda, örgütün kurucu belgesi için "*statute*" değil,

---

⁹⁷ **Ibid.**, s. 346-347.

⁹⁸ **Ibid.**, s. 347-348.

⁹⁹ Konferansın nihai raporu için bkz.: **Historical Archives**, 001 10- CE (Prep) P.7, Preparatory Conference for the Establishment of a Council of Europe: Final Report (14 April 1949).

¹⁰⁰ **Ibid.**, s. 2.

daha federalist bir anlayışa gönderme yapan “*constitutive act*” teriminin kullanılmasını talep etmişlerdir.

Lahey Kongresi’nde, Avrupa kültürüyle ilgili olarak alınan kararda da görülen Hıristiyanlık vurgusunun, bu konferansta da yer yer dile getirildiği görülmektedir. Nitekim, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İrlanda delegeleri, Statü’nün dibacesinde yer alan “ruhani” terimi yerine “dini” ya da “Hıristiyan” ifadesinin konmasını önermişlerdir.¹⁰¹

Sonuç olarak, Avrupa Konseyi Statüsü,¹⁰² 5 Mayıs 1949’da, 10 ülke tarafından imzalanmıştır. Strasburg’da konuşlanması kararlaştırılan Avrupa Konseyi’nin öngörülen yapısı ve temel özellikleri aşağıda incelenecektir.

(ii) Avrupa Konseyi’nin Yapısı ve Temel Özellikleri

I. Bölüm’de, Avrupa’da 1945 koşullarında “demokrasi” kavramının zayıfladığı ve yeniden tanımlanma ve tanıtılma ihtiyacı hissedildiği ifade edilmişti. İşte Avrupa Konseyi’nin kıtanın tarihindeki belki de en önemli işlevi, Batı tipi bir demokrasinin kriterlerini ortaya koymasındır. Dibace kısmında yer alan ve “hakiki bir demokrasinin temelini oluşturan” bu kriterler, bireysel özgürlük ve hukuk devleti (*rule of law*) ilkeleri olarak ortaya konulmuştur. Genel olarak insan hakları konusundaki vurgu, Statü’nün başka maddelerinde de (örn. 1. ve 3. maddeler) yer almıştır. Avrupa Konseyi Statüsü sayesinde, Batı Avrupa’nın liberal demokrasi ve insan haklarına dayanan bir siyasi vizyon etrafında biraraya getirilmesi sağlanmıştır.

1. Maddede bahsedilen, üyeler arasında işbirliği yoluyla daha büyük bir birleşmenin

---

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 3.

¹⁰² Statü metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1949-1950**, s. 348-358.

(*a greater unity*) sağlanması amacı doğrultusunda, savunma konuları dışındaki alanlar sayılmış ve geniş bir işbirliği çerçevesi öngörülmüştür.

Statü'de öngörülen örgütsel yapıyla ilgili olarak söylenebilecek ilk ve en genel husus, Avrupa Konseyi'nin, federalist özlemleri karşılamaktan uzak, bir uluslararası örgüt biçiminde dizayn edildiğidir. Konsey'in başlıca yetkili organı Bakanlar Komitesi'dir. Bakanlar Komitesi'nin karar alma yöntemi, birçok konuda oybirliği, bazı konularda 2/3 çoğunluk esası olarak öngörülmüştür.¹⁰³ Buna karşılık Danışma Meclisi, sınırlı yetkili olup sadece tavsiye niteliğinde kararlar alabilmektedir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 18; Belçika, Hollanda ve İsveç'in 6; Danimarka, İrlanda ve Norveç'in 4; Lüksemburg'un da 3 delegeyle katılacağı Danışma Meclisi'nin 2/3 çoğunlukla karar alması ve yılda bir kez olmak üzere – Bakanlar Komitesi'nin aksine- kamuya açık toplanması öngörülmüştür.

Bu genel yapıyı öngören Statü'nün imzalandığı 5 Mayıs'ta, Konsey'in çalışmaya başlayabilmesi için geçici nitelikli düzenlemeleri yapmak ve bir gündem taslağı oluşturmak üzere bir Hazırlık Komisyonu kurulması da kabul edilmiştir. Söz konusu Komisyon, 11 Mayıs'ta Paris'te çalışmalarına başlamıştır.¹⁰⁴ Yapılan 25 toplantı sonrasında, 8 Ağustos'ta Bakanlar Komitesi'nin ve 10 Ağustos'ta da Danışma Meclisi'nin toplanması kararlaştırılmıştır.

---

¹⁰³ Bu konunun ele alındığı 19. maddenin a fıkrasının vi no.lu bendinde, özel olarak sayılan konular dışında da, Bakanlar Komitesi'nin istediği her konuda oybirliği esasına göre karar almayı benimseyebileceği ifade edilmektedir.

¹⁰⁴ **Historical Archives**, 1949, Dossier No. 0016, Vol. No. 11, Preparatory Commission of the Council of Europe, Report on the Preparatory Commission of the COE, 14 July 1949.

c. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Üyeliği

(i) Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Katılması

Avrupa Konseyi'nin 1948 sonbaharından itibaren adım adım ilerleyen kuruluş süreci, Türkiye tarafından bu örgütün dışında kalma endişesiyle izlenmiştir. Ayrıntıları aşağıda incelenecek olan Batı Avrupa'daki güvenlik yapılanmasının dışında bırakılmanın yarattığı sıkıntı ve endişe henüz çok taze, Avrupa'daki siyasi işbirliğinin en güçlü çerçevesini oluşturması beklenen Avrupa Konseyi'ne katılmamak tehlikesi, Türkiye bakımından gerçekten de yıpratıcı olmuştur. Bu örgütün de dışında tutulmak, Türkiye'nin 1945'ten sonra izlediği Avrupa politikasının, deyim yerindeyse, iflası anlamına gelecekti.

Türkiye'nin o dönemde Avrupa Konseyi'nden çok daha önemli gördüğü ve ilgilendiği konu NATO üyeliği meselesidir. Öte yandan, Avrupa Konseyi'ne katılmanın, NATO üyeliği tartışmalarında Türkiye'nin karşısına çıkarılan coğrafya bahanesini geçersiz bırakacağı da fark edilmiştir. Bu nedenle Konsey üyeliği, Türkiye'nin tam bir Avrupalı sayılması ve buna bağlı olarak diğer kazanımları elde edebilmesi imkanını sağlamak bakımından önem taşımaktaydı.

Türkiye'nin, Mart-Nisan dönemindeki hazırlık çalışmalarına davet edilmemesi basında eleştirilmiş ve bu çağrı beklentisi ilk aşamadan itibaren seslendirilmiştir.¹⁰⁵ Bu dönemde Londra'da devam eden hazırlık konferanslarının 5.

---

¹⁰⁵ Türkiye ve Yunanistan'ın bu toplantılara çağırılmamasını eleştirdiği yazısında Kılıç, bu iki ülkeyi kastederek, "bunlar için Avrupa hareketinde rol oynamak coğrafi ve tarihi bakımdan bir hak ve mensubu oldukları medeniyet ve siyasi anlayışa karşı bir vazifedir" demiş ve konuyu bir hak mefhumu çerçevesinde savunmuştur. Bkz.: Altemur Kılıç, "Bugünkü Toplantı," **Vatan**, 14 Mart 1949, s. 3.

oturumunun tutanaklarından, Türkiye ve Yunanistan tarafından, üyelikle ilgili talebin ilgili devletlere kısa süre önce iletiildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Mayıs başlarında ise İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ve Yunanistan'ın Konsey'e dahil edilmeleri taraftarı oldukları ve bunun kısa zamanda gerçekleşeceği haberleri basında yer almaya başlamıştır.¹⁰⁷ İngiltere ve Fransa'nın bu yönde bir tavra yönelmesinin temel nedenini, Avrupa Konseyi'nin işlevinde aramak gerekmektedir. Konsey, ne OEEC gibi ekonomik kaynak kullanımını düzenleyen¹⁰⁸ ne de NATO gibi güvenlik sorunlarıyla ilgisi olan bir örgüttür. Böylesine netameli konuların dışında tutulan Konsey'in en genel işlevi, Avrupa'da bir Batı Bloku'nun siyasi olarak kurulmasını sağlamaktır. Bu blok ne kadar geniş olursa, Doğu Bloku karşısında -en azından söylem düzeyinde- o denli güçlü olacağı açıktır. Dolayısıyla

---

¹⁰⁶ **Historical Archives**, Dossier No. 0017, 1949, "Preparatory Conference on the Establishment of a Council of Europe (London 28/3-12/4 1949), Minutes of the 5th Meeting (6th Avril 1949), s. 2. Konunun karara bağlanması, bir ay sonraki Bakanlar Komitesi toplantısına bırakılmıştır.

¹⁰⁷ **Ulus**'un 1, 2 ve 3 Mayıs 1949'daki sayılarında bu konuya yer verilmiştir.

¹⁰⁸ İngiliz Hükümeti'nin Türkiye ve Yunanistan'ın Marshall Planı'na dahil edilmesine engel olmamasına karşın, iktidardaki İşçi Partisi tarafından Ekim 1948'de yayınlanan bir broşür, bu iki ülkeyle, iki nedenden dolayı, ERP'den ayrı bir düzenleme yapılması gerektiği savunuluyordu: Birinci neden, bu iki ülkenin ihtiyaçlarının daha çok askeri ve stratejik nitelikli olmasıydı. İkinci neden ise, bu ülkelerin coğrafi olarak Batı Avrupa'nın parçası olmamaları ve Türkiye'nin, "Batı medeniyetinin dayandığı kültürel mirası paylaşmaması" şeklinde gösteriliyordu. Bkz.: **FO 371/72535**, R12048/114/4R, "Feet on the Ground: A Study of Western Union," s. 15.

Bu arada, ekonomi gibi somut bir sorunla kültür gibi soyut bir konu yan yana geldiğinde Türkiye'nin verdiği tepkiyi göstermesi bakımından, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi David Kelly'nin, merkeze gönderdiği 24 Ekim tarihli telgraf anlamlıdır: Kelly, Cumhurbaşkanı İnönü'nün söz konusu broşürdeki ifadelerden çok rahatsız olduğunu ve ayrı antlaşma önerisini, kültürel miras atfına nazaran daha önemli bulduğunu belirtmiştir. Bkz.: 12048R (aynı klasörde).

bu “siyasi cepheyi” genişletmek, taraflar bakımından bir külfet olmaktan çok prestij açısından bir kazanım sağlayacak, ayrıca Türkiye ve Yunanistan gibi iki ülkenin, Batı Avrupa sisteminin tamamen dışarıda bırakılmasının da önüne geçilmiş olacaktı. Avrupa’nın büyük devletlerinin dış politikaları bakımından getiriler bu kadar fazla olunca, öteden beri, yeri geldiğinde kimi çevrelerce bir bahane olarak kullanılan coğrafya ya da kültür temelli itirazların aşılması da görece kolay olmuştur.

Mayıs başlarında çıkan bu haberlerin yanında, Türkiye’nin Konsey kurucuları arasına alınmaması, sert tonlu köşe yazılarına da konu olmuştur. Bunlardan belki de en ses getireni, Türkiye’nin Konsey’e kabul edileceği açıklanmadan önce, Hüseyin Cahit Yalçın’ın Ulus’ta yayınlanan makalesidir.¹⁰⁹ Yalçın, İspanya ve Portekiz’in anti-demokratik rejimleri, Yunanistan’ın iç karışıklıklar, İsviçre’nin ise tarafsız statüsü nedeniyle çağırılmadığını, geriye sadece Türkiye’nin kaldığını belirterek buna itiraz etmiş ve büyük hayal kırıklığı ve öfkeyle şu satırları yazmıştır:

“Türkiye, henüz müstakil bir hükümet olup olmadıklarına zihinlerin alışmamış olduğu İrlanda ve Lüksemburg kadar da acaba Avrupa hükümeti değil midir? Türkiye Atlantik Paktına dirsek çevirmiş olan İsveç kadar da acaba Avrupa Birliği fikrine ve demokratik prensibe taraftar değil midir? ... Hayret ve esefle karşıladığımız nokta Türkiye’nin davet edilmemiş olmasıdır. Acaba böyle bir teklif vaki oldu da Türkiye onu red mi etti? Dışişleri Bakanlığımızın bu hususta ne düşündüğünü bilmiyoruz. İttifak muahedeleriyle bağlı bulunduğu dost büyük devletlerin bu hususta dikkatini çekip çekmemiş olduğundan da haberimiz yoktur. Fakat biz kendi hesabımıza, memleketimize karşı bir ihmal ve istihfaf manasına gelen bu unutkanlıktan duyduğumuz infiali alenen ifadeden kendimizi menetmeye hiçbir sebep görmüyoruz... Türkiye bütün kudretini, şu dakikada medeni Avrupa kıtasının en kuvvetli ordusu olan askerini sulhun, hakkın ve hürriyetin emrinde tutmuyor mu? Türkiye kendisine ehemmiyet verdirme ve kendisinin hatırını

---

¹⁰⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Avrupa Birliği Müessisleri ve Türkiye,” **Ulus**, 8 Mayıs 1949, s. 1 ve 3.

saydırmak için büyük devletleri zorluklar içinde bırakacak, gazetelerde heyecanlı manşetlere imkan verecek hadiseler mi çıkarmalı?”

Bu yazıya yanıt, bir ay sonra Yalman’dan gelmiştir:¹¹⁰ Avrupa’ya küsmeye gerek olmadığını söyleyen Yalman, bu gecikmedeki asıl nedenin, “adeta göbekleri beraber kesilmiş” bulunan iki ülkeden Yunanistan’ın içinde bulunduğu koşullar olduğunu, sadece Türkiye’nin alınmasının hem sosyal demokrat İskandinav ülkeleri tarafından kabul edilmediğini hem de böyle bir durumun Yunanistan’ı “kızılılara” teslim etmek anlamına geleceğini kaydetmiştir.

Türk basınında bu tartışmalar sürerken, yeni üyeliklerle ilgili çalışmaların Konsey tarafından büyük ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Temmuz ayının sonlarında Paris’te yapılan toplantıda, Türkiye ve Yunanistan’ın Danışma Meclisi’ndeki sandalye sayıları, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin önerisiyle, sırasıyla 8 ve 6 olarak belirlenmiştir.¹¹¹ Bakanlar Komitesi’nin onayına sunulacak bu tahsisatın, Türkiye ve Yunanistan’a bildirilmesinde bir sakınca olmayacağı da kararlaştırılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, Konsey’e katılacağı bilgisiyle gerekli hazırlıkları da yaparak 7 Ağustos’ta Strasburg’a giden Dışişleri Bakanı Sadak,¹¹² bir gün sonra

---

¹¹⁰ Ahmet Emin Yalman, “Avrupa Konseyi Karşısında Türkiye,” **Vatan**, 8 Haziran 1949, s. 1ve 3.

¹¹¹ **Historical Archives**, Dossier 0016, No 4, 1949, Conference Ad Hoc des representative des dix gouvernements signataires du statut, 26-28 Juillet 1949.

¹¹² Avrupa Konseyi Danışma Meclisi’nde Türkiye adına yer alacak heyet de bu ziyarete katılmıştır. Hükümet tarafından seçilen heyette yer alan milletvekilleri şunlardır: Suut Kemal Yetkin (Urfa), Sait Odyak (İzmir), Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl), Nazım Poroy (Tokat), Atalay Akan (Urfa), Kasım Gülek (Seyhan), Ali Rıza Erten (Mardin) ve Tahsin Bekir Balta (Rize). Bkz.: **Ulus**, 4 Ağustos 1949, s. 1ve 2.

Konsey tarafından kendisine bildirilen resmi davet üzerine,¹¹³ 9 Ağustos'taki Bakanlar Komitesi oturumuna katılmıştır. Böylece Türkiye'nin Konsey üyeliği de resmen başlamıştır.

(ii) TBMM'deki Görüşmeler

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması dolayısıyla, ivedilikle görüşülmesi talebinin kabulüyle 12 Aralık 1949'da TBMM'de yapılan müzakereler,¹¹⁴ Ankara'nın Avrupa konusundaki yaklaşımını yansıtan değerli bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Birçok milletvekilinin söz aldığı bu görüşmeler, aynı zamanda, Türkiye'nin iç ve dış politikasının genel durumu ve yürütülme biçimleri bakımından önemli ipuçları vermektedir:

Görüşmelerde ilk olarak söz alan Dışişleri Bakanı Sadak, “yirmi asırdır dünyanın medeniyet meşalesini elinde tutmuş olan”¹¹⁵ Avrupa devletlerini biraraya getiren Konsey'e üye olunmasının önemini, “siyasi tarihimizde* başlı başına bir

---

¹¹³ 8 Ağustos'ta yapılan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısında, Türkiye, Yunanistan ve İzlanda'ya davetiye gönderilmesi kararı alınmış, bu ülkelerin Danışma Meclisi'ndeki sandalye sayıları da sırasıyla 8, 6 ve 3 olarak kesinleştirilmiştir. Bkz.: **Council of Europe, Papers of the First Session of the Committee of Ministers, (8th-13th August 1949)**, Strasburg, 1949, s. 4.

¹¹⁴ “Avrupa Konseyinin kurulması hakkında imzalanmış olan Statünün onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/601),” **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 22, Dönem VIII, Toplantı 4, 1949, s. 178-192.

¹¹⁵ Bu ifade, birinci bölümde incelediğimiz gibi, Osmanlı-Türk aydınının “tek bir medeniyet vardır, onun da en üstün hali Avrupa'dır” şeklinde özetlenebilecek anlayışını yansıtmaktadır.

* Burada bir parantez açarak, “siyasi tarih” kavramının Sadak tarafından doğru kullanımına dikkat çekmek isteriz. Sadak'ın kavramı kullanırken kastettiği alanın, diplomasi tarihi ya da dış politika tarihi

hadise teşkil eder” şeklinde ifade etmiş ve sonucun büyük bir siyasi başarı olduğunu söylemiştir. Konsey’in “medeniyetin anladığı manada demokrasiye sahip”¹¹⁶ devletleri biraraya getirdiğini belirten Sadak, örgütün üyelerini yalnızca siyasi ve iktisadi alanda değil, “manevi ve fikri rabitalarla” da birleştirdiğini söylemiş, daha önce kurulan ve sadece siyasi çıkarları gözettiği için kalıcı olmayan diğer örgütlerden bu nedenle farklı ve üstün olduğunu iddia etmiştir.

Sadak, Türkiye’nin Avrupalı bir ülke sayılmasıyla ilgili olarak, o zamana kadar çeşitli kaynaklardan gelen ve Türkiye’yi Avrupa’ya ait görmeyen anlayışa da değinerek, Konsey üyeliğinin bu durumu kesin olarak bitirdiğini ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı, Türkiye’nin her kıtada, her bölgede giderek de artan çıkarları ve ilgisi bulunduğunu belirtmekle birlikte, “fakat... dış siyasetimizin ağırlık noktası Batı dünyasındadır” diye ekleyerek -Tez’de de ileri sürülen temel iddiayı doğrular biçimde- “ancak Avrupalı devlet sıfatı iledir ki Amerikan Marshall yardımından istifade edebiliyoruz”¹¹⁷ demiş ve adeta, Avrupalı sayılmanın Türkiye bakımından asıl kazancını dile getirmiştir.

---

olduğu açıktır. Bu kullanım, “Siyasi Tarih” derslerinin içeriği düşünüldüğünde doğrudur. Oysa kavram günümüzde çoğu zaman, yanlış olarak, iç politika tarihi yerine kullanılmaktadır.

¹¹⁶ Söz konusu ifadeyle Sadak’ın açıkça liberal ve Batılı demokrasiye atıf yaptığı görülmektedir. Sovyetler Birliği’nin de kendi sistemi dahilinde farklı bir demokrasi iddiası taşıdığı dikkate alınır, Konsey’in Batı Avrupa için bu anlamda bir resmi standart getirdiği görülmektedir. Nitekim Sadak aynı konuşmasında, “Bu birliğin büyük ehemmiyeti şundadır: İnsan haklarını ve hürriyetleri aynı şekilde anlayan, bu ideallere bağlı olan milletleri ve yalnız bunları içine almaktadır” diyerek bu görüşü pekiştirmektedir. Bkz.: **Ibid.**, s. 179.

¹¹⁷ **Ibid.**, s. 180.

Konsey'in yapısıyla ilgili olarak, "bugünkü şartlara ve zaruretlere göre ayarlanmış bir uzlaşma" ifadesini kullanan Sadak, Konsey'in "zamanla kendini bulacağını" belirtmiştir.

Sadak'ın, Konsey'in gelecekteki işlevine dair iddiası ise ilginçtir: Sadak'a göre, 1952'de Marshall Planı sona erdiğinde "Avrupa tek başına şaşırılmış halde kalabilir. Amerika yardımı ile Avrupa Ekonomik İş Birliği İdaresi ortadan kalkınca bunun yerini Avrupa Konseyi dolduracak ve Avrupa'nın daima muhtaç olacağı iktisadi işbirliğini temin edebilecektir."¹¹⁸ Görüldüğü gibi, Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğinden beklentisi, soyut bir Avrupalılık sıfatına kavuşmanın ötesinde, Avrupalı bir devlet olarak kısa, orta ve uzun erimdeki tüm kazanımları elde etmeye dayanmaktadır.

Sadak'tan sonra söz alan DP'li Yunus Muammer Alakant, demokrasi temeline dayanan Avrupa Konseyi'ne Türkiye'nin üyeliğini parti olarak yürekten desteklediklerini bildirmiştir.¹¹⁹ DP'nin bu tavrının; dış politikada CHP'yle neredeyse aynı çizgiyi izlemesinin yanında, Türkiye'deki demokrasiyi daha da pekiştiren Batı bağlantısı arttıkça siyasi konjonktürün DP lehine işleyeceği şeklindeki -pek de yanlış olmayan- algılamasına dayandığı söylenebilir.

Konuşmalar sırasındaki tek eleştiri MP adına konuşan Ahmet Tahtakılıç'tan gelmiştir: Görüşmelerde olumlu oy vermekle birlikte, Tahtakılıç, hem usule hem de esasa ilişkin itirazda bulunmuştur. Usule ilişkin olarak, dış politika sorunları ve bu alanda yapılan girişimler konusundaki görüşmeler hakkında TBMM'deki parti gruplarına bilgi verilmediğini, durum böyleyken parti grubu adına görüş bildirmenin

---

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 179.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 181.

“karanlığa kurşun sıkmak”¹²⁰ olduğunu söylemiştir. İçerikle ilgili olarak, Konsey üyeliğinin, Türkiye’nin Avrupalı olduğunu gösteren büyük bir siyasi başarı olduğu tezine katılmadığını belirten Tahtakılıç, Türk insanının bu üyelikten önce de bir medeniyet ve insanlık anlayışına sahip olduğunu, Türkiye’nin böyle bir “vesikaya muhtaç” olmadığını iddia etmiştir. Yine, Sadak’ın Batı merkezli dış politika vurgusuna da karşı çıkarak, Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleriyle daha sıkı ilişkiler kurması gerektiğini söylemiştir.¹²¹

Tahtakılıç’a yanıt, Dışişleri Komisyonu’ndan gelmiştir: Komisyon sözcüsü Dr. Abdurrahman Melek, tasarımı ve statüyü “realist bir görüşle” incelediklerini, Konsey’e üye olmanın, diğer devletlerle temas kurulmayacağı anlamına gelmediğini, ortak çıkarlar varsa Asya’daki devletlerde de ilişki tesis edileceğini belirtmiştir. Avrupalı sayılmak konusunda da, Türkiye’nin elinde böyle bir “vesika” bulunmasını önemli saydıklarını söylemiştir. Komisyonun DP’li üyesi Yusuf Kemal Tengirşek de, üye olmakta, Türkiye’nin Avrupa’daki yerinden şüphe duyanların “yüzüne resmi bir vesika atılabilmesi imkanı” gördüklerini ifade etmiştir.¹²²

---

¹²⁰ **Ibid.**, s. 185. Gerçekten de, parti gruplarına bilgi vermek şöyle dursun, katılmanın bu denli önemli sayıldığı Avrupa Konseyi’nin Statüsü dahi, ilgili kanun tasarısıyla birlikte sunulmamıştır. Bu husus, başka iki milletvekili tarafından da -TBMM teamüllerine atıf yapılarak- dile getirilmiştir. Bkz.: s. **Ibid.**, s. 180 ve 188.

İlginçtir ki, Tahtakılıç’ın yukarıdaki sözlerine yanıt DP’li Alakant’tan gelmiştir: Alakant, bu konuda particilik yapılmaması gerektiğini, konuyla ilgili bilgilerin basında günlerdir verildiğini, DP’li üyelerin hem TBMM Dışişleri Komisyonu’nda hem de Strasburg’daki Türk delegasyonunda yer aldığını söylemiştir. Bkz.: **Ibid.**, s. 186.

¹²¹ **Ibid.**, s. 184 ve 188-190.

¹²² **Ibid.**, s. 187-188.

Son olarak yanıt vermek üzere tekrar söz alan Dışişleri Bakanı Sadak, öncelikle DP'ye teşekkür etmiştir. Türkiye'nin resmen Avrupalı sayılmasının tabii ki bir siyasi başarı olduğunu söyleyen Sadak, durumu "Anadolu'nun Avrupa kıtasına kabul edilmesi" olarak yorumlamıştır. Sadak, Atatürk'ten beri demokratik ve Avrupalı kurumlar bina eden Türkiye'nin, sadece coğrafi açıdan değil, demokratik rejimi bakımından da Avrupalı olduğunu söylemiştir.¹²³ Siyasi başarı tezinin, aynı zamanda CHP yönetiminin ülke yönetimindeki başarısı anlamına geldiği göz önünde bulundurulacak olursa, Konsey üyeliğinin iktidar partisi için iç politikada da önemli bir getirisi olduğu söylenebilir.

Sonuçta, Avrupa Konseyi Statüsü ve Türkiye'nin Konseye katılması TBMM tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir. Görüşmelerden de anlaşıldığı gibi, Konsey üyeliği, Türkiye'nin daha o dönemde dahi sıkça karşısına çıkan "Avrupalı olmadığı"

---

¹²³ **Ibid.**, s. 191. Sadak'ın; demokratik rejimle ilgili sözlerinden hemen sonra, parti gruplarına bilgi verilmemesine ilişkin olarak Tahtakılıç tarafından yapılan itiraz hakkında söyledikleri, birbiriyle pek bağdaşır görünmemektedir: Sadak, "bir parti hükümetinin Dışişleri Bakanı sıfatıyla" CHP Meclis Grubu'nda açıklama yapmasının ve oradan direktif almasının görevi olduğunu, CHP'ye karşı olan göreviyle diğer partilere karşı olan görev ve sorumluluklarının aynı sayılamayacağını belirtmektedir. Daha da ilginç, dış politikada her şeyin açıktan konuşulamayacağını, o nedenle CHP Grubu'nda verdiği bilgiyi alenen vermekten kaçındığını söylemiştir. "Binaenaleyh Meclis huzurunda verdiğim izahatla ekseriya veya bazen C.H.P. Meclis Grubu'nda vermeye mecbur olduğum izahat arasında bir fark bulunması zaruridir. Muhalif Parti arkadaşlarımın dış siyaset meselesinde tenvir edilme ihtiyaçlarını takdir ediyorum. Kendilerini tenvir etme vazifemi de kabul ediyorum. Fakat bir parti Hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak, mazur görsünler, gidip kendi Meclis Gruplarının kapılarını çalarak 'size dış politika hakkında izahat vermeye geldim' diyemem. Eğer dış politika konusunda öğrenmek istedikleri her hangi bir şey olursa kendilerinin emrindeyim. Bu izahatı parti gruplarında vermekte mazurum, çünkü bunun mesuliyetini ben deruhte edemem." Bkz.: **Idem**.

yönündeki iddiaya karşı somut ve resmi bir yanıt verilebilmesini sağlaması bakımından genel olarak önemli sayılmıştır.

ç. Avrupa Konseyi'nin Çalışmaları ve Türkiye

(i) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Hazırlık Çalışmaları

Avrupa Konseyi'nin en somut ve önemli başarısı örgüt bünyesinde hazırlanmış olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. II. Dünya Savaşı sonrasında giderek önem kazanan konu, Avrupa'da da özellikle 1948 Lahey Kongresi'nden itibaren sürekli gündemde kalmıştır. İnsan hakları alanında yapılan çalışmalara geçmeden önce belirtmek gerekir ki bu konu, sadece hukuki değil, en az onun kadar da siyasal bir meseleydi. İnsan hakları ve temel özgürlükler, öncelikle, Batı'nın kendi ideolojik çerçevesini belirleme ve Doğu karşısında Batılı siyasal standartları ortaya koymak bakımından önem taşıyordu.¹²⁴

1948 Lahey Kongresi'nde konuyla ilgili alınan ilk kararın ardından, Şubat 1949'da Avrupa Hareketi Uluslararası Konseyi'nin kabul ettiği Avrupa Birliği İlkeleri Bildirisi'nde bu konu olası bir örgütlenmenin temel şartı olarak değerlendirilmiştir.¹²⁵ Bu bildiride, hazırlanması öngörülen "İnsan Hakları Şartı'nın temel ilkelerini kabul etmeyen... hiçbir Devlet Avrupa Birliği'ne kabul

---

¹²⁴ Bu fikir için bkz.: Ömer Madra, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**, Ankara, AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1981, s. 9-15.

¹²⁵ A. H. Robertson, "Introduction," **Collected Edition of the "Travaux Préparatoires," Volume I: Preparatory Commission of the Council of Europe, Committee of Ministers, Consultative Assembly, 11 May-8 September 1949**, The Hague, Martinus Nijhoff, 1975, s. XXII. (Bundan sonra **Travaux Préparatoires**)

edilmemelidir” ifadesi yer almıştır. Daha sonra aynı örgüt bünyesinde, Fransız Teitgen başkanlığında bir İnsan Hakları Sözleşmesi Taslağı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Statüsü hazırlanarak, 12 Temmuz 1949’da Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ne sunulmuştur.¹²⁶ İnsan hakları konusunu Statüsü’nde de vurgulamış olan Avrupa Konseyi, Danışma Meclisi’nin bu konuyu 19 Ağustos’ta gündeme almasıyla resmi çalışmalarına başlamıştır.

Görüşmelerde ilk sözü alan Teitgen, konuşmasında,¹²⁷ Avrupa’nın her şeyden önce bir özgürlük kıtası olması gerektiğini kaydederek bu konuda üç ana tehlikeden bahsetmiştir: 1. *raison d’etat* anlayışı temelinde devletin bireylerin haklarını hiçe sayması; 2. Nazizm ve faşizmin toplumun değişik kesimlerine sızmış olması; 3. Ekonomik ve sosyal koşulların kötülüğü. Teitgen, son hususla ilgili olarak, evi bulunmayan bir kişi için konut dokunulmazlığı ve özgürlüğün anlamlı olamayacağını, komünizmin bunu kullanarak avantajlı çıktığını, dolayısıyla mutlaka sosyal adalet ve özgürlük mefhumlarını yan yana ve birlikte korumak ve güçlendirmek gerektiğini belirtmiştir.

8 Eylül’deki oturumda, Danışma Konseyi içinde kurulan Hukuki ve Yönetmelik Sorunlar komitesi tarafından hazırlanan insan haklarıyla ilgili raporun görüşülmesine başlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında Türk heyetinden Düşünsel, Akan ve Gülek de söz almıştır. Bu üyelerin konuşmalarına genel olarak bakıldığında, devletin ulusal egemenliği ilkesinin korunması yönünde görüş bildirdikleri ve ulusüstü nitelikli bir denetim mekanizmasına sıcak bakmadıkları görülmektedir. Bu konuda ilk sözü alan

---

¹²⁶ Ibid., s. XXIV.

¹²⁷ Konuşmanın tam metni için bkz: **Council of Europe, Consultative Assembly, First Session (10th August-8th September 1949), Reports, Part II**, Strasbourg, 1949. s. 404-410.

Düşünel, Teitgen'e üç soru sormuştur: 1. Bir gün, demokratik bir ülkede nazi, faşist ya da komünist bir parti insan hakları “deklarasyonunun” avantajlarından ve demokratik düzenin sağladığı özgürlüklerden yararlanarak, “koyun postuna girmiş kurt gibi” demokrasiyi yıkmaya çalışırsa, devletin bunlara karşı kendisini savunması meşru sayılacak mı? Yani, burada tanınan haklar ve özgürlükler, böyle bir durumda devleti hareketsiz bırakır mı? 2. Bir ülkenin vatandaşı, önce kendi ülke mahkemesine başvurmak zorunda olacak mı, yoksa, iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğu olmaksızın, kurulması düşünülen mahkemeye başvurabilecek mi? 3. Yargıtay'da görüşülüp karara bağlanan bir dava da Avrupa mahkemesinin yetki alanına girecek mi?¹²⁸

Teitgen verdiği yanıtta, eldeki tasarının kamu düzenini sağlamak gerekçesiyle hakların sınırlandırılabilirliğini öngördüğünü ve iç hukuk yollarının denenmesi şartının yine tasarıda yer aldığını belirtmiştir. Teitgen, üçüncü konuda da, kurulması düşünülen mahkemenin, iç hukukun nasıl uygulandığıyla değil, verilen mahkeme kararının, sonuçta sözleşmeye uygun olup olmamasıyla ilgileneceğini açıklamıştır. Bunun üzerine, Düşünel, bir kez daha, “iç hukuk yollarının tüketilmesi şartı” konusunda açıklama istemiş ve Teitgen tarafından yine aynı yönde bir açıklama yapılmıştır.¹²⁹

Konuyla ilgili görüş bildiren diğer Türk üye Akan da, Düşünel'inkine benzer ulusalcı bir yaklaşımla, hakları ihlal edilen bir kişinin, sadece, bir dilekçeyle tasarıda yer alan İnsan Hakları Komisyonu'na başvurabilmesi ve konunun orada durması gerektiğini ileri sürmüştür. Akan'a göre, Birleşik Avrupa yaratmanın henüz ilk

---

¹²⁸ **Ibid.**, 18th Sitting, 8th September 1949, s. 1172-1174.

¹²⁹ Teitgen ile Düşünel arasındaki bu diyalog için bkz.: **Ibid.**, s. 1174-1176.

aşamalarında ve sonuçtan hayli uzakta bulunmaktadır. Böyle birleşik bir Avrupa kuruluşunu başarmadan, ulusüstü bir denetim mekanizması konusunda ulusal parlamentoların onayını almak çok zor olur, çünkü bu organlar, böyle bir ulusüstü yapının denetimine girmek istemezler. Akan, bireylerin kendi devletlerini ulusüstü bir mahkemede dava etmelerine izin verilmesi gibi bir ihtiyaç görmediğini belirtmiştir.¹³⁰

Bu konuda söz alan Gülek de, yine aynı şekilde, bir kişinin kendi devletini ulusüstü bir mahkemeye şikayet edebilmesini öngören mekanizmaya karşı olduğunu söylemiş ve rapor hakkında çekinsek kalacağını açıkça ifade etmiştir.¹³¹

Komitenin hazırladığı rapor Danışma Meclisi tarafından 8 Eylül’de yapılan oylamada 64’e 1 oyla Tavsiye olarak kabul edilmiştir.¹³² Ancak, oylamayla ilgili listeye bakıldığında Türk heyetinden sadece Odyak’ın olumlu oy kullandığı, 6 Türk üyenin çekinsek kaldığı ve Poroy’un da oylamaya katılmadığı görülmektedir.¹³³

(ii) Konsey’de Ele Alınan Diğer Konular

Konsey’in bu ilk çalışma döneminde, insan hakları konusunun yanı sıra genel nitelikli başka konularda da görüşmeler yapılmıştır. Avrupa’nın siyasal ve ekonomik durumuyla ilgili olarak yapılan bu oturumlarda konuşan Türk üyelerin, insan hakları

---

¹³⁰ Akan’ın konuşması için bkz.: **Ibid.**, s. 1250-1252.

¹³¹ **Ibid.**, s. 1316. Yukarıda bahsedildiği gibi, “TBMM’deki Birleşik Avrupa ve Dünya Devleti Türk Parlamento Grubu”nun kurucu üyelerinden biri olan Gülek’in bu ulusalcı tavrı dikkat çekicidir.

¹³² Tavsiyeyle ilgili olarak, Bakanlar Komitesi de, söz konusu sözleşme tasarısı üzerinde çalışacak bir uzmanlar komitesinin kurulmasına karar vermiştir.

¹³³ **Travaux Préparatoires**, Vol. II, s. 282-284.

konusundaki tavırlarının aksine, Avrupa bütünleşmesi konusunda daha istekli ve hatta daha federalist çizgide ifadeler kullandıkları görülmektedir:

17 Ağustos'taki oturumda söz alan Balta, Konsey'in başlıca siyasal fikirlerini paylaşan tüm Avrupa ülkelerinin, örgüte katılabilmesi gerektiğini kaydettikten sonra, Danışma Meclisi'nin kısıtlı yetkilerinden yakınmış ve bunun aşılması için çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁴

Aynı oturumda söz alan Gülek, tam bir federalist tavrıyla, amacın bir Avrupa Birleşik Devletleri kurmak olduğunu vurgulamış, bunun önündeki en büyük engellerden biri olarak da ulusal egemenlik ilkesine değinmiştir. Gülek bu konuda, "...eğer dünya milletleri biraraya gelmek ve belli sorunlar hakkında karar vermek zorundaysa, mutlak egemenliklerinin belli bir kısmını da bırakmalıdırlar. Mutlak egemenlik fikri bütünüyle ortadan kalkmıştır ve yeni olarak uluslararası egemenlik fikri yaratılmaktadır. Avrupa egemenliği, gerçekleştirmemiz gereken amaçtır"¹³⁵ diyerek iddialı bir federalist söylemi yansıtmıştır. Gülek, aynı zamanda, Avrupa'daki birlik için temel ekonomik birlik olduğunu ve merkezi bir Avrupa ekonomisi yönetimi fikrini şiddetle desteklediğini belirtmiştir.

Daha sonra söz alan Yetkin de yine aynı federalist tavrı sergilemiştir. Yetkin'in konuşmasının önemli yanı, Avrupa Birliği'nde farklılıklara yer olması gerektiğini vurgulayarak "Ulusal geleneklerin ve farklı düşünce alışkanlıklarının böyle bir birliği engelleyebileceğine inanmıyorum. Tersine, bu farklılıklar Avrupalı

---

¹³⁴ Council of Europe, Consultative Assembly, First Session, 10th August-8th September 1949, Reports, Part I, Strasbourg, 1949, s. 212.

¹³⁵ Ibid., s. 244.

Devletlere birbirlerinin eksiklerini tamamlamada ve farklılıklar yaratarak birliğe ulaşmada fırsatlar verecektir” demiştir.¹³⁶

24 Ağustos'ta, Avrupa Konseyi'nin ekonomi alanındaki rolü konusunda yapılan görüşmelerde Gülek de söz almıştır. Gülek'in ifadelerinden, Türkiye'nin Konsey'den beklentileriyle ilgili fikir edinmek mümkündür. Üyeler arasında gümrük birliği kurulmasının önemine değinen Gülek şöyle devam etmiştir:

“Diğer bir sorun Avrupa pazarının genişletilmesi. Avrupa pazarlarının dikey olarak genişletilmesi gerekmektedir. Bundan kastım, diğerleri kadar gelişmemiş olan Avrupa ülkelerine, daha gelişmiş olanlarca yardım edilmesi gerektiğidir. Bunlar, birleşik bir Avrupa için daha iyi pazarlar haline gelebilmek için daha üretken ve böylece daha zengin hale getirilmelidirler. Böylece, kıtanın diğer kısımları için daha iyi müşteri haline gelirler. Burada, sınırlanmış Avrupa ülkelerinin bir yardım sorumluluğu vardır... Marshall Planı, ekonomik birlik kurmak için çok önemli bir fırsattır. Acı ama gerçektir ki, şimdiye dek bu fırsat iyi kullanılmamakta, yapılan sadece, Avrupa ülkelerinin olabildiğince daha fazla fon kapmak için birbirleriyle mücadele etmesidir... OEEC büyük bir başarı değildir. Avrupa ekonomisinin uyumlulaştırılmasını ve eşgüdümlemesini başaramamıştır. Çünkü bu hedefle kurulmuş bir örgüt değildir. Öyle bir örgüte acilen ihtiyaç vardır.”¹³⁷

Gülek, burada Türkiye'nin gelişmiş Avrupa ekonomilerinden yardım beklentisini seslendirmektedir. Marshall Planı'ndan pek memnun olmayan Türkiye için Konsey'in ekonomi alanında yeni bir umut olduğu, Sadak'ın TBMM'de Konsey'e katılımı ile ilgili görüşmeler sırasında sarf ettiği sözlerden de hatırlanacaktır.

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne üyeliği konusunda, sonuç olarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir:

---

¹³⁶ **Ibid.**, s. 320.

¹³⁷ **Ibid.**, s. 680.

Avrupa Konseyi üyeliği Türkiye için, öncelikle, askeri örgütlenmesine henüz dahil olmadığı Batı Avrupa'nın siyasi yapısından daha fazla uzaklaşmamak bakımından çok önemli bir işlev görmüştür. Bu önem nedeniyle, üye olmak için istekli davranan Türkiye, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili uluslararası etkinliklere giderek daha sık ve güçlü bir biçimde katılmıştır. Bu tavır, aynı zamanda, özellikle Hıristiyan-demokrat çevrelerce sıkça karşısına çıkarılan “Avrupa medeniyetine aidiyet” sorununu gidermek amacını da taşımıştır. Konsey'e üye olmak, resmen bir Avrupa devleti sayılma rahatlığı ve bu sığata bağlı olarak askeri ve ekonomik alandaki çeşitli gelişmelerde kendisi için de hak iddia etme imkanı yaratmıştır. Aşağıda ele alınacak olan NATO'ya üyelik sürecinde, Türkiye, Avrupa devleti olduğu söylemine sık sık başvuracaktır.

4. NATO ve Türkiye

a. Avrupa'da Ortak Güvenlik Sistemi Kurma Çalışmaları

(i) Brüksel Antlaşması ve Batı Avrupa Birliği

İngiltere, geleneksel olarak, gerekli gördüğü durumlarda inisiyatif alıp, Avrupa'da tehdit olarak tanımladığı bir devlete karşı istikrarın sağlanması amacıyla diğer kıta devletlerini de kapsayan bir güvenlik sisteminin kurulmasını hedeflemiştir. Bu siyasetin başlangıcı, en azından, Fransız Devrimi sonrasındaki Napoléon Savaşları'na kadar götürülebilir. Her iki dünya savaşı öncesinde de İngiltere, benzer bir tavır sergileyerek, fazlaca güçlendiğini düşündüğü devleti dengelemek iddiasıyla çeşitli ittifakların kurulmasında öncülük etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından da, Avrupa'da ortak savunma amacıyla atılmış olan ilk adım, 4 Mart 1947'de İngiltere ve Fransa arasından Dunkirk Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Bu ittifak antlaşması, Almanya karşısında Fransa'nın güvenlik endişelerini karşılamak üzere yapılmış olmakla birlikte, Soğuk Savaş'ın gelişimine bağlı olarak Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Avrupa'da bir blok kurulması yönündeki İngiliz stratejisinin bir parçasıydı.¹³⁸ Nitekim, İngiliz-Fransız ittifakı, kısa zaman sonra gündeme getirilecek olan ve Batı Avrupa devletlerini kapsayan ortak güvenlik sisteminin temelini oluşturacaktır.

İngiltere'nin, diğer Batı Avrupa devletlerinin de dahil olacakları bir güvenlik bloku kurma siyasetinin başlangıcı, dışişleri Bakanı Bevin'in 22 Ocak 1948'de Avam Kamarası'nda yaptığı ünlü konuşmadır.¹³⁹ Bevin bu konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin olumsuz siyaseti karşısındaki Avrupa'nın kritik bir aşamada bulunduğunu ve ABD'nin de desteğine sahip olmak üzere, demokrasiyle yönetilen Batı Avrupa ülkelerinin biraraya gelerek sağlam bir sistem kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Bevin, Dunkirk Antlaşması'ndan sonra, bu yapının ilk etapta Benelüks ülkelerini içerecek şekilde genişletilmesini önermiştir.

Bevin'in önerdiği bu yapının kurulması, Şubat ayında Çekoslovakya'da yaşanan olayların etkisiyle, kısa zamanda tamamlanmıştır. İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri arasında bir ittifak kurmak üzere, 4 Mart'ta Brüksel'de görüşmelere başlanmıştır. Ancak, görüşmelerde, Almanya ve kurulacak paktın geleceği konularında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin, kurulacak Batı

---

¹³⁸ John Baylis, "Britain, Brussels Pact and the Continental Commitment," **International Affairs**, Vol. LX, No. 4 (Autumn 1984), s. 618.

¹³⁹ Konuşmanın metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, s. 201-221.

Avrupa sisteminde Almanya'ya kapıyı açık bırakmak istemesine ve paktın Batı Avrupa ülkelerini de içerecek şekilde genişletilmesi fikrine karşı, özellikle Benelüks ülkeleri çok istekli olmamıştır. Alman saldırganlığından hala endişe duyan bu ülkeler, beş devlet arasındaki bağların güçlendirilmesi anlayışından hareketle, çıkar ve gelenek bakımından kendilerine çok yakın görmedikleri İtalya ve Portekiz gibi ülkelerin, kurulacak pakta kısa vadede dahil edilmeleri gerektiği fikrine sıcak bakmamışlardır.¹⁴⁰

Varılan uzlaşma sonucunda, 17 Mart'ta imzalanan Brüksel Antlaşması,¹⁴¹ IV. maddede belirtilen ortak meşru savunma esasının yanında, ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliği öngören geniş kapsamlı bir nitelik taşımaktadır. Antlaşmanın dikkat çeken ilk özelliği, Dübace'de yer alan insan hakları ve demokrasi vurgusudur. Henüz, Avrupa Konseyi ve NATO'nun kurulmadığı düşünüldüğünde, Batı Avrupa devletlerinin biraraya geleceği yapının ideolojisi resmi bir metinde ve bu açıklıkta ilk kez ortaya konulmuştur. İkinci önemli husus, hem Dübace hem de VII. maddede, Almanya sorununa değinilmiş olmasıdır. Böylece hem Benelüks ülkelerinin endişeleri giderilmiş hem de antlaşmanın asıl çıkış noktası olan ve İngiltere için asıl tehdit konumundaki Sovyetler Birliği'nin doğrudan anılmasına gerek kalmamıştır. Son olarak, XI. maddede, tarafların anlaşmaları halinde, diğer herhangi bir devletin de bu antlaşmaya katılmak üzere davet edilebileceği belirtilerek, başka Avrupa ülkelerine de söz konusu pakta üyelik imkanı sağlanmıştır.

---

¹⁴⁰ Baylis, **op. cit.**, s. 626-627.

¹⁴¹ Antlaşmanın tam adı şudur: "Birleşik Krallık, Belçika, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg Arasında Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel İşbirliği ile Kolektif Meşru Savunma Antlaşması". Metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1947-1948**, s. 225-229.

NATO'nun kuruluşuna giden yolda çok önemli bir adım olan Brüksel Antlaşması, imzacı devletlerden son olarak Fransa'nın 25 Ağustos'ta onaylamasıyla birlikte yürürlüğe girmiş, Eylül ayında ise Batı Avrupa Savunma Örgütü (*Western European Defence Organisation*) adıyla kurumsal bir yapı haline getirilmiştir.

(ii) Avrupa Savunma Sisteminde ABD'nin Artan Rolü

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki dönemde ABD'nin yeniden kendi kıtasına çekilme baskısını hissettiği ve bu nedenle de Avrupa işlerinde kendisinden beklenen etkinliği bir süre sergilemediği konusuna bir önceki bölümde değinilmişti. Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla, söz konusu tavrından önemli bir kopuş sergileyen ABD yönetimi, bu yeni ulusal güvenlik anlayışı çerçevesinde Avrupa'yla ilgili daha ciddi ve somut taahhütler altına girerek kıta siyasetinde askeri açıdan da kalıcı bir aktör olma yoluna yönelmeye başlamıştır.¹⁴²

ABD'nin söz konusu yeni siyasetinin ilk sonuçları, Brüksel Antlaşması'nın yapılmasından hemen sonra görülmeye başlamıştır. Hem ABD'nin Avrupa güvenliğinde somut ve kalıcı biçimde yer alması yönündeki İngiliz stratejisine hem de Truman yönetiminin Sovyetler Birliği'ni çevreleme siyasetine uygun olarak, Batı Avrupa'daki yeni güvenlik yapılanmasına ABD de katılmıştır. Bu katılım, ABD'nin üstün askeri gücü düşünüldüğünde Avrupa güvenliğinin yapısı bakımından kesinlikle belirleyici olacaktır.

---

¹⁴² Melvyn Leffler, "American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48," **The American Historical Review**, Vol. LXXXIX, No. 2 (April 1984), s. 374.

ABD'nin söz konusu yapıya katılımıyla ilgili ilk gelişme olan ve 22 Mart-1 Nisan 1948'de yapılan "Pentagon Görüşmeleri"¹⁴³ önemli bir aşamayı temsil etmektedir. ABD, İngiltere ve Kanada arasında yapılan bu gizli görüşmelerde, ortak düşman Sovyetler Birliği karşısında olmak üzere, Batı Avrupa'yı kapsayan fakat Atlantik merkezli bir güvenlik sisteminin temel hususları belirlenmiştir.

Kurulması düşünülen güvenlik sisteminin temel yapısı, işleyiş esasları ve coğrafi kapsamının ele alındığı görüşmelerde özellikle Türkiye'yi de ilgilendiren husus, örgüte üyelik "hakkı" kabul edilen ülkeler konusu olmuştur. Bu ülkeler arasında İspanya, İsviçre, İtalya ve Portekiz'in durumları tartışılmış, Türkiye'nin adı ise hiç geçmemiştir. Söz konusu ülkelere sadece İspanya, olası üyeler listesine alınmamıştır. Görüşmelerde, İtalya'nın üyeliğine özellikle İngiltere'nin sıcak bakmadığı düşünüldüğünde, Atlantik merkezli Avrupa savunması sisteminin sınırının Türkiye ve Yunanistan'ın batısında çizilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Dikkat edilecek olursa, Truman yönetiminin, henüz gerekli ve yeterli yasal düzenlemeye sahip değilken Avrupa'daki güvenlik sistemine dahil olmak üzere harekete geçtiği görülmektedir. Zira ABD'nin, böyle bir dış politika eylemini gerçekleştirmesine imkan tanıyan yasal zemin, 11 Haziran 1948'de Senato'da kabul edilen "Vandenberg Kararı"¹⁴⁴ sayesinde oluşacaktır. Bu kararla, ABD'nin, BM Şartı'na uygun olarak, bireysel ya da kolektif meşru savunma amacıyla bölgesel örgütlenmelere katılabilmesi kabul edilmiş ve NATO'nun kurulmasına yönelik süreç böylece başlamıştır.

---

¹⁴³ Cees Wiebes ve Bert Zeeman, "The Pentagon Negotiations March 1948: The Launching of the North Atlantic Treaty," *International Affairs*, Vol. LIX, No. 3 (Summer 1983), s. 351-363.

¹⁴⁴ Kararın metni için bkz.: *Documents on International Affairs, 1947-1948*, s. 233-234.

b. Türkiye'nin Stratejik Değerlendirmeleri

(i) Avrupa'daki Ortak Güvenlik Sisteminin Türkiye Bakımından Önemi

Bu dönemde Türkiye, 1939'daki antlaşma uyarınca –en azından kağıt üzerinde- İngiltere'nin müttefiki konumundaydı. Bevin'in, 22 Ocak 1948'deki konuşmasından, Avrupa'da kısa süre içinde İngiltere öncülüğünde askeri bir örgütlenmeye gidileceğini anlayan Ankara, İngiltere'yi etkilemek için çok uygun olacağını düşündüğü “Orta Doğu” ve “stratejik konum” temalarını diplomasisinin merkezine almış ve bu çerçevede girişimlerde bulunmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Bevin'in söz konusu konuşmasının, Doğu Akdeniz'e ve Türkiye'ye yer verilmediği için, Ankara'da “alarm zilleri” çaldığı iddia edilmektedir.¹⁴⁶ Oysa, Bevin'in konuşmasının Türkiye'de çok ses getirdiği açık olmakla birlikte, İngiltere'nin, 22 Ocak'tan önce, metnin içeriği hakkında Türkiye'ye bilgi verdiği ve dolayısıyla durumun Ankara bakımından bir sürpriz olmadığı ve ilk tepkinin de bir huzursuzluğu yansıtmadığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi David Kelly, merkeze gönderdiği 26 Ocak tarihli telgrafta,¹⁴⁷ “buraya geldiğimden beri

---

¹⁴⁵ Athanassopoulou, bu noktadan hareketle, Türkiye'nin Avrupa ile Orta Doğu arasında köprü olma iddiasını bu dönemde ortaya attığını, çünkü Kemalist reformlarla koptuğu Arap Orta Doğusu ile, henüz kabul edilmediği Avrupa arasında izole bir ada olarak kalmaktan çekindiğini belirtmektedir. Bkz.: Ekavi Athanassopoulou, **Turkey and Anglo-American Security Interest, 1945-1952**, London, Frank Cass, 1999, s. 90. Daha önce de incelemiş olduğumuz gibi, Türkiye'nin BM ECOSOC bünyesindeki Avrupa Ekonomi Komisyonu'na ek olarak, 1948 ilkbaharında Orta Doğu Ekonomi Komisyonu'na da katılması, bu siyasetin bir sonucuydu.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 88.

¹⁴⁷ FO 371/72534, R1203/114/44.

hiçbir gelişme bu kadar büyük bir etki yapmadı” demekle birlikte, görüştüğü Türk Dışişleri Bakanı’nın, Bevin’in açıklamalarıyla ilgili olarak Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın’a daha önceden bilgi verilmesinden dolayı memnuniyet duyduklarını belirttiğini, hatta Demokrat Parti’li Köprülü’nün de mutlu olduğunu aktarmıştır.

Türkiye’nin rahatsızlığı asıl olarak Mart ayında ve sadece beş devleti kapsayan Brüksel Antlaşması’nın yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu rahatsızlık, dönemin Roma Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin’in, merkeze gönderdiği bir telgrafta açıkça ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Erkin, Türkiye ve Yunanistan konusunda Sovyetler Birliği’nin serbest bırakıldığı izleniminin doğduğunu, bu durumda Türkiye’nin elinde ne gibi bir güvence bulunduğunu merak ettiğini ifade etmiştir. Erkin, bu telgrafi üzerine Ankara’ya çağırıldığını, Cumhurbaşkanı İnönü’nün “şimdi ne yapabiliriz?” şeklindeki sorusuna karşılık olarak, “başta direktmediğimiz için artık olumlu sonuç almanın zor olduğunu, (ancak) ABD’nin de bu örgüte katılacağına dair aldığı haberler doğru ise o zaman bir ümit doğabileceğini” söylediğini aktarmaktadır.¹⁴⁹

Türkiye, bu noktadan sonra, Avrupa’daki söz konusu güvenlik örgütlenmesine dahil olmak amacıyla, 1939 ittifakına dayanarak İngiltere’ye yönelik girişimlere başlamıştır. Türk karar-vericiler, Çekoslovakya olayından sonra Orta Doğu’da da benzer gelişmelerin yaşanabileceği iddiasından hareketle, Türkiye’nin bu bölgede İngiltere’yle yapabileceği işbirliği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı Sadak’ın, Paris’teki OEEC toplantısına katılmadan önce Londra’ya

---

¹⁴⁸ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, Cilt I, 2. bs., Ankara, TTK, 1987, s. 268-269.

¹⁴⁹ **Idem.**

giderek İngiliz meslektaşıyla bir görüşme yapması kararlaştırılmıştır. Sadak'ın ziyaretini bildirmek üzere, 9 Mart'ta Bevin'le görüşen Açıkalın,¹⁵⁰ Türkiye'nin İngiltere'yi en yakın dostu ve müttefiki olarak gördüğünü ve Batı'yla bağlantısı bakımından büyük değer verdiğini söyledikten sonra, Sadak'ın ziyaretinin, Türk-İngiliz dayanışmasını gösteren bir ortak deklarasyon için uygun bir zamanlama olabileceğini ifade etmiştir. Açıkalın, Orta Doğu'daki duruma da değinerek, Sovyetler Birliği'nin bundan yararlanabileceğini, Orta Doğu ülkeleri arasında yapıcı bir tutum geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğunu ve Türkiye'nin, buradaki ülkelerin "manevi lideri olarak" bunu sağlayabileceğini iddia etmiştir.

12 Mart'ta yapılan Bevin-Sadak görüşmesi, Erkin'in de belirttiği gibi,¹⁵¹ sonuçsuz kalmıştır. Avrupa güvenlik sistemine doğrudan katılamayacağını gören Türkiye'nin bundan sonraki stratejisi, bir Akdeniz Paktı projesi çerçevesinde, Batı sistemine dolaylı yoldan dahil olmak hedefine yönelmiştir. Bu strateji ise, Washington'u etkileyerek, başlıca askeri güç olan ABD'nin desteğini elde etmek ve ihtiyaç duyulan güvenceye bu sayede doğrudan kavuşmak amacını taşımıştır.

---

¹⁵⁰ FO 371/72534, R3379.

¹⁵¹ Erkin, **op. cit.** s. 269. Görüşmeyle ilgili resmi açıklamada, "... Görüşme, dünya barışının ve iyi ilişkilerin korunması için, 1939 İngiliz-Türk İttifakı temelinde geçmişteki gibi gelecekte de işbirliğine devam edecek olan iki hükümet ve ülke arasındaki yakın dostluğu yeniden belirtme fırsatı sağlamıştır." denmektedir. Buradaki ifade, Türkiye bakımından, 1939 İttifakı'na atıf yapılmış olmasından dolayı olumlu sayılmakla birlikte, Ankara'nın istediği örgütsel güvenceyi karşılamaktan uzaktır. Bkz.: FO 371/72534, R3427.

(ii) Türkiye'nin İngiltere ve ABD'yi İkna Çabaları

Türkiye'nin, dış politikasına yön veren en önemli husus olan güvenlik alanındaki taleplerini karşılamak üzere ABD merkezli bir stratejiye yönelmesi, başlıca iki nedenden/gelişmeden kaynaklanmıştır:

İlk neden, görmüş olduğumuz gibi, İngiltere'nin, kurulmasına öncülük ettiği Avrupa güvenlik sisteminde Türkiye'ye yer vermek istememesidir. İngiltere'den istediğini alamayan Türkiye, Erkin'in önerisinden de anlaşılacağı gibi, gözlerini ABD'ye çevirmiş ve asıl kaynağa, deyim yerindeyse, en üst mercie başvurma yoluna gitmiştir. Çünkü Türkiye, ABD'yi ikna ettiği takdirde, Avrupa'daki başlıca güç olan İngiltere'nin de desteğini alabileceğini biliyordu. Bu tutum, Tez'de ileri sürülen, “Avrupa'ya dahil olmak için ABD desteğini almak, ABD desteğini almak için de Avrupa'ya dahil olmak” şeklindeki ikili stratejinin bir yansımasıydı.

İkinci neden, ABD'nin, Vandenberg Kararı'yla bölgesel örgütlenmelere yönelik olumlu bir tutum alacağını anlaşılmasıydı. ABD'nin bölgesel örgütlenmelere yeşil ışık yakması, Avrupa'daki yapıya henüz katılmayan Türkiye'nin Akdeniz Paktı Projesi'ni ortaya atmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu proje, hem Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkarları dikkate alınarak İngiltere'yi etkilemenin hem de Batı yanlısı bir bölgesel proje olması bakımından ABD desteğini sağlamanın bir aracı olarak düşünülmüştür.

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin, İngiliz desteğini alamayınca, bir pakt için Avrupa'dan uzaklaşıp Akdeniz bölgesine yönelmesinin, ABD güvencesini temin etme amacı dışındaki bir diğer pratik nedeninin de o dönemde Avrupa'da tansiyonu son derece yükselten Berlin Bunalımı olduğu iddia edilmektedir.¹⁵² Daha önce

---

¹⁵² Athanassopoulou, **op. cit.**, s. 108.

değiniildiği gibi, Berlin Bunalımı, savaş sonunda Batılı ve Sovyet güçlerin ilk kez doğrudan karşı karşıya gelmesi, üstelik bu durumun Avrupa'nın göbeğinde ve en sorunlu yer olan Almanya'da gerçekleşmesi yüzünden doğmuştur. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit ortadayken, kendisine görece uzak bir coğrafyadaki başka bir bunalıma taraf olmaktan kaçınmak istemesi, Ankara'nın Avrupa politikasındaki pragmatizm düşünüldüğünde tutarlı görünmektedir.

Türkiye'nin, 1948 ilkbahar aylarından itibaren Akdeniz Paktı konusunda hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Erkin, kendisinden görüş istenmesi üzerine 8 Mayıs'ta merkeze gönderdiği telgrafta, Yunanistan, Mısır, İtalya, Fransa ve İspanya'yla birlikte böyle bir yapının kurulabileceğini ifade etmekle birlikte, söz konusu antlaşmanın asıl gücünü, özellikle ABD'nin alacağı tutumun belirleyeceğini iletmiştir.¹⁵³

Öte yandan, Türkiye'nin, böyle bir bölgesel paktı "kötünün iyisi" olarak algıladığı, pakta üye olması düşünülen ülkelere yönelik endişelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Menemencioğlu, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la birlikte -Arapların ve İtalya'nın dahil edilmediği- bir pakt kurulması gerektiğine inanırken,¹⁵⁴ Erkin'in ise Yunanistan'a son derece mesafeli durduğu görülmektedir.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Erkin, **op. cit.**, s. 277-279. ABD ise bu dönemde, esas olarak Batı Avrupa'yla ilgileniyor ve sınırlı kaynaklarını etkin şekilde kullanabilmek amacıyla, yeni taahhütlere girmekten kaçınıyordu. Bu tutum, Temmuz 1948'de Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'ne iletilmişti. Bkz.: Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy and Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952," **The Journal of American History**, Vol. LXXI, No. 7 (March 1985), s. 819.

¹⁵⁴ Athanassopoulou, **op. cit.**, s. 109.

¹⁵⁵ Erkin, **op. cit.**, s. 280. Erkin, Türkiye'nin Yakın Doğu'daki liderliği Yunanistan'a kaptırması ve böyle bir paktın Yunan çıkarlarına hizmet etmesi olasılığından endişe etmiştir.

Özellikle ABD'yi etkilemek üzere düşünülen Akdeniz Paktı planı, yine aynı temel amaçla Haziran'da Washington Büyükelçiliği görevine atanan Erkin tarafından dile getirilmeye başlamıştır. Erkin, verdiği bir demeçte, "Avrupa, mütecavize karşı üç müdafaa sistemi ile korunabilir. Bunlardan birisi batı anlaşması, diğer ikisi de Akdeniz devletleri ve Şimali Avrupa devletleri arasındaki birliktir. Türkiye Akdeniz bölgesi müdafaa birliğinde yer alabilir" demiştir.¹⁵⁶

Türkiye'nin bu konudaki çabaları böylece sürmüştür. İngiltere nezdinde girişimler de devam etmiştir. 27 Eylül'de gerçekleşen bir diğer Bevin-Sadak görüşmesinde,¹⁵⁷ Sadak, ABD garantisini temin etmek için bir bölgesel pakt kurmak istediklerini, ancak komşularının durumu itibarıyla Türkiye'nin böyle bir paktı kurmada sıkıntılar yaşadığını, İran, Yunanistan ve Arap ülkelerinin askeri yardımdan yoksun bulduklarını, Akdeniz bölgesindeki potansiyel üyeler durumundaki devletlerden İtalya'nın bir ordusunun olmadığını, İspanya'nın ise zaten söz konusu edilmediğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Sadak, Amerikan yardımı için İngiliz arabuluculuğunun çok önemli olduğunu ve şimdiye dek edinebildikleri Amerikan yardımını da buna borçlu bulduklarını bildiklerini söyleyerek İngiltere'den destek istemiş; fakat Bevin, Kasım'daki ABD seçimlerini beklemek gerektiği yanıtını vermiştir.

Türkiye, Bevin'in tavsiyesine uygun olarak, ABD seçimlerinin sonucunu bekledi ve bu konudaki belki de en ciddi girişimini yaparak 24 Kasım'da İngiliz, 26

---

¹⁵⁶ "Washington Büyükelçimizin Demeci," **Vatan**, 19 Eylül 1948, s. 1ve 3.

¹⁵⁷ **FO 371/72534**, R11233.

Kasım'da da ABD büyükelçilerine bir memorandum verdi.¹⁵⁸ Memorandumda, o dönemde daha da fazla gündeme gelen ve İtalya'nın da dahil edileceği düşünülen Atlantik Paketi'ne değinilerek, bu paktın Sovyet yayılmacılığını kontrol etmeyi amaçladığı, Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu ile Akdeniz havzasında çok kritik bir bölgede bulunduğu, doğal olarak, durumunu güçlendirmek istediği belirtilmiştir. Türkiye'nin bu yapıda yer alması gereğinin doğal ve kaçınılmaz olduğu belirtilen memorandumda, kendilerine şimdiye dek Amerikan seçimlerinin sonuçlarını beklmeleri gerektiği söylendiği kaydedilerek İngiltere'nin ve ABD'nin görüşleri sorulmuştur.

Büyükelçi Kelly, İngiltere ve ABD'nin birlikte müzakere ederek oluşturdukları yanıtın¹⁵⁹ Dışişleri Bakanı Sadak'ı memnun ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Bu yanıtta, Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle önemini hep koruyacağı, BM Şartı'nın 51. maddesi çerçevesinde kolektif meşru savunma için çalışmalar yapıldığı, fakat bütün ülkeleri böyle bir oluşuma dahil etmenin pratikte mümkün olamayacağı ifadelerinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

---

¹⁵⁸ **FO 371/72535**, From Angora to Foreign Office, No: 484, 24 November 1948. Büyükelçi Kelly, memorandum metniyle ilgili değerlendirmesinde, Türk Hükümetinin, taleplerini nadiren yazılı olarak iletmediğini, şimdiki durumda bu yolu kullanmalarının, konuya verdikleri önemi gösterdiğini kaydetmektedir.

¹⁵⁹ Metne ulaşılammıştır.

¹⁶⁰ **FO 371/72535**, From Angora to Foreign Office, No: 570, 18 December 1948. Erkin, Dışişleri Bakanı Sadak'ı "... Bevin ile sıkı temas halindeydi. Daima onun dümen suyunca gidiyordu" diyerek eleştirmekte CHP döneminde Türkiye'nin, NATO meselesine yeterince asılmadığını iddia etmektedir. Bkz.: Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Washington Büyükelçiliği**, Cilt II Kısım 1, Ankara, TTK, 1986, s. 101-102.

Şubat 1949'da Paris'teki OEEC toplantısı öncesinde Londra'ya giden Sadak, İngiliz meslektaşıyla konuyu yeniden görüşmüştür.¹⁶¹ Özellikle bir ay sonra resmîyet kazanacak olan, İtalya'nın Atlantik Paktı'na daveti, Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Sadak, o güne kadar, Atlantik Paktı'nın belli bir coğrafi alanla sınırlı olduğunun söylendiğini, fakat Akdeniz'deki İtalya'nın üye olmasının durumu değiştireceğini belirtmiştir. Sadak, Türkiye'nin durumuyla ilgili bir şey yapılmazsa, Demir Perde sayesinde bölünmüş olan Avrupa'nın İskandinavya'dan İtalya'ya uzanan bir diğer hatla yeniden ayrılmış olacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin, bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın üyeliğe kabul edildiği bir paktın dışında bırakılması, basit bir ittifaka katılamama durumundan çok, Avrupalı sayılmamanın önemli bir göstergesi olarak kabul edildiği için Türk karar-vericilerini rahatsız etmiştir.¹⁶²

NATO'nun kuruluşundan hemen önceki döneme genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin, güvenlik alanındaki hedeflerine henüz ulaşamadığı görülmektedir. Türkiye, doğrudan Avrupa'daki örgütlenmeye katılmadığı gibi, kendisini dolaylı olarak kıta sistemine bağlayacağını düşündüğü bir Akdeniz paktını da İngiltere ve ABD'nin olumsuz tutumları nedeniyle kuramamıştır.

Nisan 1949'da NATO'nun kuruluşuyla birlikte Türk dış politikasında yeni bir dönem de başlayacaktır.

---

¹⁶¹ FO 371/78328, R1843.

¹⁶² Athanassopoulou, *op. cit.*, s. 130.

c. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin Tutumu

(i) NATO'nun Kuruluşu

Yukarıda incelendiği gibi, Brüksel Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra, ABD, İngiltere ve Kanada arasında yapılan gizli Pentagon Görüşmeleri'nde, Atlantik-Batı Avrupa bölgesi için kurulacak paktın temel esasları belirlenmişti. Vandenberg Kararı'yla ABD'nin Avrupa'daki güvenlik sistemine resmen katılmasının önü açıldıktan sonra, Temmuz 1948'de Brüksel Antlaşması'nın tarafları ile ABD ve Kanada'nın katıldığı çalışmalar başlamıştır. 10 Aralık'ta başlayan resmi görüşmelerde örgütün yapısı ve kapsamı belirlenmiş, 15 Mart 1949'da da beş devlet üyelik için davet edilmiştir.¹⁶³

4 Nisan 1949'da Washington'da 12 devlet tarafından imzalanan antlaşmayla¹⁶⁴ kurulan NATO (*North Atlantic Treaty Organisation*), sadece Batı Avrupa'nın tarihini değil, Soğuk Savaş sürecinin bütününe etkileyen en önemli örgüttür. Basit bir askeri ittifak olmayan NATO, üyeleri arasında askeri ve siyasi bakımdan kapsamlı bir işbirliği yapılmasını öngörmüştür. Örgüt, kurucu antlaşmasının Dibacesindeki demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerine atıf dikkate alındığında, "Batı Bloku" kavramının adeta cisimleşmiş hali olarak kabul edilebilir. NATO'ya biraz daha yakından bakalım:

BM Antlaşması'nın 51. maddesinde yer alan kolektif meşru savunma esasına dayalı olarak kurulan NATO'nun en önemli niteliği, kurucu antlaşmanın V.

---

¹⁶³ Bu devletler şunlardır: Danimarka, İtalya, İzlanda, Norveç ve Portekiz. Bkz: "Chronology," **NATO Handbook**, Brussels, NATO Information Office, 2001, s. 412.

¹⁶⁴ Antlaşmanın metni için bkz.: **Ibid.**, s. 527-530.

maddesinde yer alan ve üyelerden bir ya da birkaçına yönelik silahlı bir saldırının, tüm üyelere yapılmış sayılacağını öngören hükümdür (*casus foederis*). IX. maddede kurulması öngörülen Konsey -ve Konsey'in de gerekli gördüğü alt organları oluşturacağı kaydı- ise örgütün güçlü bir kurumsal yapıya sahip olacağını göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu Konsey'de kararların oybirliğiyle alınabilecek olması, örgütün uluslarüstü değil uluslararası bir nitelik taşıması anlamına gelmekte ve en azından şeklen, üyeler arasında bir eşitlik durumu yaratmaktadır.

(ii) Türkiye'nin Tutumu

NATO üyeliği Türkiye için hayati önem taşımıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdidin de büyük etkisiyle, Avrupa'daki yapılanmaya dahil olmaya çalışan Ankara için, güvenlik temelinde kurulan ve ABD'nin de resmen dahil olduğu bir Avrupa örgütünün dışında kalmak, Türkiye'nin Avrupa politikasında büyük bir başarısızlık anlamına geliyordu. Öyle ki, tüm adımların güvenlik perspektifinden atıldığı bir konjonktürde böyle bir örgüte üyeliğin elde edilememiş olmasının, diğer alanlarda kurulan örgütlere katılımı büyük ölçüde önemsizleştirdiği bile söylenebilir. Zira Türkiye'nin Avrupalı bir devlet olarak kabul görmeye yönelik politikasının temel mantığı, sahip olduğu takdirde bu sıfatın kazandıracağı askeri, ekonomik ve siyasi tüm avantajlardan da yararlanma imkanına kavuşacağı düşüncesine dayanmaktaydı. NATO'nun Nisan 1949'da kurulduğu sıralarda, Avrupa ülkelerini biraraya getiren en kapsamlı siyasi örgüt olan Avrupa Konseyi de kurulmak üzereydi ve Türkiye'ye burada da yer verilmemişti. Bu durumda, Türkiye'nin elinde, miktarından pek memnun olmadığı Marshall

yardımından yararlanabilmesini sağlayan OEEC üyeliğinden başka bir kazanım bulunmamaktaydı.

Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye 1948 yazından itibaren, kurulması kuvvetle muhtemel hale gelen Atlantik Paktı'na üye olmayı istemişti. Gerçekleşmesi böyle bir üyeliğe nazaran daha mümkün görünen ve kısa vadede istenilen Amerikan güvencesini temin etmek bakımından işlevsel sayılan Akdeniz Paktı konusunda da henüz olumlu sonuç alınamamıştı. Fakat Türk karar-vericiler, kurulma aşamasına gelen NATO'ya üye olamamaktan kaynaklanabilecek sıkıntıları aşmak için, gerçekleşme ihtimali hala bulunan Akdeniz paktı projesini gündemde tutmayı sürdürdüler.

Bu dönemde Türkiye'de gerek devlet adamlarının gerek köşe yazarlarının tutumlarına bakıldığında, ülkenin Atlantik Paktı dışında bırakılmasına dair sert bir eleştiriye ya da kırgınlığa rastlanmamaktadır.¹⁶⁵

16 Mart 1949'da TBMM'de dış politika konusunda açıklamalar yapan Sadak,¹⁶⁶ Atlantik Paktı'na İtalya'nın "bazı hususi sebep ve mülahazalar ileri sürülerek" girmesinin beklendiğini, fakat Atlantik kıyılarında bulunmayan Türkiye'nin bu anlaşmaya girmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin İngiltere ve ABD'yle yakın işbirliğinin sürdüğünü ifade etmiştir. İlginç nokta, TBMM'deki muhalefetin bu konuda büyük bir eleştiri getirmemesidir.

---

¹⁶⁵ Bu tavrın, ABD ve İngiltere'yi soğutmamak, sürdürülen girişimlere sekte vurmamak için sergilendiği düşünülebilir.

¹⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Toplantı 3, Cilt 17, 1949, s. 30.

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Washington'a giden Dışişleri Bakanı Sadak, burada yaptığı görüşmeler sonrasında verdiği demeçte, Türkiye'nin ABD'yle bağlarının, NATO üyelerininki kadar sıkı olduğunu söylemiştir.¹⁶⁷

Basının tepkileriyle ilgili olarak da benzer bir durum görülmektedir: Konuyu yakından takip eden *Ulus*'ta, Türkiye'nin durumuna ilişkin kaygı duyulduğunu gösteren herhangi bir haber ya da köşe yazısına rastlanmamaktadır. Yavuz Abadan, *Ulus*'taki iki yazısında¹⁶⁸, mevcut durumda ABD ve İngiltere'yle Türkiye arasında, gerektiği takdirde devreye girecek bir yardım mekanizmasının zaten var olduğunu söyleyerek, adeta, hayıflanacak bir neden bulunmadığını ima etmektedir. Aynı şekilde, Sadi Irmak da Türkiye'nin, bulunduğu alan nedeniyle paktın dışında kaldığını, fakat taahhüt ve ittifaklarına bağlı olmaya "elbette" devam edeceğini kaydetmiştir.¹⁶⁹

Yalman'ın *Vatan*'daki iki yazısına¹⁷⁰ da aynı bakış hakimdir. Yalman, coğrafi ayrılık iddiasına değinerek, ABD ve Avrupa devletlerinin, bu durumda altına girecekleri büyük taahhüdü kendi milletlerine kabul ettiremeyeceklerini söylemiştir. İtalya'nın alınmasını ise, Avrupa'yla köklü bağlarına, eski bir düşman olan bu ülkenin sistem içine alınması isteğine ve ABD'deki İtalyan lobisinin etkinliğine bağlamıştır. Yalman, içteki karışık durumu nedeniyle alınmayan Yunanistan dururken Türkiye'nin alınmasının da mümkün olmayacağını söylemiştir. Bununla da

---

¹⁶⁷ *Ulus*, 15 Nisan 1949, s. 1.

¹⁶⁸ Bkz.: "Savunma Paktları ve Biz," *Ulus*, 22 Mart 1949, s. 1 ve 3; "Pakt ve Orta Doğu," *Ulus*, 8 Nisan 1949, s. 1 ve 3.

¹⁶⁹ Sadi Irmak, "Kuzey Atlantik Paktı," *Ulus*, 21 Mart 1949, s. 1 ve 3.

¹⁷⁰ "Atlantik Paktı ve Türkiye," *Vatan*, 1-2 Nisan 1949, s. 1 ve 3.

kalmayan Yalman, Şu aşamada, Türkiye'nin pakta girmemesinin iyi bile olduğunu, bir savaş ıkrsa Batı Avrupa için savaŐabilecek durumda bulunmadığını, eğer Türkiye'ye saldırılırsa da ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edeceklerini, dolayısıyla üzülmemek gerektiğini iddia etmiştir.

AĞustos ayından itibaren, Türkiye'nin Avrupa'ya kabulü konusunda önemli bir aşamayı geride bırakarak Avrupa Konseyi'ne kabul edilmesi, hem belli bir rahatlama yaratmış hem de dış politika konusundaki gündemin bu yöne kaymasını sağlamıştır. Ayrıca, Yunanistan'da komünistlerin büyük g kaybetmesi ve Yugoslavya'nın Sovyet çizgisinden çıkması da Ankara bakımından ferahlatıcı diğer gelişmeler olmuştur.

Sonuç olarak, birçok önemli gelişmenin yaŐanacaĐı 1950 öncesindeki bu dönemin, görece sakin bir biçimde tamamlandığı söylenebilir.

B. 1950-1952 Dönemi

1. Dünyadaki, Avrupa'daki ve Türkiye'deki Gelişmelere Genel Bakış

a. Kore Savaşı ve Soğuk Savaş

Haziran 1950'de Kore yarımadasında patlak veren silahlı atıŐma, Soğuk Savaş tarihindeki en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Öyle ki, Kore Savaşı, Soğuk Savaş'm seyrini büyük lde belirlemiş, Avrupa da dahil olmak üzere,

bölgesel düzeyde doğrudan ya da dolaylı sonuçlar yaratmıştır.¹⁷¹ II. Dünya Savaşı sonlarında Kore yarımadasında başlayan ABD ve Sovyet işgalleri, iki süpergüç arasındaki ilişkilerin bozulmasına bağlı olarak, Kore'nin, Soğuk Savaş içinde bir mücadele alanı olmasına yol açmıştır.¹⁷² Özellikle, 1949'da Çin'de komünist bir yönetimin kurulması ve Sovyetler Birliği'nin de atom bombası teknolojisine sahip olmasıyla yükselen gerilim, Doğu Asya'da çıkan silahlı çatışma sonrası tüm dünyayı alarm durumuna geçirmiştir.

Sorunun BM platformuna taşınmasıyla birlikte hukuksal süreç başlamış, Güvenlik Konseyi'nin Sovyet vetosu sonucu kilitlenmesi nedeniyle konu Genel Kurul'da görüşülmüştür. Burada alınan "Barış İçin Birleşme" (*Uniting for Peace*) kararı,¹⁷³ hem Güvenlik Konseyi'nin veto nedeniyle kilitlenmesi durumunda uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için Genel Kurul'un devreye girebilmesini sağlayarak BM'nin işleyişinde önemli bir yenilik getirmiş hem de Kore'ye yapılacak askeri müdahalenin önünü açmıştır. Bu karara dayanarak oluşturulan koalisyon birlikleri Kore'ye gönderilmiş, Türkiye'nin NATO'ya katılması konusundaki kısımda da değinileceği gibi, bu koalisyona Ankara da aktif olarak destek vermiştir. Ekim ayı sonlarından itibaren Çin Halk Cumhuriyeti

---

¹⁷¹ Bu konuda bkz.: Robert Jervis, "The Impact of the Korean War on the Cold War," **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. XXIV, No. 4 (December 1980), s. 563-592.

¹⁷² Bu konuda özellikle bkz.: Bruce Cumings, **The Origins of the Korean War**, Princeton, Princeton University Press, 1981 ve Hyung-Kook Kim, **The Division of Korea and the Alliance Making Process: Internationalization of Internal Conflict and Internalization of International Struggle, 1945-1948**, New York, University Press of America, 1995.

¹⁷³ 3 Kasım 1950'de alınan kararın metni için bkz.: **Yearbook of the UN, 1950**, New York, UN Department of Public Information, 1951, s. 193-195.

ordusunun da Kuzey Kore lehine çatışmalara katılmasıyla genişleyen savaş 25 Haziran 1953'teki silah bırakışmasına kadar sürmüştü ve bu süre içinde büyük bir yıkıma neden olmuştur.

Kore Savaşı nedeniyle yükselen gerilim, Soğuk Savaş'ın başlıca sahnesi olan Avrupa coğrafyasında büyük bir kaygı ve tedirginlik yaratmıştır. Bir yandan, benzer bir girişimin Sovyetler Birliği tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupa'da da gerçekleştirilebileceği olasılığı endişe doğurmuştur. Diğer yandan ise, 30 Kasım 1950'de Truman'ın, gerekirse atom bombasının da kullanılabilirliğini açıklaması, atom bombalarına öncelikle Avrupa'nın hedef olacağı yeni bir dünya savaşı çıkması olasılığını gündeme getirmiştir.¹⁷⁴

Sonuç olarak, Avrupa diplomasisinin, Kore Savaşı'na iki yönde tepki verdiği söylenebilir: Bir taraftan, Avrupa'nın savunmasını artıracak düzenlemeler düşünülmüştür. Bu kapsamda, ABD'nin istediği, Batı Almanya'nın silahlandırılarak Batı Avrupa savunma sistemine dahil edilmesi gündeme gelmiş, ayrıca bir Avrupa ordusu kurulması projesi ortaya atılmıştır. Diğer taraftan, mevcut durumda, Avrupa'nın öncelikli çıkarının barış düzeninin korunması olduğu bir kez daha görülmüş, bütünleşmeye yönelik adımlar hızlandırılarak ekonomik ve dolayısıyla siyasi açıdan daha güçlü bir Avrupa'nın, barış ve istikrara katkı yapacağı anlayışı öne çıkmıştır.

---

¹⁷⁴ Conrad C. Crane, "To Avert Impending Disaster: American Military Plans to Use Atomic Weapons During the Korean War," **The Journal of Strategic Studies**, Vol. XXIII, No. 2 (June 2000), s. 77.

b. Schuman Planı ve Avrupa'da Ulusüstü Örgütlenme

(i) Schuman Planı ve Önemi

Bu dönemin Avrupa bütünleşmesi bakımından belki de en önemli olayı, Fransa Dışişleri Bakanı Schuman tarafından ortaya atılan ve kendi adıyla anılan plandır. Bugünkü Avrupa Birliği'ne giden süreçte bir kilometre taşı sayılan Schuman Planı, 9 Mayıs 1950'de açıklanmış ve kısa zamanda gerçekleştirilmiştir. Aslında bu plan, Fransız bürokrat ve planlama uzmanı Jean Monnet tarafından Mayıs 1950'de Schuman'a sunulan rapora dayanmaktaydı.

Monnet'nin, getirdiği planlama anlayışıyla birlikte Fransa'da başarı kazanması, ülkenin dış politikasını da etkileyen güçlü bir aktör olmasını sağlamıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı öncesinden beri birçok önde gelen Amerikalı siyasetçiyle (örneğin Acheson ve Dulles'la) sıkı ilişkiler kurmuş olması da bu gücünü destekliyordu. Çünkü Monnet, 1945 sonrasında Avrupa'nın yeniden şekillenmesi sırasında ABD'nin politikalarını doğru biçimde değerlendirerek Fransa'nın bu politikalarla uyumlu bir çizgi izlemesi için çalışıyordu.

Monnet'nin Schuman'a sunduğu rapor, ABD'nin, Soğuk Savaş koşullarında, Almanya'ya atfettiği önemli rolü dikkate alarak, Fransa için bir çıkış stratejisi geliştirmesi amacını taşıyordu.¹⁷⁵ Batı Avrupa'da Federal bir bütünleşmeye karşı olan ve başlıca müttefik konumunda bulunan İngiltere yerine eski düşman Almanya'yla birlikte olunmasını önermesi, Monnet Planı'nı özellikle devrimci

---

¹⁷⁵ A. W Lovett, "The United States and Schuman Plan: A Study in French Diplomacy, 1950-1952," **The Historical Journal**, Vol XXXIX, No. 2 (July 1996), s. 429.

kılmaktaydı. Böylesine bir planın Fransa'da kabul görmesi de Monnet'nin sahip olduğu siyasi gücü göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁶

Yukarıdaki hususlar ışığında, şimdi Monnet'nin raporuna daha yakından bakabiliriz:

Monnet, hazırladığı raporda, özetle, Avrupa barışının Alman ve Fransız ekonomilerinin bütünleşmesine dayanacağını, bunun için de sektörel bazda (demir-çelik) bütünleşmeye gidilmesi gerektiğini, böylece Avrupa bütünleşmesi için de temel hazırlanmış olacağını savunmaktaydı. Monnet'nin söz konusu önerileri temelinde açıklanan Schuman Planı'nda şu ifadeler yer almaktaydı:¹⁷⁷

“Avrupa, bir çırpıda ya da tek bir master plan uyarınca oluşturulmayacaktır. Avrupa, *de facto* bağımlılık, karşılıklı çıkarlar ve ortak eylem isteği yaratacak somut başarılarla inşa edilecektir.

Avrupa uluslarının biraraya getirilmesi, Fransa ve Almanya'nın asırlık düşmanlıklarının yok edilmesini gerektirmektedir... Bu amaçla Fransız hükümeti, şu sınırlı fakat kesin amaca yönelmeyi önermektedir:

Fransız hükümeti, Fransız-Alman kömür ve çelik üretimini, Avrupa'nın diğer tüm ülkelerinin katılımına açık olacak ortak bir Yüksek Yönetim'e bırakmayı teklif etmektedir.

Kömür ve çelik üretiminin bir havuzda toplanması, Avrupa Federasyonu'nun bir ilk adımı olarak, ekonomik gelişme için ortak temellerin kurulmasını sağlayacaktır.

... Kömür ve çelik üretimindeki çıkarların birleştirilmesi suretiyle bu ortak eylem, Fransa ve Almanya arasında bir savaşı sadece düşünülemez hale getirmekle kalmayacak aynı zamanda fiilen imkansız kılacaktır. Katılmak isteyen tüm ülkelere

---

¹⁷⁶ Monnet ve planıyla ilgili olarak bkz.: François Duchene, “Monnet, Jean,” **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Cilt II, Desmond Dinan (Der.), Çev. Hale Akay, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 182.

¹⁷⁷ Burada, Plan'ın İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır. Bkz.: “The Schuman Declaration of 9 May 1950,” <http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm> (16.4.2009). Metnin Fransızca orijinali için bkz.: **Documents on International Affairs, 1949-1950**, s. 315-317.

açık olacak ve nihayetinde, tüm üyelerine, sınai üretimin başlıca unsurlarını aynı şartlarla sağlayabilecek bu güçlü üretim birliğinin kurulması, bu ülkelerin ekonomik birleşmesinin gerçek temelini oluşturacaktır. Böylece, kolaylıkla ve hızlıca, ortak bir ekonomik sistemin kurulması için hayati önem taşıyan çıkarların kaynaşması mümkün olacaktır.

... Başlıca sınai üretimin bir havuzda toplanmasıyla ve kararları Fransa, Almanya ve diğer üye ülkeler için bağlayıcı olacak bir Yüksek Yönetim'in kurulmasıyla, dünya barışının korunması için hayati önemdeki Avrupa Federasyonu için ilk sağlam çerçeve gerçekleşmiş olacaktır....”

Schuman Planı'nın önemi, Avrupa'da defalarca çatışmış bulunan, karşılıklı olarak büyük yıkıma yol açan Fransa ve Almanya'nın rekabetlerini, ekonomik bir işlevselcilik anlayışı çerçevesinde çözmeye yönelik oluşunda yatmaktadır. Gerçekten de, bu iki kıta gücünü, savaşın ve aynı zamanda sanayinin de temeli olan kömür-çelik sektörü temelinde biraraya getirmek, her ne kadar esas itibarıyla ekonomi alanında bir girişim sayılsa da, asıl olarak belli bir siyasi projeye dayanan diplomatik bir çabadır. Monnet Planı'nın taleplerine de uygun olan bu girişim sonrasında Avrupa'da başlayacak ulusüstü örgütlenme süreci, AB'nin kuruluşuna kadar gidecektir.

(ii) Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun Kurulması

Schuman Planı'yla gündeme gelen -kömür-çelik sektörüyle ilgili- ulusüstü nitelikli bir yapılanmaya gidilmesi projesi, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasıyla hayata geçirilmiştir. Schuman Planı'na destek veren altı devlet (Batı Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg) tarafından 18 Nisan 1951'de Paris'te imzalanan antlaşma, Eylül 1952'de yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Antlaşmanın metni için bkz.: **Documents on International Affairs, 1951**, s. 173-215.

AKÇT'nin başlıca amaçları, ilgili sektörde, üyelerin eşit koşullarla faaliyet gösterebilecekleri ortak bir pazar yaratılması, maliyetlerin en aza indirilmesi, böylece üretim, istihdam ve ekonomik gelişmenin artırılmasıydı. Üretimde verimliliğin sağlanması amacı çerçevesinde işçilerin üye ülkeler arasında serbest dolaşımı da öngörülmekteydi.

Tüzel kişiliğe de sahip kılınan AKÇT, toplamda 5 organdan oluşan bir örgütsel yapı biçiminde kurulmuştur: Yüksek Otorite, Meclis, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi ve Adalet Divanı. Bu ayrıntılı yapıda belki de en dikkat çekici organ -örgütün ulusüstü niteliğini açıkça göstermesi bakımından- Adalet Divanı'dır.

AKÇT'nin kurulmasıyla, dünya genelindeki üretim payı, 1951 rakamlarıyla, kömürde %13, çelikte ise %17 olan bir blok da ortaya çıkmıştır. Fakat üyelerin payına bakıldığında, Batı Almanya ve Fransa'nın hakimiyeti görülmektedir.¹⁷⁹ Bu durum, iki ülkenin Avrupa bütünleşmesi içindeki merkezi konumlarını da teyit etmektedir. İngiltere henüz bu oluşumla ilgilenmez ve hatta karşı çıkarken, Fransız-Alman ekseninde biraraya gelen "Altılar", Avrupa'nın gelecek dönemdeki yapısını belirleyecek temel çerçeveyi kurmuşlardır.

---

¹⁷⁹ Batı Almanya kömürün ve çeliğin yaklaşık yarısını üretirken Fransa da çeliğin üçte birini ve kömürün de dörtte birini üretmekteydi. Rakamlar için bkz.: John A. McKesson, "The Schuman Plan," **Political Science Quarterly**, Vol. LXVII, No. 1 (March 1952), s. 20.

c. Türkiye’de DP’nin İktidara Gelişi

(i) 14 Mayıs Seçimleri

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren, özellikle dış politika gereksinimleri çerçevesinde ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün inisiyatifiyle, Türkiye’nin siyasi yapısını daha demokratik hale getirmek üzere yapılan çalışmalara yukarıda değinilmişti. Bugünkü demokrasi anlayışı çerçevesinde bakıldığında yetersiz ya da yüzeysel olarak görülebilecek bu çalışmaların, o dönemin Türkiye’si için kısa sürede çok önemli değişiklikler yaratan sonuçları olmuştur. Öyle ki, siyasi yapı, 1945’ten 1950’ye gelindiğinde önemli ölçüde değişmiş, muhalefetin etkinliği artmış ve demokrasi talepleri yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştır. Nitekim, 1946’daki seçimlerin aksine, 14 Mayıs 1950’deki seçimler için çok daha demokratik bir seçim yasası kabul edilmiştir. Şubat 1950’de çıkarılan yeni seçim yasasında, gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi gibi temel demokratik ilkeler gözetilmiştir.

Seçim kampanyaları sırasında hem CHP hem de DP gerek siyasette gerek ekonomide daha liberal bir yönetim vaat etti. Yıllardır iktidarda bulunan ve iç dinamiklerin de etkisiyle bir hayli yıpranmış olan CHP karşısında, birçok kesimin desteğini kazanan DP, 14 Mayıs’ta yapılan seçimler sonucunda, oyların %53,35’ini alarak TBMM’de 408 sandalye elde etti. Oyların % 39,38’ini alan CHP ise sadece 69 milletvekili çıkarabildi. Bu durum, her ne kadar demokratik olsa bile, yeni seçim yasasında da kendisini gösteren “çoğunlukçu demokrasi”¹⁸⁰ anlayışının bir sonucuydu.

---

¹⁸⁰ Bkz.: Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 350-351.

Seçimlerden sonra 22 Mayıs'ta toplanan TBMM, DP'li Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı seti. Adnan Menderes tarafından kurulan, Fuat Köprülü'nün de Dışışleri Bakanı olduğu yeni hükümet 2 Haziran'da güvenoyu aldı ve böylece DP yönetimi resmen başladı. Bu yeni dönemde, aynen bir ncekindeki gibi, güçlü bir iktidar partisi, bu partiden gelen bir cumhurbaşkanı ve -sadece 1 milletvekilliği kazanmış bulunan- MP de dahil edilse bile, zayıf ve etkisiz bir muhalefet söz konusuydu. Elde ettiği çoğunluk, DP'ye gerek i gerek dış politikada tam bir hareket serbestisi kazandırmıştı.

(ii) DP'nin Dış Politika Vizyonu

Tez'in Türkiye'de çok partili hayata geçiş ve DP'nin kurulmasıyla ilgili kısmında, DP'nin CHP'den siyasi ve ideolojik bakımdan çok farkı bulunmadığı ve siyasi yelpazenin merkezinde yer alacak bir muhalefet partisi olarak kurulduğu görüşüne yer verilmişti. Başta dış dinamiklerin etkisi olmak üzere, ite de özellikle savaş döneminin birçok kesimde yarattığı hoşnutsuzluklar CHP'yi 1930'lardaki çizgisinden bir hayli uzaklaştırmıştı. Ekonomide sanayie dayalı kalkınma hedefinden vazgeçilmiş, siyasette liberalleşme eğilimi yükselmiş, din konusundaki katı tavır terk edilmiş ve belki hepsinden önemlisi, dış politikada da çok daha Batıcı bir çizgiye gelinmişti. CHP'nin 1945'ten beri sergilediği tutum ve aldığı görünüm düşünüldüğünde, DP'yle arasında büyük bir fark bulunduğunu iddia etmek güç görünmektedir. Dolayısıyla 1950'de iktidarın el değiştirmesinin, ülkenin temel hedefleri bakımından büyük bir değişiklik yaratmadığı kabul edilebilir.

CHP döneminde başlayan dış politika anlayışının DP iktidarında da sürdürüleceği I. Menderes Hükümeti Programı'ndan da anlaşılmaktadır. Programda,

Menderes, “her hangi bir partinin değil bütün milletin müşterek kanaatinin bir ifadesi”¹⁸¹ olduğunu belirttiği dış politika konusunda Batıcı anlayışı öne çıkararak, Türkiye’nin geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına, ABD’yle sıkı dostluk ve işbirliğine ve barışçı siyasetine vurgu yapmış, özellikle ABD’nin askeri ve teknik yardımlarından daha çok yararlanmak için çalışacaklarını söylemiştir.

Batıcı dış politikaya dayanan söz konusu programda, Avrupa bütünleşmesi ya da NATO’ya üyelik konularında ise özel bir açıklama bulunmamaktadır. Dönemin dış politika gündeminde üst sıralarda yer alan bu konulara hiç değinilmemiş olması ilginçtir. Aşağıda, Türkiye’nin NATO’ya katılmasıyla ilgili kısımda da değinileceği gibi, Menderes yönetimi bu konudaki çabalarını yoğunlaştıracak ve özellikle Kore Savaşı’nda ABD liderliğindeki BM güçlerini destekleyerek üyelik için avantaj sağlamaya çalışacaktır.

Avrupa konusunda düşük profil sergilenmeye başlanmasının en önemli nedeni, Türkiye’nin Avrupa Konseyi’ne üye olup, kıtanın siyasi coğrafyasında resmen yerini alması ve bunun Ankara’da önemli bir rahatlama yaratmasıdır. Daha önce de değinildiği gibi, “Avrupalı” sayılmak, öncelikle ABD’nin askeri, ekonomik ve siyasi desteğini kurumsal bir güvenceye kavuşturmanın temel gereği olması bakımından önemlidir. Diğer ilgili kuruluşlar olan NATO ve OEEC bakımından yapılması gerekenin, asıl karar mercii olan ABD’nin desteğinin alınması olduğu daha CHP döneminde anlaşılmıştı. Marshall Yardımı’ndan istendiği kadar yararlanılamaması ya da NATO’ya üye olunamaması gibi sorunların, ABD ikna edilebildiği takdirde ortadan kalkacağı biliniyordu. Dolayısıyla, Avrupa’ya yönelik

---

¹⁸¹ “Birinci Adnan Menderes Hükümetinin Programı, 29 Mayıs 1950,” **Hükümet Programları (1920-1965)**, İsmail Arar (der.), İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s. 226.

politikasında önemli kazanımlar (OEEC ve Avrupa Konseyi'ne üyelik) elde eden Ankara, ABD merkezli bir dış politikaya yönelmiştir.

Avrupa konusundaki sessizliğe karşılık, I. Menderes Hükümeti Programı'nda, "Şarki Karadeniz," "Yakınşark" ve "Ortaşark" özel olarak anılmış ve bu bölgelerdeki güvenliğin tesisi için, ABD ("büyük dostumuz") ile İngiltere ve Fransa'nın ("müttefiklerimiz") dikkat ve ilgilerini çekmek niyeti dile getirilmiştir. Avrupa yerine özellikle Orta Doğu'nun programda zikredilmesi, ABD, İngiltere ve Fransa'nın, Orta Doğu'yla ilgili bir ortak bildiriye tam da o dönemde yayınlamış olmaları¹⁸² ve Menderes yönetiminin, bu durumu, Türkiye'nin Batı'yla askeri ve siyasi bağlarını daha da ilerletmek için bir vesile olarak kullanma niyeti çerçevesinde yorumlanabilir. Nitekim, DP döneminde Türkiye, önce Orta Doğu Komutanlığı Projesi, sonra da Bağdat Paktı kapsamında, Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu olma rolünü oynamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, genel çizgileriyle bakıldığında, DP iktidarının dış politikası da, CHP dönemindekine benzer tarzda, özellikle ABD ve İngiltere'ye yakın durmak ve bu iki büyük devletin destekledikleri eylemler içinde aktif biçimde yer almak anlayışına dayanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş gibi gergin bir uluslararası ortamda, Türkiye'nin coğrafi konumunu stratejik bir avantaj olarak kullanma siyaseti bu dönemde de sürdürülmüştür.

---

¹⁸² Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1972, s. 29 ve 34.

2. OEEC ve Türkiye

Türkiye, dış yardım temini konusunda 1945'ten itibaren yoğun çaba göstermiş, bu çerçevede, başlıca kaynak durumundaki ABD'yle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Daha önce incelendiği gibi, Washington'un Batı Avrupa kapsamında başlattığı ekonomik yardım programına katılan Ankara, böylelikle, Avrupa'nın da bir parçası haline gelmişti. Soğuk Savaş'ın etkisiyle gelişen bu durum, Türkiye'nin, hem ABD hem de Avrupa'ya yönelik dış politikasını büyük ölçüde birlikte yürütmesini mümkün ve gerekli kılmıştır.

Avrupa'da, ABD'nin de desteğiyle gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi örgütlenmeye katılan Türkiye için, "Avrupalı sayılma" talebi büyük ölçüde karşılanmakla birlikte, daha fazla ekonomik yardım temini, somut bir sorun olarak sürmekteydi. CHP yönetimi, Marshall Yardımı'ndan beledikleri ölçüde yararlanamadıklarını görmüş ve muhalefet tarafından bu nedenle eleştirilmişti. DP iktidarının ABD'yi daha da öne çıkaran dış politikası, belki de ideolojik nedenlerden çok, aynen CHP döneminin pragmatizmi gibi, öncelikle bu yardımlardan daha büyük oranda yararlanabilmek amacına dayanmaktaydı.¹⁸³ DP, böylelikle, hem ABD'yle ilişkilerin daha da ilerletilmesini sağlayarak askeri ve siyasal bakımdan da destek görmeyi hem de alınan yardımların ulusal ekonomiye katkısı sayesinde iç

---

¹⁸³ Günver, DP'nin dış politika vizyonunda büyük etkisi olan ve ileriki dönemde Dışişleri Bakanlığı da yapan Fatin Rüştü Zorlu'yla ilgili kitabında, Zorlu'nun 1946'da Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi Başkanlığı makamına gelmesinden itibaren bu konuyu çok önemseydiğini, 1948'de kendisini de bu daireye alırken şöyle dediğini aktarmaktadır: "Türkiye'yi kudretli... bir devlet yapmak istiyorsak, ülkeyi iktisaden kalkındırmalıyız. Bu şerefli ve zor iş bu dairede yapılır... Bak, bütün Avrupa Amerika'nın peşinde... Herkes Washington'dan yardım alıyor, biz uyuyoruz." Bkz.: Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 34.

politikadaki konumunu daha da sağlamlaştırmayı hedeflemişti. Fakat DP döneminde de Marshall yardımlarının istenen düzeyde temin edilemediği anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

Marshall Yardımı'yla ilgili sıkıntılar sürerken, Türkiye, OEEC içindeki çalışmalara katılmaktan geri durmamıştır. Avrupa devletleri arasında ticaretin geliştirilmesi amacıyla, daha önce değinilen 1948 ve 1949 tarihli düzenlemelerin ardından, 19 Eylül 1950'de yapılan Avrupa Ödemeler Birliği (*European Payments Union*) Anlaşması'nı Türkiye de imzalamıştır.¹⁸⁵ Önceki uygulamaların aksayan yönlerini düzeltmek amacıyla yapılan bu anlaşmada, OEEC üyeleri arasında daha iyi işleyen bir ticaret sistemi oluşturmak üzere kurumsal bir yapı öngörülmüştür.

3. Avrupa Konseyi ve Türkiye

a. Avrupa Savunma Topluluğu

Sovyetler Birliği'ne karşı Avrupa'daki Batı askeri gücünün artırılması Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinden beri düşünülmeyle birlikte, bu amaçla kıtaya özgü bir örgütlenmeye gidilmesi fikri, yukarıda bahsedilen Kore Savaşı'nın başlamasıyla

---

¹⁸⁴ Şubat 1951'de konuyla ilgili olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde söz alan Bütçe Komisyonu Başkanı Enver Adakan, "Bu yardım 2-3 senedir devam ettiği halde maalesef bu yardımdan en az istifade etmiş olan millet, en layık olmasına rağmen, Türk Milleti olmuştur" demiştir. Adakan'a göre bunun nedeni "CHP'nin dar zihniyetinde" aranmalıdır. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 5D, Dönem IX, Toplantı 1, 1951, s. 1204-1205.

¹⁸⁵ Konuyla ilgili olarak bkz.: Said Naci Ergin, "Avrupa Tediye Birliği," **AÜ SBF Dergisi**, Cilt V, Sayı 1(1950), s. 1-17.

gündeme gelmiştir.¹⁸⁶ Ayrıntılarına aşağıda değinileceği gibi, fikrin bu şekilde geliştirilmesinde, sırasıyla, ABD, Churchill ve Fransa'nın rolü vardır:

Bu konudaki ilk belirleyici adımı ABD atmıştır. Soğuk Savaş'ın başından beri Batı Almanya'nın yeniden silahlandırılması fikrine yakın olan Washington, Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Batı Avrupa'da, içinde Batı Almanya'nın da yer alacağı bir askeri yapılanmaya gidilmesini özellikle istemiştir.

Yine, ayrıntılarına daha sonra değinileceği gibi, Churchill'in, Ağustos 1950'de Avrupa Konseyi bünyesinde, Batı Almanya'yı da kapsayan bir "Avrupa Ordusu" kurulmasını önermesi, bu konudaki ikinci adım olmuştur.¹⁸⁷ Avrupa Ordusu kurulması fikrinin Avrupa Konseyi'nde görüşülmesi, Bakanlar Komitesi'nin 4 Ağustos 1950'deki oturumunda, ilk bir yılda yapılan çalışmalar konusunda Danışma Meclisi'ne bir mesaj gönderilmesi kararının dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aslında sadece savunma sorunuyla ilgili olmayıp tüm konuların genel olarak ele alındığı bu mesaja¹⁸⁸ Sforza'nın önerisiyle eklenen kısımda, Komite, Danışma Meclisi'nden, BM Güvenlik Konseyi'nin Kore'ye ilişkin olarak aldığı kararı desteklediğini ifade etmesini önermiştir.

Komite'nin gönderdiği mesaj 9 Ağustos'tan itibaren Danışma Meclisi'nde ele alınmış, diğer konularla birlikte söz konusu sorunla ilgili olarak birçok üye görüş

---

¹⁸⁶ Clarence C. Walton, "Background for the European Defence Community," **Political Science Quarterly**, Vol LXVIII, No. 1(March 1953) , s. 45.

¹⁸⁷ Söz konusu önerinin, öteden beri Sovyet karşıtı politikanın en önemli temsilcilerinden biri durumunda bulunan ve Avrupa bütünleşmesine bu politikaya dayanak olması ölçüsünde destek veren Churchill'den gelmesi şaşırtıcı değildir.

¹⁸⁸ Mesajın metni için bkz.: Council of Europe Committee of Ministers, Fifth Session, 3rd-9th August 1950, **Documents**, Strasbourg, 1950, s. 114-115.

bildirmiştir.¹⁸⁹ 11 Ağustos'ta söz alan Churchill,¹⁹⁰ konuşmasının büyük bir kısmını Avrupa'nın savunma sorunlarına ayırmıştır. Avrupa'da gerçek bir savunma cephesinin en kısa zamanda oluşturulması gerektiğini belirten Churchill, ABD, İngiltere ve Fransa'nın ardından, Yunanistan, Türkiye, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ile İskandinav ülkelerini de bu cephe içinde saymıştır.¹⁹¹ Fakat Churchill'in konuşmasının esas noktası, Danışma Meclisi'ne sunduğu Önerge'de¹⁹² yatmaktadır. Burada Churchill, Danışma Meclisi'nin, acilen bir Avrupa Ordusu kurulması çağrısı yapmasını önermiştir. Önerge'de, söz konusu ordunun, Avrupa'nın demokratik denetimine tabi olacağı ve ABD ve Kanada'yla tam bir işbirliği içinde hareket edeceği belirtilmiştir. Churchill'in önergesinin önemi, Avrupa Konseyi Statüsü'nün 1. maddesinin d fıkrasında, ulusal savunma konularını Konsey'in ele alamayacağı belirtilmiş olmasına karşın bu içerikte bir öneriyi sunmasından kaynaklanmaktadır. Önerinin kabulü sırasında Danışma Meclisi'nde gerek usul (yetki sorunu) gerek esas hakkında yoğun tartışmalar yapılmış, sonuçta, Meclis'in alt organlarından biri olan Genel İşler Komitesi'nce, bu sorunla ilgili bir rapor hazırlanması kabul edilmiştir.

---

¹⁸⁹ Bu üyelere biri de Türkiye delegesi Osman Kapani'dir. Kapani, konuşmasında, "Avrupa ruhuna" bağlılıklarını ifade etmiş, uzun yıllardır bütçelerinin %40'ını savunma harcamalarına ayırmak durumunda kaldıklarını, yine de, "uygarlığın yıkıcıları tarafından sürdürülen sinir savaşına ve barbarlık tehdidine son vermek üzere, zaman kaybetmeksizin," Kore'ye asker gönderme kararı aldıklarını söyleyerek konuya dolaylı biçimde değinmiştir. Kapani'nin konuşması için bkz.: Council of Europe Consultative Assembly, Second Session, 7th-28th August 1950, **Reports**, Part I, Strasbourg, 1950, s. 42-43.

¹⁹⁰ Churchill'in konuşması için bkz.: **Ibid.**, s. 121-124.

¹⁹¹ **Ibid.**, s. 123.

¹⁹² **Ibid.**, s. 124.

Avrupa Ordusu kurulması konusundaki üçüncü adım, Fransa'nın diplomatik bir atağı olarak gelmiştir. Batı Almanya'nın yeniden silahlanması, Fransa bakımından aslında tercih edilmeyen bir durumdu. Ancak, mevcut koşullarda bunun önlenemeyeceğini ve direndiği ölçüde yalnız kalacağını gören Paris, söz konusu projenin kendi çıkarlarına uygun bir çerçevede ve Fransa'nın liderliğinde gerçekleştirilmesini sağlamak üzere inisiyatif almıştır.¹⁹³ Asıl olarak, Alman kaynaklarını denetlemenin bir aracı olmak üzere Monnet tarafından önerilen kömür-çelik havuzu projesi, Kore'deki çatışmalarla birlikte gündemin askeri meselelere kayması üzerine, söz konusu denetim işlevini tek başına görme olanağını yitirmiştir. Dolayısıyla, Paris için önemli olan, Almanya'nın sorun yaratmayacağı bir Avrupa entegrasyonu kurulması idiyse, atılması gereken adım, gelinen aşama itibarıyla eksik kalmış görünen askeri alanda da bir düzenleme yaparak Alman gücünün Avrupa sistemi içinde yer almasını sağlamaktı.

Yine Monnet'nin liderliğinde hazırlanan, fakat Fransız Başbakanı René Pleven'in adıyla anılan Fransız planı, 24 Ekim 1950'de Fransız Parlamentosu'nda kabul edildi. Pleven Planı, Avrupa Savunma Topluluğu (AST) adıyla, tek bir Savunma Bakanı'na bağlı, aynı üniformayı giyen 100.000 kişilik bir Avrupa ordusu kurulması esasına dayanıyordu. Bu ordunun yarısını Fransız askerleri oluşturacak, Batı Almanya askerleri de yer alacaktı. Diğer üye ülkelerin, bu ordu içinde bulunmayan birliklerinin denetimleri ise yine bu ülkelerde kalmaya devam edecekti. Aynen, Schuman Planı'nda öngörülen kömür-çelik örgütlenmesini model alan tasarıda, AST'nin demokratik denetimini yapmakla görevli bir de Avrupa Politik

---

¹⁹³ Thomas Hörber, **The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s**, Weisbaden, VS Verlag, 2006, s. 100-101.

Topluluğu (APT) kurulması öngörülmüştü. Planın bu haliyle gerçekleşmesiyle Fransa, hem özel olarak Alman gücünün denetlenmesini sağlamayı hem de genel olarak Fransa hakimiyetinde bir Avrupa gücü oluşturmayı başaracaktı.¹⁹⁴ Dolayısıyla Pleven Planı'nın, Churchill'in önerisinden daha farklı bir amaç taşıdığı söylenebilir.

Pleven Planı'nın açıklanmasından sonra, Genel İşler Komitesi'nin hazırladığı raporu bitirmesi vesilesiyle, Avrupa'nın savunması meselesi 24 Kasım 1950'de Danışma Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır. Görüşmelerin başında bir konuşma yapan Schuman,¹⁹⁵ Fransız önerisi hakkında bilgi vermiş ve destek istemiştir.

Bir Avrupa Ordusu kurulmasını öngören ve bir Tavsiye tasarısının ekli olduğu Raporun görüşüldüğü oturumda, Türk delegeler de söz almıştır. Henüz NATO'ya üye olamayan Türkiye bakımından bu konunun büyük önem taşıdığı, Türk delegelerin beyanlarından açıkça anlaşılmaktadır. Raporu hazırlayan komitenin de üyesi olan Kapani, uzun konuşmasında¹⁹⁶ şu önemli ifadeleri kullanmıştır:

“Avrupa savunması bir bütündür. Avrupa kıtası hem bir Akdeniz hem de bir Atlantik gücüdür. Bugün Avrupa bir komünist tehdidi karşılamak zorundaysa, sınırları Berlin ya da Elbe'de olduğu kadar Makedonya ve Anadolu'dadır da... Hiçbir cephe önemsiz değildir. Asamble'den, Avrupa'nın güvenliğinin Türkiye'nin güvenliği ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu açıkça deklare etmesini isterim...

Sizden tek taraflı bir deklarasyon edinmeye çalışmadığımızı söylememe gerek var mı? Herkes hatırlayacaktır ki Türkiye Kore'deki BM eylemine etkin yardımla katkıda bulunan ilk ülkelerden biridir. Türkiye, Kore'ye asker göndererek Batı topluluğuna bağlılığın kesinlikle kanıtlamıştır ve Batı'dan sadece karşılıklı bir güvence beklemektedir.

---

¹⁹⁴ Martin Dedman, **The Origins and Development of the European Union, 1945-1995**, London, Routledge, 1996, s.74.

¹⁹⁵ Schuman'ın konuşması için bkz.: Council of Europe Consultative Assembly, Second Session, 18th-24th November 1950, **Reports**, Part V, Strasbourg, 1950, s. 1686-1692.

¹⁹⁶ Kapani'nin konuşmasının tam metni için bkz.: **Ibid.**, s. 1720-1724.

Asamble'nin belli üyelerine dönüyorum ve soruyorum: Boğazları denetleyen, tüm Yakın Doğu'da, Süveyş Kanalı'nda, halen tümüyle bağlı olduğunuz deniz aşırı ülkelerle iletişim hatlarımızın tam üzerinde baskı uygulayan komünist güçleri görmeye razı mısınız? Şimdi diğer meslektaşlarıma dönüyorum ve diyorum ki: Bir gün Kızıl Ordu dalgaları Berlin ya da Stockholm'e ulaşırsa, sizi temin ederim ki, tüm Türkiye mücadelenizde sizinle birlikte olacaktır.”

Kapanı, bu noktada konuyu Türkiye'nin NATO üyesi olmayışına getirerek şunları söylemiştir:

“Asamble'den Türkiye'nin bu antlaşmayı imzalamak üzere davet edilmek yönündeki talebini desteklemesini istemiyorum. ABD burada olmadığı için bunun bir anlamı yok... Ne var ki, Atlantik Paktı'nın bir tarafı olmayışımız bize gayet ciddi görünmektedir. Bu durum, bir yandan Avrupa ordusuna ilişkin plana verdiğimiz büyük desteği ve bu planın belli koşulları sağlamasına yönelik isteğimizin nedenlerini açıklamaktadır.

Avrupa ordusunu, ülkelerimizin dayanışmasının son derece somut bir kanıtı olarak görüyoruz. Öncelikle, bu orduyu, saldırının ilk kurbanı olan her milletin, bizim, Yunanistan'ın, Berlin ya da İsveç halkının, yardımına gelme kapasitesi bulunan bir güç olarak sayıyoruz. Özellikle, bu güç, Yakın Doğu'nun güvenliğini sağlamaya katkıda bulunabilecek durumda olmalıdır. Bilhassa, Fransa, İngiltere ve ABD gibi diğer Atlantik ülkelerinin yardımını bekleyebilmemize imkan sağlayabilecek bir ani ve karşı vuruş garantisi sunmalıdır.

Talep ettiğim şey, ya Avrupa Konseyi ya da Konsey üyelerinin kurulması için birlikte çalışacakları bir birlik ve dayanışma pakti çerçevesinde bir Avrupa Ordusu'nun yaratılmasıdır. Bu Avrupa Ordusu, tehdit edilen ülkelerin belli başlı gereksinimlerini karşılamalı ve de Atlantik güçlerine hızlı bir biçimde katkı yapabilecek durumda olmalıdır.

Benim ülkem ve Yunanistan, bir gün Atlantik Paktı'na katılırsa, yine de Avrupa ordusunun kurulmasının acil ve zorunlu olduğunu düşünürüm. Fakat o zaman, bu ordunun kuruluşunu askeri nedenlerle değil, sizlerin de takdir edeceği siyasal nedenlerle savunurum...

Avrupa'nın savunması, Batlık Denizi'nden Karadeniz'e kadar, bir bütündür... Tehdit karşısında, biz Avrupalılar,¹⁹⁷ olabildiğince geniş bir Avrupa ordusu kurmalıyız. Bu Avrupa ordusunun Atlantik gücüne katkı yapabilmesini istiyoruz. Tercihan, bu Avrupa ordusunun Avrupa Konseyi çerçevesinde olmasını istiyoruz ve bunun, Asamblemizin tavsiyelerine uygun olarak, ilk özel otoritelerden biri olmasını istiyoruz”.

Kapanı, konuşmasını bitirirken, Raporu tüm Türk delegeler olarak olumlu bulduklarını belirtmiş ve bu haliyle kabul edilmesini istemiştir. Aynı oturumda söz alan diğer Türk delegeler de (Maksudi Arsal ve Suat Hayri Ürgüplü) aynı içerikte konuşmalar yapmışlar ve Avrupa Ordusu projesini desteklediklerini söylemişlerdir. Genel olarak destek gören Rapor, yapılan oylama sonucu, 7 ret ve 19 çekinse oya karşılık 83 oyla kabul edilmiştir.¹⁹⁸

Fransa'nın bundan sonraki adımı, AST Antlaşması'nın hazırlanması için ilgili ülkelerin katıldığı bir konferans serisi düzenlemek oldu. 15 Şubat 1951'de Paris'te toplanan bu konferansa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg davet edildi.¹⁹⁹ Buradaki görüşmeler Mayıs 1952'ye dek sürerken, Avrupa Ordusu konusu da gündemdeki yerini korudu.

---

¹⁹⁷ Avrupa Konseyi üyeliğinin, Türkiye'nin “Avrupalılık” iddiasını güçlendirdiğine hatta bu iddianın meşru zemini olduğuna daha önce değinilmişti. Türk delegelerin, yaklaşık 1 yıldır üyesi oldukları bu örgüt nezdinde söz konusu iddiayı çeşitli vesilelerle gündeme getirdikleri görülmektedir. Öyle ki, artık “Avrupalılar”, II. Dünya Savaşı ve hemen sonrasındaki gibi “biz”den uzakta bulunan bir “öteki” olarak değil, “biz”im de dahil olduğumuz bir bütünü ifade etmek için kullanılan bir kavram haline getirilmiştir.

¹⁹⁸ **Ibid.**, s. 1830.

¹⁹⁹ Davetli olmasına karşın İngiltere, Avrupa politikasıyla tutarlı bir biçimde, Konferans'a sadece gözlemci göndermekle yetinmiştir. Bkz.: Walton, **op. cit.**, s. 58.

Türkiye'nin, söz konusu konferansa çağırılmamasının Ankara'da büyük bir hayal kırıklığı yarattığı, yine, Danışma Meclisi'ndeki Türk delegasyonunun konuşmalarından anlaşılmaktadır. 9 Mayıs 1951'de Danışma Meclisi'nde bir konuşma yapan Kasım Gülek duruma ilişkin itirazını şöyle dile getirmiştir.²⁰⁰

“Bu bağlamda, Bakanlar Komitesi'nden bir açıklama almak isterim. Son oturumunda Danışma Meclisi, Avrupa Ordusu ile ilgili bir Tavsiye kabul etti. Benim ülkem, Türkiye, bu Tavsiyeyi, tüm kalbiyle destekleyen ülkelerden biriydi. Geçtiğimiz Mart, bir Avrupa Ordusu ile ilgili bu Tavsiyeyi tartışmak üzere belli ülkeler bir toplantıya çağırıldılar. Avrupa Konseyi'ndeki belli ülkeler bu toplantıya davet edilmediler. Bu davetin nasıl gerçekleştirildiğini bilmek isterim. Davet eden otoritelerin inisiyatifleri ve otoriteleri nereden gelmektedir? İkincisi, neden bazı ülkelerin, aralarında Türkiye de vardır, bu toplantıya davet edilmediğini bilmek isterim. Türkiye bugün Avrupa'daki en etkin ve güçlü orduya sahiptir. Avrupa'nın savunmasını bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse –ki ben Avrupa'nın savunmasının başka bir biçimde görülebileceğini tasavvur edemiyorum- en etkin ve en güçlü ordu ve ulusal gelirinin en büyük kısmını ordusunun güçlendirilmesine harcayan bir ülke bu tartışmalarda kesinlikle yer almalıydı.”

Ankara'nın, NATO'ya katılma çabalarını sürdürdüğü bu dönemde, Danışma Meclisi de Türk diplomasisi tarafından bu yönde kullanılabilir uygun bir platform olarak görülmüştür. Öyle ki, talep edilen şeyin Avrupa Ordusu'na mı NATO'ya mı katılmak olduğu bile belirsizleşmiş, Türkiye'nin, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğu tezi ve Avrupa için arz ettiği stratejik önem teması tekrar tekrar gündeme getirilmiştir. Ayrıntıları aşağıda incelenecek olan NATO'ya katılımın habercisi sayılabilecek 15 Mayıs 1951 tarihli ABD teklifinden bir gün önce, Danışma

---

²⁰⁰ Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5-15 May 1951, Volume II, Sittings 1-6, Strasbourg, 1951, s. 58.

Meclisi'nde Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı konuşma, önemli ve ilginç birçok mesaj içermektedir.²⁰¹

“Fransa inisiyatif aldı, Avrupa ülkelerine davet gönderdi. Fakat, bu Meclis'in iki üyesine, Türkiye ve Yunanistan'a davet gitmedi.

Biz burada Avrupa'nın birliği için bulunuyoruz. Bizi bu fikir biraraya getirdi. Fransız hükümeti tarafından atılan adım, bu fikrin gerçekleşmesini engelleyecektir. Eğer Yunanistan ve Türkiye Avrupalıysa, Paris'e kesinlikle davet edilmelidir. Avrupa'dan dışlanan bu ülkeleri düşünelim. Avrupa medeniyetinin kaynakları Yunanistan'ın bilgeliğinden türemişken, Yunanistan Avrupa birliğinden nasıl dışlanabilir? Yunanistansız modern, liberal ve hümanist bir Avrupa düşünülebilir mi?²⁰² Türkiye, biz Türklerin çok iyi bildiği gibi, yanlış anlaşılmalı ve karalanmıştır. Ülkede, yaklaşık bir asırdır uğraşan ve yarım asırdır da modern yöntemleri benimsemiş Batılı bakış açısına sahip unsurlar bulunmaktadır ve Avrupa topluluğuna girmeyi hak etmektedir. Bu amaçla şehitler verilmiştir. Bu uğraş, yıllar yılı açık ve örtük biçimde devam etmiştir. Nihayet bu hedefe ulaşılmış ve Atatürk'ün ortaya çıkmasıyla, sadece Türkiye'de değil, tüm Doğu dünyasında, modern Avrupa

---

²⁰¹ Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5-15 May 1951, Volume III, Sittings 13-17, Strasbourg, 1951 , s. 346-347.

²⁰² Ankara ile Atina'nın, Avrupa kurumlarına katılım ve/veya ABD dış politikası bağlamındaki, deyim yerindeyse, kader ortaklığı düşünüldüğünde, Yalçın'ın Yunanistan'la ilgili bu sözleri son derece anlamlıdır. Truman Planı, Avrupa Konseyi ve daha sonra ele alınacak olan NATO'ya üyelik aşamalarında bu iki ülke birlikte değerlendirilmiş, bir yerde, birbirlerinin destekçisi ve taşıyıcısı olmuşlardır. Yalçın'ın, bu durumun farkında olduğu anlaşılmalı ve tartışılması, Yunanistan'dan destek olarak yaptığı görülmektedir. Yunanistan'a yönelik söz konusu değerlendirmede, o dönemde Ankara-Atina ilişkilerinin iyi olmasının da etkisi bulunmaktadır. Soğuk Savaş'tan sonra, Avrupa Birliği'ndeki konumu güçlendirmek ve Türkiye'ye karşı konumunu sağlamlaştırmak amacıyla Yunanistan tarafından daha sık dile getirilen ve bu anlamda yerleşik bir kanı haline gelen “Avrupa'nın temellerinden birinin antik Yunan olduğu” tezinin bir Türk temsilci tarafından dile getirilmesi böyle bir çerçevede yorumlanabilir.

fikirlerine yönelik büyük bir sıçrama olmuştur. Siz şimdi bu Türkiye'yi görmezden geliyor ve onu meşru haklarından²⁰³ yoksun bırakıyorsunuz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye küçümsendi ve reddedildi. (Türkiye) Batı dünyası ile birlikte çalışmasına izin vermeleri için hem Fransa'ya hem de İngiltere'ye başvurmuştu; fakat, (Türkiye'nin) ölüm belgesi imzalandığı için, herkes 'Avrupa'nın Hasta Adamının' mirasından pay alma telaşı içinde olduğu için, bu talep reddedildi. Ve böylece Türkiye'nin, Batılı ülkelerin karşı tarafında savaşa katılması, savaşı uzattı ve Bolşevik iktidarının kurulmasıyla sonuçlanan, Çarın devrilmesine neden oldu.

Olası bir üçüncü Dünya Savaşı'nın arifesinde, aynı hata bir kez daha mı yapılacak? Türkiye Avrupa dışında tutulacak ve belirsiz bir tutum almaya mı zorlanacak?²⁰⁴ Geçmiş otuz yıldaki Türk dış politikası hakkında bir çalışma yapılırsa görülecektir ki bu politika daima barışçıl ve liberal bakıştan ilham almıştır. Türkiye sınırlarından hoşnuttur... Amacı, Orta Doğu'da bir istikrar ve güvenlik unsuru olmaktır.

Türkiye, dünyanın dikkatini Bolşevik tehlikesine çeken ilk ülkedir. Türk ordusu, sınırlarını korumak üzere son on iki yıldır savaş halinde bulunmaktadır. Sert ve kararlı tavrıyla Türkiye, Bolşeviklerin olası bir işgali karşısında bir bariyer teşkil etmektedir. Ve, Avrupa'yı savunmak zorunda olanlardan ayırmak istediğiniz bu ülkedir.

---

²⁰³ 1990'lardan itibaren AB'ye üyelikle ilgili olarak, Türkiye'nin resmi söyleminde sıkça kullanılan "meşru hak" ifadesinin, Avrupa kurumları söz konusu olduğunda öteden beri ileri sürülen bir iddia olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa ordusu projesi, belli hedefleri bulunan diplomatik bir girişim olması nedeniyle, dışlanan ülkeler bakımından herhangi bir "meşru hak" iddiasına zemin yaratmamaktadır. Burada Yalçın, deyim yerindeyse, siyasi bir savunma yapmış, söz konusu meşruiyeti de bu savunmaya dayanarak iddia etmiştir. Yalçın'ın bu sözleri, Türkiye'nin, benzer durumlarda sergilediği tutumun tipik bir örneği olarak kabul edilebilir.

²⁰⁴ Gerek I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık rejiminin yıkılarak Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi şeklindeki hatırlatma gerek "belirsiz tutum almak zorunda bırakılma" ifadesi, Yalçın'ın, Avrupalılara yaptığı dolaylı bir uyarı olarak düşünülebilir. Burada, Türkiye'nin Batıyla işbirliği yapmadığı durumlarda ortaya kötü sonuçların çıkabileceğini, Çarlık rejiminin akıbetine atıfla ileri sürmektedir.

Fransa'nın bu konuyla ilgili olarak Türkiye'ye yönelik bu oldukça hasmane yaklaşımı nasıl açıklanabilir? Bir unutkanlık sonucu mudur? Bu düşünülemez. Yunanistan ve Türkiye'nin dışlanması için biraz geçerli bir neden bulmak gerekir...

Kore'de çatışmalar başladığında, bunun gerçek bir savaş olduğu düşünülür. Fakat zaman geçtikçe, bu savaşı Uzak Doğu'da sınırlandırmak üzere girişimler yapıldı. Biz şimdi orada bir dünya savaşını geciktirmek için savaşıyoruz. Batı'ya yayılacağı korkusuyla, bu savaşın tamamen bitirilmesine yönelik hiçbir kararlı adım atılmamaktadır.

Üst düzey Amerikalılar, dünyayı şu iki parçaya ayırma niyetini ifade etmişlerdir: Bir parçasında, sadece yerel angajmanlar olacak, diğerinde ise topraklar iyi ve tam bir biçimde savunulacak. General Bradley'e göre Türkiye ilk kategoriye girmektedir. Şayet işgal edilirse, bunu izleyen savaş tamamen yerel bir savaş olarak değerlendirilecek ve Batılı Güçlerden hiçbiri buna ciddi anlamda müdahil olmayacak. Rusya da, uyduları aracılığıyla, saldırabilecek ve Batı dünyasında zemin kazanabilecek.

Türkiye, Atlantik Antlaşması Kulübü'ne kabul edilmedi. Önceden, biz bu reddi anlamakta güçlük çekiyorduk fakat şimdi son derece açıktır: Batı, bir savaşa girmeyi istemediği ve bombalanmaktan korktuğu için, bir gün saldırıya uğrayabileceği gerekçesiyle Türkiye'yi kabul etmek istememektedir. Fransa'nın, Türkiye ve Yunanistan'ı dışlayarak bir Avrupa Ordusu kurma önerisi, bu varsayımı teyit etmektedir çünkü, eğer bu iki ülke Avrupa Ordusu'na dahil edilirse, bir saldırıya uğradıklarına, bir Avrupa savaşı riski olacaktır. Bu belki de mantıklı bir görüş fakat Avrupa birliği fikri fikriyle hayli uyumsuzluk göstermektedir. Dolayısıyla ben, bu iki ülkenin burada neden temsil edildiklerini merak ediyorum.

Batılı dünyanın bu yaklaşımı karşısında ne yapmalı ve ne düşünmeliyiz?... Kore'nin uzak dağları arasında, uygar dünyadaki birlik ideali için savaşan gençlerimize ne diyeceğiz? Kanlarını kim için döküyorlar? Neden kişisel fedakarlık yapıyorlar, hangi ideal ve hangi amaç adına?

Meclis'ten Türkiye ve Yunanistan'ın davet edilmesiyle ilgili bir karar almasını isteyemem ve zaten almayacak da. Ama kalbimdeki ümitsizlik ve üzüntüyü ifade etmekten kendimi alıkoyamayacağım.”

O dönemde Türkiye'nin konuya bakışını iyi bir biçimde ortaya koyan Yalçın'ın konuşmasına hakim olan büyük hayal kırıklığı, güvenlik meselesinin,

Türkiye'nin Avrupa politikasında ne kadar başat bir yer işgal ettiğini de göstermektedir. Her ne kadar, sorunun asıl çözüm yeri başka olsa da, Türkiye, Avrupa Konseyi kanalını da kullanmaya ve bu konuda destek sağlamaya çalışmıştır.

Avrupa Ordusu hakkında yapılan hazırlık sürecinin sonunda, 27 Mayıs 1952'de AST'yi kuran Paris Antlaşması, altı devlet tarafından imzalandı. NATO'yla uyumlu bir biçimde yapılandırılacak olan örgütün kurucu antlaşması, Avrupa savunması için olduğu kadar ulusüstü nitelikli bütünleşme projesi bakımından da yeni bir dönemi başlatacaktı.²⁰⁵ Türkiye ise, aşağıda ele alınacağı gibi, NATO'ya katılımının kesinleştiği noktadan itibaren bu yapılanmaya ilişkin talebini çok büyük ölçüde geri çekecektir.

b. Ekonomi Konusundaki Çalışmalar

Avrupa ekonomisinin temel yapı taşlarının henüz oturmadığı ve kıtanın kendisini henüz toparlamaya başladığı 1950'lerin başında, ekonomiyle ilgili birçok konu Avrupa Konseyi bünyesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede, gerek doğrudan ve ilk kez Danışma Meclisi'ne bağlı Ekonomi Sorunları Komisyonu tarafından hazırlanan raporlar gerek örgüt dışındaki gelişmeler tartışılmıştır.

Danışma Meclisi'ndeki çalışmalardan belki de en önemlisi, Schuman Planı hakkındaki görüşmelerdir. Konsey'in, Batı Avrupa'yla ilgili en kapsamlı örgüt olması, niteliği itibarıyla çok boyutlu bir konu olan ve tüm Avrupa ülkelerinin katılımına açık bulunan Schuman Planı'nın bu örgütte ele alınmasını mümkün

---

²⁰⁵ Ne var ki, projenin mimarı olan Fransa'nın Ulusal Meclisi, 30 Ağustos 1954'te söz konusu antlaşmayı onaylamayı reddedecektir. Bu reddin gerekçeleriyle ilgili olarak bkz.: Hörber, **op. cit.**, s. 104-108.

kılmıştır. 4 Ağustos 1950'de Bakanlar Komitesi'nde Danışma Meclisi'nin 10 Ağustos'taki oturumunda, bizzat Schuman tarafından planla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.²⁰⁶ Bunun üzerine, 14 Ağustos'ta başlayan görüşmelerde ise Danışma Meclisi'nin Ekonomik Sorunlar Komitesi'nce hazırlanan raporla ilgili Schuman Planı da gündeme alınmış ve tartışılmıştır.²⁰⁷

Söz konusu raporun, Schuman Planı'na destek vermesi ve Konsey'in bu konuyla daha yakından ilgilenmesini talep etmesi karşısında, özellikle İngiliz delegeler, İşçi Partisi'nin yaklaşımına uygun olarak, muhalif bir tavır sergilemişlerdir. Plan'a dahil olan altı ülkenin temsilcileri ise, hem raporu hem de Schuman'ın önerilerini Avrupa bütünleşmesi için önemli bir adım gördüklerini belirterek destek vermişlerdir.

Schuman Planı'yla ilgili görüşmede, Türkiye'yi temsil eden delegelerin hiç söz almadıkları Danışma Meclisi tutanaklarından anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Burada bir parantez açarak, Türkiye'nin bu tavrını daha yakından ele almak gerekmektedir:

---

²⁰⁶ Council of Europe Consultative Assembly, Second Session, 7th-28th August 1950, **Reports**, Part I, Strasbourg, 1950, s. 94-99.

²⁰⁷ Bu görüşmelerin tutanakları için bkz.: **Ibid.**, s. 193-214.

²⁰⁸ Türk Dışişleri Bakanlığı'nın, Schuman Planı'yla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını düşünmek mümkün değildir. Durum daha ziyade, gelişmeleri izleyerek, gerçekten gerekmedikçe bu oluşumun dışında kalma niyeti çerçevesinde açıklanabilir. Danışma Meclisi'nin çalışmalarıyla ilgili olarak TBMM'de 12 Ocak 1951'de bilgi veren Ürgüplü, Schuman Planı'nın önemine işaret ederek Türkiye'nin, Schuman Planı'nı niçin yakından izlemesi gerektiğini şöyle açıklamıştır: “Çünkü; memleketimiz kömür-çelik sanayinde bu milletlerle bir seviyede olmamakla beraber, toprakaltı serveti olarak zengin kömür ve demir cevherine maliktir. İptidai maddesinin imkanları bakımından, böyle bir birliğin müstakbel tesirlerini şimdiden mülâhaza etmeyi zaruri gördüm.” Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 4, Dönem IX, Toplantı I, 1951, s. 165.

Türk delegelerin, Danışma Meclisi'ndeki konuyla ilgili sessizlikleri, Ankara'nın, söz konusu plana ilişkin tavrıyla tutarlıdır. Fakat Ankara'nın bu konuya iltifat etmemesi ilginç ve aynı zamanda Türk dış politikasının o dönemdeki temel çizgisini göstermesi bakımından bir o kadar da öğreticidir. İlginç olmasının nedeni, Türkiye'nin, hem kömür rezervlerine sahip bir ülke hem de 1945'te geçici mahiyette kurulan ve 1947'de de sona eren Avrupa Kömür Kurulu'na üyeliği bulunan bir devlet olarak, tam da bu sektörle ilgili bir örgütlenmeye katılma yönünde herhangi bir çaba ya da irade göstermemesidir. Üstelik, geniş anlamda güvenlik konusundaki sıkıntılarını çözmek amacıyla Avrupa devletlerince başlatılan örgütlenme çalışmalarına katılmaktan geri durmayan Ankara için, Schuman Planı'nın, ilk bakışta önemli bir fırsat sunduğu da düşünülebilir. Ancak, Türkiye'nin, söz konusu plana ilişkin sessizliğinin en genel nedeni, Ankara'nın o dönemdeki baş gündem maddesi olan güvenlik konusuyla Schuman Planı'nın doğrudan bir ilgisinin bulunmamasıdır. Özellikle, Plan'ın açıklanmasından kısa süre sonra başlayan Kore Savaşı, zaten gündemde olan NATO üyeliği meselesini büsbütün öne çıkarmıştır. Bir diğer neden, Schuman Planı'nda öngörülen ulusüstü yönetim projesinin, Türk karar-vericilerce pek sıcak karşılanmama ihtimali olarak düşünülebilir. Nitekim, egemenlik ve ulusal yetki konusundaki hassasiyet, özellikle Avrupa Konseyi bünyesinde insan hakları konusu görüşülürken de kendini göstermiştir. Türkiye'nin söz konusu tavrı almasındaki son bir neden olarak, İngiltere'nin Schuman Planı'na itibar etmemesi gösterilebilir. Güvenlik alanındaki kaygılarını gidermek isteyen Ankara, Washington kadar Londra'nın politikasını da dikkatle takip etmiş ve bu vesileyle "gereksiz" bir ayrışma yaratmaktan kaçınmak istemiştir.

Schuman Planı konusunda gösterilen bu sessizliğe karşın, Türkiye'nin, Avrupa Konseyi'nde ekonomi alanıyla ilgili diğer çalışmalara etkin olarak katıldığı görülmektedir.²⁰⁹

7 Mayıs 1951 tarihli Danışma Meclisi toplantısında söz alan Türk delegelerden Ürgüplü,²¹⁰ savunma konusunda Avrupa'da bir birlik yaratılmadığını, bununla zaman kaybetmeyip, ekonomik ve sosyal sorunların çözümüne ağırlık verilmesi gerektiğini söyleyerek, başlanılmış olan “siyah havuz” gibi, bir “yeşil havuz” kurulmasını önermiş,²¹¹ Avrupalıların, dolar kıtlığına karşın, ihtiyaç duydukları hammaddeleri birbirlerinden almamalarının hata olduğunu ifade etmiştir.

Aynı oturumda konuşan Gülek,²¹² ekonomik birlik meselesinin, Avrupa Konseyi'nin ele alması gereken en önemli konu olduğunu kaydetmiştir. Gülek, OEEC ile Avrupa Konseyi'nin sıkı bir bütünlüğe (“*a close integration*”) ulaştırılması gerektiğini, şayet bu yapılmazsa, Avrupa Konseyi'nin ekonomik alanda başarılı

---

²⁰⁹ Türkiye'nin, Avrupa Konseyi Statüsü'nün TBMM'de görüşülmesi sırasında, Marshall Planı bittikten sonra dış yardım işinin bu örgüt eliyle yürütüleceği beklentisine yukarıda değinilmişti. Türk delegelerin, böyle bir fayda sağlama gayesiyle, Danışma Meclisi'nde etkinlik gösterdikleri söylenebilir.

²¹⁰ Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5th-15th May 1951, Volume I, Sittings 1-6, Strasbourg, 1951, s. 30-32.

²¹¹ Burada, “siyah havuz” (“*black pool*”) ifadesi, Schuman Planı'yla gündeme gelen kömür-çelik üretiminin bir havuzda toplanmasına atıftır. “Yeşil Havuz” (“*green pool*”) ise, benzeri bir yapının tarım alanında gerçekleştirilmesi önerisi çerçevesinde kullanılmıştır. Önerinin orijinali Ürgüplü'ye ait olmamakla birlikte, kendisi tarafından da dile getirilmesi, Türk tarımının Avrupa pazarından daha etkin yararlanması fikri çerçevesinde önemlidir.

²¹² **Ibid.**, s. 57.

olamayacağını iddia etmiştir.²¹³ OEEC'nin “siyasal temeli bulunmayan, geçici nitelikli, ekonomi alanıyla sınırlı bir örgüt özelliği taşıdığını” söyleyen Gülek, buna karşılık, Konsey'in, siyasal temeli bulunan, daimi bir örgüt olduğunu” belirtmiştir.

Bu arada, Türk delegelerin, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunun önemini ekonomi alanındaki görüşmelerde de dolaylı olarak gündeme getirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Gülek, savunma meselesinin çözülebilmesi için, bunu destekleyecek, rasyonel temellere dayanan bir üretim örgütlenmesinin bulunması gerektiğini, halihazırda parçalanmış durumdaki Avrupa pazarının, böyle bir imkanı sağlayamayacağını ifade etmiştir.²¹⁴ Açıkça Türkiye'yi kastettiği anlaşılan Gülek, Avrupa'da sınai açıdan gelişmemiş fakat hammadde ve insan gücü açısından büyük potansiyele sahip ülkeler bulunduğunu, kıtanın savunmasını geliştirmek için bu kaynakların mutlaka kullanılması gerektiğini söylemiştir.

Türk delegelerde, NATO üyeliği konusundaki hassasiyeti gösteren bir diğer örnek, kurulması önerilen Ortak Atlantik Kaynakları ve Satınalma Kurulu (*Joint Atlantic Resources and Purchasing Board*) konusunda yaşanmıştır. 15 Mayıs 1951'deki oturumda gündeme gelen konuyla ilgili olarak, Kapani,²¹⁵ Kurulun adının Atlantik Paketi'ni çağrıştırdığını, halbuki NATO üyesi olmayan devletlerin de Avrupa Konseyi'nde yer aldığını belirterek, bunun yerine “uluslararası” terimini önermiştir.

---

²¹³ Aynı oturumda konuşan Zeyyad Mandalinci, Gülek'in bu önerisine karşı çıkmış, böyle bir bütünleşmenin, OEEC'ye zarar vereceğini iddia etmiştir. Bir uluslararası örgütte, iki Türk delegenin aynı konuda farklı iddialarda bulunması, hayati bir konuda olmasa bile, belki de ilk kez bu vesileyle görülmüştür. Mandalinci'nin konuşması için bkz.: **Ibid.**, s. 63-64.

²¹⁴ Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5th-15th May 1951, Volume II, Sittings 7-12, Strasbourg, 1951, s. 161-164.

²¹⁵ Bu konudaki görüşmeler için bkz.: **Ibid.**, s. 408-423.

Yapılan tartışmalar sonucunda -“uluslararası” teriminin de uygun olmayacağı düşünülerek- “Hammadde Kaynakları ve Satınalma Kurulu” adı benimsenmiştir.

c. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Bir önceki bölümde, 1945 sonrasında özellikle Avrupa’da, demokrasi ve insan hakları konularının öne çıktığına değinilmişti. Bu durumun, hem Nazi deneyimi sonrasında mutlak devlet egemenliği anlayışının ne kadar tehlikeli olabileceğinin görülmesi hem de Soğuk Savaş koşullarında, komünizmin önerdiği alternatife karşı liberal esaslara dayanan sağlam bir demokrasi tanımı yapma ihtiyacından kaynaklandığı da belirtilmişti. İnsan Hakları meselesi, söz konusu siyasi niteliği nedeniyle, 1948 Lahey Avrupa Kongresi’nden itibaren, Avrupa bütünleşmesi çalışmalarının temellerinden biri sayılmıştır. Nitekim, Lahey’de kabul edilen kararlar uyarınca, Avrupa Konseyi’nde ele alınan ilk gündem maddelerinden biri de insan hakları konusu olmuştur.

Daha önce incelenen²¹⁶ -Danışma Meclisi’nin 8 Eylül 1949’da kabul ettiği ve İnsan Hakları konusunda bir sözleşme taslağını da içeren- Tavsiye üzerine, Bakanlar Komitesi, 5 Kasım tarihli toplantısında, üye hükümetler tarafından atanacak hukukçulardan oluşan bir Uzmanlar Komitesi kurulmasına karar verdi. Şubat 1950’de Paris’te başlayan ve Türkiye’nin de iki delegeyle²¹⁷ katıldığı toplantılarda taslak metin görüşülmüş, çeşitli değişiklik önerileri tartışılmıştır. Türk delegelerin,

---

²¹⁶ Bkz.: **Supra**, s. 158-160.

²¹⁷ Cevat Üstün (Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı Baş Hukuk Müşaviri) ve Dr. İlhan Lütem (Ankara Üniversitesi).

genel olarak temel haklar ve özgürlükler konusunda temkinli bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Din ve vicdan özgürlükleri konularında, hakkın kötüye kullanımının önlenmesi için ulusal mevzuatta yer alan önlemlerin dikkate alınmasını, aşırı uçlardaki siyasi düşünce ve propagandanın önlenmesi amacıyla, düşünce ve ifade özgürlüklerinin, Konsey Statüsü'nün amaçları doğrultusunda değerlendirilmesini ve ayrıca, hakların sınırlandırılmasının gerekçeleri arasında “ulusal birlik ve bütünlük” esasının da alınmasını önermişlerdir.²¹⁸

Uzmanlar Komitesi tarafından yapılan toplantıların sonunda, Bakanlar Komitesi'ne sunulmak üzere alternatif iki taslak hazırlanmıştır.²¹⁹ Bu taslaklardaki ifadelerle bakıldığında, Türkiye tarafından yapılan önerilerin de belli ölçülerde dikkate alındığı söylenebilir. Din ve vicdan özgürlüğü konusundaki ulusal mevzuatın hariç tutulması ve hakların kısıtlanmasını meşrulaştıran gerekçeler arasında “ulusal bütünlüğün korunması” esasının da dikkate alınması hususlarına bu metinlerde yer verilmiştir.

Alternatiflerden birini seçmesi için 16 Mart 1950'de Bakanlar Komitesi'ne sunulan taslaklar konusunda, Komite, işin siyasi yönünü dikkate alarak, üye ülkeler tarafından atanan yetkililerden oluşacak bir Yüksek Memurlar Konferansı yapılmasını kararlaştırdı.

---

²¹⁸ **Travaux Préparatoires**, Vol. III, s. 182-184. Daha önce değinildiği gibi, Eylül 1949'da, konunun Danışma Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, Türk delegasyonu yine aynı yönde tavır almıştı.

²¹⁹ Taslaklardan birinde, koruma altına alınan haklar sadece sayılıyor, diğerinde ise ayrıntılı olarak tanımlanıyordu. Türkiye, hakların sadece sayılmasını destekleyen ülkeler arasındadır. Bu metinler için bkz.: **Ibid.**, s. 312-335.

8-17 Haziran arasında yapılan ve Türkiye'yi de Nuri Vergin'in temsil ettiği bu konferansta²²⁰, sözleşmede tartışmalı olan noktalara bir çözüm bulunması amaçlanmıştır. Tartışmalı noktaların başında, bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kurulması gelmekteydi. Bu konuda yapılan oylamada, üyelerin çoğunluğu, gelinen aşamanın henüz erken olduğu gerekçesiyle, böyle bir mahkemenin kurulmasına karşı çıkmıştır.²²¹ Bu konuda uzlaşmaya varılması için İsveç delegesi, bir İnsan Hakları Mahkemesi'nin kurulması, fakat bunun yargı yetkisinin, kabul eden ülkeler bakımından geçerli olmasını önermiş, bu teklif, Hollanda ve İngiltere dışındaki üyelerce kabul edilerek Konferans sonunda hazırlanan sözleşme taslağında²²² da yer almıştır. Türk delegesinin, hakların sınırlandırılmasına ilişkin gerekçeler arasında yine "ulusal bütünlük" ifadesinin yer alması konusundaki ısrarı sonucu, bu hususa, söz konusu taslakta yer verilmiştir.

Kendisine sunulan sözleşme taslağını inceleyen Bakanlar Komitesi, 3 Ağustos'ta, bu metnin, görüşülmek üzere Danışma Meclisi'ne gönderilmesine karar verdi. Danışma Meclisi'nde yapılan ve özü itibarıyla taslak metinde önemli değişikliklere yol açmayan önerilerle tamamlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)²²³, 4 Kasım 1950'de üye ülkelerin Dışişleri Bakanları tarafından Roma'da imzalanmıştır. Hakların, ayrıntılı biçimde tanımlanmamasına karşın, Türkiye'nin de

---

²²⁰ Konferansın tutanakları için bkz.: **Travaux Préparatoires**, Vol. IV, s. 100-242.

²²¹ Belçika, Fransa, İrlanda ve İtalya öneriyi desteklerken, öneriye karşı çıkan ülkeler arasında Türkiye de yer almıştır.

²²² Metni için bkz.: **Ibid.**, s. 274-297.

²²³ Sözleşmenin metni için bkz.: **Documents on International Affairs**, 1949-1950, s. 363-377.

desteğiyle, önemli ölçüde sınırlandırıldıkları Sözleşme'de,²²⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kurulması öngörülmüştür.

Sözleşmenin imzalanmasından sonraki süreçte çeşitli protokoller imzalanarak sistem geliştirilmiştir. Bu çerçevede, 20 Mart 1952'de Paris'te, mülkiyet, eğitim-öğrenim ve serbest seçim yapma haklarıyla ilgili olarak Birinci Protokol imzalanmıştır. Türkiye, bu protokolü imzalarken, bir çekince koyarak Tevhid-i Tedrisat Yasası kurallarını saklı tuttuğunu bildirmiştir.²²⁵

Türkiye AİHS'yi hemen onaylamamıştır. Dışişleri Bakanı Köprülü, Roma'daki imza töreninden sonra verdiği bir demeçte,²²⁶ AİHS'yle ilgili olarak, "istediğimiz kadar tam değildir, ama kısa zamanda tamamlayacağız" demiştir. Birinci Protokol'ün imzasından sonraki beyanatında ise,²²⁷ AİHS'yi TBMM'ye sunmak için söz konusu protokolü beklediklerini, bu protokolün imzalanmasıyla birlikte artık konuyu TBMM'ye getireceklerini söylemiştir.²²⁸

AİHS konusunda Türkiye'nin yaklaşımına bakıldığında, genel olarak, Ankara'nın, ulusal duyarlılığı yüksek bir tavır sergilediği, buna karşılık, haklar ve özgürlükler konusunda temkinli davrandığı görülmektedir. Özellikle, kuruluş döneminde demokrasi ve insan hakları söylemini sürekli gündemde tutan DP'li çevrelerin böyle bir tavır sergilemesi ilginçtir. İlginç olan bir diğer nokta, o dönemde

---

²²⁴ Sözleşmenin, hakları sınırlayıcı anlayışla hazırlanması ve Türkiye'nin katkısıyla ilgili yorum için bkz.: Madra, **op. cit.**, s. 20 ve 221.

²²⁵ Feyyaz Gölcüklü ve Şeref Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s. 9.

²²⁶ "Dışişleri Bakanımızın Mühim Demeci," **Zafer**, 8 Kasım 1950, s. 1 ve 3.

²²⁷ **Zafer**, 1 Nisan 1952, s. 4.

²²⁸ AİHS, imzalandıktan yaklaşık 3,5 yıl sonra, 18 Mayıs 1954'te TBMM tarafından onaylanmıştır.

gündemi büyük ölçüde Kore olaylarının işgal etmiş olması sonucu, AIHS hakkında bir haber ya da değerlendirme yazısına, taranan gazetelerde rastlanılmamasıdır. DP yönetiminin çeşitli anti demokratik uygulamalarından ve muhalefeti hiçe sayan yaklaşımından çokça şikayet eden CHP'nin, geçmişte DP'nin yaptığının aksine, böyle bir sözleşme vesilesiyle konuyu gündemde tutmaması da ayrıca dikkat çekicidir. Türkiye'deki başlıca iki partinin ve onları destekleyen iki gazetenin konuyla ilgili bu suskunluğu, Ankara'nın, AIHS'ye büyük ölçüde, Batı siyasetinde yer almanın hukuki gereği olarak katıldığı ve bundan ötede, sözleşmenin özümüyle ilgili bir kaygı taşımadığı izlenimini uyandırmaktadır.

ç. Bulgaristan'dan Sınır Dışı Edilen Türkler Sorunu

Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa Konseyi'yle ilgili olarak gerçekleştirdiği girişimlerden biri de, Bulgaristan'ın 1950 ortalarından itibaren çok sayıda Türk'ü sınır dışı etmesi nedeniyle, konuyu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi gündemine getirmesidir. Ankara'nın bu hamleyi yapmaktaki amacı, yeni katıldığı bu örgütün siyasi ve moral desteğini kazanmak ve Doğu Blokuna dahil olan komşusu Bulgaristan'a –ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne- Türkiye'nin Batı dünyasındaki yerini güçlü bir biçimde göstermektir. Sorunun Avrupa Konseyi'nde nasıl ele alındığına geçmeden önce, nedenlerini ve gelişimini kısaca açıklamak gerekmektedir:

Bulgaristan'ın, Ağustos 1950'de yaklaşık 250.000 Türk'e çıkış vizesi vererek bu kişilerin 3 ay içinde Türkiye tarafından kabulünü dayatması, Ankara'da tepkiyle karşılanmıştır. Gönderilmek istenen kişilerin fakir kesimlerden olmaları, aralarında

“sakıncalı” kimselerin bulunabileceği ihtimali²²⁹ ve Çingenerin de bu kitleyle birlikte Türkiye’ye yollanması, hepsinden öte, bu işlemin, iki ülke arasında 1925’te imzalanan ilgili anlaşmaya dayanmaksızın yapılmak istenmesi, Ankara’nın itirazının temel sebeplerini oluşturmaktaydı. Bulgaristan’ın böyle bir hamle yapmasının temel nedeni ise uygulanan Stalinist politikalar sonrasında ortaya çıkan tarımsal işgücü fazlasını tasfiye etme çabasıydı ve Türklerin de çoğu bu kategorideydi.²³⁰

Ağustos’ta başlayan sorun, Ekim sonuna kadar ikili ilişkiler çerçevesinde kaldı ve bu dönemde Ankara, gönderilecek kişilerin, Bulgaristan’daki varlıklarını serbestçe satarak Türkiye’ye gelebilmelerini sağlayacak bir anlaşma yapılması konusunda ısrarcı oldu. Fakat bu talebine olumlu yanıt alamayınca, sorunun uluslararası alana taşınacağı, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından 1 Kasım’daki TBMM’yi açış konuşmasında dile getirildi.

Sorunla ilgili olarak Türkiye’nin uluslararası alandaki ilk girişimi, Avrupa Konseyi nezdinde gerçekleşti. 4 Kasım’daki Bakanlar Komitesi toplantısında,

---

²²⁹ Türkiye’nin konuyla ilgili duyarlılığı, daha önce, II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte Avrupa’daki çeşitli mülteci kamplarında kalan ve Türkiye’ye sığınmak isteyen Türk kökenli kimselerle ilgili olarak da görülmüştü. Bu konuda ne yapıldığına dair Dışişleri Bakanı’na TBMM’de yöneltilen soruya verdiği yanıtta Sadak, Türkiye’ye gelmek isteyen 7170 kişi olduğunu söylemiş, bu kişiler ülkeye kabul edilmeden önce haklarında ayrıntılı inceleme yapılması gerektiğini, bunların iskan masrafının da birkaç milyon lirayı bulacağını ifade etmiştir. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 9, Dönem VIII, Toplantı 2, 1948, s. 11-12 ve 16-18.

²³⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1969, s. 70-80.

Köprülü, konuyla ilgili bir açıklama yaptı.²³¹ Köprülü, açıklamasında, Bulgar hükümetinin tavrını özetleyip bir anlaşmaya yanaşmamasını eleştirmiş, göçe tabi tutulmak istenen insanların trajik durumuna karşın, Türkiye'nin bu kişileri 3 ay içinde kabul etmesinin pratikte mümkün olamayacağını da belirterek, bu durumu kınayan bir karar alınmasını Komite'den talep etmiştir.

Oturum Başkanı olan Sforza (İtalya), ortada insanlık dramı ve ahlaki bir sorun olduğunu belirterek Köprülü'yü desteklemiş, Komite'nin bu doğrultuda bir karar almasını önermiştir. Bunun üzerine söz alan Lange (Norveç), Komite'nin bu konuda elinden geleni yapacağına inandığını, fakat moral desteğin ötesine gidemeyeceğini, sorunun BM'ye iletilmesinin Türkiye bakımından daha etkili sonuçlar verebileceğini söylemiştir. Yeniden söz alan Köprülü, sorunu BM'ye götürmeyi değerlendirdiklerini, fakat öncelikle, Komite'nin “moral desteğini” almak istediklerini ifade etmiştir. Averoff (Yunanistan) tarafından şiddetle desteklenen Türk önerisini Schuman genişletmiş, bunun Almanya'da da görülen, belli bir siyasal amaç doğrultusunda yapılan eylemlerin bir parçası olduğunu kaydederek, alınacak kararda bu hususun da belirtilmesini istemiştir. Komite'deki görüşmeler sonucunda, Türkiye'nin sunduğu Karar tasarısı, Schuman'ın önerisi doğrultusunda yapılan kısa bir eklemeye Bakanlar Komitesi Kararı olarak kabul edilmiştir.²³² Kararda,

---

²³¹ Bu konuşma ve Bakanlar Komitesi'ndeki görüşmenin kayıtları için bkz.: Council of Europe, Committee of Ministers, Sixth Session (3rd-4th November 1950), **Official Report of the Second Meeting**, Strasbourg, 1950, s. 32-36.

²³² Kararın metni için bkz.: “Resolution (50) 46 (4 November 1950) - Turkish Minorities in Bulgaria” <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=612622&SecMode=1&DocId=706872&Usage=2>> (12.03.2009).

Bulgaristan'ın izlediği usul kınanmış ve iki ülke arasında bir anlaşmaya varılana kadar Sofya'nın böyle bir uygulama yapmaması istenmiştir.

Bulgaristan'la yaşanan kriz, 2 Aralık 1950'de iki ülke arasında yapılan anlaşmayla çözülmüştür.²³³ Anlaşmada, Ankara'nın isteklerine uygun olarak, Türkiye'nin kabul etmediği kişilere Bulgaristan'ın çıkış vizesi vermemesi, vizesiz olarak Türkiye'ye giriş yapanların ya da Çingenelelerin, yakalandıkları takdirde Bulgaristan'a iadesi öngörülmüştür.

Türkiye'nin Bulgaristan'ı böyle bir içerikte anlaşma yapmaya ikna etmesinde, Avrupa Konseyi'nin ne derece etkili olduğu tartışılabilir. Fakat isteği doğrultusunda bir kararı Komite'den çıkartması, Türkiye bakımından diplomatik bir başarı olduğu kadar simgesel açıdan da önemli sayılmalıdır.²³⁴

4. NATO ve Türkiye

a. Türkiye'nin Reddedilen Üyelik Başvuruları

Türkiye'nin, Brüksel Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren, ABD'nin de desteklediği ve içinde yer aldığı Avrupa'daki güvenlik örgütlenmesine büyük ilgi gösterdiği ve bu yapıya dahil olmaya çalıştığı yukarıda incelenmişti. NATO'nun

---

²³³ Sander, *loc. cit.*, s. 78.

²³⁴ Nitekim, Dışişleri Bakanı Köprülü, konuyla ilgili olarak verdiği demeçte şunları söylemiştir: “Avrupa Konseyi bu kararla, Avrupa tesanütünün var olduğunu ispat etmiştir. Türkiye'nin bu davası Avrupa davası haline gelmiştir ve bu kararın Bulgaristan'a karşı büyük manevi değeri vardır.” Bkz.: “Dışişleri Bakanımızın Roma'daki Mühim Demeci,” *Zafer*, 8 Kasım 1950, s. 1 ve 3.

kuruluşuyla birlikte ABD'nin Avrupa'ya yönelik güvenlik taahhütlerinin resmileşmesi, Türkiye'nin gözünde bu örgütün önemini bir kat daha artırdı. Üye olunmadığı sürece askeri malzeme yardımının devam etmesi garantiye alınamayacağı gibi, ihtiyaç duyulması halinde, mevcut taahhütlerin gerçekleştirileceğinden de emin bulunulamazdı. Bu çerçevede, henüz CHP iktidarı devam ederken, 11 Mayıs 1950'de, NATO'ya üyelik için ilk başvuru yapıldı; fakat bu, sonuç alınamayan bir girişim oldu.²³⁵

Özellikle Kore Savaşı'nın çıkması ve BM'nin etkili bir koruma sağlayamaması, Türk karar-vericilerine, benzer bir durumda kalırsa nasıl bir riskle karşı karşıya olunduğunu bir kez daha gösterdi.²³⁶ Yeniden beliren savaş koşullarında, Batı'nın yanında açıktan tavır alarak NATO üyeliğine ulaşmayı amaçlayan DP yönetimi, önce 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 asker gönderilmesi kararını aldı; birkaç gün sonra da NATO üyeliği için ikinci başvuruyu yaptı. Bu başvuru, 15 Eylül'de NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, üyelik yerine Türkiye'yle bir tür "özel ilişki" kurulması kararı alınarak fiilen reddedilmiş oldu.²³⁷

Türkiye'ye yönelik bu tutumun değişik NATO ülkeleri bakımından farklı nedenleri bulunmaktaydı: Türkiye'nin üyeliğine en fazla karşı çıkan İngiltere, Türkiye'nin, Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarını desteklemek üzere önerilen Orta Doğu

---

²³⁵ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," **Türk Dış Politikası**, Cilt I, Baskın Oran (der.), İstanbul, İletişim, 2001, s. 545.

²³⁶ CHP Genel Başkanı İnönü, *Ulus*'taki demecinde Türkiye'nin endişelerini iyi özetlemektedir. İnönü, Kore'de olduğu gibi, saldırıya uğrayan ülkeye yapılacak yardımı, diğer üyelerin kendi takdirlerine bırakılmasından rahatsızlık duyarak, "İşte, memleket hesabına içimi titreten budur" demiştir. Bkz.: **Ulus**, 29 Haziran 1950, s. 1.

²³⁷ "Atlantik Paketi İçtimaı Toplandı," **Zafer**, 16 Eylül 1950, s. 1 ve 4.

Komutanlığı içinde yer alması gerektiğini düşünmekteydi.²³⁸ ABD, taahhütlerini, henüz Türkiye'ye ve dolayısıyla Orta Doğu bölgesine kadar genişletmeye istekli değildi. İskandinav ülkeleri ise, Güney Doğu Avrupa bölgesini Atlantik merkezli bir yapıya eklemeyi uygun bulmuyorlardı.

Türkiye bakımından asıl istenen durum olan NATO üyeliğinin gerçekleşmediğini gören Ankara, ABD ve/veya İngiliz güvencesini garanti edecek başka planlarla ilgili girişimler yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede, deyim yerindeyse, ikinci en iyi yol, anılan ülkelerin askeri desteğini açık bir biçimde güvence altına alacak, Avrupa değil Orta Doğu/Doğu Akdeniz merkezli projelere yönelinmiştir.

Bu bağlamda, 1950 yılı içinde özellikle İngiltere'yle birçok görüşme yapılmıştır. Birinci Menderes Hükümeti Programı'ndan da hatırlanacağı gibi, DP Hükümeti, NATO'ya üyelik konusuyla ilgili herhangi bir iddiada bulunmazken, Orta Doğu bölgesine özel önem vermiş, müttefiklerinin dikkatini bu bölgedeki tehlikeli duruma çekmeye çalışacağını ifade etmişti. İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı projesine, Türkiye'nin de ilgi göstermesi şöyle açıklanabilir: Asıl güvenlik örgütünün Avrupa'da kurulduğu, fakat Türkiye'nin bu yapıya dahil edilmediği bir durumda, Ankara, Orta Doğu'yu, genel dış politikasına hizmet edecek bir araç olarak değerlendirmek istemiştir.²³⁹ Gerek, söz konusu Orta Doğu Komutanlığı teklifinin Mısır tarafından reddedilmesi gerek ABD'nin, bölgede sadece İngiltere ve Türkiye arasında özel bir ittifak ilişkisi kurulmasını uygun bulmaması sonucunda, Türkiye NATO üyeliği çizgisinden tamamen çıkmamıştır.

---

²³⁸ Konuyla ilgili olarak bkz.: Kürkçüoğlu, **loc. cit.**, s. 33-36.

²³⁹ **Ibid.**, s. 37.

b. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında, stratejik değerlendirmelerini değiştiren ABD'nin belirleyici bir etkisi olmuştur. Bu strateji değişikliği, gerek Kore Savaşı gerek Sovyetler Birliği'nin atom bombası yapım ve bu bombaları gönderme kapasitesinin gelişmiş olması gibi zorlayıcı etkenlere dayanmıştır.²⁴⁰ Başından beri bilindiği gibi, asıl karar mercii konumundaki ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rolün değişmesi, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği sonucunu getirmiştir.

16-20 Eylül'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın, NATO'ya davet edilmesine karar verilmiştir. O gün, Türkiye'de, büyük bir zafer havası ve derin bir ferahlama yaşandığı anlaşılmaktadır.²⁴¹ Başbakan Menderes, bu sonucun, hükümetin izlediği ve milli bir politika olarak genel destek gören azimli siyasetin doğal sonucu olduğunu belirtmiş,²⁴² DP'li çevreler, üyeliğin Kore'ye asker gönderilmesi kararı sayesinde kazanıldığı temasını dile getirmiştir.²⁴³

Resmen 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olan Türkiye'nin Avrupa politikası bakımından düşünüldüğünde, söz konusu gelişmenin birbiriyle çelişen iki sonucu olduğu izlenimi uyanmaktadır:

Bir yandan, Türkiye, ABD'nin mutlak desteğine sahip, Avrupa coğrafyasını kapsayan, büyük bir güvenlik yapısına dahil olmuştur. Böylece, ait olduğunu iddia ettiği Avrupa'ya, ekonomik (OEEC) ve siyasi (Avrupa Konseyi) açılardan olduğu kadar, askeri alanda da girmeyi başarmıştır. Bu açıdan, NATO üyeliğini,

---

²⁴⁰ Erhan, *op. cit.*, s. 548-550.

²⁴¹ Örneğin bkz.: "Türkiye Atlantik Paktına Girdi," *Zafer*, 21 Eylül 1951, s. 1.

²⁴² *Zafer*, 22 Eylül 1951, s. 1.

²⁴³ Örneğin bkz.: Mümtaz Faik Fenik, "Dış Politikada Büyük Zafer," *Ibid.*, s. 1 ve 4.

Türkiye'nin, ABD'yi de sürekli gözeterek izlediği Avrupa politikasının zirve noktası olarak görmek mümkündür.

Diğer yandan, zirve noktasına varışın, aynı zamanda bir duraklamayı ya da gerilemeyi de başlattığı söylenebilir. Zira, asıl olarak II. Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler Birliği nedeniyle hissettiği güvenlik açığını kapatma endişesiyle Avrupa'daki devletlerarası örgütlenmelere katılmak üzere çaba sarf eden Türkiye, NATO üyeliğiyle beraber rahatlamış, bu bağlamda Avrupa'ya olan ihtiyacı azalarak daha ABD merkezli bir dış politika anlayışına yönelmiştir.

NATO'ya üyeliğin kesinleştiği bir dönemde, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nde, Avrupa Ordusu'yla ilgili olarak yapılan görüşmelerde Türkiye delegelerinden Kapani'nin kullandığı şu ifadeler, Türkiye'nin hem Avrupa siyasetinin hem de genel dış politikasının dayandığı pragmatizmi göstermesi bakımından ilginç ve önemlidir.²⁴⁴

“Bazılarınız, Fransa, Almanya ve İtalya'ya dayanan kıtasal bir federasyon konseptini savundunuz. Şunu söylemek durumundayım ki, Türkiye bakımından böyle bir federasyona katılmak hiç de imkansız değildir. Biz, birleşme arzusundaki her ülkeye, desteğimizi ve iyi niyetimizi sunmaya hazırız. Onların böyle bir birleşme ile özgür dünya amacına hizmet edeceklerine tamamen inanıyoruz; fakat kendilerine katılamayacağımızı anlamalarını istiyoruz.

Fransa, Almanya, İtalya ve belki Benelüks ülkelerinden oluşan kıtasal bir *blok*, Alplerin ve Ren'in savunulması merkezinde toplanan stratejik çıkarları ile, şüphesiz, tutarlı bir bütün oluşturur. Türkiye'nin meşguliyetlerinin bir hayli farklı olduğunu anlayacaksınız; bunlar, Türkiye'nin coğrafyası ve tarihinden etkilenmektedir ve daha genel konularla ilgilidir.”

---

²⁴⁴ Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, Second Part, 26 November-11 December 1951, Volume IV, Sittings 18-24, Strasbourg, 1951, s. 544.

Bu konuşma, Yalçın'ın yaklaşık altı ay önceki beyanlarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'de büyük bir rahatlama ve özgüven geliştiği görülmektedir. NATO üyeliğinin kesinleşmesinden kaynaklanan bu rahatlamanın, Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesi hakkındaki yaklaşımını önemli ölçüde etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa bütünleşmesi, kendisine duyulan ihtiyacın azalmasına bağlı olarak, uzaktan ve dışarıdan "izlenen" bir süreç olarak yorumlanır hale gelmiştir. Öyle ki, bu konuşmanın, bir İngiliz İşçi Partisi milletvekili tarafından yapıldığı izlenimini edinmek bile mümkündür. Çünkü, tıpkı İngiltere gibi, hem Avrupa bütünleşmesine mesafeli bir duruş söz konusudur hem de "coğrafyası ve tarihinden" kaynaklanan nedenlerle -Türkiye'nin- farklı meşguliyetleri bulunduğu tezi ileri sürülmektedir.

III. BÖLÜM:

AVRUPA'DA DERİNLEŞEN KURUMSALLAŞMA VE TÜRKİYE: 1952-1959

1947-1949 döneminde, ABD'nin ya doğrudan inisiyatif kullanarak ya da destek vermek suretiyle dolaylı olarak müdahale ettiği Batı Avrupa, bölgedeki devletlerin de uyumlu politikaları doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştı. Soğuk Savaş koşullarında ortaya çıkan çıkar uyuşması, bir Batı Bloku kurulmasıyla sonuçlanmış, Batı Avrupa da ABD liderliğindeki söz konusu blokun en önemli ayağı haline gelmişti.

Türkiye, bu dönemde, öncelikle ulusal güvenliği sağlama kaygısıyla yürüttüğü dış politikası çerçevesinde, ABD desteğinin garantilenmesi anlamına gelecek olan Batı Avrupa sistemine katılmak konusunda büyük bir çaba harcamış, bu süreçte çeşitli sıkıntılar yaşamıştı: Birincisi, Türkiye'nin Avrupa'ya aidiyetine ilişkin olarak Avrupalılarca dile getirilen itirazları karşılaması gerekmişti. İkincisi, Türkiye'nin Marshall yardımlarından pay alacak olmasının Avrupalılarca harcanabilecek kaynaklarda azalma yaratacağı fikrinin üstesinden gelmek durumunda kalmıştı. Üçüncüsü de, Sovyetler Birliği'yle komşu olan Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasının Avrupalılar için fazladan ve gereksiz bir risk doğuracağı tezini çürütmeye çalışmıştı.

Türkiye'nin bu sıkıntıları giderebilmesinde, coğrafi konumunun ABD dış politikası için arz ettiği öneme bağlı olarak, Washington'un Batı Avrupa hükümetlerini ikna etmesinin önemli katkısı olmuştu. Avrupa'da, NATO'nun

kurulmasıyla 1949'da ortaya çıkan güvenlik yapılanmasına Türkiye ancak 1952'de katılabildi. Böylece, Türkiye'nin Avrupa politikası düşünüldüğünde, "eksik parça" da tamamlanmış oldu.

Avrupa politikasında, evvelce hedeflediği tüm kurumlara katılmayı 1952 yılı itibarıyla başarmış bulunan Türkiye, NATO üyeliği sayesinde bir hayli rahatlamış, neredeyse tamamen, ABD'nin yürüttüğü çevreleme siyasetini destekleyecek bir tutum almaya başlamıştır. Aslında, 1945'ten beri, Türkiye için, Avrupa'da yer almak, ABD desteğini kurumsal güvencelerle temin etmek bakımından önemli sayılmış ve bu anlamda, araçsal ya da taktik bir değer taşımıştır. Asıl kaynak ABD olduğuna ve Türkiye Avrupa'da istediği hedefe ulaştığına göre, Ankara'nın Washington'u merkez alan bir tutuma yönelmesini doğal saymak gerekmektedir.

Türkiye, 1952-1959 döneminde, "Avrupalılık"tan ziyade "Batılılık" kimliği altında, dikkat ve ilgisini Orta Doğu'ya ve bir ölçüde de Balkanlar'a veren, bu bölgelerde Batı'nın temsilcisi olarak faaliyet gösteren bölgesel bir aktör gibi davranacaktır. III. Bölümde, Türkiye'nin Avrupa politikasını düşük profile yürütmesi sonucunu doğuran söz konusu tutum değişikliği incelenecektir. Bu çerçevede, dönemin uluslararası atmosferine ve ABD'yle ilişkilere bağlı olarak, Türk dış politikasının ilgilendiği başlıca konulara değinilecek, Ankara'nın, 1950'lerin başında sessiz kaldığı Batı Avrupa'daki bütünleşme çalışmalarına, neden 1959'da katılmaya karar verdiği ele alınacaktır.

A. Uluslararası Ortam

1. ABD'nin Dış Politikası

ABD, 1950'lerin büyük bölümünü, Kasım 1952 ve Kasım 1956'da yapılan başkanlık seçimlerini kazanan Cumhuriyetçi Parti adayı Dwight Eisenhower'ın yönetiminde geçirdi. II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin Batı Avrupa'daki hareketini yöneten ve daha sonra NATO'nun da ilk başkomutanı olan emekli general Dwight Eisenhower'ın idaresindeki ABD, Truman döneminin dış politika anlayışını sürdürerek, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasını daha ileri bir noktaya taşımıştır. Washington, Soğuk Savaş'ın başlıca figürlerinden birisi olan Dışişleri Bakanı John F. Dulles'in da etkisiyle, Stalin sonrası dönemde¹ Amerikan dış politikasının herhangi bir zafiyet göstermemesi gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu anlayış doğrultusunda, 30 Ekim 1953'te kabul edilen ve Yeni Bakış Stratejisi ("*New Look*") olarak bilinen Ulusal Güvenlik Konseyi kararında (NSC 162/2),² özellikle iki konu dikkat çekmektedir: 1) Herhangi bir saldırıyı, nükleer silahlar³ da dahil olmak üzere, bütün imkanları kullanarak karşılamak anlamına gelen topyekün ya da kitlesel

---

¹ Stalin 5 Mart 1953'te ölmüştür.

² Planla ilgili olarak bkz.: Saki Dockril, **Eisenhower's New Look National Security Policy, 1953-1961**, London, MacMillan Press, 1996, s. 19 vd.

³ Bu dönemde nükleer silah teknolojisi de geliştirilmiş, 1952'de ABD, 1953'te de Sovyetler Birliği, hidrojen bombasını üretmişlerdi. Konuyla ilgili olarak bkz.: G. A. Goncharov, "American and Soviet H-Bomb Development Programmes: Historical Background," **Physics-Uspeski**, Vol. XXXIX, No. 10 (1996), s. 1033-1044.

karşılık stratejisine geçilmesi. 2) Çevreleme siyaseti çerçevesinde Orta Doğu ve Asya-Pasifik bölgesinde ittifaklar kurulması.⁴

Kitlesel karşılık stratejisi, caydırıcılık yaratmak amacıyla öngörülmesine karşın, özellikle 1950'lerin sonlarına doğru, tam tersine sonuçlar doğurarak, karşı tarafın silahlarını nitelik ve nicelik bakımından geliştirmesine ve ABD'nin de büyük taahhütler altına girerek sıkıntı yaşamasına yol açmıştır. 1957'den itibaren, durumun gerektirdiği ölçüde kuvvet kullanımını öngören "esnek karşılık" stratejisine aşamalı olarak geçildiyse de, "ilk vuruş" imkanının değerlendirilmesi çerçevesinde, Sovyetler Birliği'ne yakın bölgelerdeki ABD müttefiklerine füze yerleştirilmesi planı, durumu iyileştirmemiştir. Özellikle, ABD'nin 1959'da, Sovyetler Birliği'ne komşu olan müttefiklerine nükleer başlıklı füze yerleştirmek istemesi, Soğuk Savaş'ın doruk noktası olarak kabul edilen Ekim 1962'deki Küba füze krizine giden yolu açacak, bu süreçte Türkiye de son derece sıkıntılı günler yaşayacaktır.

NSC 162/2'de, çevreleme siyaseti kapsamında öngörülen çalışmalardan ilki, Asya-Pasifik bölgesinin sağlamlaştırılmasıdır. Kore Savaşı'nın etkisiyle gündemde öne çıkan bu bölgede, kendi liderliğinde SEATO (*South-East Asia Treaty Organization*) adlı ittifak örgütünü Eylül 1954'te kuran ABD,⁵ Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti karşısında önemli bir başarı sağlamıştır.

---

⁴ Her iki karar da Türk dış politikası bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar aşağıda, Orta Doğu, Türkiye ve NATO'yla ilgili kısımlarda daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

⁵ Örgütün üyeleri ABD, Avustralya, Filipinler, Fransa, İngiltere, Tayland ve Yeni Zelanda'ydı. Konuyla ilgili olarak bkz.: Roger Dingman, "John Foster Dulles and the Creation of the South-East Asia Treaty Organization in 1954," **International History Review**, Vol. XI, No. 3 (August 1989), s. 457-477.

ABD, Orta Doğu'da da benzer bir politika izlemiştir. Önce, özellikle Türkiye, Irak ve Pakistan gibi bölge ülkelerini destekleyerek burada da Batı yanlısı bir ittifak sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Fakat, 1956'daki Süveyş Krizi sonrasında bölgede güçlenen ve Sovyetler Birliği'ne daha yakın duran milliyetçi yönetimler nedeniyle, ABD çok daha aktif bir Orta Doğu siyasetine geçmiştir. Bu çerçevede, Ocak 1957'de Başkan Eisenhower'ın Kongre'de okuduğu ve "Eisenhower Doktrini" olarak anılan mesajdaki⁶ en önemli husus, uluslararası komünizmin denetimindeki bir ülke tarafından bölge devletlerinin silahlı saldırıya uğraması ve yardım talep etmeleri durumunda, ABD ordusunun kullanılmasını öngörmesiydi. Eisenhower Doktrini, Orta Doğu'da gerilimi ve kutuplaşmayı artırmış ve ABD bakımından beklenen faydayı sağlamamıştır.

1950'lerde ABD'nin dış politikası genel olarak değerlendirildiğinde, Washington'un, dünyanın birçok köşesinde, Sovyetler Birliği'ne karşı geniş kapsamlı bir Soğuk Savaş siyaseti izlediği görülmektedir. Kutuplaşmanın, silahlanmanın ve gerilimin de tırmanmasına katkı yapan söz konusu tutum, ABD'yle müttefik olan Türkiye'nin durumunu da zorlaştırmıştır.

2. Sovyetler Birliği'nin Dış Politikası

Stalin'in ölümü üzerine, Sovyetler Birliği'nde eskiye göre hissedilir bir tavır değişikliği başladı.⁷ Sovyetler Birliği, Stalin yönetiminin politikalarını bir ölçüde

---

⁶ Konuyla ilgili olarak bkz.: Salim Yağub, **Containing the Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2004, s. 57 vd.

⁷ Önce kolektif yönetim modeli uygulanmış, 1955'te Nikita Khrushchev SBKP Genel Sekreteri olmuştur.

telafi ederek ülkenin uluslararası alandaki imajını düzeltmek üzere, çeşitli girişimlerde bulundu: Moskova, öncelikle, ayrıntıları aşağıda inceleneceği gibi, Türkiye'den herhangi bir talebi bulunmadığını Mayıs 1953'te Ankara'ya bildirdi. Temmuz 1953'te, Kore Savaşı'nı fiilen sona erdiren ateşkesin yapılmasını sağladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hala sonuçlandırılmamış olan Avusturya meselesinin 15 Mayıs 1955'te imzalanan Avusturya Devlet Antlaşması'yla çözülmesine de katkı yaptı.⁸

Sovyetler Birliği'nin, 1950'lerin ortalarına kadar, asıl olarak ülke içindeki sorunlarla ve Moskova'ya bağlı ülkeleri kendi çizgisinde tutma çabasıyla meşgul olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği, bir yandan Stalinci anlayışı tasfiye ederken, buna karşılık, özellikle Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin Moskova çizgisinden çıkmasından da endişe ediyordu. Bu politika çerçevesinde, Sovyetler Birliği, kendisine bağlı olan Doğu Avrupa devletlerini bir örgüt çatısı altında biraraya getirmek üzere 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nı kurdu.⁹

Sovyetler Birliği'nin politikalarındaki asıl değişiklikler, Komünist Parti'nin Şubat 1956'da yapılan 20. Kongresi'nde alınan kararlarda görüldü. Burada hem komünist ülkeler arasındaki hem de Batı'yla ilişkiler çerçevesinde önemli kararlar alındı: Her ülkenin, sosyalizme farklı yollarla ulaşabileceği ve tek bir modelin

---

⁸ Sovyetler Birliği, Stalin döneminde, Avusturya'nın Almanya'yla birlikte ele alınması gereken bir konu olduğunda ısrar etmekteydi.

⁹ Varşova Paktı'yla ilgili olarak bkz.: Gerard Holden, **The Warsaw Pact: Soviet Security and Bloc Politics**, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

dayatılamayacağı kabul edildi.¹⁰ Böylece, bağımsızlığını yeni kazanmış Asya ve Afrika ülkelerine de olumlu bir mesaj verilmek istenmiştir. 20. Kongre’de, ayrıca, “emperyalist ülkeler arasında savaşların kaçınılmaz olduğu” tezi de terk edilerek, “barış içinde bir arada yaşama” ilkesi benimsendi.¹¹

Sovyetler Birliği’nin uluslararası alanda yeniden öne çıkışı 1956’dan itibaren gerçekleşmiştir. Ayrıntıları aşağıda incelenecek olan Süveyş Krizi’nde Arap dünyasını destekleyen ve sert bir tutum izleyen Moskova, bu vesileyle Orta Doğu bölgesinde de aktif biçimde yer almaya başlamıştır. Bir tür sosyalizmi de benimsemiş bulunan Arap milliyetçisi rejimlerle kurulan yakın ilişkiler, özellikle 1957-58 döneminde, ABD ve müttefiklerinin bölgeyle ilgili endişelerini artırmış ve çeşitli girişimleri için zemin hazırlamıştır.

1950’lerde Moskova’nın politikalarını ve dolayısıyla Soğuk Savaş’ın seyrini etkileyen başlıca gelişmelerden birisi de, Ekim 1957’de Sputnik I uydusunun Sovyetler Birliği tarafından uzaya gönderilmesidir. Bu gelişme, füze teknolojisinin geldiği aşamayı ve nükleer bir savaşın kıtalar arası ölçekte yapılabileceğini de

---

¹⁰ Bununla birlikte, burada kabul edildiği varsayılan toleransın ne ölçüde sınırlı olduğu, Sovyetler Birliği’nin, 1956’da Macaristan’a yaptığı müdahale sırasında anlaşılmıştır. Moskova’nın, Doğu Avrupa’da kendi aleyhinde olduğunu düşündüğü herhangi bir gelişmeye izin vermeyeceği görülmüştür. Bu konuda bkz.: Jenö Györkei ve Miklos Horvath (ed.), **Soviet Military Intervention in Hungary, 1956**, Budapest, Central University Press, 1999.

¹¹ Bu konuda bkz.: Nikita Khrushchev, “On Peaceful Coexistence,” **Foreign Affairs**, Vol. XXXVIII, No. 1 (October 1959), s. 1-18.

göstererek Batı Blokunda büyük endişe yaratmıştır.¹² ABD'nin de bir yıl sonra bu alada başarı kaydetmesi, gerek söz konusu teknolojinin geliştirilmesi gerek füzeler için uygun üsler bulunması çabalarını karşılıklı olarak artırmış, Soğuk Savaş gerilimi giderek yükselmiştir.

3. Avrupa'nın Genel Durumu

Ekonomi açısından bakıldığında, 1950'ler, Batı Avrupa'da, II. Dünya Savaşı'nın hasarlarının önemli ölçüde atlatıldığı ve refah devletinin güçlendiği yıllar olmuştur. Bu dönem, Batı Avrupa ekonomileri bakımından, zirve noktasına 1973'teki petrol krizi öncesinde ulaşan ve "altın yıllar"¹³ olarak adlandırılan ekonomik gelişmenin de başlangıcı sayılmaktadır. Batı Avrupa'nın söz konusu ekonomik başarıları, gerek bütünleşme çalışmalarının ilerletilmesine gerek üçüncü bir güç olarak dünya politikasına etkide bulunma fikrinin geliştirilmesine dayanak teşkil etmiştir.

Bu dönemde Batı Avrupa'da toplumsal alandaki en önemli gelişme, II. Dünya Savaşı sonrasında yükselen sol ideolojinin, önemli bir tehlike olmaktan çıkmasıdır. Genel olarak sol, ya eski popüleritesini yitirmiş ya da devrimci çizgiden parlamenter

---

¹² Sputnik'in fırlatılışının hemen ertesindeki dönemde, Batı'nın konuyu nasıl değerlendirdiğine ilişkin olarak bkz.: Denis Healey, "The Sputnik and Western Defence," **International Affairs**, Vol. XXXIV, No. 2 (April 1958), s. 145-156.

¹³ Konuyla ilgili olarak bkz.: N.F.R. Crafts, "The Golden Age of Economic Growth in Western Europe, 1950-1973," **Economic History Review**, Vol. LXVIII, No. 3 (August 1995), s. 434 vd ve Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991: Aşırılikler Çağı**, Çev Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, s. 299-333.

bir anlayışa kaymıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde ABD'nin desteğini alan Batı Avrupa hükümetlerinin, ekonomik gelişmeye bağlı olarak siyasal meşruiyeti de sağlamış olmalarının payı büyüktür. Ayrıca, liberal demokrasi ve insan haklarındaki gelişmelere bağlı olarak, sol da siyasal sistemin bir parçası haline gelmiştir.¹⁴ Batı Avrupa rejimlerinin istikrarlı bir biçimde ilerleyerek bütünleşme projelerini sürdürmesinde, söz konusu iç tehdit algısındaki azalmanın katkısı olduğu söylenebilir.

Batı Avrupa'nın askeri alanda güçlendirilmesi çalışmaları bu dönemde de sürdürülmüştür. Bu çalışmaların en önemli ayağı, Almanya'nın yeniden silahlandırılması olmuştur. Almanya, önce Batı Avrupa savunma sistemine, bunun hemen akabinde de NATO'ya dahil edilmiştir.

Daha önce incelendiği gibi, AST'nin Fransız Ulusal Meclisi tarafından 29 Ağustos 1954'te reddedilmesi nedeniyle, Almanya'nın silahlandırılarak Avrupa savunmasına entegre edilmesi projesi tıkanmıştı. Bu sorunu ele almak üzere atılan ilk adım, 28 Eylül-3 Ekim 1954'te dokuz devletin¹⁵ katılımıyla yapılan Londra Konferansı'dır. Konferansta alınan kararlardan¹⁶ başlıcaları şunlardır: 1) ABD, İngiltere ve Fransa'nın Batı Almanya'daki işgal yönetimine son verilmesi; 2) Batı Almanya'nın, demokratik bir ülke olarak, eşit haklara sahip bir biçimde Batı

---

¹⁴ Geoff Eley, **Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 311-316.

¹⁵ Konferansa katılan devletler şunlardı: ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İngiltere, Kanada ve Lüksemburg.

¹⁶ Konferansta alınan kararlar için bkz: "Final Act of the Nine-Power Conference (London, 28 September-3 October, 1954)" <<http://www.ena.lu/>> (12.07.2009).

dünyasında yerini alması ve 3) Batı Almanya ve İtalya'nın Brüksel Antlaşması Örgütü'ne davet edilmeleri.

Londra Konferansı'nda alınan kararlar, 22 Ekim'deki NATO Konseyi toplantısında da memnuniyetle karşılandı ve Batı Almanya'nın NATO'ya davet edilmesine karar verildi. Aynı doğrultuda, 23 Ekim'de Paris'te imzalanan antlaşmalarla, hem Batı Almanya'daki işgale son verildi hem de Brüksel Antlaşması tadil edilerek¹⁷, Batı Almanya ve İtalya'nın da üye olduğu “Batı Avrupa Birliği” (*Western European Union-BAB*) örgütü kuruldu.¹⁸ Sonuçta, Batı Almanya, 6 Mayıs 1955'te NATO üyesi olmuştur. Böylece, Batı Almanya, 1951'de Avrupa Konseyi'ne üye oluşunun ardından, Batı Avrupa'nın askeri yapısına da dahil edilmiş ve sistemin “eksik parçası” bu şekilde tamamlanmıştır.

4. Orta Doğu Gelişmeleri

Orta Doğu, özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren, uluslararası politika gündeminin üst sıralarında yer almıştır. Washington açısından, Orta Doğu, çevreleme siyasetinin önemli parçalarından biri kabul edilmiş; Londra bakımından ise,

---

¹⁷ Bu antlaşma için bkz.: “Treaty of Economic, Social and Cultural Colloboration and Collective Self-Defence –Modified and Completed Version, 23 October, 1954) <<http://www.ena.lu/>> (12.07.2009)

¹⁸ BAB'da, mevcut Dışişleri Bakanları Komitesi'ne ek olarak, üye ülke parlamenterlerinden oluşan bir Danışma Meclisi ve Silah Denetimi Ajansı adında iki yeni organ kurulmuştur. Ayrıca, Almanya'nın kitle imha silahlarına sahip olmayacağı esası kabul edilmiş ve böylece özellikle Fransız kamuoyunun olumsuz tepkilerinin önü alınmıştır.

denizaşırı emperyal rolü çerçevesinde adeta Hindistan'ın konumuna yükselmiştir.¹⁹ Batı için bu denli önemliken, yakın zaman önce bağımsızlığını kazanan bölge ülkelerindeki milliyetçi siyasetin yükselişi, Orta Doğu'daki durumu daha da hassas bir hale getirmiştir. Bu hareketlerin, temelini söz konusu ülkelerin sömürge geçmişinden alarak, Batı'dan giderek uzaklaşması ve kendilerine daha sıcak mesajlar veren Sovyetler Birliği'ne yaklaşması nedeniyle bölge, Soğuk Savaş'ın mücadele alanlarından biri olmuştur.

Orta Doğu ülkeleri arasındaki siyasi yarılmayı başlatan gelişme, ayrıntıları aşağıda incelenecek olan Bağdat Paktı'nın kuruluşudur. ABD ve İngiltere'nin planları doğrultusunda, Batı savunma sistemini desteklemek üzere, bölge ülkelerinin örgütlenmesi amacıyla yapılan çalışmalar çerçevesinde, Türkiye ve Irak tarafından 24 Şubat 1955'te kurulan Bağdat Paktı'na, sırasıyla, İngiltere, Pakistan ve İran katılmıştır. Gerek Haşimi/Vahabi gerek monarşist/cumhuriyetçi-milliyetçi eksenlerde bölünmüş Arap dünyası, İngiltere ve ABD'nin desteklediği bu pakta –Irak dışında- katılmamıştır. Pakt, tam tersi sonuçlar vererek Arapların Doğu Bloku'na yaklaşmasına yol açmış, dolayısıyla, Batı, bölgeyle daha fazla meşgul olmak zorunda kalmıştır.

Batı ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri bozan diğer bir gelişme, 29 Ekim 1956'da İsrail, bir gün sonra da İngiltere ve Fransa birliklerinin Mısır'a saldırısıyla başlayan savaştır. Arap milliyetçiliğinin liderliğine oynayan Mısır'ın Devlet Başkanı Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı kamulaştırması sonrasında patlak veren ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin karşı koyması nedeniyle, işgalcilerin 1957 başında geri

---

¹⁹ David R. Devereux, "Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948-56," **Journal of Contemporary History**, Vol. 24., No. 2 (April 1989), s. 327.

çekilmeleriyle sonuçlanan bu bunalımın²⁰ da önemli sonuçları olmuştur: Birincisi, Orta Doğu'da Batı imajı daha da yıpranmış, buna karşılık Sovyetler Birliği'nin etkinliği artmıştır. İkincisi, İngiltere'nin imparatorluk siyaseti büyük ölçüde başarısızlığa uğramış, Londra, ABD desteğinin her durumda garanti olmadığını görmüştür. Bununla bağlantılı olarak, 1956 Süveyş başarısızlığı, Londra'nın, bir süredir mesafeli yaklaştığı Batı Avrupa'daki örgütlenmelere bakışında önemli bir değişiklik yaratmış ve bu anlamda İngiltere'nin, deyim yerindeyse, Avrupa'ya katılımı için bir başlangıç noktası olmuştur.

Özellikle 1957 ve 1958 döneminde Orta Doğu'da giderek daha etkinleşen Batı karşıtı hareketler, kimi ülkelerde (Irak) iktidarı ele geçirmiş, kimi ülkelerde (Lübnan) iktidarı ciddi olarak rahatsız etmeye başlamış, kimi ülkelerde (Suriye) ise Sovyetler Birliği'yle yakınlaşma siyasetini yürürlüğe koymuştur. Bu durum, ABD'nin, yukarıda incelenmiş olan Eisenhower Doktrini çerçevesinde bölgeyle daha fazla meşgul olmasına ve dolayısıyla, başta Türkiye olmak üzere, bölgedeki müttefiklerinin de yükünün artmasına yol açmıştır.

5. Bağlantısızlık Hareketi

1950'lerde, uluslararası politikadaki bir diğer yenilik, "Bağlantısızlar" olarak adlandırılan devletler topluluğunun ortaya çıkmasıdır. Soğuk Savaş'ın getirdiği kutuplaşma ortamında, söz konusu kutuplardan herhangi birine katılmayı kendileri

---

²⁰ Konuyla ilgili olarak bkz.: Anthony Gorst ve Lewis Johnman, **The Suez Crisis**, London, Routledge, 1997, s. 36-146.

bakımından uygun bulmayan kimi Asya ve Afrika ülkeleri biraraya gelerek, deyim yerindeyse, üçüncü bir blok oluşturmak istemişlerdir.²¹

Aslında ilk kez 1946'da Hindistan lideri Nehru tarafından ortaya atılan “bağlantısızlık” iddiası, 1950'lerin ortalarına gelindiğinde giderek daha da rağbet görmeye başladı. Bunun en önemli nedeni, Asya ve Afrika ülkelerinin neredeyse tamamının, yakın geçmişte Batılı devletlerin sömürgesi olmaktan kurtulmuş bulunmalarıydı. Asya ve Afrika ülkeleri, sömürge dönemindeki travmatik deneyimlerine bağlı olarak, içişlerine karışılmaması ve tam bağımsızlık konusunda çok duyarlılardı. İkinci neden, Soğuk Savaş'ta taraf tutmanın, önemli riskleri doğuracak olmasıydı. Özellikle Yugoslavya bakımından geçerli olan üçüncü neden ise, Sovyetler Birliği-Yugoslavya ilişkilerinin 1948'de bozulması sonucunda, Yugoslav lider Tito'nun, Moskova'ya karşı uluslararası alanda, en azından siyasi açıdan güçlü kalmak ve destek bulmak istemesiydi.

Sovyetler Birliği, özellikle “barış içinde bir arada yaşama” anlayışını öne çıkardıktan sonra, Bağlantısızlara daha sıcak bakmaya ve bu ülkeleri kazanmaya çalıştı. Özellikle, anti-emperyalizm konusu, bu ülkeler bakımından büyük anlam ifade ediyordu ve Moskova da bu söylemi kullanıyordu. Diğer yandan, eski sömürgeci devletlerin müttefiki olması nedeniyle daha dezavantajlı bir durumda bulunan ABD, özellikle Dışişleri Bakanı Dulles'in etkisiyle, bu ülkelerin tarafsızlık siyasetine şüphe ve endişeyle yaklaştı. Washington için önemli olan, söz konusu ülkelerin bağlantısız ya da tarafsız kalması değil, çevreleme siyasetiyle uyumlu bir

---

²¹ Konuyla ilgili olarak bkz.: Nazli Choucri, “The Nonalignment of Afro-Asian States: Policy, Perception, and Behaviour,” **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. II, No. 1 (March, 1969), s. 1-17.

tavır almalarıydı. Ayrıntıları aşağıda incelenecek olan ve 1955'te Bandung'da (Endonezya) yapılan Asya-Afrika Ülkeleri Konferansı'nda, iki süper güç dolaylı biçimde karşı karşıya gelmiş ve Türkiye, bir Batılı ülke kimliğiyle, bu mücadelenin aktif bir tarafı olarak hareket etmiştir.

B. Türkiye'nin Genel Durumu

1. Ekonomik Durum

DP iktidarının ilk yıllarında, ekonomi önemli ölçüde gelişmiştir. Bu iyileşmede, Marshall Planı kapsamında alman yardımların ve uluslararası konjonktürün katkısı büyüktür. Dünya ölçeğinde öngörülen işbölümü anlayışı çerçevesinde bir tarım ekonomisi olması benimsenen Türkiye'de, ABD'den gelen traktörlerin hizmete girmesi, iç pazarın geliştirilmesi hedefiyle karayolu yapımının hızlandırılması²² ve ekilebilir alanların artırılması sonucunda, bu alandaki üretim önemli ölçüde yükselmiştir. Kore Savaşı nedeniyle, tarımsal hammadde fiyatlarının da yüksek seyrettiği bu dönemde, ihracat gelirleri de artmıştır.

Tarım temelinde büyüyen Türkiye ekonomisindeki olumlu gidiş, 1954'ten itibaren sekteye uğramış ve sıkıntılar başlamıştır. Hava koşullarına bağlı olarak tarımsal üretimdeki düşüş ve buna ek olarak, ihracat mallarına yönelik talepteki

---

²² 1950-1960 arasında yaklaşık 14.500 km karayolu yapılmış; aynı dönemde traktör sayısı da yaklaşık üç kat artmıştır. Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 360-361.

azalma, söz konusu değişikliğin temel sebepleridir. 1954'te tarımsal üretim ve ihracat % 15, kişi başına düşen gelir de % 11 azalmıştır.²³

DP yönetimi, bu krizi erteleme gayretiyle, enflasyonun yükselmesine yol açacak popülist bir anlayış sergilemiş, tarım kredilerini, yüksek taban fiyatlarını ve kamu harcamalarını artırmıştır. Enflasyon, büyümedeki düşmeyi kamufle etmek üzere tercih edilmiş, bu ortamda artan borçlanma ise, alınan dış yardımların üretime değil borç döndürmek için kullanılması sonucunu doğurmuştur.²⁴ 1950'lerin sonlarında, Türkiye'nin daha fazla dış kaynak bulma ihtiyacı en üst noktaya çıkmıştır.²⁵

DP'nin 1954'ten itibaren ekonomi alanında attığı diğer bir adım, dış ticaret rejimi üzerindeki denetimin artırılmasıdır. Özellikle Temmuz 1954'teki 4/3321 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla, ihracat ve ithalat kuralları düzenlendi ve dış açıkları kapatma amacıyla, ithal ikameci bir anlayış çerçevesinde, korumacı ve denetimli bir dış ticaret rejimine geçildi.²⁶

Gerek kamu harcamalarının artırılması gerek dış ticaret rejiminin denetlenmesi ve korumacı bir politikaya geçilmesi, DP'nin "liberal" söyleminin

---

²³ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim, 1995, s. 184-185.

²⁴ **Ibid.**, s. 186.

²⁵ Ekonominin yönetiminde DP'nin en fazla önem verdiği husus, yabancı sermayenin Türkiye'ye getirilebilmesiydi. Amaç, kalkınma için ihtiyaç duyulan finansmanın borç olarak değil, doğrudan yatırım biçiminde dışarıdan temin edilebilmesiydi. Ocak 1954'teki Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Mart 1954'teki Petrol Kanunu, yabancı şirketlere önemli avantajlar sunmuş fakat ülkeye gelen sermaye miktarı yeterli düzeye ulaşamamıştır. Konuyla ilgili olarak bkz.: Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt III, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, s. 1389 ve 1397.

²⁶ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 87-88.

ekonomi alanında terk edilmesi ve devletin bu alanda, CHP dönemindeki gibi, etkin olması sonucunu doğurmuştur. Büyük ölçüde dış kaynaklarla finanse edilen bu popülist politikalar, nihayet 4 Ağustos 1958'deki devalüasyon sonucu önemli ölçüde gevşetilmiştir.²⁷

Genel olarak bakıldığında, liberal bir ekonomi yönetimi ve “her mahallede bir milyoner yaratmak” vaatleriyle iktidara gelen DP, başlıca seçmen kitlesi durumundaki zengin köylü sınıfın çıkarlarını dikkate alan ve devletin etkinliği elden bırakmadığı bir ekonomi politikası izlemiştir. Genel bir kalkınma planı fikrinin yadsındığı DP döneminde, izlenen ekonomi politikasının olmazsa olmazı durumundaki dış kaynak girdisi giderek azalmış, buna bağlı olarak, ekonomik kriz 1950'lerin sonuna doğru derinleşmiştir.

2. Siyasal Durum

Mayıs 1950'deki genel seçimleri kazanan DP, 1950'ler boyunca tek parti iktidarını sürdürdü. 2 Mayıs 1954'teki seçimlerde oy oranını daha da artıran (% 56,61) DP, 27 Ekim 1957'deki seçimlerde ilk kez % 50'nin altına (% 47,70) düşmüş olsa da, seçim yasasındaki mutlak çoğunluk esası nedeniyle, TBMM'deki hakim durumunu korumayı başardı.²⁸

---

²⁷ Bu devalüasyonla, ABD doları, TL karşısında yaklaşık 3 kat değerlendirilerek 2.80 TL'den 9 TL'ye yükselmiştir. Yerasimos, **op. cit.**, s. 1406.

²⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 1998, s. 138. 1957 seçimlerinde CHP, % 40,82 oranında oy almasına karşın, 610 üyeli TBMM'de sadece 178 sandalye kazanabilmiştir. Bkz.: **Ibid**, s. 198.

Özellikle tek parti iktidarlarında hayati önem taşıyan muhalefetin başını CHP çekti. DP'deki bölünmeler nedeniyle kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi (1954)²⁹ ve Hürriyet Partisi'nden (1955) farklı olarak CHP, hem yurt çapına yayılmış köklü bir örgüte hem de bürokrasi ve kent merkezli bir seçmen tabanına sahipti.

İktidarda olmasına karşın, DP'nin aldığı siyasi desteğin azalarak muhalefetin güçlenmesinde ekonomideki bozulmanın da önemli payı vardı. 1954'ten itibaren giderek derinleşen ve yapay önlemlerle ertelenmeye çalışılan ekonomik krize bağlı olarak durumu kötüleşen kentli ve ücretli kesimlerin hoşnutsuzluğu da artırmıştır. Bu ekonomik temelde olmak üzere, kentli nüfusun ve eğitim düzeyinin artması da, CHP'den başlayıp siyasal yelpazenin daha soluna uzanan tüm toplumsal muhalefet odaklarını güçlendiriyordu.³⁰

İktidara gelmeden önce bütün söylemini demokrasi üzerine kurmuş olan DP, iktidara geldikten sonra muhalefet üzerindeki baskıyı giderek artırdı. Öyle ki, “beyaz terör” olarak adlandırılan bu baskı, sadece siyasal partilerle sınırlı kalmayıp, sendikalar, basın ve üniversiteler başta olmak üzere, DP'ye destek vermeyen tüm kesimleri hedef aldı. Genellikle, komünizme karşı durmak iddiası üzerinden yürütülen bu baskı, 1958 sonlarından itibaren “Vatan Cephesi”nin kuruluşuna kadar sürdürülmüş ve bu oluşuma katılmayanlar “yıkıcı” olmakla suçlanmışlardır.³¹

Daha önce incelendiği gibi, DP, kuruluşu sırasında, o dönemde dünyada çok gündemde olan demokrasi ve insan hakları meselesini öne çıkarmış ve bu sayede büyük destek kazanmıştı. CHP'nin böyle bir söyleme, en azından DP ölçüsünde

---

²⁹ İrticai faaliyetleri gerekçesiyle kapatılan Millet Partisi'nin yerine kurulmuştur.

³⁰ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981, s. 99.

³¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1994, s. 162.

başvurmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin, Avrupa Konseyi bünyesinde Kasım 1950'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamış bulunmasına karşın, demokrasi ve insan hakları sorununun muhalefet tarafından, bu sözleşmeye dayanarak tartışılmamış olması ilginçtir. Bu durum, Ankara'nın, Sözleşme'yi Batı Bloku içinde yer alma arayışları çerçevesinde ve sadece diplomatik hedefler doğrultusunda imzaladığı, Türkiye'de söz konusu sözleşmenin özünü pek ilgilendirmediği ve siyasal yaşamın hukuki temellerinden biri olarak görülmediği izlenimini uyandırmaktadır.³²

Özetle, 1952-1959 döneminde Türkiye'deki siyasal duruma genel olarak bakıldığında, anti-demokratik uygulamaların arttığı ve buna bağlı biçimde toplumsal muhalefetin giderek yükseldiği görülmektedir. Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle, iktidar tarafından, anti-komünizm söylemi sıkça kullanılmış, bu bağlamda, Batı Avrupa ülkeleri, demokratik çoğulculuk konusunda aşama kaydederken Türkiye'de, deyim yerindeyse, bir geriye gidiş yaşanmıştır.

---

³² Konuyla ilgili ender yazılardan birinde, Yalçın, Türkiye'deki insan hakları anlayışını eleştirmiştir. Bazı Avrupa Konseyi üyelerinin, kendi vatandaşları için, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını tanımaları üzerine yazdığı yazıda, "biz ne yapıyoruz" diye sorarak şunları söylemiştir: "Bugün bizim memlekete mahsus geri bir zihniyetin icabına göre, bir ecnebiye 'Türkiye'de insan haklarına riayet edilmiyor' demek bile milli bir suç gibi telakki olunmak isteniyor. Halbuki medeni ülkeler bunu uygulamaya geçiriyor. Biz bu hakların gereğini anlamadık, kavramadık." Bkz.: Hüseyin Cahit Yalçın, "İnsan Haklarını Tanımak Yolunda," **Ulus**, 22 Temmuz 1955, s. 1 ve 7.

3. Dış Politikayla İlgili Genel Durum

a. ABD Çizgisinde Dış Politika

İncelenen dönemde, genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, ABD'nin çevreleme siyasetine büyük destek verdiği ve bu çerçevede, Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'da Batı savunma yapısının "ileri karakolu" gibi hareket ettiği görülmektedir. Bu tutumun nedenini, Türkiye'nin güvenlik kaygılarının giderilmesi çabasından ziyade DP iktidarının ekonomik hedeflerinde aramak gerekmektedir. Ankara'nın diplomatik potansiyelini Batı dünyasında takdir görecektir şekilde kullanmasının, Türkiye'nin uluslararası alandaki değerinin artırılarak ekonominin işleyebilmesi için gerekli dış kaynağın daha fazla ve kesintisiz temini bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Ekonomik yardım konusunda başlıca kaynağın ve "takdir mercii"nin ABD olduğu dikkate alınca, Türk dış politikasının, neredeyse tümüyle Washington ekseninde izlenmesi olağan sayılmalıdır.³³

Kimlik sorunu bağlamında düşünüldüğünde, söz konusu dış politikanın, Türkiye'ye "Avrupalı" değil "Batılı" bir ülke niteliği kazandırdığı söylenebilir. Bu iki kimlik arasındaki fark, uluslararası alanda Türkiye'nin müdahil olduğu sorunlar dikkate alındığında anlaşılacaktır. Aşağıda incelenecek olan Balkan ve Bağdat Paktları'nın yanı sıra, söz konusu Batılı kimliğin öne çıktığını gösteren en önemli

---

³³ DP'nin dış politikası, literatürde genellikle eleştirilmektedir. Örneğin bkz.: **Türk Dış Politikası**, Cilt I, s. 477-652. Öte yandan, burada bahsedilen tutumun, Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlıktan, saygın bir ülke konumuna taşıdığı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bkz.: Mim Kemal Öke ve Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa: Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Ankara, Demokratlar Kulübü, 2000.

olay, Türkiye'nin Bağlantısızlar konusundaki tutumudur. Türkiye, Bağlantısız ülkelere, Batı'nın tezlerinin savunucusu olarak seslenmiştir. 1949'da Asya devletleri konferansı için aldığı daveti, bir Avrupa devleti olduğu iddiasıyla reddetmiş bulunan Türkiye,³⁴ Nisan 1955'teki Bandung Konferansı'na üst düzeyde bir heyetle katılmıştır.³⁵

Türkiye'nin Bandung'daki başlıca eylemi, konferans sonucunda hazırlanacak belgede, sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının tanımını genişletmek olmuştur. Konferansa katılan devletlerin neredeyse tamamı, Batılı devletlerin eski sömürgesiydi ve bu ülkeler için "bağımsızlık", öncelikle Batı sömürgeciliği ve emperyalizminden kurtulmuş olmak anlamına geliyordu. Bu anlayış nedeniyle, başta Hindistan olmak üzere, genel eğilim, böyle bir emperyalizm tanımı yapılması ve kınanması yönündeydi. Fakat Bandung'daki tek NATO üyesi Türkiye, klasik sömürgeciliğin yanında –Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nu kastederek- yeni tip bir emperyalizmin de bulunduğunu ve bunun da kınanması gerektiğini savundu.³⁶ Türkiye, Kuzey Afrika'daki eylemleri dolayısıyla Fransa'nın kınanması kararına da katılmayarak, açıkça Batı'nın yanında bir tavır aldı.³⁷

---

³⁴ "Asya konferansına İştiraki Reddettik," **Ulus**, 13 Ocak 1949, s. 3.

³⁵ Türk heyetinin başkanı, Ekim 1957'de Dışişleri Bakanlığı'na getirilecek olan Fatin Rüştü Zorlu'ydu. Heyette ayrıca, Orhan Eralp, Turgut Menemencioğlu, Zeki Kunalp gibi Dışişleri Bakanlığı'nın önemli diplomatları da yer almaktaydı. Türk heyeti hakkında bkz.: **Zafer**, 9 Nisan 1955, s. 7.

³⁶ Türkiye'nin Bandung Konferansı'ndaki tutumu hakkında bkz.: Zeki Kunalp, **Sadece Diplomat**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1980, s. 108-112 ve Günver, **op. cit.**, s. 52-60.

³⁷ Fransa'yı kınayanlar, Arap Orta Doğusu ülkeleri ile Afganistan ve Pakistan'dı. Bkz.: "Bandung Konferansı'nın Dün Akdettiği Toplantı," **Zafer**, 20 Nisan 1955, s. 1 ve 7.

b. Balkan Paktı

Balkanlar'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın biraraya gelerek örgütlenmeleri, Soğuk Savaş koşulları düşünüldüğünde, ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Ancak, her üç ülkenin de böyle bir örgütlenmeye gitmek için kendileri bakımından sebepler bulunmaktaydı ve ABD dış politikası da bu gelişmeyi desteklemekteydi. Önce Balkan Paktı'nın ve kısa süre sonra da Balkan İttifakı'nın yapılmasını sağlayan söz konusu faktörler şöyle özetlenebilir.³⁸

Her üç ülkenin de, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri kötüydü. Türkiye ve Yunanistan zaten NATO üyesiydiler. Tito'nun Stalin döneminde Sovyetler Birliği'yle bozulan ilişkileri, Yugoslavya'yı Doğu Bloku'nun dışında bırakmış fakat Belgrad'ın Batı Bloku'na girmesi -rejimi nedeniyle- mümkün olmamıştı. Dolayısıyla, her üç ülke bakımından da Sovyetler Birliği nedeniyle bir güvenlik sorunu söz konusuydu.

Her üç ülkenin de dış yardım ihtiyacı büyüktü. Başlıca yardım kaynağı ABD'yi etkileyebilmek ve daha çok destek sağlayabilmek, ABD ve NATO stratejilerine de gayet uygun düşecek Batı yanlısı bir örgüt kurulması sayesinde kolaylaşacaktı.

Böyle bir örgütü Batı'nın güvenlik siyaseti için gerekli ve faydalı kılan bir ortam da mevcuttu. Çevreleme siyasetinin Avrupa'daki "eksik halkası" Yugoslavya'ydı. Bu ülkenin, Balkanlar'da kurulacak bir güvenlik örgütü yoluyla Batı sistemine dahil edilmesiyle, Sovyetler Birliği, güneyden tamamen çevrelenmiş olacaktı.

---

³⁸ Bu konuda bkz.: Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye...**, s. 83-90.

Üç ülkenin, söz konusu ortak algılama ve ABD desteği temelinde biraraya gelmesi sonucunda, 28 Şubat 1953'te Ankara'da "Balkan Paktı" olarak bilinen dostluk ve işbirliği antlaşması³⁹ imzalandı. Antlaşmanın en önemli tarafı, 2. ve 3. maddelerinde öngörülmüş bulunan, savunma ve ortak güvenlik konusunda işbirliğinin benimsenmiş olmasıdır.

Paktın kurulmasından sonra, bu işbirliğinin bir ittifak düzeyine yükseltilmesi, üç üye tarafından da istenmiş ve Yugoslavya'nın özel durumunun kimi Batılı ülkelerde yarattığı kaygılar Türkiye ve Yunanistan'ın çabalarıyla giderilmiştir. Sonuçta, üç ülke, Bled'de (Yugoslavya) 9 Ağustos 1954'te İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı⁴⁰ imzaladılar. Antlaşmanın 2. maddesinde, *casus foederis* ilkesi, yani, taraflardan birine yapılacak bir silahlı saldırının tarafların tümüne yapılmış sayılacağı ve bu durumda, saldırıya uğrayan tarafa yardım edileceği esası benimsenmiştir.

Balkan Paktı ve İttifakı, bazı nedenlerden dolayı, kısa süre içinde etkisizleşmiştir: İlk neden, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdidin, Khrushchev döneminde azalmasıdır. Batı'ya ihtiyacı azalan Yugoslavya, Moskova çizgisine girmeyi de istemeyerek Bağlantısızlık hareketine dahil olmuş, böylece "Batıcı" bir ittifak durumundaki Balkan İttifakı'ndan fiilen çekilmiştir. Balkan Paktı ve İttifakı'nın çöküşünün bir diğer nedeni de, ayrıntıları ileride incelenecek olan Kıbrıs sorununun ortaya çıkması sonucunda Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmasıdır.

---

³⁹ Metni için bkz.: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 420-423.

⁴⁰ Metni için bkz.: **Ibid.**, s. 428-432.

Balkan Paktı Türkiye bakımından değerlendirildiğinde şu husus göze çarpmaktadır: NATO'ya üye olmadan önce, Ankara, yukarıda incelediğimiz gibi, bu örgüte üyelik şansını azaltacağı kaygısıyla, Orta Doğu ya da Akdeniz'de bölgesel bir ittifak kurulmasına pek sıcak bakmamıştı. NATO'ya girdikten sonra rahatlayan Türkiye, NATO dışında, bölgesel ölçekli örgütlerin kurulmasına büyük destek vermiştir. Bu destek, “Batılı” Türkiye'nin, Batı'nın savunmasını güçlendirme arzusu çerçevesinde değerlendirilebilir.

c. Bağdat Paktı

Orta Doğu'da güvenlik örgütlerinin kurulması çalışmaları, ABD'nin çevreleme siyaseti çerçevesinde başlamıştır. Orta Doğu'nun, Sovyetler Birliği'ne komşu bir mevkide bulunmasına karşın, Batı sistemiyle entegre bir güvenlik yapısının kurulmamış olması, ABD'yi harekete geçirmiştir. Dışişleri Bakanı Dulles'in, 9-29 Mayıs 1953'te bölge ülkelerine yaptığı resmi ziyarette, ABD, bölgede böyle bir örgütlenmenin kurulması için zemin yoklamıştır. Dulles, bu ziyaretinde, Arap ülkelerinin özellikle İngiltere hakkındaki olumsuz tutumlarını gözlemlemiş, Orta Doğu'da ABD ve Batı savunmasını destekleyecek bir örgütün, bölge ülkeleri tarafından kurulması gerektiği sonucuna varmıştır.⁴¹

Bu değerlendirmeler ışığında, hem bölge ülkesi hem de NATO üyesi olan tek devlet durumundaki Türkiye'nin “köprü” rolü öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesinde “kuzey seddi” olarak tanımlanan bölgenin diğer ülkesi

---

⁴¹ Thomas A. Bryson, **American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey**, Methucen, The Scarecrow Press, 1977, s. 183.

Pakistan da ABD dış politikası için önem kazanmıştır. Nitekim, Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla sonuçlanacak örgütlenme süreci önce ABD ile Pakistan (28 Aralık 1953), sonra da Türkiye ile Pakistan arasındaki işbirliği anlaşmalarıyla (2 Nisan 1954) başlamıştır.⁴²

Orta Doğu'da kurulacak bir paktın başarılı olabilme koşulu, Arap devletlerinin de bu yapıda yer almasına bağlıydı. Bu ihtiyaçtan hareketle, Türkiye tarafından yapılan diplomatik girişimler, böyle bir pakta katılım için belki de en uygun aday durumundaki Irak⁴³ bakımından başarılı olmuştur. Sonuçta, 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta, Türkiye ile Irak arasında imzalanan Antlaşmayla Bağdat Paktı kurulmuştur. Daha önce değinildiği gibi, kısa süre içinde, İngiltere, Pakistan ve İran da katılmışlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Bağdat Paktı, Arap ülkeleri arasında bölünme yaratması ve bölgedeki gerilimi artırması nedeniyle, umulan sonuçları vermemiştir. Türkiye, Batı'nın Orta Doğu'daki temsilcisi rolünü oynamaya çalışmış, bu durum ise Ankara'nın hem Batı'ya sıcak bakmayan Arap devletleriyle hem de komşusu Sovyetler Birliği'yle ilişkilerinin kötüleşmesine yol açmıştır.⁴⁴

Orta Doğu'da esas olarak Bağdat Paktı'yla başlayan blok siyasetinde Türkiye'nin etkinliği, 1950'lerin sonlarına doğru giderek artmıştır: 1956 Süveyş, 1957 Suriye Bunalımları ve 1958'deki Ürdün, Lübnan ve Irak gelişmelerinde,

---

⁴² Kürkcüoğlu, *loc. cit.*, s. 54.

⁴³ Irak, hem ülke içindeki Kürt ve komünist odakların eylemlerinden rahatsız oluyordu hem de dış yardım alarak Arap dünyasındaki yerini güçlendirmek istiyordu. Bkz.: **Ibid.**, s. 55.

⁴⁴ Erel Tellal, **SSCB-Türkiye İlişkileri, 1953-1964**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000, s. 70-73.

Ankara hep “Batıcı” bir tutum takınmıştır.⁴⁵ Bölge ülkeleri nezdinde ABD, İngiltere ve Fransa’nın imajının iyice bozulmasına karşın, Ankara’nın söz konusu tutumunu sürdürmesi, Arap ülkeleriyle Türkiye arasında -örneğin 1957 Suriye Bunalımı sırasında- neredeyse savaşa varacak bir etkide bulunmuştur.

C. Türkiye’nin Üye Olduğu Avrupa Kuruluşlarındaki Etkinlikleri

1. OEEC ve Türkiye

1950’lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinin bozulduğu yukarıda belirtilmişti. Türkiye, giderek daha çok dış kaynağa ihtiyaç duyduğu bu yıllarda, OEEC imkanlarından daha fazla yararlanmak istemiştir. Türkiye’nin dış ticaretinin önemli bir kısmı OEEC bünyesinde kurulan Avrupa Ödemeler Birliği’ne dahil ülkelerle yapılmaktaydı. Dolayısıyla, dış ticaret temelinde gerçekleşen ekonomik bağımlılık, OEEC’nin Türkiye ekonomisi hakkında yönlendirici bir güç olmasını da sağlıyordu.

Bu dönemde OEEC de kurumsal düzeyde derinleşme yönünde adımlar atmıştır.⁴⁶

Öncelikle, Avrupa Ödemeler Birliği çerçevesinde, üyeler arasında çoktarafli ticaretin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu sayede, kredi ve borç

---

⁴⁵ Konuyla ilgili olarak bkz.: Kürkcüoğlu, **loc. cit.**, s. 81 vd.

⁴⁶ OEEC’deki kurumsal gelişmelerle ilgili olarak bkz.: Robertson, **op. cit.**, s. 41-51.

temini, özel çekme hakları gibi uygulamalarla ilgili olarak, üye ülkelerin ödemeler dengesi verileri çok daha sıkı biçimde takip edilmeye başlamıştır.

OEEC'nin kurumsal olarak gerçekleştirdiği derinleşme çabasının ikinci adımı, üye ülkelerdeki üretim artışı ve verimliliğini sağlamak üzere 1953 yılında Avrupa Verimlilik Ajansı'nın kurulmasıdır. Birçok ABD'li uzmanın görev aldığı Ajans, OEEC üyelerinin kendi ulusal verimlilik merkezleriyle⁴⁷ eşgüdümlü olarak, üretim artışının sağlanması için çeşitli çalışmalar yapmıştır.

OEEC'nin kurumsal olarak güçlendiği, Türkiye ekonomisinin ise, tersine, kötüleştiği 1950'lerin ikinci yarısında, söz konusu örgüt karşısında, Ankara'nın durumu da zayıflamıştır. Türkiye, 1958'de, büyük bir kısmı OEEC üyelerine olan dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve ekonomi büyük bir krize sürüklenmiştir. Nitekim, Mayıs 1958'de toplanan OEEC Konseyi, Ankara, bir ekonomik istikrar programını uygulamaya sokmadığı takdirde, Türkiye'ye, borç, kredi veya hibe türünden hiçbir kaynak sağlanmayacağını kararlaştırmıştır.⁴⁸

OEEC, Türkiye'den uygulamasını istediği istikrar programında, enflasyonist politikalarından vazgeçilmesini, kaynakların verimli kullanımını ve uzun vadeli bir yatırım programının hazırlanmasını şart koşmuştur. OEEC'nin bu uyarısı üzerine Türkiye'de yapılan ilk çalışma ise, daha önce değinildiği gibi, Ağustos 1958'deki devalüasyondur.

---

⁴⁷ DP'nin ekonomik plan anlayışını yadsıyan yönetimi nedeniyle, Türkiye'de böyle bir merkezin kurulması ancak 08.04.1965 tarihinde çıkarılan 580 sayılı kanunla mümkün olmuştur. Bkz.: Milli Prodüktivite Merkezi Kuruluş Kanunu, Kanun No: 580, Resmi Gazete, Tarih: 17.04.1965, Sayı: 11978.

⁴⁸ Yerasimos, **op. cit.**, s. 1404.

Yapılan uyarı sonucunda Türkiye'nin ilk adımları atması üzerine, OEEC, bazı üyelerinin Türkiye'ye vereceği kredilerin işleyişini ve Türkiye'nin bu ülkelere olan borcunu taksitlerle ödeme şeklinin genel kurallarını belirlemek amacıyla bir konferans düzenlemiştir. Konferans'ın 6 Mart 1959'daki kararı uyarınca, alacakların belli bir merkezde toplanması ve ödemelerin buradan yapılması esası benimsenmiştir.⁴⁹

Böylece, Türkiye, 1959 itibarıyla, yaklaşık 10 yıllık bir sürede, ekonomisi uluslararası kuruluşlar tarafından mercek altına alınan ve bu konuda kendi iradesi dışında verilen kararlara göre davranmak durumunda kalan bir ülke haline gelmiştir.

OEEC-Türkiye ilişkilerine bakıldığında, özetle, 1950'lerin sonundan itibaren sıkıntılı bir sürecin başladığı görülmektedir. Türkiye bakımından, Batılı ya da Avrupalı bir ülke sayılmanın, dış kaynağa ulaşmada bir güvence anlamına gelmediği görülmüştür. Aynı dönemde, Türkiye'nin OEEC'de karşılaştığı bu sıkıntının, ekonomik yardım konusunda ABD'yle ilişkiler bakımından da geçerli olduğu dikkate alındığında, Ankara'nın, deyim yerindeyse, ferahlamak üzere dış politikada yeni açılımlar yapma arayışına girmesi olağan sayılmalıdır. Ayrıntıları daha sonra ele alınacak olan Türkiye'nin 1959'daki AET'ye üyelik başvurusu ile Menderes'in, Temmuz 1960'ta yapması planlanan Moskova ziyareti, OEEC'yle ilişkilerde yaşanan sorunlar karşısında Ankara'nın yöneldiği çıkış arayışları çerçevesinde değerlendirilebilir.

---

⁴⁹ **Ibid.**, s. 1408.

2. Avrupa Konseyi ve Türkiye

Daha önce incelendiği gibi, Türkiye, 1945 sonrası dönemde, Avrupalı bir ülke olduğunu ispat etmeye çok ihtiyaç duymuş, söz konusu sıfatı kazanabilmek için büyük çaba harcamıştı. Türk karar-vericiler, bu amaçla, Batı Avrupalı devletlerin kurdukları ve Avrupa'nın yeni değerlerini tanımladıkları Avrupa Konseyi'ne katılmak istemişti. Ankara, Ağustos 1949'da Konsey üyeliğini elde ettiğinde, Türkiye'nin Avrupa'daki yeri hakkındaki şüphelerin de son bulacağı sanılmıştı.

Üyelik sonrasındaki ilk yıllarda, konjonktür gereği, Türk dış politikası için çok işlevsel sayılan Avrupa Konseyi, Ankara'nın etkin biçimde varlık gösterdiği bir örgüt olmuştu. Hatta 30 Temmuz 1953'te, Paris Büyükelçiliği'nde görevli bulunan Affan Akça, Türkiye'nin Avrupa Konseyi nezdinde daimi temsilcisi olarak Strasburg'a tayin edilmiştir.⁵⁰ Fakat 1950'lerin ortalarına doğru Türkiye'nin bu tutumu değişmiştir. Söz konusu tutum değişikliğinin başlıca iki ana nedene dayandığı söylenebilir:

Birincisi, Türkiye, bu dönemde, ABD ya da Atlantik merkezli bir dış politikaya yönelmiştir. Bu yönelimde, Türkiye'nin, Avrupa'daki başlıca örgütlere üye olmayı başardığından, Avrupalılık temelinde bir politika izlemesi için zorlayıcı bir nedenin kalmaması da etkide bulunmuştur. İkinci ana neden, Avrupa Konseyi'nin, kıtanın siyasi ve ekonomik yapısını biçimlendirecek önemli bir aktör

---

⁵⁰ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Mayıs 1951'de aldığı tavsiye kararı üzerine başlatılan atama sürecinde, daimi temsilcilik görevine, 1 Kasım 1955'ten itibaren Murat Borovalı, 17 Ağustos 1957'den itibaren de Melih Akbil getirilmiştir. Bkz.: **Council of Europe, Historical Archives**, Dossier No. 885/0212 (Permanent Representatives-Turkey).

olma hedefinden uzaklaşıp, giderek sembolik bir örgüt niteliğine bürünmesidir. Konsey'in bu duruma gelmesinde, gerek NATO'nun kıta siyaseti üzerinde belirleyici etkisinin ortaya çıkması gerek başka örgütlerin (örneğin AKÇT ve sonrasında AET gibi) kurularak üyeleri bakımından daha bağlayıcı kararlar almaya başlaması etkili olmuştur.

Yukarıda belirtilen nedenlerle hem objektif hem de sübjektif olarak "değeri" azalan Avrupa Konseyi, Türkiye'nin de giderek önemsiz gördüğü bir örgüt haline gelmiştir. Bu durum, Esmer'in 1955 tarihli bir yazısından⁵¹ açıkça anlaşılmaktadır: Konsey'den ümidini kesmiş olduğunu belirten Esmer, gelinen noktada Churchill'i suçlamıştır. Esmer, muhalefette olduğu dönemde Konsey'in devletler üstü bir yapıya taşınmasının gerektiğini savunan Churchill'in, iktidara geldikten sonra (1951) bu konuda hiçbir çalışma yapmadığından yakınmaktadır. Esmer, ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nden daha ağır bir veto sistemi bulunan Avrupa Konseyi'nin yerinde saydığını iddia etmiş, "ileri doğru hiçbir gelişme kaydedilmediği içindir ki, Avrupa Konseyi'nin lüzumu olup olmadığı bile son zamanlarda bahis konusu olmaya başlamıştır" demiştir.

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne ilişkin tutumu değişmekle birlikte, örgüt çalışmalarının tümüyle dışında kaldığı da söylenemez. Aşağıda, Avrupa Konseyi'nin çeşitli alanlardaki çalışmaları ve bu çalışmalarla ilgili olarak Türkiye'nin aldığı tutum incelenecektir.

---

⁵¹ Ahmet Şükrü Esmer, "Avrupa Konseyi'nde," **Ulus**, 16 Temmuz 1955, s. 3.

a. Politikayla İlgili Konular

Avrupa Konseyi, yukarıda belirtildiği gibi, Batı Avrupa'daki siyasetin NATO bünyesinde belirlenmesi ve ele aldığı konuların sınırlı olması gibi nedenlerle, siyasal konularda etkinliğini yitirmiştir. Diğer yandan, Danışma Meclisi, örgütün kuruluşundan itibaren başlayan uygulamaları çerçevesinde, Avrupa bütünleşmesinin siyasal yönleriyle ilgili çeşitli raporlar hazırlayarak bu konuyu gündeminde tutmuştur. Somut bir sonuç ya da Konsey'in politikalarında bir etki yaratmayan söz konusu çalışmalar, örgütün genel bir forum düzeyine indiğini teyit etmektedir.

Bu dönemde Konsey'de görüşülen siyasal meseleler arasında Türkiye bakımından en önemli gelişme, ayrıntıları daha sonra ele alınacak olan Türk-Yunan ilişkilerindeki bozulmaya bağlı olarak patlak veren 6-7 Eylül olaylarının,⁵² Yunan delegeler tarafından Danışma Meclisi'nin gündemine taşınmasıdır.

21 Ekim 1955'teki oturumda,⁵³ Türk ve Yunan delegeler arasında çok sert tartışmalar yaşanmıştır. Öyle ki, Danışma Meclisi Başkanı, görüşmenin sonunda oturumu kapatırken "Bu, Avrupa Konseyi'nde bir daha hiç olmamasını umduğum türden bir tartışmaydı" demiştir. Tartışmalarda Yunan delegeler, ortak bir tavırla, söz konusu olaylardan Türk devletini sorumlu tutmuş, olayın vahametini, olabildiğince

---

⁵² Kıbrıs sorununun gündemi işgal ettiği bir dönemde, 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba konduğu haberinin duyulması üzerine, Kıbrıs Türktür Derneği üyelerince İstanbul ve İzmir'de yapılan gösteriler sırasında büyük olaylar çıkmıştı. Rumlara ait malların büyük hasar gördüğü olaylar, Türkiye'yi uluslararası alanda zor duruma düşürmüştür. Bkz.: Melek Fırat, 6-7 Eylül Olayları, **Türk Dış Politikası**, Cilt I, s. 601.

⁵³ Bu görüşmelerin tutanakları için bkz.: Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Vol. III, Strasbourg, 1955, s. 655-685.

ayrıntılı bir biçimde anlatmışlardır. Konuyu, Kıbrıs'ın durumuyla da ilintilendiren Yunan delegeler, Avrupa barışının ve Avrupalılığın, bu şekilde gerçekleştirilemeyeceğini ve korunamayacağını iddia etmişlerdir. Türk delegeler ise, milli dış politika anlayışıyla, Yunan tezlerini yanıtlamaya çalışmışlar, çeşitli örneklerle, Yunanistan'ın da bu sorunda payı bulunduğu ve benzeri uygulamaların Yunanistan tarafından da yapıldığı tezini işlemişlerdir.⁵⁴

b. Ekonomiyle İlgili Konular

Avrupa Konseyi'nde, ekonomi alanında da -Danışma Meclisi'ndeki genel tartışmaların dışında- önemli ve somut bir gelişme yaşanmamıştır. Bu durum, bilhassa OEEC ve AKÇT (ve AET) gibi, özel olarak ekonomiyle ilgili kuruluşların etkinliklerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Savunma ve dış politika gibi önemli alanlarda belirleyici bir karar alma yetkisi bulunmayan Konsey, söz konusu örgütlerin kurulmasından itibaren, ekonomi alanındaki etkinliğini de yitirmiş görünmektedir. AET ve EFTA'nın kuruluş süreçlerinde inceleneceği gibi, ekonomi temelinde örgütlenme bakımından adeta iki ayrı gruba ayrılan Batı Avrupa ülkeleri, ulusal çıkarlarını doğrudan ilgilendiren söz konusu alana ilişkin konuları Avrupa Konseyi nezdinde ele almamışlardır.

---

⁵⁴ Örneğin, Türk delegelerden Ziyat Ebüzziya, kendisinin, Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu olduğunu, dedesinin Yunanistan'daki mezarının da tahrip edildiğini, fakat bu konuyu dile getirmek istemediklerini söylemiştir. Bkz.: **Ibid.**, s. 684.

c. Diğer Konular

Yukarıda, Avrupa Konseyi'nin kuruluş yıllarındaki önemini gittikçe yitirdiğine değinilmişti. Bu durum, Konsey'in "yüksek politika" (*high politics*) olarak adlandırılan ve devletler bakımından hayati önem taşıyan konuların dışındaki meseleleri ele almasından ve ancak bu konularda somut başarılar kaydedebilmesinden de anlaşılmaktadır. Bu dönemde Avrupa Konseyi'nde, başlıcaları sosyal güvenlik, eğitim, kültür, sağlık, iskan gibi konularda olmak üzere, yirmiye yakın sözleşme ve protokol imzalanmıştır.⁵⁵ Avrupa Konseyi'nin kuruluş amaçları düşünüldüğünde, söz konusu sözleşmelerden belki de en önemlisi, 19.12.1954'te imzalanan Avrupa Kültür Sözleşmesi'dir.⁵⁶ Sözleşmede, Avrupalılık bilincinin artırılması ve bu çerçevede Avrupa kültürünün geliştirilmesi amacı doğrultusunda çalışmalar yapılması öngörülmektedir.

Türkiye'nin, bu sözleşmeleri imzalamış olmakla birlikte, genellikle, imzalandıkları tarihlerden çok sonra onayladığı görülmektedir.⁵⁷ Bu tutumun,

---

⁵⁵ Söz konusu sözleşme ve protokoller ile Türkiye'nin imza ve onay tarihleri için bkz.: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?PO=TUR&MA=999&SI=2&DF=&CM=3&CL=ENG>> (12.2.2010).

⁵⁶ Metni için bkz.: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/018.htm>> (14.02.2010)

⁵⁷ 1924 Anayasası, uluslararası antlaşmaların kabulü konusunda sadece TBMM'yi yetkili kılmıştır (Madde 26). Öte yandan, DP yönetiminin, TBMM'yi birçok konuda olduğu gibi, dış politika alanında da bilgilendirmediği veya uluslararası antlaşma ve sözleşmeleri, TBMM'nin bilgisine veya onayına genellikle sunmadığı bilinmektedir. Avrupa Konseyi çerçevesinde hazırlanan ve Türkiye'nin de imzalamış bulunduğu birçok sözleşme için de bu durumun geçerli olduğu anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'yla birlikte, bu konu daha kapsamlı bir biçimde düzenlenmiştir (Madde 65). Özel olarak bu konuyla ilgili çıkarılan 31.05.1963 tarihli ve 244 sayılı "Milletlerarası antlaşmaların yapılması,

yukarıda bahsedilen, Ankara'nın Avrupa Konseyi'ne verdiği önemin azalması iddiasını doğruladığı söylenebilir.

3. NATO ve Türkiye

Türkiye, üye olduğu 1952'den itibaren NATO'yu dış politikasının temeline yerleştirmiş ve en fazla bu örgüt üzerinde durmuştur. NATO, sadece bir askeri örgüt değil, en az onun kadar siyasi niteliği bulunan bir örgüttü ve bu özelliğiyle de Batı Avrupa'daki en önemli kurumsal yapıydı. Türkiye'nin, diğer birçok NATO üyesine nazaran daha büyük bir orduya ve stratejik açıdan daha değerli bir konuma sahip bulunması, Ankara'ya, başka uluslararası örgütlerde elde edemediği düzeyde bir prestij de sağlıyordu. Ayrıca, Menderes yönetiminin, Doğu-Batı geriliminden

---

yürürlüğe girmesi ve yayınlanması ile bazı antlaşmaların yapılması için Bakanlar Kuruluna yetki verilmesi hakkında kanun” uyarınca, uluslararası antlaşmalar iki ana gruba ayrılmıştır: Bazı antlaşmaların, ancak TBMM'nin çıkaracağı uygun bulma yasasına dayanarak Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle kabul edilebileceği; diğer bazı antlaşmaların ise, Dışişleri Bakanlığı'nın takdirine göre, doğrudan Bakanlar Kurulu'nun yetkisinde sayılarak, sadece bu merciin onayına sunulacağı usulü benimsenmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz.: Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003, s. 70-76.

Avrupa Konseyi'nce hazırlanan ve Türkiye'nin imzaladığı sözleşmelerin çoğu, 244 sayılı yasada öngörülmüş olan, doğrudan Bakanlar Kurulu'na sunulacak antlaşmalar kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle söz konusu sözleşmelere ilişkin uygun bulma yasalarının tarihleri hep 31.05.1963 olarak görünmektedir. Sözleşmelerin Türk hukuku bakımından yürürlüğe girmesini sağlayacak Bakanlar Kurulu Kararnameleri ise, genellikle daha sonraki tarihlerde (örneğin, 13.12.1955 tarihli Avrupa İskan Sözleşmesi için 1990'da) yayınlanmıştır.

yararlanarak ABD yardımlarını daha fazla temin etme şeklindeki genel dış politikası için de NATO, önemli bir imkan sunmaktaydı.

Türkiye'nin NATO içindeki durumunu belirlemiş olan temel faktör, örgütün, ABD'nin yönlendirmesiyle benimsediği genel stratejileridir.⁵⁸

Kore Savaşı'ndaki deneyime dayanılarak, 1952'de, Türkiye'nin üyeliğinin de onaylandığı Lizbon'daki NATO Konseyi toplantısında benimsenen Sınırlı Savaş stratejisi,⁵⁹ konvansiyonel silahlar bakımından üstünlük sağlayarak, olası bir savaşın, belli bir bölgeyle sınırlı biçimde yürütülmesi anlayışına dayanmaktaydı. En azından, sahip olduğu asker sayısı bakımından değerli sayılan Türkiye gibi bir ülkenin, söz konusu konvansiyonel güce önemli katkılar yapabileceği fikrinden hareket edilmiştir. Olası bir Sovyet saldırısını, Toros Dağları civarında durdurabilecek ve o ana kadar düşmanı oyalayarak zayıflatacak Türkiye'nin, ABD'ye, nihai karşı saldırı için zaman kazandıracağı kabul edilmiştir.

ABD'nin, Türkiye'ye özellikle askeri alandaki yardımları bu anlayışa dayanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra, örgütün kurucu antlaşmasının 3. maddesinde öngörülen karşılıklı yardım esasına dayanarak, ABD ile Türkiye arasında birçok ikili anlaşma imzalanmıştır. Türk ordusunun, örgütsel yapısından silah envanterine kadar, NATO standartlarıyla uyumlulaştırılması ve kendisine biçilen rolü oynayabilecek düzeye getirilmesine ilişkin çalışmalar da söz konusu

---

⁵⁸ ABD dış politikasıyla ilgili kısımda değinildiği gibi, Washington, 1950'lerde, sırasıyla, "Sınırlı Savaş" ve "Kitlesele Karşılık" stratejilerini benimsemiş, NATO'yu da bu doğrultuda örgütlemiştir.

⁵⁹ Konuyla ilgili olarak bkz.: Çağrı Erhan, "NATO Stratejileri ve Türkiye," **Türk Dış Politikası**, Cilt I, s. 570-571.

anlaşmalar çerçevesinde yapılmıştır.⁶⁰ Bunlardan en önemlileri, NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (25 Ağustos 1952) ve buna dayanarak imzalanan Askeri Tesisler Anlaşması'dır (23 Haziran 1954). Bu anlaşmalar sayesinde, ABD'nin Türkiye'de askeri amaçlı üs ve tesis kurması mümkün olmuştur.⁶¹

Türkiye'nin NATO'daki işlevini revize eden diğer NATO stratejisi, 22 Kasım 1954'te kabul edilen Kitlesele Karşılık stratejisiydi.⁶² Yine daha önce incelenen, ABD'nin 1953 tarihli Yeni Bakış Stratejisi doğrultusunda benimsenen bu strateji, konvansiyonel silahlar bakımından çeşitli dezavantajların oluşması nedeniyle, olası bir Sovyet saldırısına nükleer silahlarla karşılık verilmesini öngörüyordu. Bu stratejinin Türkiye bakımından sonuçları, özellikle 1957'den sonra ortaya çıkmıştır. Sputnik'in fırlatılmasıyla birlikte, ABD'nin, Sovyetler Birliği'ni gerektiğinde vurabilmek için, söz konusu ülkeye yakın bölgelerde füze üsleri kurma planı söz konusu dönemde geliştirilmiş ve NATO üyelerine iletilmiştir. İngiltere ve İtalya'yla birlikte, topraklarına nükleer füze yerleştirilmesini kabul eden Türkiye'nin ABD nezdinde değeri artarken, komşusu Sovyetler Birliği'yle olan ilişkileri ise gerilecektir.

---

⁶⁰ Bu dönemde, ABD-Türkiye arasındaki askeri nitelikli anlaşmalar için bkz.: Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara, Ekim Yayınevi, 1970, s. 200 vd. ve Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri...**, s. 183 vd.

⁶¹ Şubat 1955'te TBMM'deki bütçe görüşmeleri sırasında konuyla ilgili olarak bilgi veren Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin 60 milyon TL payla katıldığı NATO Altyapı Programı kapsamında, Türkiye'ye, o güne kadar 490 milyon TL'nin tahsis edildiğini, bu tahsisatın, 1500 km uzunluğunda petrol boru hattı, 15 havalimanı, askeri üs ve karargahların yapımında kullanıldığını belirtmiştir. Bkz.: **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem X, Toplantı 1, 1955, Cilt 5D, s. 914.

⁶² Erhan, **loc. cit.**, s. 570 ve İlder Turan, **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 18-21.

Ç. Avrupa'da Derinleşen Bütünleşme Hareketleri Karşısında Türkiye'nin Politikaları

1.AET ve Türkiye

a. AET'nin Kuruluşu

1950'lerin ikinci yarısında, bazı Batı Avrupa devletleri arasındaki bütünleşme çalışmaları, Fransız Parlamentosu'nun 1954'te Avrupa Savunma Topluluğu önerisini reddetmesi ve buna bağlı olarak, Avrupa Politik Topluluğu projesinin de sonuçsuz kalmasının yarattığı hayal kırıklığı üzerine hızlanmıştır. Kısa sayılabilecek bir sürede AKÇT gibi önemli bir yapının kurulabilmiş olması, söz konusu çalışmaları daha da ileriye götürmek yönünde olumlu bir motivasyon yaratmıştır. Fransız Parlamentosu'nun kararı nedeniyle akamete uğrayan bütünleşme çalışmalarının sonlandırılmayıp, bilakis, daha kapsamlı bir içerikle sürdürülmesinin genel nedenleriye şöyle özetlenebilir:

Birincisi, Soğuk Savaş koşullarındaki görece yumuşamaya bağlı olarak, siyasi konjonktürün böyle bir gelişmeye elverişli bulunmasıdır. Avrupa'da statüko bir biçimde kurulmuş ve Batı Avrupa devletlerinin güvenlik endişeleri önemli ölçüde karşılanmıştır. Batı Avrupa'da ekonomi temelinde kurulacak bir yapının, ABD tarafından olumlu karşılanacak, Sovyetler Birliği tarafından ise-en azından açıkça-sabote edilmeyecek bir proje olduğu söylenebilir. Ekonomi alanında -ve geleceği henüz belirsiz durumdaki- bir örgütlenme, süper güçlerin askeri konularla dolu gündeminde önemli bir yer tutmamıştır.

İkincisi, Batı Avrupa'da, ulusal egemenlik ilkesinin terk edilerek gerçek anlamda federal bir yapının kısa sürede kurulamayacağı 1950'lerin başında anlaşılmıştır. Avrupa bütünleşmesine yönelik hareketlerin başlıca motivasyon kaynağı, II. Dünya Savaşı'nın travmatik deneyimleri ve Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe olmuştur. Her ikisi de olumsuz içeriğe sahip olan bu iki kaynak, Avrupa bütünleşmesi "ideali" doğrultusunda çalışmak için 1940'ların ortalarında yeterli etkiyi sağlarken, 1950'lerin Avrupasında şartlar değişmiş, ideallerin yerini reelpolitığın sınırları ve maddi gerekçeleri almıştır. Söz konusu reelpolitik değerlendirmeler çerçevesinde, Batı Avrupa'da bir bütünleşme olacaksa, bunun, ekonominin belli sektörleri üzerinden ve aşamalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Gerek Avrupa Konseyi'nin giderek önemini yitirmesi gerek sektörel bütünleşme anlayışını yansıtan Monnet Planı temelinde AKÇT'nin kurulması, bu anlayışın etkisini göstermektedir. Dolayısıyla, AKÇT üyelerinin, daha geniş bir bütünleşme projesine yönelmekte bir beis görmemeleri, söz konusu bütünleşme projesinin niteliğine ilişkin temel noktalar üzerinde belli bir uzlaşmaya varılmış bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa'da bütünleşme çalışmalarının ileriye taşınmasını sağlayan üçüncü neden, katılımcı ülkelerin ekonomi ve dış politika alanındaki ihtiyaçları çerçevesinde açıklanabilir. Daha önce de değinildiği gibi, Batı Avrupa bütünleşmesi, söz konusu devletlerin, bu işi üstlenmesi sonucunda başlamıştır. Batı Avrupa devletleri, genel olarak, varlıklarını devam ettirebilmek için, özel olarak ise ABD'den gelen yardımı değerlendirmek ve sürekli kılmak amacıyla böyle bir yapılanmaya gitmişti. OEEC, bu amaçlar için işlevsel bir yapıydı fakat fazlaca genişti. Nitekim, kısa zaman içinde,

Batı Avrupa'daki bazı ülkeler kendilerini diğerlerinden ayırarak daha sınırlı bir bütünleşme projesine yöneldiler.

Bu ülkeler bakımından düşünüldüğünde, bütünleşme projesinin, her biri için ayrı bir anlamı olduğu görülmektedir: Fransa ve Batı Almanya gibi, sınai potansiyeli yüksek ülkeler, kurulacak Avrupa pazarından aslan payını almak ve savaş nedeniyle düşen üretimlerini ve daralan ekonomilerini yeniden üst düzeye getirmek istemekteydi. Batı Avrupa bütünleşmesi, yaklaşık 10 yıl önce, düşman olarak görülen ve bir süre işgal altında yaşamış bulunan Batı Almanya ve İtalya bakımından, kıta siyasetine onurlu bir geri dönüş ve sistemin muteber bir parçası olma imkanını sunmaktaydı. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi küçük ülkeler ise, kıtanın büyük devletleriyle eşit söz hakkı elde edecekleri bir yapının kurulmasını, ekonomik çıkarlarını korumak bakımından önemli bir imkan olarak değerlendiriyorlardı.⁶³

Son olarak, Batı Avrupa'daki sivil toplum örgütlerinin katkısı değerlendirilmelidir: II. Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren, birçok sivil toplum örgütü bu yönde faaliyet göstermiş ve fikri destekleyen bir kamuoyu oluşturmuştur. "Avrupalılık" ve "Avrupa Birliği" idealini destekleyen güçlü bir kamuoyunun varlığı, hükümetlerin, bu yöndeki çalışmaları daha rahat yürütmesine imkan sağlamıştır. Bu katkı önemli olmakla birlikte, söz konusu örgütlerin Avrupa bütünleşmesi üzerindeki etkisinin tali olduğu söylenebilir. Çünkü, söz konusu devletleri harekete geçiren esas etken, önce ABD desteği, sonra da ekonomik ve siyasi çıkar algılamalarıdır.

İşte bu temel nedenlere bağlı olarak, Batı Avrupa bütünleşmesi çalışmaları, 1950'lerin ortalarından itibaren, AKÇT üyeleriyle sınırlı olmak üzere hızlandı. Bu

---

⁶³ Konuyla ilgili olarak bkz.: Milward, **The European Rescue of the Nation-State...**, *passim*.

çalışmaların kilometre taşlarından birisi, 1-3 Haziran 1955 tarihinde yapılan ve AKÇT üyesi devletleri Dışişleri Bakanları'nın katıldığı, Messina Konferansı'dır. Messina'daki görüşmelerde, bütünleşme çalışmaları çerçevesinde iki ayrı plan ele alınmıştır: Birincisi, Hollanda Dışişleri Bakanı Johan Willem Beyen'in, ilk kez 1952'de ortaya atarak daha sonra da çeşitli vesilelerle dile getirdiği ve kendi adıyla anılan plandır.⁶⁴ Beyen Planı, sadece belli bir sektörde bütünleşmenin ekonomik ve siyasi hedefler bakımından yeterli olmayacağı düşüncesiyle, üyeler arasında bir gümrük birliği ve ortak pazar kurulmasını öngörmekteydi. Bu plan, Benelüks ülkeleri ve Batı Almanya tarafından destekleniyordu. İkinci plan ise, Fransa'nın desteklediği ve AKÇT Yüksek Otoritesi Başkanlığı'ndan istifa etmiş olan Monnet'nin, nükleer enerji alanında AKÇT benzeri bir örgüt kurulması yönündeki projesiydi. Konferans sonunda, Belçika Dışişleri Bakanı Spaak'ın, bir komite kurarak söz konusu iki planla ilgili bir çalışma yapması ve bunun değerlendirilmesi için de hükümetlerarası konferansların düzenlenmesi kararlaştırıldı.

Spaak'ın başında bulunduğu komite tarafından hazırlanarak Mayıs 1956'da Venedik'te yapılan AKÇT Dışişleri Bakanları toplantısında sunulan nihai rapor,⁶⁵ her iki planı da içermekte ve bu anlamda belli bir uzlaşmayı sağlamaktaydı. Spaak Raporu olarak bilinen bu plan, biri atom enerjisi alanında, yani sektörel ölçekli; diğeri ise bir ortak pazar temelinde olmak üzere daha geniş kapsamlı ekonomik bütünleşme için iki farklı örgüt kurulmasını önermekteydi.

---

⁶⁴ Beyen Planı hakkında bkz.: **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Cilt I, s. 251.

⁶⁵ Komitenin çalışmalarıyla ilgili olarak bkz.: "The Spaak Committee," < <http://www.ena.lu/> > (02.03.2010)

Spaak Raporu üzerinden yürütülen görüşmeler sırasında, önceden gümrük birliği konusunda çekinceleri bulunan Fransa'nın tutumu yumuşamıştır. Paris'in tutumundaki bu değişiklik, öncelikle Süveyş Krizi sırasında uğradığı hezimetini atlatma çabasından, Almanya'yı denetim altında tutma imkanlarını kullanma isteğinden ve Fransa için çok önemli olan tarım konusunun ortak pazar kapsamına alınmasını kabul ettirmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Yapılan uzun hazırlık çalışmaları sonucunda 25 Mart 1957'de AKÇT üyesi devletler tarafından imzalanan iki ayrı Roma Antlaşması'yla, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuştur. AKÇT model alınarak kurulan bu örgütlerden asıl önemlisi AET'ydі.⁶⁶ AET'yi kuran 248 maddelik Roma Antlaşması'nın Dibace kısmında, Avrupa halkları arasında daha yakın bir birliğin temellerinin atılması amacı belirtilmiş, AST başarısızlığını göz önünde tutarak hareket ederek, siyasi içerikli ve iddialı bir hedef bildirmekten kaçınılmıştır.⁶⁷ Antlaşmanın 3. maddesinde, üyeler arasında bir gümrük birliği kurularak; kişi, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi ile ortak tarım ve ulaştırma politikalarının belirlenmesi öngörülmüştür. Kurumsal yapı bakımından AET'nin, AKÇT'ye göre, ulusüstü niteliği biraz daha azaltılmıştır. AKÇT'deki Adalet Divanı'na burada da yer verilirken, Yüksek Otorite yerine Komisyon getirilmiş, Bakanlar Konseyi'nin ise yetkileri artırılmıştır.

---

⁶⁶ AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz.: Robertson, **op. cit.**, s. 149-173.

⁶⁷ Çınar Özen, "Avrupa Bütünleşmesi Dersi," Yayınlanmamış Ders Notları, s. 70.

AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde, diğer Avrupa devletlerinin de üyelik için başvurma hakkına sahip olduğu belirtilmiş, fakat, herhangi bir genişleme için ayrıntılı bir düzenleme öngörülmemiştir. İşte, 1959'da, Yunanistan ve Türkiye'nin üyelik için AET'ye arka arkaya başvurmaları, bu konudaki tartışmaların da başlamasını sağlayacaktır.

b. Türkiye'nin AET'ye Yönelik Tutumu

Avrupa'da, 1945'ten sonra devletler tarafından kurulan örgütlere derhal katılmayı dış politikasının temel hedeflerinden biri olarak gören Türkiye'nin, AET'yle ilişkilerde ise farklı bir tutum takındığı görülmektedir. Bu farklı tutum, AET'nin de temelini oluşturan AKÇT'nin kuruluşundan itibaren izlenebilir. Şöyle ki, Türkiye, 1945-46'da faaliyet gösteren Avrupa Kömür Kurulu'nun bir üyesi olmasına karşın, aynı sektörde faaliyet göstermek üzere 1951'de kurulan AKÇT'ye üye olmak için herhangi bir çaba sarf etmemiştir. Bu kayıtsızlığın, ilk bakışta, AKÇT üyeleriyle Türkiye arasında kömür-çelik sanayii bakımından önemli bir gelişmişlik farkından kaynaklandığı düşünülebilir. Oysa, Türkiye bakımından asıl sorun, farklı bir egemenlik anlayışı temelinde kurulan bu tür bir sektörel birlik fikrine sıcak bakmıyor olmasıydı.

Yukarıda değinildiği gibi, AET, AKÇT'nin sınırlı yapısını genişletmiş ve gümrük birliği, ortak tarım ve dış ticaret politikaları oluşturulmasını öngörmüştür. İşte, Türkiye için, ulusüstü niteliğe sahip, üstelik gelecekte nereye doğru evrileceği de henüz belli olmayan böyle bir örgüte üyelik, pek de arzu edilir bir durum değildi. Ankara'nın bu tavrı, sadece AET vesilesiyle değil, daha önceden Avrupa

Konseyi'nde, özellikle AİHS'nin hazırlanışı sırasındaki tepkilerinden ve genel olarak federasyoncu tezlere mesafeli duruşundan da anlaşılmaktadır.

Ankara'nın konuyla ilgili tutumunu, Türk basınından da izlemek mümkündür: Haziran 1955 Messina Konferansı'ndan, 1957 Roma Antlaşmalarının imzasına kadar geçen sürede, Tez kapsamında incelenen gazetelerde, bu konuya çok az yer ayrıldığı, nadiren de köşe yazısı yayınlandığı görülmektedir.⁶⁸ Konuyla ilgili olarak yayınlanan az sayıdaki haber ve makalede, aynen, daha önce incelenmiş bulunan 1945-1946 dönemindeki gibi, kıtadaki bütünleşme çalışmaları, Türkiye'nin uzağındaki bir Avrupa'dan bahsedermişçesine aktarılmıştır. Türkiye'nin de bu oluşuma katılması gerektiğine dair herhangi bir uyarı ya da imanın yer almadığı bu yazılardan birinde, Esmer, “uzakça bir ufukta olsa bile, Birleşik Avrupa Devletleri realitesi görünmeye başlamıştır”⁶⁹ demiştir. Esmer gibi, kurulmakta olan örgütün önemini teslim eden, fakat bu örgütle Türkiye arasında herhangi bir bağlantı kurmaktan kaçınan bir diğer yazıda da, Roma Antlaşmaları'yla birlikte, “müstakbel Avrupa federasyonunun nüvesinin kurulduğu”⁷⁰ ifade edilmiştir.

---

⁶⁸ Bu durum, Türkiye'de Avrupa bütünleşmesiyle yakından ilgilenen ve bu fikri destekleyen güçlü bir kamuoyunun öteden beri bulunmayışı ve oluşturulmayışıyla açıklanabilir. O dönemde Türk basını, Avrupa bütünleşmesi meselesinden ziyade, iç politika, Kıbrıs, Soğuk Savaş ve süper güçlerle ilgili konulara ağırlık vermiştir.

⁶⁹ Ahmet Şükrü Esmer, “Birleşik Avrupa Devletleri,” **Ulus**, 7 Mart 1957, s. 3.

⁷⁰ “Avrupa Birliği, Atom Birliği,” **Zafer**, 28 Mart 1957, s. 1 ve 4.

Ankara'nın söz konusu tutumunu, Türkiye'nin AET'yle ilgili gelişmeleri izlemediği ya da bu gelişmelerden bihaber olduđu⁷¹ şeklinde yorumlamak ise doğru görünmemektedir.⁷² Türkiye'nin bu gelişmeleri takibinin hem genel hem de özel nedenleri vardır: Genel neden, Türkiye'nin, Batı Avrupa'daki gelişmelere daima önem vermesi ve bunları izlemeye çalışmasıdır. Özel neden ise, 1957'de Dışışleri Bakanı olan Zorlu'nun konuya olan ilgisidir. Daha önce değinildiği gibi, 1946'da Dışışleri Bakanlığı Ticaret Dairesi Başkanlığı'na getirilen Zorlu, o dönemden beri dış ekonomik meselelere büyük önem vermiş, Türkiye'nin asıl "davası"nın bu alanda olduğunu savunmuştur.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin AET'ye yönelik temkinli bir tutum aldığı söylenebilir. Ankara, AET'nin kuruluş sürecindeki gelişmeleri uzaktan izlemiş, büyük bir çıkarı bulunmayan, hatta bir bakıma egemenlik anlayışıyla pek bağdaşmayan bu oluşumun dışında kalmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin Temmuz 1959'daki üyelik başvurusunun gerekçeleri ise bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

---

⁷¹ 1959'daki üyelik başvurusu sırasında, Türkiye'nin AET konusunda yeterli bilgisi bulunmadığı yolundaki iddia için bkz.: Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1985)**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s. 56.

⁷² Çalış, Türkiye'nin konuyu yakından izlediğini ve yeterli bilgisinin bulunduğunu, fakat bir politika saptayamamış olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Şaban Çalış, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara, Nobel, 2008, s. 51.

2. EFTA ve Türkiye

a. EFTA'nın Kuruluşu

EFTA (*European Free Trade Association*/Avrupa Serbest Ticaret Birliği), 1960'ta kurulmuş olmakla birlikte, 1950'lerin ortalarından itibaren Avrupa'da bir serbest ticaret bölgesi kurulması yönünde çalışmalar başlatılmış ve bu haliyle AET'ye bir alternatif olarak görülmüştür.

EFTA'nın kuruluş süreci, İngiltere'nin Avrupa siyasetiyle yakından ilgilidir: Daha önce de değinildiği gibi, İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Avrupa bütünleşmesi çalışmaları içinde ayrıksı bir yerde durmaktadır. Kendisini, Avrupa'nın dışında ve üzerinde konumlandıran Londra, bu çalışmalar karşısında geride durmuş, *Commonwealth* bağlantılarını daha önemli sayarak, Batı Avrupa'da kendisini bağlayacak önemli bir yapılanmaya taraftar olmamıştır. EFTA özelinde de durum böyledir. Messina Konferansı'na -ısrarlara karşın- sadece gözlemci olarak katılan İngiltere, Batı Avrupa'da ulusüstü nitelikli bir örgütte yer almak istemiyordu. Londra için önemli olan, dar kapsamlı, hükümetlerarası nitelikte bir ticaret bölgesinin yaratılmasıydı. İngiltere'nin, bu biçimde de olsa, Avrupa'da bir örgütlenme arayışına gitmesinde, aynen Fransa'nın durumunda olduğu gibi, Süveyş Krizi sırasında uğradığı hezimet etkili olmuştur.⁷³ De Gaulle yönetimindeki Fransa'nın da kıtadaki ekonomik örgütlenmeye ağırlık vererek AET çalışmalarını hızlandırması, İngiltere'nin, bu oluşuma alternatif niteliğinde ve deyim yerindeyse,

---

⁷³ Bu görüş, o dönemde Esmer tarafından dile getirilmiştir. Bkz.: Ahmet Şükrü Esmer, "Avrupa Birliği'ne Doğru," *Ulus*, 15 Şubat 1957, s. 3.

“Fransa’yı dengeleyici bir başka yapı kurmak üzere” harekete geçmesini sağlayan diğer etken olmuştur.

AET’nin kurulma aşamasına gelmesi, her şeyden önce, OEEC’nin üyesi olup da AET içinde yer almayan 11 devlet bakımından bir soru işareti yaratmıştı: Yeni durumda, bu 11 üyenin ticaret koşullarının belirlenmesi önem kazanmıştır. Bu amaçla OEEC içinde, 1958’e dek devam eden yoğun görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında, İngiltere’nin önerdiği ve tarım alanını kapsamayan serbest ticaret bölgesi kurulması fikri,⁷⁴ özellikle Avrupa’nın kenar kuşağındaki ülkeler tarafından desteklenmiştir. Orta Avrupa’dan da Avusturya ve İsviçre söz konusu çalışmalara katılmıştır. 4 Ocak 1960’ta imzalanan Stockholm Sözleşmesiyle kurulan EFTA’ya İngiltere’nin dışında, Avusturya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç ve Portekiz üye olmuştur.

Böylece Batı Avrupa, bir yanda altılar (AET), diğer yanda da yediler (EFTA) olarak adeta iki ekonomik blok halinde örgütlenmiştir.

b. Türkiye’nin EFTA’ya Yönelik Tutumu

EFTA, Türkiye için AET’ye nazaran daha uygun bir yapı olarak görülmüştür. Hükümetlerarası nitelikte oluşu ve tarım konusunu kapsam dışı bırakması, bu örgütü, Ankara için daha kabul edilebilir kılmıştır. Türkiye’nin, AET dışında kalmış bir OEEC üyesi olarak, doğrudan ilgilendiği bu oluşum, siyasi bakımdan olduğu kadar, gümrük birliği esası içermemesi nedeniyle ekonomik bakımdan da tehlikesiz sayılmaktaydı.

---

⁷⁴ Robertson, **op. cit.**, s. 51-52.

Günver'in anlarından öğrendiğimiz kadarıyla, Paris'te, 1958'e kadar devam eden görüşmelere Türkiye de katılmıştır.⁷⁵ Bu görüşmeler sırasında Türkiye'nin nasıl bir tutum izlediğine ilişkin olarak ayrıntılı bir bilgiye ulaşamadık. Fakat olayların seyrine bakarak şunu söylemek mümkün görünmektedir: Ankara, her ne kadar, örgütsel yapısı Türkiye'nin tutumuna daha uygun düşse de, ekonomik açıdan konuya yaklaşarak, EFTA ülkeleriyle olan ekonomik bağlarının AET üyeleriyle yaptığı ticarete nazaran çok daha sınırlı kaldığını bilmekteydi. Dolayısıyla, EFTA'ya üye olarak, kendisini kesin biçimde AET dışında bırakacak bir adım atmaktan kaçınmıştır. Aradan çok zaman geçmeden de, Türkiye AET'ye üyelik için başvurmuş, deyim yerindeyse, tarafını seçmiştir.

3. Türkiye'nin AET'ye Üyelik Başvurusu

a. Başvurunun Nedenleri

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunun nedenleri, genel ve konjonktürel olarak iki küme halinde incelenebilir: Genel nedenler, Türk dış politikasının tarihsel yönelimini belirleyen Batıcılık ile ihtiyatlılık ve pragmatizmle şekillenmiş bulunan Türk dış politikasının genel karakteri üzerinden tartışılabilir. Konjonktürel nedenler ise, 1959 itibarıyla, Yunanistan'la ilişkiler ve Türk ekonomisinin durumu çerçevesinde incelenebilir. Aşağıda, söz konusu genel ve konjonktürel nedenler kısaca ele alınacaktır.

---

⁷⁵ Günver, **op. cit.**, s. 105.

(i) Genel Nedenler

--Tarihsel Nedenler

Tarihsel açıdan, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek onun ardılı Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi eliti, Avrupa'yı temel alan bir zihniyette olmuştur. En azından 19. yüzyıldan beri, Avrupa'yı "medeniyet"le eşdeğer sayan ve Avrupalı bir eğitimle şekillenen bu zihniyet, ülkenin ilerleme yolunu Avrupa'da aramıştır. 1920'lerde de hakim olan bu inanç, Soğuk Savaş yıllarındaki kutuplaşma döneminde çok daha fazla öne çıkarılmıştır. Tarihsel olarak Avrupa'nın Türkiye bakımından önemi, her şeyden önce, böyle bir olumlu imgeden kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan, Avrupa'nın, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde tanık olunan bir de olumsuz imajı vardır: Sevr Antlaşması'na kadar uzanan süreçte, Avrupa emperyalizminin neler yapabileceği görülmüştür. Bu nedenle, Avrupa milletler ailesinin bir parçası olmak, bu devletlerin saldırılarından da korunmak bakımından önem taşımıştır. Zira Avrupa sistemine dahil devletler arası savaşlarda, Polonya dışında, bir ülkenin topyekün paylaşılarak ortadan kaldırılması söz konusu olmamış, bu savaşlar sınırlı hedeflerle yapılmıştır. Bu nedenle, 1856 Paris Antlaşması'ndan beklenen en büyük faydanın, Osmanlı İmparatorluğunun diğer Avrupa devletleri gibi eşit egemen bir devlet sıfatıyla kabul edilmesi olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın mirasçısı durumundaki Türkiye de, söz konusu tarihsel deneyim üzerinden hareket etmiştir. Kıta işlerine fazla karışmamak fakat Avrupa devletleri karşısında zafiyete sebep olacak ölçüde yalnız da kalmamak istemiştir. Bu çerçevede, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Avrupa ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. Yine

bu doğrultuda Briand-Kellogg Paktı'na (1929) ve Milletler Cemiyeti'ne (1932) katılan Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen dahi olmamış fakat savaşın gidişini dolaylı biçimde etkileyen en önemli ülkelerden biri haline gelmiştir. 1945'ten itibaren başlayan Batı Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına da II. Dünya Savaşı sırasında bir kez daha açıkça anlaşılan söz konusu stratejik konumu vesilesiyle dahil olmuştur.

Sonuç olarak, inişli çıkışlı bir grafik sergilese de, Türk dış politikasının, Avrupa'yı hep izlediği görülmektedir. Dolayısıyla AET'ye üyelik için başvurulması, aynen Avrupa'daki diğer kuruluşlar için geçerli olduğu gibi, Türk dış politikasının genel seyirinde tutarlı görünen bir girişimdir.

--Türk Dış Politikasının Genel Karakteri

Genel olarak değerlendirildiğinde, yukarıda da belirtildiği gibi, Türk dış politikasının ihtiyat ve pragmatizm üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Söz konusu niteliklerin, hem coğrafi hem de tarihsel nedenleri bulunmaktadır: Coğrafi açıdan bakıldığında, Türkiye'nin son derece önemli ve kritik bir bölgede konumlandığı görülmektedir. Tarihsel olarak ise, böylesine hassas bir bölgede dış etkilere sürekli açık durumda olunması, diplomasiye duyulan ihtiyacı artırmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı diplomatlarının bu çerçevede önemli deneyimleri ve birikimleri olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, bu diplomasi mirasını da devralmıştır. İhtiyatlılık ve pragmatizm temelinde yürütülen diplomasi örneğinin belki de en önemli örneği, Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politikadır. Bir yandan İngiltere ve Fransa'yla ittifak yapılmış, diğer yandan Almanya'yla özellikle ekonomi alanında yakın ilişkiler kurulmuştur. Yalta Konferansı'nda alınan karar doğrultusunda,

Almanya'nın yenilgisinin de kesinleştiği bir dönemde, BM üyesi olup Yeni Dünya Düzeni'nin muteber devletleri arasına resmen katılabilmek için, bu ülkeye savaş açılmıştır.

Türkiye'nin temkinli ve pragmatik dış politikasını, Avrupa bütünleşmesi sürecinde de izlemek mümkündür. Ankara, Avrupalı devletlerin henüz dahil olmadığı, fakat çeşitli ülkelerden birçok parlamenterin de katıldığı sivil toplum kuruluşlarının inisifiyatıyla yürütülen bütünleşmeye yönelik çalışmalara, o dönemde ihtiyatla yaklaşmıştır. Ne zaman ki Marshall Planı, bu çalışmaları somut ve resmi bir düzleme taşımıştır, Türkiye o zaman harekete geçmiştir. Bu durum, Avrupa bütünleşmesi ideali çerçevesinde, Türkiye'yle Avrupalı devletler arasındaki belki de en önemli farkı yaratmıştır. Avrupa'da toplumsal bir tabana da sahip bulunan bu fikir, Türkiye'de sadece devlet eliyle ve karar-vericilerin yönlendirmesiyle gündeme getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, örneğin Yunanistan, Türkiye'ye göre Avrupa bütünleşmesi fikrinin daha fazla ilgi gördüğü ve tartışıldığı bir ülke durumundadır.

AET'ye üyelik başvurusunun yapılış biçimi ve zamanlaması, Türk dış politikasının yukarıda özetlenen genel karakteri çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir tutarlılık saptamak mümkündür. AET'nin nereye evrileceği ve ne gibi yükümlülükler doğurabileceği konusundaki belirsizlikler, Türkiye'yi ihtiyatlı davranarak üyelik için acele etmemeye sevk etmiştir. Öte yandan, Yunanistan'ın aşağıda incelenecek olan AET başvurusu, Türk dış politikasının pragmatizm yönünü harekete geçirmiş ve Ankara, yakın gelecekte Atina'nın elde edebileceği önemli avantajlara ortak olma arzusuyla Brüksel'e yönelmiştir.

(ii) Konjonktürel Nedenler

--Yunanistan Faktörü

Aşağıda inceleyeceğimiz gibi, Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusu, Türkiye'nin de aynı yönde davranmasının nedenlerinden biridir.⁷⁶ Benzer ekonomik yapılara ve dış ticaret potansiyeline sahip bulunan bu iki ülkeden birinin Avrupa ortak pazarına girmesinin, diğeri için sıkıntı yaratacağı aşikardır. Nitekim, Yunanistan'ın başvurusu, Türkiye'nin de AET'ye üyelik için müracaatının zamanlamasını tayin eden başlıca etken olmuştur. Yunanistan'ın başvurusunun, Ankara'da, deyim yerindeyse, alarm zilleri çaldırmasının ve Ankara'nın Atina'yı yalnız bırakmamak üzere harekete geçmesinin, Türk-Yunan ilişkilerinin yakın tarihinden kaynaklanan biri genel, diğeri ise özel iki nedeni vardı:

Türkiye'nin Yunanistan'la ilgili olarak böyle bir tutum almasının genel nedeni, Ankara'nın, Lozan Antlaşması'ndan beri, iki ülkenin uluslararası alandaki konumu bakımından diplomatik bir denge kurmak istemiş olmasıdır. Yunanistan konusunda daima ihtiyatlı davranmak isteyen Türkiye, ikili ilişkilerin olumlu seyrettiği 1930'larda ve 1950'lerin başlarında bile, Atina'nın politikalarını yakından izlemiştir. Türkiye'nin dengeleri gözeten tutumunun başarılı olmasının başlıca nedeni ise, iki ülkenin Doğu Akdeniz bölgesindeki konumları itibarıyla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde, Batı ve özellikle de ABD için büyük önem arz etmiş olmalarıdır. Türkiye ve Yunanistan, Truman

---

⁷⁶ Bazı yazarlar, Türkiye'nin AET'ye başvurusunu neredeyse bütünüyle Yunanistan faktörüne dayandırmaktadır. Örneğin bkz.: Birand, **op. cit.**, s. 56. Diğeri bir grup yazar ise Atina'nın müracaatının yanı sıra tarihsel, ekonomik ve siyasi etkenler üzerinde de durmaktadır. Örneğin bkz.: Sanem Baykal, "AET'yle İlişkiler," **Türk Dış Politikası**, s. 813-816 ve Çalış, **op. cit.**, s. 48-68.

Doktrini ve Marshall Planı'nın ardından, Avrupa Konseyi ve NATO'ya da aynı anda katılmışlar ya da başka bir deyişle alınmışlardır. Dolayısıyla, AET'ye üyelik konusunda da aynı yolun izlenmesi tutarlı görünmektedir. Üstelik, AET çevrelerinden olumlu tepki almak için de koşullar uygun görünmekteydi.⁷⁷

Atina'nın AET'de yalnız bırakılmaması ve bu örgüte Türkiye'nin de mutlaka katılması fikrini doğuran özel sebep ise, 1950'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan Kıbrıs sorunu temelinde, ikili ilişkilerin bozulmasından kaynaklanmıştır. Burada, biraz geriye dönerek söz konusu sorunun ana hatlarını hatırlatmak gerekmektedir.⁷⁸

İngiliz hakimiyetinde bulunan Kıbrıs adasındaki Rumların, Yunanistan'la birleşme (*enosis*) talep etmeleri ve buna karşılık İngiltere'nin, adayı bırakmayacağını açıklaması üzerine giderek derinleşen sorun, Yunanistan tarafından 1954'te BM'ye götürülerek uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Atina'nın *self-determination*⁷⁹ iddialarına karşılık Ankara ve Londra, çeşitli gerekçelerle, Kıbrıs adasının İngiliz hakimiyetinde kalmasını savunuyordu. Bu dönemde Türk-Yunan ilişkileri de bozulmaya başlamış, özellikle 6-7 Eylül olayları, Türkiye'deki durumun hassas bir noktaya geldiğini göstermiştir.

---

⁷⁷ "Altılar" ile "Yediler", aralarındaki rekabet nedeniyle, yeni üyelik başvurularını memnuniyetle karşılıyorlardı.

⁷⁸ Bu konuda bkz.: Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler," **Türk Dış Politikası**..., Cilt I, s. 593-614 ve Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskişiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975.

⁷⁹ Türkçe'ye "kendi kaderini tayin hakkı" olarak da çevrilen bu ilkenin iki yönü bulunmaktadır: Birinci yönü devletlerin iç örgütlenmelerine ilişki olup, bir halkın, dilediği yönetim biçimini seçebilme hakkını belirtir. İkinci yönü ise, devletlerin dış politikasına ilişkin olup, bir halkın, bağımsız bir devlet kurma ya da başka bir devlete bağlanmayı seçme hakkını belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Cilt II, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s. 8-12.

Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili tutumundaki değişme, adanın stratejik konumundan kaynaklanmıştır. Türkiye kendisine bu kadar yakın ve büyük bir adanın, Ege'dekiler gibi, Yunanistan'a ait olmasından endişe etmiştir. Ayrıca adada yaşayan Türk nüfusun durumu da kaygı yaratmıştır. Sonuçta, doğu Akdeniz'de bu tip bir sorunun güvenlik zafiyeti yaratacağını düşünen ABD'nin devreye girmesiyle, bağımsız Kıbrıs formülü benimsenmiş ve bu çerçevede 1959'da imzalanan Londra Antlaşmaları'yla Kıbrıs Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur.

Her ne kadar bir anlaşma yapılarak sorun çözülmüş görünse de, Türkiye'nin Yunanistan'la ilgili endişesinin sona ermediği anlaşılmaktadır. 1953'te kurulan Balkan Paktı da, bu süreçte fiilen sona ermiştir. Dolayısıyla, Avrupa kurumlarına üyelik bakımından düşünüldüğünde, deyim yerindeyse, "kader ortağı" durumundaki bu iki ülkenin ilişkileri, 1950'lerin ikinci yarısında, kötüleşmiştir. Buna bağlı olarak, Ankara, Yunanistan'ın herhangi bir dış politika girişiminin, Türkiye'nin durumunu bir biçimde etkileyebileceğini düşündüğü her durumda, devreye girmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu da bu türden bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Ankara'nın düşüncesine göre, Yunanistan'ın üye olması durumunda, AET'den alacağı destek sayesinde ekonomik ve siyasal açıdan güçlenmesi, görece olarak, Türkiye'nin durumunun zayıflamasına ve Batı için taşıdığı değeri yitirmesine yol açabilirdi.⁸⁰ Ankara'da alarm zilleri çaldıran ve üyelik için başvurunun ani biçimde yapılmasını sağlayan söz konusu değerlendirmeydi.

---

⁸⁰ Baykal, **op. cit.**, s. 815.

--Ekonomik Nedenler

AET'nin, Avrupa bütünleşmesinde yeni ve önemli bir aşama olduğu ve uzun vadede siyasi bir nitelik kazanacağı düşünülse de, örgüt, öncelikle ekonomi alanında faaliyet göstermekteydi. Dolayısıyla, Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunun önemli nedenlerinden birisi de ekonomiyle ilgili değerlendirmelerdi. Bu çerçevede, ikisi genel, biri de daha özel olmak üzere üç gerekçeden bahsedilebilir:

Üyelik başvurusunun ekonomiyle ilgili nedenlerinden en genel olanı, daha önce de değinilmiş bulunan, Türkiye'nin ekonomik durumunun 1950'lerin ortalarından itibaren kötüleşmesidir. Ekonomide dışa bağımlılığın, 1947'den itibaren artmasına bağlı olarak, Türkiye'nin dış finansman kaynaklarına duyduğu ihtiyaç da o ölçüde büyümüştür. 1950'lerin ilk yıllarında, deyim yerindeyse, ABD'nin Soğuk Savaş politikalarının sonucu olarak bir "rant" elde eden DP yönetimi, bu önemli meblağı, popülist politikalar yüzünden hesapsız bir biçimde kullanmıştır. Dış kaynağın daralması ve hatta kesilmesi, Türkiye'nin borçlarını çeviremez bir duruma gelmesine yol açmış, bu ise, yeni dış kaynak bulunması zorunluluğunu doğurmuştur. Ekonominin içine düştüğü bu "fasit daire"den, yeni bir kaynak bulmak amacıyla, Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunun genel ekonomik nedenidir.

Diğer bir genel neden, Türkiye'nin OEEC bünyesinde edindiği deneyimden kaynaklanmaktadır. Türkiye, OEEC'ye katılmasından itibaren, Avrupa'daki ekonomik örgütlenmelerle ilgili deneyim kazanmış, yabancı olduğu bazı kavram ve mekanizmalarla tanışmıştı.⁸¹ Bu deneyim, Ankara'nın, Avrupa'da kurulacak bir ortak

---

⁸¹ Günver, 1940'ların sonunda, Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi'ndeki mesaisinden bahsederken, "ödemeler dengesi", "tiraj hakları" gibi kavramlarla ilk kez karşılaştıklarını ve bu konuda çalışma yaparken ne kadar zorlandıklarını anlatmaktadır. Bkz.: Günver, **op. cit.**, s. 37.38.

pazarın ne anlama gelebileceği konusunda fikir yürütebilmesini sağlayan bir temel teşkil etmiştir.

Daha özeldir ise, Türkiye'nin AET üyeleriyle olan ticari ilişkilerinin, Türk ekonomisindeki ağırlığı, Ankara'nın üyelik için bu örgütte yönelmesinde etkili olmuştur.⁸² Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle Almanya'nın öteden beri önemli bir yeri bulunmaktaydı. Avrupa'nın –Almanya'nın da dahil olduğu- altı ülkesinin, gümrük birliği temelinde kuracakları bir ortak pazarın dışında kalmak, Türkiye'nin ihracat potansiyelinin kısıtlanması anlamına gelecekti. Hammadde ihracatçısı durumunda olup, katma değeri düşük bu ürünleri büyük miktarda satabildiği takdirde belli bir ihracat geliri elde edebilen Türkiye bakımından, böyle bir pazar içinde yer almamak önemli bir sıkıntı yaratacaktı.

b. Başvurunun Yapılışı

Yunanistan'ın 15 Temmuz 1959'da AET'ye üyelik başvurusu haberi, aynı gün öğlen saatlerinde Ankara'ya ulaştı. AET hakkında pek bir şeyin bilinmediği iddiası tartışmalı olsa da, Atina'nın bu “beklenmedik girişim”inin,⁸³ Türkiye'yi kısa zaman içinde hamle yapmaya sevk ettiği söylenebilir. Türkiye için büyük bir sürpriz

---

⁸² Baykal, **op. cit.**, s. 813-814.

⁸³ Çalış, “beklenmedik girişim” iddiasına mesafeli yaklaşmaktadır. Çalış, Mayıs 1959'da Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis'ın Türkiye'ye yaptığı ziyarette AET konusunun ilk sıraları işgal ettiğini, ziyaret sonunda yayınlanan bildiriye, her iki başbakanın Ortak Pazar konusundaki gelişmeleri yakından izleyerek gerekirse bu hususta ortak bir politika oluşturmaya karar verdiklerinin ifade edildiğini aktarmaktadır. Bkz.: Çalış, **op. cit.**, s. 57.

olduğu anlaşılan bu haber üzerine, Dışişleri Bakanı Zorlu'nun talimatıyla hemen bir çalışma başlatıldı.⁸⁴

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu hakkında ABD'ye görüş sorulup olumlu yanıt alındıktan sonra, konu 30 Temmuz'da Bakanlar Kurulu toplantısında ele alındı.⁸⁵ Zorlu'nun, üyelik başvurusunu siyasi gerekçelerle savunduğu toplantıda, Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, hem AET'nin hangi yönde gelişeceğini henüz belli olmadığını hem de üyeliğin Türk ekonomisi bakımından bazı sakıncalar doğurabileceğini belirtti. Başbakan Menderes ise, Yunanistan faktörünü temel alarak, başvurunun mutlaka yapılması gerektiğini söyledi. Toplantı sonucunda bu yönde bir karara varıldı ve Dışişleri Bakanlığı'nın yaklaşık iki haftada hazırladığı üyelik

---

⁸⁴ Çalış'ın Günver'le yaptığı mülakattan aktardığına göre, Zorlu, Günver'e konuyla ilgili görüşlerini aktarırken, Yunanlılar bir havuza atarlarsa, bu havuz boş bile olsa, Türklerin de atlaması gerektiğini söylemiştir. Bkz.: Çalış, *op. cit.*, s. 57-58. Günver ise, bu gelişmeyle ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Zorlu beni makamına çağırdı. 'Derhal Ortak Pazar makamlarına müracaat edeceğiz. Yunanistan'ın tek başına Avrupa'ya girmesine müsaade edemeyiz. İş yalnız iktisadi değil, öncelikle siyasidir. Atina, Ortak Pazara girer, biz dışarıda kalırsak, Yunanlılar, ileride başımıza büyük işler açarlar. Derhal, özel sektör, kamu sektörü temsilcilerinden oluşan bir komisyon kur, hazırlık çalışmalarına başla, resmen müracaatı yap ve ilk müzakere için tarih iste' emrini verdi." Bkz.: Günver, *op. cit.*, s. 105. Öte yandan, Zorlu'nun ifadeleri ve başvuru için verdiği talimat, Yunanistan'ın başvurusunun, Türkiye bakımından bir sürpriz olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

⁸⁵ Birand, *op. cit.*, s. 57-58. Bu konuda ABD'ye başvurulmasındaki amacın, Washington'un konuyla ilgili olarak ne düşündüğünü öğrenmek ve gerekirse de desteğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin haberdar edilmesi, yukarıda bahsedilen Türk dış politikasının ihtiyatlı niteliğine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, söz konusu tutumun, 1945'ten itibaren, Avrupa'daki örgütlere üye olmak için ABD'ye başvurulması uygulamasının bir başka örneği olduğu da görülmektedir.

başvurusu mektubu, AET'nin Brüksel'deki merkezine ve altı üyesine ertesi gün sunuldu.

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu bir süre kamuoyuna duyurulmadı. Hatta, başvurunun yapıldığı gün, *Zafer*'de yer alan resmi açıklamada, hükümetin AET'ye ya da EFTA'ya başvurmak gibi bir niyetinin bulunmadığı, bu konuda “şimdilik” bir girişimin de yapılmadığı belirtilmiştir.⁸⁶ Bu tutumun, başvuruya ilişkin olarak AET'den olumsuz bir yanıt alınması endişesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan, kısa süre içinde, bu konudaki söylentiler artmıştır. Olayın artık saklanamayacak bir duruma gelmesi üzerine, *Zafer*'de yer alan küçük bir haberde,⁸⁷ Türkiye'nin “birkaç gün önce” AET'ye müracaat ettiği bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik olarak yapılan ilk resmi açıklama, yine *Zafer*'de, 7 Ağustos'ta yayınlanan Dışişleri Bakanlığı bildirisidir.⁸⁸ Burada, Türkiye'nin “umumiyetle her safhadaki entegrasyon hareketlerine taraftar olduğu” belirtilerek, ülkenin “ticari ve iktisadi münasebetlerinin mahiyeti icabı” AET'ye katılmaya karar verildiği bildiriliyordu. Söz konusu bildiri de, Ankara'nın, siyasi gerekçelerine değinmediği ve başvurunun sadece ekonomik değerlendirmeler temelinde yapıldığı fikrini vermeye çalıştığı görülmektedir.

---

⁸⁶ *Zafer*, 31 Temmuz 1959, s. 3

⁸⁷ *Zafer*, 3 Ağustos, 1959, s. 1

⁸⁸ *Zafer*, 7 Ağustos 1959, s. 1.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada, Avrupa'da ve Türkiye'de, yaklaşık iki yıl sürecek bir yeniden yapılanma dönemi başlamıştır. Soğuk Savaş tüm dünyayı etkisi altına alırken, Avrupa'nın batısında, ABD'nin de desteğiyle, bütünleşmeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde, çeşitli sivil toplum örgütlerinin 1945'ten itibaren gündeme getirdiği bütünleşme fikri, 1947 Marshall Planı'ndan itibaren, devletlerce de sahiplenilmiş, bu konudaki çalışmalar hızlandırılarak, kısa zamanda, ekonomik (OEEC), askeri (NATO) ve siyasi (Avrupa Konseyi) örgütlenme tamamlanmıştır. Bu temel üzerinde, altı Batı Avrupa devleti daha ileri bir örgütlenmeye giderek, önce AKÇT'yi, ardından da AET ve EURATOM adlı ulusüstü nitelikli örgütleri kurmuşlardır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, genelde kalkınma amacına ulaşmak, özelde de Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit karşısında güvenceye kavuşmak için, Soğuk Savaş'ın yarattığı kutuplaşmadan da yararlanarak, Batı'ya yaklaşmıştır. Bu tutum, Türkiye'nin iç yapısında belli değişikliklere gitmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede, öncelikle, demokratik ülkeler grubunda yer alabilmek üzere çok partili yaşama geçilmiş ve Marshall Planı uyarınca, sanayie dayalı kalkınma programından vazgeçilerek tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı benimsenmiştir.

Türkiye, içerde bu çalışmaları yürütürken, dış politikada da Batı Avrupa'ya resmen katılabilme amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Ankara, Batı Avrupa sistemine dahil olmayı, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini kurumsal bir güvence çerçevesinde temin edebilmek bakımından önemli saymıştır. Truman Doktrini'nde

olduğu gibi, ABD'nin tek taraflı iradesiyle oluşturulan yapıları yeterli görmeyen Türkiye, Batı Avrupa'nın ABD müdahalesiyle yeniden yapılandırılmaya başladığı bir ortamda, kendisi için en sağlam zeminin, kurulan "kıta sistemi"ne girmek olduğu kanısına varmıştır. Türkiye, böylece, Batı Avrupa'da ABD'nin aktif desteğiyle kurulan ve Washington için vazgeçilmez nitelikteki bu sisteme katılarak rahat bir nefes almak istemiştir.

Ancak, Türkiye'nin, Batı Avrupa'daki örgütlere katılımı kolay olmamıştır. Türkiye'nin Marshall Planı'na katılımı, pastadan alacakları payın düşeceği gerekçesiyle bazı Avrupa devletleri tarafından istenmemiştir. Avrupa Konseyi'ne üyeliğine ise, yine bu çevrelerce, Türkiye'nin aslında Avrupa medeniyetine ait olmadığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir. NATO konusunda ise, Sovyetler Birliği'ne komşu bulunan Türkiye'nin bu ittifaka girmesi durumunda, Avrupa'daki üyeler bakımından ek bir risk oluşacağı iddia edilmiş, Türkiye, bu yapının dışında tutulmak istenmiştir.

Gerçekten de, 1947-1952 döneminde Türkiye, Batı Avrupa'da kurulmuş örgütlere katılma mücadelesi vermiştir. Bu mücadelesinde, Ankara, kendisine yönelik olarak Avrupalılarca öne sürülen itirazları aşmak için ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Ankara, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde, Türkiye'nin önemli bir işlevi olduğu tezini her fırsatta dile getirmiş, güvenlik hususunun gerek biçim gerek içerik itibarıyla geniş biçimde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. ABD'nin, konumu itibarıyla daha geniş olan dış politika vizyonu, bu tartışmada Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. Sonuçta Washington, Türkiye konusunda Avrupalılarca öne sürülen itirazları bir biçimde gidirmiştir.

Bu bilgiler ışığında, Tez’de incelenen dönemde, Türkiye’nin ABD ve Batı Avrupa politikasının iç içe geçmiş olduğu söylenebilir. ABD’nin desteğini sağlamak için Batı Avrupa’ya katılmak, Avrupalıların bu konudaki itirazlarını karşılamak için de ABD’nin desteğini almak gerekmiştir.

Öte yandan, 1952 itibarıyla, Batı Avrupa’daki ekonomik, siyasi ve askeri yapı içinde yer almayı başarmış olan Türkiye’nin Avrupa vizyonunun gerilemeye başladığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, Türkiye’nin, Avrupa politikası çerçevesindeki başlıca hedeflerine ulaşmış bulunmasıdır. 1952’den itibaren, Türk dış politikasında ABD’nin yeri çok daha öne çıkarılmıştır. ABD yardımlarından daha çok yararlanmak isteyen Ankara, Yakın Doğu bölgesinde, Washington’un politikalarıyla uyumlu bir dış politikaya ağırlık vermeye başlamıştır.

Türkiye’deki söz konusu tutum değişikliği çerçevesinde, Balkan ve Bağdat Paktları hayata geçirilmiştir. Ankara’nın, Avrupalılıktan ziyade Batılılık kimliğini öne çıkardığı bu dönemde Türkiye, Soğuk Savaş’ın bölgesel aktörlerinden biri rolünü oynayarak, ABD başta olmak üzere, Batılılar gözündeki değerini artırmaya uğraşmıştır. Yine bu bağlamda, Bağlantısız ülkelere, Batı Avrupa devletlerinin söylemiyle yaklaşmış ve bu grupla arasına mesafe koymuştur.

Türkiye, Avrupa bütünleşmesinin, AET örneğinde olduğu gibi, ulusüstü bir anlayışla ilerlemesini de ihtiyatla karşılamıştır. Burada Türkiye’nin asıl meselesinin, ulusal egemenlik konusundaki duyarlılığı olduğu görülmektedir. Ankara, 1959 ortalarında, ancak ekonomik sorunlarının ağırlaşması ve Yunanistan’ın başvuru yapması sonucunda, deyim yerindeyse, zorlayıcı nedenler çerçevesinde, AET’ye üyelik için müracaat etmiştir.

Sonuç olarak, 1945-1959 döneminde Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik olarak, pragmatizm ve ihtiyatlılık temeline dayanan bir politika izlediği görülmektedir. Savaştan yıkık olarak çıkmış Avrupa, Ankara'nın ABD'yle kurumsal ilişkilerini güçlendirmesinde bir araç olarak değerlendirilmiştir. Batı Avrupa'daki gelişmeler ihtiyatla takip edilmiş, Türkiye'nin şartlarına uyan yapılara, uygun görülen bir zamanlamayla katılmaya çaba gösterilmiştir.

Bu dönemde, “milli dış politika” anlayışının geçerli olduğu, gerek CHP'nin gerek DP'nin yaklaşık aynı dış politika programlarını benimsediği görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de Batı Avrupa bütünleşmesi meselesiyle ilgilenen bir kamuoyunun bulunmayışının, hükümetlerin elini rahatlattığı da söylenebilir. Ülke içinden bu yönde açık bir talep bulunmaması, hükümetlere, Avrupa bütünleşmesi konusunda herhangi bir adım atarken eleştirilmeme güvencesi sağlamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin günümüzdeki durumu açısından değerlendirildiğinde, Tez'de incelenen dönemde, benzer gelişmelerin yaşandığı söylenebilir: Soğuk Savaş'ın başlarında, Ankara'nın Batı Bloku içinde yer almak yönündeki yoğun çabalarına karşın, kimlik sorunu ortaya atılmış ve Türkiye'nin Avrupa'ya aidiyeti tartışma konusu olmuştur. Batı Avrupa devletlerinin, aynen şimdi olduğu gibi, ulusal çıkarları bakımından hayli hassas davrandıkları bu dönemde, Türkiye de, konjonktürel ihtiyaçları doğrultusunda, Avrupa'yla yakınlaşmış ya da uzaklaşmıştır. Her halükarda, “Avrupa bütünleşmesi ideali”nin, son tahlilde, kıtadaki ulus-devletlerin kendileri için öngördükleri bir kurtuluş reçetesi niteliği taşıdığı ve her Avrupa devletinin kendisi için uygun gördüğü kadarıyla bu çalışmalara katıldığı söylenebilir. Türkiye'nin bu konuyla ilgili tutumunun da Avrupalı devletlerinkinden farklı olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada, Avrupa'da ve Türkiye'de, yaklaşık iki yıl sürecek bir yeniden yapılanma dönemi başlamıştır. Soğuk Savaş tüm dünyayı etkisi altına alırken, Avrupa'nın batısında, ABD'nin de desteğiyle, bütünleşmeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde, çeşitli sivil toplum örgütlerinin 1945'ten itibaren gündeme getirdiği bütünleşme fikri, 1947 Marshall Planı'ndan itibaren, devletlerce de sahiplenilmiş, bu konudaki çalışmalar hızlandırılarak, kısa zamanda, ekonomik (OEEC), askeri (NATO) ve siyasi (Avrupa Konseyi) örgütlenme tamamlanmıştır. Bu temel üzerinde, altı Batı Avrupa devleti daha ileri bir örgütlenmeye giderek, önce AKÇT'yi, ardından da AET ve EURATOM adlı ulusüstü nitelikli örgütleri kurmuşlardır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, genelde kalkınma amacına ulaşmak, özelde de Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit karşısında güvenceye kavuşmak için, Soğuk Savaş'ın yarattığı kutuplaşmadan da yararlanarak, Batı'ya yaklaşmıştır. Bu tutum, Türkiye'nin iç yapısında belli değişikliklere gitmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede, öncelikle, demokratik ülkeler grubunda yer alabilmek üzere çok partili yaşama geçilmiş ve Marshall Planı uyarınca, sanayie dayalı kalkınma programından vazgeçilerek tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı benimsenmiştir.

Türkiye, içerde bu çalışmaları yürütürken, dış politikada da Batı Avrupa'ya resmen katılabilme amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Ankara, Batı Avrupa sistemine dahil olmayı, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini kurumsal bir güvence çerçevesinde temin edebilmek bakımından önemli saymıştır. Truman Doktrini'nde

olduğu gibi, ABD'nin tek taraflı iradesiyle oluşturulan yapıları yeterli görmeyen Türkiye, Batı Avrupa'nın ABD müdahalesiyle yeniden yapılandırılmaya başladığı bir ortamda, kendisi için en sağlam zeminin, kurulan "kıta sistemi"ne girmek olduğu kanısına varmıştır. Türkiye, böylece, Batı Avrupa'da ABD'nin aktif desteğiyle kurulan ve Washington için vazgeçilmez nitelikteki bu sisteme katılarak rahat bir nefes almak istemiştir.

Ancak, Türkiye'nin, Batı Avrupa'daki örgütlere katılımı kolay olmamıştır. Türkiye'nin Marshall Planı'na katılımı, pastadan alacakları payın düşeceği gerekçesiyle bazı Avrupa devletleri tarafından istenmemiştir. Avrupa Konseyi'ne üyeliğine ise, yine bu çevrelerce, Türkiye'nin aslında Avrupa medeniyetine ait olmadığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir. NATO konusunda ise, Sovyetler Birliği'ne komşu bulunan Türkiye'nin bu ittifaka girmesi durumunda, Avrupa'daki üyeler bakımından ek bir risk oluşacağı iddia edilmiş, Türkiye, bu yapının dışında tutulmak istenmiştir.

Gerçekten de, 1947-1952 döneminde Türkiye, Batı Avrupa'da kurulmuş örgütlere katılma mücadelesi vermiştir. Bu mücadelesinde, Ankara, kendisine yönelik olarak Avrupalılarca öne sürülen itirazları aşmak için ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Ankara, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi çerçevesinde, Türkiye'nin önemli bir işlevi olduğu tezini her fırsatta dile getirmiş, güvenlik hususunun gerek biçim gerek içerik itibarıyla geniş biçimde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. ABD'nin, konumu itibarıyla daha geniş olan dış politika vizyonu, bu tartışmada Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. Sonuçta Washington, Türkiye konusunda Avrupalılarca öne sürülen itirazları bir biçimde gidirmiştir.

Bu bilgiler ışığında, Tez’de incelenen dönemde, Türkiye’nin ABD ve Batı Avrupa politikasının iç içe geçmiş olduğu söylenebilir. ABD’nin desteğini sağlamak için Batı Avrupa’ya katılmak, Avrupalıların bu konudaki itirazlarını karşılamak için de ABD’nin desteğini almak gerekmiştir.

Öte yandan, 1952 itibarıyla, Batı Avrupa’daki ekonomik, siyasi ve askeri yapı içinde yer almayı başarmış olan Türkiye’nin Avrupa vizyonunun gerilemeye başladığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, Türkiye’nin, Avrupa politikası çerçevesindeki başlıca hedeflerine ulaşmış bulunmasıdır. 1952’den itibaren, Türk dış politikasında ABD’nin yeri çok daha öne çıkarılmıştır. ABD yardımlarından daha çok yararlanmak isteyen Ankara, Yakın Doğu bölgesinde, Washington’un politikalarıyla uyumlu bir dış politikaya ağırlık vermeye başlamıştır.

Türkiye’deki söz konusu tutum değişikliği çerçevesinde, Balkan ve Bağdat Paktları hayata geçirilmiştir. Ankara’nın, Avrupalılıktan ziyade Batılılık kimliğini öne çıkardığı bu dönemde Türkiye, Soğuk Savaş’ın bölgesel aktörlerinden biri rolünü oynayarak, ABD başta olmak üzere, Batılılar gözündeki değerini artırmaya uğraşmıştır. Yine bu bağlamda, Bağlantısız ülkelere, Batı Avrupa devletlerinin söylemiyle yaklaşmış ve bu grupla arasına mesafe koymuştur.

Türkiye, Avrupa bütünleşmesinin, AET örneğinde olduğu gibi, ulusüstü bir anlayışla ilerlemesini de ihtiyatla karşılamıştır. Burada Türkiye’nin asıl meselesinin, ulusal egemenlik konusundaki duyarlılığı olduğu görülmektedir. Ankara, 1959 ortalarında, ancak ekonomik sorunlarının ağırlaşması ve Yunanistan’ın başvuru yapması sonucunda, deyim yerindeyse, zorlayıcı nedenler çerçevesinde, AET’ye üyelik için müracaat etmiştir.

Sonuç olarak, 1945-1959 döneminde Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik olarak, pragmatizm ve ihtiyatlılık temeline dayanan bir politika izlediği görülmektedir. Savaştan yıkık olarak çıkmış Avrupa, Ankara'nın ABD'yle kurumsal ilişkilerini güçlendirmesinde bir araç olarak değerlendirilmiştir. Batı Avrupa'daki gelişmeler ihtiyatla takip edilmiş, Türkiye'nin şartlarına uyan yapılara, uygun görülen bir zamanlamayla katılmaya çaba gösterilmiştir.

Bu dönemde, “milli dış politika” anlayışının geçerli olduğu, gerek CHP'nin gerek DP'nin yaklaşık aynı dış politika programlarını benimsediği görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de Batı Avrupa bütünleşmesi meselesiyle ilgilenen bir kamuoyunun bulunmayışının, hükümetlerin elini rahatlattığı da söylenebilir. Ülke içinden bu yönde açık bir talep bulunmaması, hükümetlere, Avrupa bütünleşmesi konusunda herhangi bir adım atarken eleştirilmeme güvencesi sağlamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin günümüzdeki durumu açısından değerlendirildiğinde, Tez'de incelenen dönemde, benzer gelişmelerin yaşandığı söylenebilir: Soğuk Savaş'ın başlarında, Ankara'nın Batı Bloku içinde yer almak yönündeki yoğun çabalarına karşın, kimlik sorunu ortaya atılmış ve Türkiye'nin Avrupa'ya aidiyeti tartışma konusu olmuştur. Batı Avrupa devletlerinin, aynen şimdi olduğu gibi, ulusal çıkarları bakımından hayli hassas davrandıkları bu dönemde, Türkiye de, konjonktürel ihtiyaçları doğrultusunda, Avrupa'yla yakınlaşmış ya da uzaklaşmıştır. Her halükarda, “Avrupa bütünleşmesi ideali”nin, son tahlilde, kıtadaki ulus-devletlerin kendileri için öngördükleri bir kurtuluş reçetesi niteliği taşıdığı ve her Avrupa devletinin kendisi için uygun gördüğü kadarıyla bu çalışmalara katıldığı söylenebilir. Türkiye'nin bu konuyla ilgili tutumunun da Avrupalı devletlerinkinden farklı olmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları ve Belge Koleksiyonları

1. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Dönemi Arşivleri

Fon No. 30.18.1.2, Yer No. 108.27.13, Karar No. 3/2520, Tarih: 10.05.1945.

Fon No. 30. 1, Yer No. 60.368.14, Tarih: 23 Aralık 1947.

Fon No. 30.1, Yer No. 60..370.9, Tarih: 9.6.1948.

Fon No. 30.1, Yer No. 60.370.9. Tarih. 12.11.1948.

Fon No. 30.10, Yer No. 5.27.112, Karar No. 2, Sayı 5, Tarih: 28.05.1949.

2. National Archives (Public Record Office)

FO 115/4331

FO 371/48789

FO 371/58565

FO 371/58658

FO 371/59316

FO 371/61086

FO 371/66956

FO 371/67274

FO 371/67307

FO 371/67322

FO 371/70741

FO 371/72534

FO 371/72535

FO 371/73095

FO 371/77884

FO 371/78328

3. Avrupa Konseyi Arşivleri ve Belge Koleksiyonları

Historical Archives, 001 10- CE (Prep) P.7, Preparatory Conference for the Establishment of a Council of Europe: Final Report (14 April 1949).

Historical Archives, 1949, Dossier No. 0016, Vol. No. 11, Preparatory Commission of the Council of Europe, Report on the Preparatory Commission of the COE, 14 July 1949.

Historical Archives, Dossier No. 0016, 1949, "Preparatory Conference on the Establishment of a Council of Europe (London 28/3-12/4 1949), Minutes of the 5th Meeting (6th Avril 1949).

Historical Archives, Dossier 0017, No 4, 1949, Conference Ad Hoc des representatives des dix gouvernements signataires du statut, 26-28 Juillet 1949.

Council of Europe, **Papers of the First Session of the Committee of Ministers, (8th-13th August 1949)**, Strasbiurg, 1949.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Reports**, First Session, 10th August-8th September 1949, Part I, Strasbourg, 1949.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Reports**, First Session (10th August-8th September 1949), Part II, Strasbourg, 1949.

Council of Europe Consultative Assembly, **Reports**, Second Session, 7th-28th August 1950, Part I, Strasbourg, 1950.

Council of Europe, Committee of Ministers, **Documents**, Fifth Session, 3rd-9th August 1950, Strasbourg, 1950.

Council of Europe, Committee of Ministers, **Official Report of the Second Meeting**, Sixth Session (3rd-4th November 1950), Strasbourg, 1950.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Reports**, Second Session, 18th-24th November 1950, Part V, Strasbourg, 1950.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5th-15th May 1951, Volume I, Sittings 1-6, Strasbourg, 1951.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5-15 May 1951, Volume II, Sittings 1-6, Strasbourg, 1951.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, 5-15 May 1951, Volume III, Sittings 13-17, Strasbourg, 1951.

Council of Europe, Consultative Assembly, **Official Reports of Debates**, Third Session, Second Part, 26 November-11 December 1951, Volume IV, Sittings 18-24, Strasbourg, 1951.

Collected Edition of the “Travaux Préparatoires,” Volume I: Preparatory Commission of the Council of Europe, Committee of Ministers, Consultative Assembly, 11 May-8 September 1949, The Hague, Martinus Nijhoff, 1975.

Collected Edition of the “Travaux Préparatoires,” Volume II: Consultative Assembly, Second Session of the Committee of Ministers, Standing Committee of the Assembly, 10 August - 18 November 1949, The Hague, Martinus Nijhoff, 1975.

Congress of Europe, La Haye, 7-11 May 1948, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1999.

4. Diğer Belge Koleksiyonları (1945-1959)

Ayın Tarihi

Documents on International Affairs

Foreign Relations of the United States

Keesing’s Contemporary Archives

TBMM Tutanak Dergisi

Yearbook of the United Nations

B. Kitaplar

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1994.

AKŞİN, Sina (ed.), **Türkiye Tarihi 4. Cilt: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, t.y..

ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

ATHANASSOPOULOU, Ekavi, **Turkey and Anglo-American Security Interest, 1945-1952**, London, Frank Cass, 1999.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967.

BERKES, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, (Yay. Haz. Ruşen Sezer), İstanbul, İletişim, 1997.

BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

BİRAND, Mehmet Ali, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1985)**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986.

BROSE, Eric Dorn, **A History of Europe in the Twentieth Century**, New York, Oxford University Press, 2005.

BRUNO, Haller, **An Assembly for Europe: The Council of Europe Parliamentary Assembly, 1949-1989**, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006.

BRYSON, Thomas A., **American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey**, Methuen, The Scarecrow Press, 1977.

BUCHANAN, Tom, **Europe's Troubled Peace: 1945-2000**, Oxford, Blackwell Publishing, 2006.

CALVOCORESSI, Peter, Guy WINT ve John PRITCHARD, **Total War: The Causes and Courses of the Second World War**, 2. ed., Suffolk, Viking, 1989.

CALVOCORESSI, Peter, **Survey of International Affairs, 1947-1948**, Oxford University Press, London, 1952.

Council of Foreign Relations, **The United States in World Affairs, 1945-1947**, New York, Harper & Brothers, 1947.

COX, Robert, **Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History**, New York, Columbia University Press, 1987.

CUMINGS, Bruce, **The Origins of the Korean War**, Princeton, Princeton University Press, 1981.

ÇALIŞ, Şaban, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara, Nobel, 2008.

DALLAS, Gregor, **Poisoned Peace: 1945-The War that Never Ended**, London, John Murray, 2005.

DEDMAN, Martin, **The Origins and Development of the European Union, 1945-1995**, London, Routledge, 1996.

DELANTY, Gerard, **Avrupa'nın İcadı**, çev. Hüsamettin İnaç, Ankara, Adres Yayınları, 2005.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

DINAN, Desmond (der.), **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Cilt I-II, Çev. Hale Akay, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

DOCKRIL, Saki, **Eisenhower's New Look National Security Policy, 1953-1961**, London, MacMillan Press, 1996.

DRUMMOND, Donald, **The Passing of American Neutrality: 1937-1941**, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1955.

DULLES, Allen W., **The Marshall Plan**, (ed. by Michael Wala), Oxford, Berg Publishers, 1993.

EKİNCİ, Necdet, **İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.

ELEY, Geoff, **Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000**, Oxford, Oxford University Press, 2002.

ERHAN, Çağrı (ed.), **Yaşayan Lozan**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003.

ERKİN, Feridun Cemal, **Dışışlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, Cilt I, 2. bs., Ankara, TTK, 1987.

ERKİN, Feridun Cemal, **Dışışlerinde 34 Yıl: Washington Büyükelçiliği**, Cilt II, Ankara, TTK, 1986.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 1998.

FLEMING, D. F., **The Cold War and Its Origins: 1917-1960**, Vol. I (1917-1950), New York, Doubleday & Co., 1961.

GEVGİLİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981.

GILBERT, Martin, **Second World War**, London, Weidenfeld and Nicolson, 1989.

GIMBEL, John, **The Origins of the Marshall Plan**, Stanford, Stanford University Press, 1976.

GLASNECK, Johannes, **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, t.y..

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş: 1946-1950**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982.

GORMLY, James L., **From Potsdam to the Cold War: Big Three Diplomacy, 1945-1947**, Wilmington, SR Books, 1990.

GORST, Anthony ve Lewis JOHNMAN, **The Suez Crisis**, London, Routledge, 1997.

GÖLCÜKLÜ, Feyyaz ve Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996.

GÜNVER, Semih, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

GYORKEI, Jenö ve Miklos HOVARTH (ed.), **Soviet Military Intervention in Hungary, 1956**, Budapest, Central University Press, 1999.

HART, Liddell, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

HERMES, Ferdinand, **Europe Between Democracy and Anarchy**, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame, 1951.

HOBSBAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991: Aşırılikler Çağı**, Çev Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

HOGAN, Michael J., **The Marshall Plan**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

HOLDEN, Gerard, **The Warsaw Pact: Soviet Security and Bloc Politics**, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

HÖRBER, Thomas, **The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s**, Weisbaden, VS Verlag, 2006.

Hükümet Programları (1920-1965), İsmail Arar (der.), İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), İkinci Cilt (1939-1960), Ankara, TBMM Yayınları, 1993.

JUDT, Tony, **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1996.

KENNAN, George, **Russia and the West under Lenin and Stalin**, Boston, Little, Brown and Co., 1961.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1995.

KIM, Hyung-Kook, **The Division of Korea and the Alliance Making Process: Internationalization of Internal Conflict and Internalization of International Struggle, 1945-1948**, New York, University Press of America, 1995.

KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim, 1995.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

KOÇAK, Cemil, **İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

KOLKO, Joyce ve Gabriel KOLKO, **The Limits of Power: The World and the United States Foreign Policy, 1945-1954**, New York, Harper & Row Publishers, 1972.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

KUNERALP, Zeki, **Sadece Diplomat**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1972.

LIPGENS, Walter (ed.), **Documents on the History of European Integration: (Volume I) Continental Plans for European Union 1939-1945**, , Berlin, Walter de Gruyter, 1984.

LIPGENS, Walter, **Sources For the History of European Integration (1945-1955): A Guide to Archives in the Countries of the Community**, Leyden, Sijthoff, 1980.

LLOYD, T. O., **Empire, Welfare State, Europe: English History, 1906-1992**, Oxford, Oxford University Press, 1993.

MADRA, Ömer, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı**, Ankara, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1981.

MANGOLD, Peter, **Success and Failure in British Foreign Policy**, London, Palgrave, 2001.

MAZOWER, Mark, **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

MCNEILL, William Hardy, **America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946**, New York, Johnson Reprint Co., 1970.

MILWARD, Alan, **The European Rescue of the Nation-State**, London, Routledge, 1992.

MILWARD, Alan, **The Reconstruction of Western Europe: 1945-51**, London, Routledge, 2006.

NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1964.

NATO Handbook, Brussels, NATO Information Office, 2001.

ORAN, Baskın (der.), **Türk Dış Politikası**, Cilt I, İstanbul, İletişim, 2001.

ORTAYLI, İlber, **Avrupa ve Biz**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

ÖKE, Mim Kemal ve Erol MÜTERCİMLER, **Yalnızlıktan Saygınlığa: Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Ankara, Demokratlar Kulübü, 2000.

ÖZEN, Çınar, **Avrupa Bütünleşmesi Dersi**, Yayınlanmamış Ders Notları.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003.

ROBERTS, J. M., **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

ROBERTSON, A. H., **European Institutions: Cooperation, Integration, Unification**, London, Stevens & Sons, 1959.

SANDER, Oral, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1969.

SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1979.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, Cilt II, Ankara, İmge Yayınevi, 1996.

SARAY, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

SARICA, Murat, Erdoğan TEZİÇ ve Özer ESKİYURT, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975.

SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1965.

SPRIANO, Paolo, **Stalin and the European Communists**, London, Verso, 1985.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ, 1981.

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'nın Türkiye'ye Yaklaşımı**, Cilt I, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

TELLAL, Erel, **SSCB-Türkiye İlişkileri, 1953-1964**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1986.

The European Movement, **European Movement and the Council of Europe**, London, Hutchison & Co., t.y..

TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim, 1991.

TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970.

TOYNBEE, Arnold ve Veronica M. TOYNBEE (eds.), **Survey of International Affairs, 1939-1946: The Realignment of Europe**, London, Oxford University Press, 1955.

TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara, Ekim Yayınevi, 1970.

TURAN, İlter, **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1971.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), TC. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

Türkiye’de Marşal Planı (1949 yılı sonuna kadar), T.C. Devlet Bakanlığı, y.y., 1949.

VALI, Ferenc A., **Bridge Accross the Bosphorus: Foreign Policy of Turkey**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1971.

WEBER, Frank, **The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War**, Columbia, University of Missouri Press, 1979.

YAQUB, Salim, **Containing the Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2004.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt II (1922-1971), Haz. Erol Şadi Erdiñç, İstanbul, Pera, 1997.

YERASIMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, III. Cilt, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

YETKİN, Çetin, **Karşıdevrim, 1945-1950**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

ZURCHER, Arnold J., **The Struggle to Unite Europe, 1940-1958**, New York, New York University Press, 1958.

C. Makaleler

AÇIKALIN, Cevat, “Turkey’s International Relations,” **International Affairs**, Vol. 23, No. 4 (Oct. 1947), s. 477-491.

ATAÖV, Türkkaya “Marshall Planı’ndan NATO’nun Kuruluşuna Kadar ‘Soğuk Harb’,” **AÜ SBF Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 3, 1968, s. 275-310.

BAYLIS, John, "Britain, Brussels Pact and the Continental Commitment," **International Affairs**, Vol. LX, No. 4 (Autumn 1984), s. 615-629.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı," **AÜ SBF Dergisi**, Cilt IV (1949), s. 347-374.

CHOUCRI, Nazli, "The Nonalignment of Afro-Asian States: Policy, Perception, and Behaviour," **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. II, No. 1 (March, 1969), s. 1-17.

COUPLAND, Philip M., "Western Union, 'Spiritual Union,' and European Integration, 1948-1951," **Journal of British Studies**, No. 3 (July 2004), s. 366-394.

CRAFTS, N.F.R., "The Golden Age of Economic Growth in Western Europe, 1950-1973," **Economic History Review**, Vol. LXVIII, No. 3 (August 1995), s. 429-447.

CRANE, Conrad C., "To Avert Impending Disaster: American Military Plans to Use Atomic Weapons During the Korean War," **The Journal of Strategic Studies**, Vol. XXIII, No. 2 (June 2000), s. 72-88.

CRESWELL, Michael ve Marc TRACHTENBERG, "France and the German Question, 1945-1955," **Journal of Cold War Studies**, Vol. 5, No. 3 (Summer 2003), s. 5-28.

CROFT, Stuart, "British Policy Towards Western Europe, 1947-1949: The Best of Possible Worlds?," **International Affairs**, Vol. LXIV, No. 4(Autumn 1988), s. 617-629.

DEVEREUX, David R., "Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948-56," **Journal of Contemporary History**, Vol. 24., No. 2 (April 1989), s. 327-345.

DINGMAN, Roger, "John Foster Dulles and the Creation of the South-East Asia Treaty Organization in 1954," **International History Review**, Vol. XI, No. 3 (August 1989), s. 457-477.

EDWARDS, A. C., "The Impact of the War on Turkey," **International Affairs**, Vol. 22, No. 3 (Jul. 1946), s. 389-400.

ERGİN, Said Naci, "Avrupa Tediye Birliği," **AÜ SBF Dergisi**, Cilt V, Sayı 1 (1950), s. 1-17.

GEHLER, Michael ve Wolfram KAISER, "Transnationalism and Early European Integration: The Nouvelle Equipes International and Geneva Circle, 1947-1957," **Historical Journal**, Vol. XLIV, No. 3(2001), s. 773-798.

GONCHAROV, . G. A., "American and Soviet H-Bomb Development Programmes: Historical Background," **Physics-USpekhi**, Vol. XXXIX, No. 10 (1996), s. 1033-1044.

HAAS, Ernst, "United States of Europe," **Political Science Quarterly**, Vol. 63, No. 4 (Dec. 1948), s. 528-550.

HEALEY, Denis, "The Cominform and World Communism," **International Affairs**, Vol. IV, No. 3 (July 1948), s. 339-349.

HEALEY, Denis, "The Sputnik and Western Defence," **International Affairs**, Vol. XXXIV, No. 2 (April 1958), s. 145-156.

HOVEY, Allan, "Britain and the Unification of Europe," **International Organization**, Vol. IX, No. 3 (August 1955), s. 323-337.

IKENBERRY, G. John, "The Future of International Leadership," **Political Science Quarterly**, Vol. CXI, No. 3 (Autumn 1996), s. 385-402.

JACKSON, Scott, "Prologue to the Marshall Plan: The Origins of the American Commitment for a European Recovery Program," **The Journal of American History**, Vol. LXV , No. 4 (March 1979), s. 1043-1068.

JERVIS, Robert, "The Impact of the Korean War on the Cold War," **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. XXIV, No. 4 (December 1980), s. 563-592.

KATZINGER, U. W., "Europe: The Six and the Seven," **International Organization**, Vol. 14, No. 1 (Winter 1960), s. 20-36.

KURUSHCHEV, Nikita, "On Peaceful Coexistence," **Foreign Affairs**, Vol. XXXVIII, No. 1 (October 1959), s. 1-18.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)," **AÜSBF Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1 (1978), s. 213-247.

LEFFLER, Melvyn P., "American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48," **The American Historical Review**, Vol. LXXXIX, No. 2 (April 1984), s. 346-381.

LEFFLER, Melvyn P., "Strategy, Diplomacy and Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952," **The Journal of American History**, Vol. LXXI, No. 7 (March 1985), s. 807-825.

LEFFLER, Melvyn, "The Cold War: What Do 'We Know Now'," **The American Historical Review**, Vol. CIV, No. 2, (April 1999), s. 501-524.

LOVETT, A. W., "The United States and Schuman Plan: A Study in French Diplomacy, 1950-1952," **The Historical Journal**, Vol XXXIX, No. 2 (July 1996), s. 425-455.

LUNDESTAD, Geir, "Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952," **Journal of Peace Research**, Vol. XXIII, No. 3 (1986), s. 263-277.

MARCHAL, Léon, "The Consultative Assembly of the Council of Europe and the Political Problem of European Defence," **European Yearbook**, Vol. II, The Hague, Martinus Nijhoff, 1956, s. 100-124.

MCKESSON, John A., "The Schuman Plan," **Political Science Quarterly**, Vol. LXVII, No. 1 (March 1952), s. 18-35.

MELISSEN, Jan and Bert ZEEMAN, "Britain and West Europe, 1945-1951: Opportunities Lost?," **International Affairs**, Vol. 63, No.5 (Winter 1986-1987), s. 81-95.

MOSELY, Philip H., "Peace Making, 1946," **International Organization**, Vol. I, No. 1 (February 1947), s. 22-32.

ORAN, Baskın, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu' Nedir?," **AÜ. SBF Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 1 (1970), s. 41-93.

ROBERTS, Geoffrey, "Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology and the Onset of the Cold War, 1947," **Europe-Asia Studies**, Vol. XLVI, No. 8 (1994), s. 1371-1386.

ROSTOW, Walt W., "The Economic Commission for Europe," **International Organization**, Vol. III, No. 2 (May 1949), s. 254-268.

SCHWABE, Klaus, "The Cold War and European Integration: 1947-63," **Diplomacy and Statecraft**, Vol. XII, No. 4, (December 2001), s. 18-34.

ÜSTÜN, Senem, “Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid,” **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol: XXVII (1997), s. 31-52.

WALTON, Clarence C., “Background for the European Defence Community,” **Political Science Quarterly**, Vol LXVIII, No. 1(March 1953) , s. 42-69.

WALTON, Clarence C., “The Hague ‘Congress of Europe’: A Case Study of Public Opinion,” **The Western Political Quarterly**, Vol. 12, No. 3 (September 1959), s. 738-752.

WEILER, Peter, “British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945-1951,” **The Journal of British Studies**, Vol. 26, No. 1(January 1987), s. 54-82.

WIEBES, Cees ve Bert ZEEMAN, “The Pentagon Negotiations March 1948: The Launching of the North Atlantic Treaty,” **International Affairs**, Vol. LIX, No. 3 (Summer 1983), s. 351-363.

WRIGHT, Theodore P., “The Origins of the Free Elections Dispute in the Cold War,” **The Western Political Quarterly**, Vol. XIV, No 4 (December 1961), s. 850-864.

Ç. Gazeteler

Ulus (1945-1959)

Vatan (1945-1950)

Zafer (1950-1959)

D. İnternet Kaynakları

“European Navigator” <http://www.ena.lu>

“The Avalon Project” http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/decade.asp

“European Union” http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm

“Council of Europe” http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/DiscoursChurchill.asp

“The History Guide” <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>

“Council of Europe”

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=612622&SecMode=1&DocId=706872&Usage=2>

TÜRKİYE’NİN “AVRUPA POLİTİKASI”

(1945-1959)

ÖZET

Bu Tez, 1945-1959 yılları arasında, Türkiye’nin, Batı Avrupa’daki bütünleşme hareketleriyle ilgili politikasını incelemektedir. Tezin temel varsayımı, gerek güvenlik endişeleri gerek kalkınma hedefi nedeniyle, ABD’den yardım temin etmek isteyen Türkiye’nin, bu amaç doğrultusunda, 1947’den itibaren Batı Avrupa’da kurulmaya başlayan ekonomik, siyasi ve askeri yapılara katılmaya çalıştığıdır. Türkiye’nin, söz konusu dönemde izlediği Avrupa politikası, üç dönem çerçevesinde incelenmektedir:

I. Bölüm’de incelenen 1945-1947 dönemi, hem Avrupa hem de Türkiye için bir yeniden yapılanma süreci olmuştur. Avrupa’da, bir yandan Doğu-Batı bölünmesi belirginleşmiş, diğer yandan da Batı Avrupa’da, özellikle hükümet dışı örgütlenmeler bütünleşme fikrini gündeme getirmeye başlamıştır. Türkiye, bu girişimlere ihtiyatla yaklaşırken, Batı’nın dışında kalmamak üzere, öncelikle kendi siyasal sisteminde değişiklik yaparak çok partili yaşama geçmiştir. Dış politikada ise, BM çerçevesindeki Avrupa’yla ilgili çeşitli organlara katılmıştır.

1947-1952 yıllarını kapsayan II. Bölüm’de, Batı Avrupa’da Marshall Planı’nın etkisiyle başlayan kurumsallaşma süreci ve Türkiye’nin tutumu ele alınmaktadır. ABD yardımlarının Batı Avrupa’daki kurumsal yapılar çerçevesinde verileceğinin anlaşılması üzerine, bu kuruluşlara üye olmak için Türkiye de çaba göstermiştir. Avrupalıların, Türkiye’nin üyelik girişimlerine yönelik olarak siyasi, ekonomik ve askeri açılardan getirdikleri itirazlar, ABD’nin Soğuk Savaş temelindeki stratejik değerlendirmeleri sayesinde giderilebilmiştir. Türkiye, başlıca

üç örgüte (OECE, Avrupa Konseyi ve NATO) de bu şekilde üye olmuş, 1952 itibarıyla Avrupa kurumlarına katılım sürecini tamamlamıştır.

III. Bölüm’de 1952-1959 yılları arasındaki dönem incelenmektedir. 1952’den itibaren, ABD’yle bağlantılarını güçlendiren Türkiye, Avrupalılık kimliğini kanıtlama yükünden de kurtulmuş olarak, kıtaya yönelik siyasetinde düşük profile geçmiştir. Ulusal egemenlik konusuna her zaman dikkat eden Türkiye, AKÇT’yle başlayan ulusüstü örgütlenmelere karşı mesafeli durmuş, bunun yerine, “Batılı” kimliğiyle, bulunduğu bölgede, ABD’nin çevreleme stratejisini destekleyen güvenlik sistemleri kurmaya yönelmiştir.

Türkiye, 1950’lerin ortalarından itibaren ekonomik durumunun kötüleşmesi, dış yardım kaynaklarında sıkıntı yaşaması ve Kıbrıs sorunu temelinde Yunanistan’la olan ilişkilerinin bozulması sonucunda, bir dış politika hamlesi yaparak, üye olmak üzere 1959’da AET’ye başvurmuştur.

TURKEY'S "POLICY TOWARDS EUROPE"

(1945-1959)

ABSTRACT

This Thesis deals with Turkey's policy towards the Western European integration between 1945 and 1959. Its main hypothesis is that Turkey, who tried to assure US assistance for her security and development requirements, attempted to join the economic, political and military structures established in Western Europe since 1947. Turkey's policy towards Europe in that period is analysed in three chapters:

The 1945-1947 period, studied in the first chapter, can be considered to be a time of re-construction both in Europe and Turkey. In Europe, the East-West division became evident, and in the Western half of the continent, the idea of integration gained significance, particularly thanks to the efforts of non-governmental organisations. Turkey, with a cautious overall approach towards those efforts, changed her own political regime to introduce a multi-party system in order not to be excluded from the democratic West. In her foreign affairs, Turkey, participated in a number of organs related with Europe within the UN framework.

The second chapter covers the 1947-1952 period, and deals with the institutionalisation process in Western Europe, which was particularly stipulated by the Marshall Plan, and Turkey's stance towards those developments. As it was understood that the US aid would only be secured within the framework of the Western European institutional structures, thereby, Turkey made efforts to become a member of those organisations. The European objections to Turkey's membership on political, economic and military grounds had been met, on the basis of the US's strategic evaluations regarding the Cold War. Therefore, Turkey became a member

of three major organizations (OEEC, the Council of Europe and NATO), by completing the accession process in 1952.

The third chapter covers the period 1952-1959. Since 1952, Turkey adopted a low profile policy towards Western Europe, having secured her close ties with the US and her place in the main European organisations. Turkey has always attached importance to the principle of national sovereignty and has distanced herself from the supranational organizations since the establishment of the ECSC. Instead, as a “part of the West”, she tended to form security systems in her region backing the containment policies of the US.

After the mid-1950's, as a result of the downturn of the economic conditions within the country, the problems faced in receiving foreign aid and deterioration of the relations with Greece due to the Cyprus problem, Turkey made a foreign policy attack by applying to the EEC for membership in 1959.